

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVÄL

STOCKHOLMS KYRKOR

UTGIVNA MED BIDRAG AV
SÄM. S. T. ERIK ✓

BAND II. HÄFT. 1.

RIDDARHOLMSKYRKAN I.

BYGGNADSHISTORIA

RIDDARHOLMSKYRKAN

I

STOCKHOLM

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

Med stöd av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

Svenska Bokhandelscentralen A.-B.

STOCKHOLM

CENTRALTRYCKERIET, STOCKHOLM 1928

RIDDARHOLMSKYRKAN

I.

BYGGNADSHISTORIA

AV

MARTIN OLSSON

FÖRFATTARENS FÖRORD

Den 20 juni 1913 stadfäste Kungl. Maj:t det förslag till restaurering av Riddarholmskyrkan, som legat till grund för de arbeten, som sedermera utförts i kyrkan under åren 1914—1922. I det kungliga brevet i ärendet till Överintendentsämbetet förordnade Kungl. Maj:t bland annat, att »då det vid restaureringen av denna kyrka var av synnerlig vikt att de arkeologiska och kulturhistoriska intressena blevo på ett fullt tillfredsställande sätt beaktade under arbetets utförande», skulle för dettas ernående en särskild vetenskaplig kontrollant tillsättas, vilken skulle vara skyldig att i detalj övervaka arbetenas utförande och göra de undersökningar och iakttagelser rörande byggnaden och det i densamma befintliga historiska materialet, som endast vid ett sådant tillfälle kunde verkställas. Överintendentsämbetet och Riksantikvarien anbefalldes därför att gemensamt utse kontrollant och för denne utfärda instruktion.

Sedan undertecknad i april 1914 erhållit förordnande att vara vetenskaplig kontrollant vid det då nyligen igångsatta arbetet, utfärdade vederbörande myndigheter den 26 maj 1914 den anbefallda instruktionen. I denna ålägges och bemyndigas kontrollanten bl. a. »att särskilt tillse att inga konst- eller kulturhistoriska intressen åsidosättas eller lida skada», »att göra alla sådana undersökningar och studier å byggnaden, varigenom dess historia, dess konstruktion och dess nuvarande tillstånd kunna ytterligare utforskas och klarläggas» samt »att i detalj övervaka alla känsligare arbetens utförande, särskilt målningsrestaureringens» och därvid även »giva arbetarna erforderliga anvisningar angående arbetets tekniska utförande».

Den mig genom denna instruktion ålagda skyldigheten och ett samtidigt av utgifvarna av SVERIGES KYRKOR lämnat uppdrag att utföra beskrivningen av Riddarholmskyrkan för detta verk äro orsakerna till föreliggande arbetes tillkomst.

Den undersökning av monumentet, som ligger till grund för byggnadshistorien, utfördes till sina huvudsakliga delar åren 1914—1915. Samtidigt verkställdes den nödvändiga arkivundersökningen. Bearbetningen av materialet till den nu publicerade, byggnadshistorien omfattande delen har i huvudsak utförts under åren 1917—1918 varefter kompletteringar verkställdes vid restaureringens avslutande 1922.

På grund av flera samverkande omständigheter har tryckningen blivit så fördröjd att en fullständig omarbetning av manuskriptet skulle ha varit befogad. Som för-

fattaren saknat möjlighet härtill har arbetet emellertid utgivits i huvudsakligen oförändrat skick. De två återstående delarna, som komma att omfatta kyrkans inventarier och gravminnen, är det min förhoppning att med det snaraste kunna publicera.

Till utgivarna av SVERIGES KYRKOR får jag härmed framföra mitt hjärtliga tack för allt stöd och all hjälp som kommit mig till del både under det långvariga restaureringsarbetet i Ridderholmskyrkan och vid utformandet av denna beskrivning.

Stockholm i januari 1928.

MARTIN OLSSON.

RIDDARHOLMSKYRKAN

I STOCKHOLM

KÄLLFÖRTECKNING.

TRYCKTA KÄLLOR. (Endast oftare citerade eller rådfrågade källor upptagas. Övriga anföras i noter på vederbörligt ställe i texten). DIPLOMATARIUM SUECANUM I—VI. Stockholm 1829—1878 (cit. D. S.); — SVENSKT DIPLOMATARIUM I—IV. Stockholm 1875—1903 (cit. S. D.); — SVENSKA RIKSARKIVETS PERGAMENTBREV FRÅN OCH MED 1351 I—III. Stockholm 1866—72 (cit. R. P.); — STOCKHOLMS STADS JORDEBOK I—II utg. av H. HILDEBRAND. Sthlm 1876 (cit. JORDEBOK); — SCRIPTORES RERUM SUEVICARUM MEDII AEVI I—III. Uppsala 1818—76 (cit. S. R. S.); — RHYZELIUS, A., Monasteriologia Suiogothica, eller Klosterbeskrifning. Linköping 1740; — RYDLING, J. G., Thet i Flor stående Stockholm; jämte supplement. Stockholm 1731—1740; — STRICKER, J. C., Specimen academicum fata templi Riddarholmensis. Gryphiswaldiæ 1750; — ELMERS, JOHAN, Stockholm 2. delen. Sthlm 1800; — ROTHLIEB, C. F., Beskrifning öfver Kongl. Riddarholmskyrkan. Sthlm 1822 (cit. ROTHLIEB); — [ROTHLIEB, C. F.] Riddarholmen. Stockholms tidning 1825 I nr 8—23; — LUNDEQUIST, NILS, Stockholms stads historia del 1 och 3. Sthlm 1828, 1829; — FERLIN, P. R., Stockholms stad i juridiskt, administrativt, statistiskt och borgerligt hänseende 1 o. 2. Sthlm 1854—1858 (cit. FERLIN); — Utredningar rörande statens mark och tomter i Stockholm verkställda genom Riksarkivet. I. Riddarholmen. Stockholm 1910 (cit. TOMTUTREDNINGAR); — CURMAN, S., Klosters byggnadskonst (Sv. konsthistoria, utg. av Romdahl och Roosval), s. 90—94. Sthlm 1913; — OLSSON, MARTIN, Riddarholmskyrkan, konsthistoriska studier. Sthlm 1918 (cit. STUDIER); — [WENDELIUS, J.] En kårt Beskrifning om ... Konung Gustaf Adolphs Grifte-Chor uti Riddarholms Kyrkan i Stockholm och däruti nedsatta Kongl. och Furstelige Lik-Kistor, Stuckna i koppar med deras Inscriptioner. [Utg. o. försedd m. företal av A. A. v. Stiernman] Sthlm 1762 (cit. WENDELIUS); — EKSTRÖM, F. W., Förteckning öfver de uti Riddarholmskyrkan förvarade ... fanor, standärer m. fl. segerbyten och troféer ... Sthlm 1875. — LOOSTRÖM, L., Om de äldre silfverföremålen i Stockholms kyrkor, i Meddelanden från Svenska slöjdföreningen 1884, s. 53—55 o. 76—79 (cit. LOOSTRÖM); — UPMARK. D. Ä., G., Svensk byggnadskonst, s. 99—101 o. 187—188. Sthlm 1904; — SIRÉN, O., Gamla stockholmshus II, s. 58—70. Sthlm 1913; — OLSSON, MARTIN, Äldsta Vasaättens grav i Riddarholmskyrkan, Rig 1919, s. 124—136; — OLSSON, MARTIN, Några ord om Riddarholmskyrkans järnspira och nygotikens genombrott i Sverige, i En bergsbok till Carl Sahlin, s. 138—144. Sthlm 1921; — OLSSON, MARTIN, Karl XII:s sarkofag i Riddarholmskyrkan, Svensk Tidskrift 1916. — Konung Karl XII:s banesår. 1917 års undersökning och i samband därmed gjorda iakttagelser, s. 59—67. Stockholm 1918; — FÜRST, C. M. och OLSSON, MARTIN, Magnus Ladulås' och Karl Knutssons gravar i Riddarholmskyrkan. Sthlm 1921.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR. (Endast i offentliga samlingar befintliga ritningar och arkivalier upptagas, de i enskild ägo citeras på vederbörligt ställe i texten).

I R. A.: Riksregistraturen (cit. RIKSREG.). — Rådsprotokollen (cit. RÅDSPROT.). — Riksarkivets medeltidsbrev. — Genealogica nr 54, s. 8. — Acta Ecclesiastica; Hofmötesamlingen, Riddarholmsförsamlingen (cit. ACTA ECCL. R. A.) — Öfver-Intendentsämbetet till K. M:t. — Överintendentsämbetet. 1768—1782. — Statskommissionens arkiv; protokoll 1732; — D:o inkomna skrivelser 1728—36; — D:o, koncepter 1728—36; — Statskontorets arkiv. Personalstaten 1729—43; — D:o registratur 1727—28; — D:o Statskontoret till K. M:t 1727—28. — Tessinska samlingen: C. Här-
1. *Sveriges kyrkor. Stockholm II.*

lemans brev till C. G. Tessin. — Kommitterade öfver Kungshusbyggnaden 1802—1824. P. M. och anteckningar angående Riddarholmskyrkan.

I K. A.: Riddarholmskyrkans räkensk. 1808—1886; (Räkensk. 1623—27, 1633—51 och 53—90 överflyttades 1915 till Storkyrkans arkiv). (Cit. RÄKENSK.) — »Förteckning uppå de Kongl. Riddarholms Kyrkan tillhörige Skrudar och Inventarier, som, likmätigt Kongl. Maj:ts Nådiga Bref af den 6 April 1824 komma att till Riks Marskalks Embetet öfverlämnas, men uti Kyrkan förvaras» (cit. FÖRTECKN. 1824). Bunden tills. m. 1824 års räkensk. — »Förteckning uppå det kongl. Riddarholms Kyrkan tillhörige Silfver, som likmätigt Kongl. Maj:ts Nådiga Bref af d. 6 April 1824, kommer at till Kongl. Maj:ts och Rikets Kammar Collegium öfverlämnas, för at uti Skatt Kammare Hvalfvet förvaras» (cit. FÖRTECKN. 1824). Bunden tills. m. 1824 års räkenskaper; — »Räkning för Medlen till Tropheérnas flyttning till Kongl. Riddarholmskyrkan 1817», förv. tills. m. räkensk. 1813—20; — Sandbergska saml. x344—346; y192—205; y457.

I K. B.: Diarium Fratrum Minorum Stockholmensium (A, 21). Tryckt i S. R. S. I. s. 67—83. — ASCANEUS, M., Collectio et connectio (F. b. 2); — PERINGSKIÖLD, J., Stockholmia illustrata (F. h. 10); — PERINGSKIÖLD, J., Egenhändiga anteckningar (Engeströmska saml. B. III, 1, 17); — RÅLAMB, G., Stockholms stads beskrivning III (Rålambska saml. nr 113 in fol.); — »Copia af Sahl. Fru Anna Baners egenhändiga Förteckning på någre Bröllop och Begrafningar, samt Förehringer till Kyrkior» (Rålambska saml. nr 100); — TILAS, D., Sokne-Skrifware eller Svenske Resesamlingar II; — »Beskrifning å Konung Gustaf Adolphi graf uti det tillstånd den war då Graf och kistor blefwo uti October 1744 öppnade» (Engeströmska saml. B VIII, 2, 3); — »Sveriges Regenters samt Deras Höga Anhörigas Minnes Märken Samlade och Beskrifne af Johan Peringskiöld; tilökte och fortsatte af Dan. Georg Nescher» (F. h. 13); — Avbildning av runsten i »klösterdörren» (F. a. 1, s. 81); — Avbildningar av gravstenar av Johan Leitz (F. 24 b, s. 118—133); — 4 bl. Originalritningar till Sueciaverket; — 2 bl. »Project tiil Konung Gustaf Adolfs Graf Chor uti Riddare Holms Kyrckia», sign. »I. E. Rehn 1785», plan och sektion; — 1 bl. blyertsskiss till sarkofag (trol. Gustav III) med påskrift av senare hand »Eskiss af Hertig Carl(?) till Desprez' förslag»; — 1 bl. ritn. t. sarkofag med påskrift av senare hand »Desprez' förslag till minnesvård öfver Gustaf III»; — 1 bl. Dessein till Décoration af Kon: Gustaf Adolphi Graf Chor uti Riddarholmskyrkan i Stockholm», sign. »A. Hambré inv.»; — 1 bl. fasadritning till Karolinska gravkoret, utan påskrift, bortskrapad sign.; — 2 bl. m. påskr. »Plan till Karolinska grafven» och »Facade af Carolinska Grafven», osign., odat. (påskriften är säkerligen felaktig); — 1 bl. »Konung Friedrichs Lik-Kista af marmor med ornamentar af bronze», sign. »Hårleman inv. et delin.»; — 1 bl. »Catafalque uti Riddarholmskyrkan wid Dr. Ulrica Eleonora den Yngres Begrafning» [1742 av K. Hårleman], osign.; — 1 bl. »Castrum doloris wid högstsälige Konung Friedrichs begrafning 1751», sign. »Hårleman inv.»

I U. B.: POSSIETH, J., Gråmunka-Holm til forna och senare tider uthi Fyra Flockar beskådad af Kyrkioherden i Riddarholmen (s. 135); — ELSERS, J., Svenska minnesvårdar (s. 19); — STALHOFF, G., Itinerarium Suevicum f. 61—66 (s. 28), tryckt i utdr. i St. Eriks årsbok 1910; — »Om Riddarholms Kyrkans Öden. Andra Avdelningen». Osign. och odat. ms. i ett konvolut »Stockholm» (s. 48); — »Förslag till reparation af Stora Coret uti Riddarholms Kyrkan» av Joh. Uhr dat. 3 maj 1779 (F. 468 nr 25); — Palmskiöldska saml. nr 261 s. 107—113; nr 262 s. 664—889; nr 264 s. 931; — Westinska saml. nr 1066 och 1069; — 1 bl. skiss till castrum doloris i Riddarholmskyrkan vid Fredrik I:s begravning 1751, av K. Hårleman, osign. (i hist. planschsaml.).

I A. T. A.: »Afskrift utur den, melan Åren 1670 och 1680, af då warande Slåt Fogden Hircenio (sedermera Nob: Stiernhoff, Under Ståthållare) som Kyrko-Föreståndare uprättade Förteckning, öwer de, i Kongl: Riddarhålm's Kyrkan befindtilige Graffställen, Samt hwad dädan åt mera kunnat blifwit til Underrättelse optäkt att därjämte antekna» (cit. F. ö. g.); — Förteckning öwer från Kammarkollegium d. $17/3$ 1865 till Vitterhetsakademien avlämnade förut i skattkam-

maren förvarade pjäser och persedlar; — Protokoll rörande under år 1887 utförda undersökningar och reparationer av de i nedre Karolinska gravkoret befintliga kistor; — Protokoll, memorial och övriga handlingar rörande Riddarholmskyrkans restaurering 1914—22; — Handl. rörande undersökningen av konung Karl XII:s jordiska kvarlevor samt restaureringen av konungens sarkofag 1917; — Diverse handlingar rörande kyrkan; — Diverse fotografier och kopior av yngre byggnadsritningar.

I B. St.: Överintendentsämbetets (sedan $\frac{1}{1}$ 1918 Byggnadsstyrelsens) diariier och registratur; — Kungl. brev: »Avgjorda mål»; — 2 portföljer »Riddarholmskyrkan» (huvudsakl. handl. rörande restaureringen 1914—22); — Ritningar: 1 bl. planuppmätn. i blyerts av Riddarholmskyrkan, 1700-talet; — 2 bl. (fordom 1 bl.) »Plan af Kongl. Riddarholmskyrkan» samt fasadritn. af »Lewenhauptska, Wachtmeisterska och Torstensonska Graf-Choren före Eldswådan i Juli 1835», sign. F. Blom Nov. 1835; — 1 bl. »Utseende af Kongl. Riddarholms kyrkan före branden i Juli 1835. Elevation emot norr», sign. F. Blom i nov. 1835; — 1 bl. d:o södra sidan, sign. F. Blom nov. 1835; — 2 bl. uppmätn. av Riddarholmskyrkan och gamla riksdagshuset med markering av påträffade medeltida murrester i sistnämnda byggnad, sign. A. Roland febr. 1912; — 16 bl. uppmättningsritningar av Riddarholmskyrkan, sign. G. Lindgren 1910; — 2 bl. »Ritning till Tornspiror på Kongl. Riddarholms Kyrkans Chor» (Gustavianska, Vasaborgska, Banérska, Torstensonska, Wachtmeisterska gravkoren samt högkoret), sign. A. N[yström] 1842, av byggnadsdirektionen gillad $\frac{13}{3}$ 1842; — 2 bl. »Modell och project till nytt Torn för Riddarholms Kyrkan af August Hoffman 1837», plan och sektion; — 1 bl. m. påskr. »Professor Göthes första förslag till tornet på Kongl. Riddarholms kyrkan, osign. odat.; — 1 bl. »Förslag till iståndsättande och påbyggnad af Riddarholms kyrko Torn» av E. G. Göthe, osign. odat. stadf. $\frac{4}{12}$ 1838; — 1 bl. »Ritning till hörnornamenter på den genombrutna Spiran å Kongl. Riddarholmskyrkan», sign. Axel Nyström, stadf. $\frac{30}{7}$ 1846; — 1 bl. detaljritn. till tornet och järnspiran av A. Nyström, osign. odat.; — 1 bl. »Ritning til Vestra Porten på Kongl. Riddarholms kyrkan», sign. A. Nyström 1843; — 1 bl. »Takstolen på Riddarholms kyrkan», sign. F. W. Scholander 1841; — 1 bl. »Ritning till Orgelvärkets förändring uti Kongl. Riddarholmskyrkan», sign. F. Blom, stadf. $\frac{22}{7}$ 1817; — 1 bl. »förslag till placering av sarkofager» i koret och skeppen, 3 alt. av G. Lindgren, osign. odat. (1912); — 3 bl. ritn. till uppsättande av serafimersköldar av G. Lindgren 1919; — 1 bl. »Project til ny Likkista af Koppar åt Konung Gustaf Adolph», sign. G. af Sillén 1796; — 1 bl. »Project til Sarcophager af Porphyrt åt Konungarne Adolph Fredric och Gustaf III», sign. G. af Sillén 1796; — 1 bl. Project til Järngaller för Konung Gustaf Adolfs Grafchor», sign. G. af Sillén 1796; — 1 bl. »Ritning till Sarcophage af Porfyrt för at innesluta Konung Gustaf II Adolfs Likkista. Författ. och ritad af C. F. Sundvall»; — 1 bl. detaljritn. till samma sarkofag; — 1 bl. »Ritning till ny kista af Bronzerad koppar för Konung Gustaf II Adolfs Lik. Författ. och ritad af C. F. Sundvall»; — 1 bl. »Utseende af Konung Gustaf II Adolfs Likkista», osign. o. odat. uppmätn. omkr. 1800; — 1 bl. Gustavianska gravkoret, uppm. av E. Jacobsson 1886; — 3 bl. »Förslag till förändring af Gustavianska koret. Alt. III», sign. G. Lindgren 1917; — 1 bl. »Förslag till Gustaf III:s sarkofag» av G. Lindgren, osign. odat.; — 12 bl. detaljritn. till Karolinska gravkoret av N. Tessin d. ä. m. samtida påskrift »Kongl. Grafwen»; — 5 bl. detaljritn. till Karolinska grafkoret av K. Härleman, osign. odat.; — 1 bl. »Ritning utaf den för hennes Högst Sahl: Mayestedt Enkie Drottningen uppå Inventario uppförde Tenn kistan» av N. Tessin d. y., osign. odat.; — 2 bl. uppmättningsritn. av Karolinska gravkorets kupol av G. Lindgren 1909; — 1 bl. uppmätn. av Karl XII:s sarkofag och kista av Martin Olsson 1917; — 1 bl. plan av kyrkan med »Projekt till nytt Kungligt Graf-Chor» av F. W. Scholander, osign. dat. $\frac{3}{5}$ 1854; — 2 bl. ritn. till Bernadotteska gravkoret, sign. F. W. Scholander 1855, stadf. $\frac{14}{11}$ 1856; — 1 bl. utkast till Bernadotteska koret, osign. odat.; — 1 bl. »Esquisse till en Sarcophage af porphyrt för H. S. H. Maj:t Carl XIV Johan», sign. »R. Brouhn inv.» 1844 (ej utfört förslag); — 2 bl. »Ritn.

till förändring af Kgl. Bernadotteska koret», sign. G. Lindgren 1919; — 1 bl. »Ritning till istånd-sättande af Strykska grafven i Riddarholmskyrkan», sign. Ludv. Peterson [1901]; — 1 bl. »Förslag till ordnande af Wasaborgska grafkoret i Riddarholmskyrkan», sign. I. Tengbom [1919]; — 3 bl. »Förslag till glasmåln. i Lewenhauptska gravkoret», sign. Yngve Lundström 1917, stadf. ^{12/10} 1917; — 1 bl. ritn. till uppställande av kistor i Lewenhauptska kravkoret av G. Lindgren 1919; — 8 bl. ritn. till nytt kungl. gravkor invid kyrkans nordvästra hörn av G. Lindgren 1912, godkänt av Ö. I. Ä. ^{29/10} 1912, ej stadf.; — 6 bl. »Ritning till nytt gravkor vid Riddarholmskyrkan», sign. G. Lindgren, ej stadf.; — 8 bl. ritn. till krypta för kungl. gravar under Riddarholmskyrkans högkor av G. Lindgren, osign. odat. (omkr. 1912) ej stadf.; — 1 bl. planritning av kyrkan »vid drottning Ulrica Eleonoras begrafning 1693», osign. odat. N. Tessin d. y.; — 1 bl. Plan av »Riddarholms Kyrkan wid Drottning Ulricæ Eleonoræ begrafning d. 1 Dec. 1742», osign.; — 1 bl. skiss till Ulrika Eleonora d. y:s castrum doloris i Riddarholmskyrkan 1742 av Hårleman, osign. odat.; — 2 bl. planritn. till Fredrik I:s begrafning d. 27 sept. 1751, osign.; — 2 bl. längdsektioner visande kyrkans inredn. vid samma begravn. av K. Hårleman (osign.) »Uppvist i Rådet d. 4 Junii 1751 och approberat»; — 1 bl. ritn. till okänt kungl. epitafium av K. Hårleman, osign. odat.; — 1 bl. ritn. till castrum doloris vid »Konung Adolph Fredrics bisättning 1771» av C. F. Adelcrantz, osign. odat.; — 1 bl. plan av »Riddarholmskyrkans inredning wid Högst-sahl. Konung Adolph Fredrichs begrafning», sign. C. F. Adelcrantz, approb. odat.; — 1 bl. ritn. till »Decoration uti Riddarholms Kyrkan, wid Högst-sahl. Konung Adolph Fredrichs begrafning» af C. F. Adelcrantz, osign., approb. av Gustaf III; — 2 bl. skisser av Adelcrantz till samma begravningsdekoration, osign.; — 1 bl. blyertska »transparent au fond du catafalque dans la Chapelle Gustavienne en 1771», osign.; — 1 bl. Plan av »Riddarholms Kyrkans inredning wid Högst Sahl. Konung Gustaf den 3^{dies} begrafning» av C. F. Adelcrantz, osign. approb. d. ^{17/4} 1792; — Diverse detaljritningar och kopparstick t. kungl. begravningsdekorationer; — Diverse detaljritningar från restaureringen 1914—22; — En större samling fotografier.

I N. M.: 5 bl. planritn., 4 bl. alternativa förslag till ombyggn. av Riddarholmskyrkan (N. M. 1218—1221) och 1 bl. förslag t. hel nybyggnad på samma plats (N. M. ^{1019/90}), samtl. av samma hand, i samma format och på samma papper; det sistnämnda bladet m. gammal påskr. »Project till Riddarholms Kiörkan», osign. odat. av Jean de la Vallée (?); — 2 bl. ritn. till kyrkogårdsmur och kyrkogårdsport vid Riddarholmskyrkan av K. Hårleman, osign. odat. (N. M. 4520, 4521); — 1 bl. plan av kyrkan omkr. 1800, osign. odat. (N. M. 4854); — 1 bl. tuschlavyr m. påskr. »Riddarholms Kyrkan» [från söder före branden 1835]; påskr. på baksidan m. senare hand [P.] Ulmgren. (N. M. ^{477/84}); — 1 bl. plan av altaranordning i kyrkans kor av N. Tessin d. ä. (?), osign. odat.; gammal påskrift »Riddarholms Kiörkan». (N. M. 1952); — 1 bl. ritn. till orgelläktare och orgelfasad, osign. odat., gammal påskr. »orgue à L. de Riddarh.» (N. M. 4427). Karolinska gravkoret: 1 bl. fasadritn. till Karolinska gravkoret av N. Tessin d. ä., osign. odat., approb. genom påskr. av förmyndareregeringens samtl. medl. (N. M. 4868); — 2 bl. planritn. till Karolinska gravkorets gravvalv av N. Tessin d. ä., osign. odat. med gammal påskrift »Kongl. Grafwen». (N. M. 3095 och 3097); — 8 bl. detalj- och profilritningar till Karolinska gravkoret av N. Tessin d. ä., osign. odat.; samtl. med påskr. »Kongl. Grafwen» av samma hand som på föreg. ritn. (N. M. 3085—3887; 3089—3093); — 1 bl. detaljritn. till fönsteromfattning till gravvalvets fönster av N. Tessin d. ä., osign. odat. m. påskr. som föreg. »Kongl. Grafwen». (N. M. 3084); — 2 bl. detaljritn. till samma fönsteromfattning m. påskr. som föreg. »Kongl. Grafwen», osign. odat. (N. M. 3082, 3083); — 1 lägg »Memorial om den Steen som behöfves till Kongl. Maj:ts Graff» av N. Tessin d. ä., osign. odat.; på samma papper »Copia af sidste memorialet till Gottlandh om steen der ifrån, gifwit d. 11 Majj 1675» (båda handl. tryckta i Sirén: Gamla Stockholmshus II, s. 69—70); — 1 bl. planritn. av Karolinska korets gravvalv med förslag till de kungliga kistornas uppställning, osign. odat. (N. M. 3094); — 1 bl. planprojekt t. Karolinska

gravkoret, trol. av K. Hårleman, osign. odat. (utan nummer); — 1 bl. planritn. av Karolinska korets gravvalv med förslag t. de kungl. kistornas uppställning av K. Hårleman, osign. odat. (N. M. 3062); — 1 lägg »Förslag På Fölliande Stenhuggare arbete som ännu Reqvireras till Kongl. Grafwens fullbordan wid Riddarholms Kyrkan...» av O. Fristedt. Dat. Stockholm d. 29 nov. 1731; — 1 lägg »Förslag öfwer det som up går till Kongl. Majjts Graf wid Riddarholms Kyrkian» av O. Fristedt, I. C. Körner och Petter Gerdes, dat. Stockholm 19 sept. 1734. Ritningar till kistor och sarkofager: 1 bl. ritn. till sarkofag för prins Ulrik, sign. »N. Tessin [d. y.] del.», odat. (N. M. 3074); — 1 bl. blyertsutkast till samma sarkofag, sign. »N. Tessin [d. y.] del.», odat. (N. M. 3075); — 1 bl. blyertsutkast till kungl. sarkofag (närmast lik prins Ulriks), sign. N. Tessin [d. y.] del., odat. (N. M. 3076); — 1 bl. »explication» rörande prins Gustafs († 1685) kista av N. Tessin d. y. (onummerat blad, ligger tillsammans m. föreg. kistritn. av N. Tessin d. y.); — 1 bl. ritn. till sarkofag m. påskr. »Pour le Corps de la Reine Hedvig Eleonore N. Tessin» [d. y.] (N. M. 3064); — 1 bl. ritn. till sarkofag m. påskr. »Pour Me la Duchesse de Holstein, Princesse de Svéde. N. Tessin» [d. y.] (N. M. 3065); — 1 bl. ritn. till sarkofag, trol. avsedd för hertiginnan Hedvig Sofia av Holstein av N. Tessin d. y., osign. odat. (N. M. 3072); — 1 bl. ritn. till kungl. likkista av N. Tessin d. y., osign. odat. (N. M. 3066); — 1 bl. skissritn. till Karl XII:s sarkofag, osign. odat.; påskr. m. G. Upmark d. ä:s hand: »Nic. Tessins(?) förslag till C. XII:s sarkofag; det som blivit utfördt». (N. M. ¹⁰²⁴/₉₀); 1 bl. renritn. (K. Hårlemans hand) av föregående skissritning aprob. genom påskr. »Friedrich» (N. M. 4853); — 1 bl. projekt till sarkofag f. konung Karl XII av K. G. Tessin(?), osign. odat. (N. M. 4853); — 6 bl. ritn. till sarkofager av K. Hårleman, osign. odat.; ett av bladen har påskr. av K. G. Tessins hand »Projecter till Carl d. XII likkista» (N. M. ⁴⁹⁹/₉₀—⁵⁰⁴/₉₀); — 5 bl. ritn. och utkast, trol. till Karl XII:s sarkofag av K. Hårleman o. a., osign. odat. (N. M. 3003, 3006, 3007, 3014 samt ett onumr.); — 6 bl. skisser till kungl. sarkofag (för Karl XII eller Fredrik I?) av K. Hårleman, osign. odat. (N. M. 3008—3013); — 2 bl. klippta modeller till likkista för Karl XII (N. M. 3080 o. 3081). Den senare ritn. har påskriften »La bière de Charles XII»; — 1 bl. ritn. till sarkofag för Fredrik I och Ulrika Eleonora d. y. av K. Hårleman, osign. odat. (N. M. 3004); — 1 bl. d:o av K. Hårleman, osign. odat. m. påskr. »upwist i Rådet d. 1 Febr. 1742 och approberat S. Lagerberg». (N. M. 3002); 1 bl. ritn. till Fredrik I:s och Ulrika Eleonora d. y:s sarkofager av K. Hårleman, osign. odat. (N. M. 3001); — 3 bl. ritn., i samma format och på samma papper som föreg., till sarkofager av K. Hårleman, osign. odat.; trol. alternativa projekt till Fredrik I:s och Ulrika Eleonora d. y:s sarkofager. (N. M. 2998—3000); — 1 bl. ritn. till sarkofag för konung Adolf Fredrik (utfördt projekt, Gustav II Adolfs nuv. sarkofag), osign. odat. (N. M. ¹⁹⁵⁶/₇₅); — 1 bl. ritn. med fyra olika projekt till kungl. sarkofag (trol. för konung Adolf Fredrik), osign. odat. (N. M. ¹⁹⁵⁵/₇₅); — 1 bl. ritn. till Gustav II Adolfs sarkofag med inskr. »Gustavus Adolphus Magnus» och påskr. »Gillas Carl Johan». Av A. Nyström. (N. M. ³⁷⁷/₁₈₇₅); — 1 bl. ritn. till sarkofag för konung Karl XIV Johan (ej utförd), sign. R. Brouhn; påskr.: »Copierad efter Scipios sarcophage i Rom» (N. M. 4869). Ritningar till kungliga begravingar: Ulrika Eleonora d. ä:s begraving 1693: 1 bl. castrum doloris, sign. N. Tessin inv. et delin. (N. M. 4823); 1 bl. interiörskiss m. rödkrita av kyrkan vid samma begraving. sign. »N. Tessin inv. Le Clerc delineavit» (N. M. 4830); — 1 bl. castrum doloris, laverad tuschtechn. sign. »N. Tessin inv. Le Pautre del» (N. M. 4822); — 1 bl. d:o osign. (N. M. 4829); — 1 bl. interiör av koret mot NO. sign. »N. Tessin inv. Le Pautre del» (N. M. 5650); — 1 bl. skiss till arkaddekoration av N. Tessin d. y., osign., ej utfördt förslag (N. M. 4835); — 1 bl. skiss till pelarnas dekoration av N. Tessin d. y., osign. ej utf. (N. M. 4834); — 8 bl. pelardekorationer vid samma begraving. av N. Tessin d. y. (ej egenh.) (N. M. 4832—4839, 3056, 3057); — 1 bl. plan av Riddarholmskyrkan vid samma begraving. aprob. Carolus, osign. (N. M. 4856); — 1 bl. d:o aprob. Carolus, osign. (N. M. ¹⁰²⁰/₉₀). — Karl XI:s begraving 1697: 1 bl. interiör av koret, sign. »N. Tessin inv. Seb. Le Clerc del.»

(N. M. 5649); — 1 bl. långsidan av castrum doloris, osign. (samma hand som föreg.) (N. M. 5648); — 1 bl. plan av kyrkan m. castrum doloris, approb. Carolus (N. M. 4858); — 1 bl. d:o utan påskrift (N. M. 4857). — Prins Gustavs begravn. 1685: 1 bl. »Printz Gustafs mausole», plan, osign. (N. M. 4826); — 1 bl. »Mauzolé uprättat efter Printz Gustaf», sign. »N. Tessin inv. et del.» (N. M. 4825). — Prins Ulriks begravning 1685: 1 bl. plan av prins Ulriks mausolé, osign. (N. M. 4827); — 1 bl. »Mauzolé uprättad för Hans Kongl. Höghet Printz Ulrich», sign. »N. Tessin inv et delin.» (N. M. 4828). — Prinsessan Hedvig Sofias begravn. 1708: 1 bl. »Project d'un Mauzolé pour feu S. A. R. la Duchesse de Holstein. Müller del.», sign. »N. Tessin inv.» (N. M. 4824). — Ulrika Eleonora d. y:s begravn. 1742: 1 bl. castrum doloris, plan och fasad av K. Hårleman, osign. påskr. »1742 d. 22 octob upvist och approberat i råd-Cameren S. Lagerberg» (N. M. 3053). — Fredrik I:s begravn. 1751: 1 bl. interiör av kyrkans kor, laverad tuschteckn. av J. E. Rehn efter K. Hårlemans komposition. Kungl. underskr. »Kongl. Maj:t samtycker i nåder at denna Ritning... sticles i koppar... efter gjord betingning med Lieutenanten Rehn... Stockholm i Råd Cammaren den 6te Aprilis 1752 Adolph Friedrich» (N. M. 5644); — 1 bl. skiss i blyerts och tusch till castrum doloris av K. Hårleman, osign. (N. M. 3054); — 1 bl. arkaddekoration vid samma begravn., laverad tuschritn. av K. Hårleman, osign. (N. M. 3052). — Adolf Fredriks begravn. 1771: 1 bl. historien och dygderna, grupp av l'Archeveque vid Adolf Fredriks bisättning i Gustavianska gravkoret (N. M. utan nummer); — 1 bl. »Decoration de l'église de Riddarholmen, a la ceremonie de l'enterrement du roi Adolph Frederic» komp. av C. F. Adelcrantz, akvarell av O. Fredsberg, osign. (N. M. 4821); — 1 bl. arkaddekoration vid samma begravn. av C. F. Adelcrantz, osign. (N. M. ⁵³/₁₉₀₂). — Drott. Lovisa Ulrikas begravning 1782: 1 bl. »Enke-Drottningen Lov: Ulrikas Begrifning», interiör av koret, komposition av C. F. Adelcrantz, akvarell av O. Fredsberg, osign. (N. M. 4820). — Prins Carl Gustafs (hertigens av Småland) begravn. 1783: 1 bl. interiör av kyrkans kor, blyertsteckning, osign. (N. M. 5308). — Gustav III:s begravn. 1792: 1 bl. interiör av kyrkans kor, kompositionen av C. F. Sundvall, skulpt. av Sergel, osign. anteckn. av L. J. Röök på baksidan »Desprez: L'enterrement de Gustave III à l'Eglise de Riddarholmen» (N. M. ⁵⁶²²/₁₈₆₃). Hårtill en beskrivning av L. J. Röök, i vilken bl. a. inskrifterna på fyra runstenar, som voro uppställda i koret, finnas angivna. — 3 bl. förslag till anordning av Riddarholmskyrkan vid konung Gustaf III:s begravning av L. J. Desprez, osign. odat. (N. M. 1847—49). — Kronprins Karl Augusts begravning 1810: 1 bl. interiör av kyrkans kor, kompositionen av C. F. Sundvall, akvarell av Linnell, osign. (N. M. utan nummer); — 1 bl. m. två olika utkast till mausolé m. påskr. Linnell (N. M. ¹³¹/₉₂); — 1 bl. kronpr. Carl Augusts begravning av Linnell, anteckn. på baksidan »Akad^s utst. 1813 nr 12» (N. M. utan nummer); — 2 bl. skisser av Linnell till samma begravn. (N. M. ¹³¹/₉₂); — 1 bl. dekoration vid prinsessan Sofia Magdalenas bisättning i Gustavianska gravkoret 1813. Påskr. Linnell (N. M. ¹⁵/₁₉₁₅). — Karl XIII:s begravning 1818: 1 bl. »Project till Decorationen af Choret uti Riddarholms kyrkan vid Högstsalig Hans Majst: Konung Carl den XIII:s Begrifning», sign. av Fr. Westin (N. M. ¹⁰⁶⁸/₉₀); — 1 bl. detalj av fonddekoration vid Karl XIII:s begravn., tuschteckn., dat. »Febr 1818» (N. M. ²⁹²/₁₈₉₂); — 1 bl. dekoration till en bisättn., anteckn. på baksidan: »Carl XIII:s begravning, förslag? Linnell» (N. M. ⁵²⁹/₉₀); 1 bl. plan av Riddarholmskyrkans kor med castrum doloris (trol. vid hertig Fredrik Adolfs begrifning 1804), påskr. »approberas Stockholms Slott d. 5 Maj 1804 Gustaf Adolph» (N. M. 4858).

I SLOTTSSARKIVET: »Riddarholmskyrkians Graff Steens Book» (cit. GRAFFSTEENSBOOK). Förteckning öfver Grafvar i Riddarholmskyrkan 1676 d. 20 juni med senare tillägg och anteckningar. »Anno 1676 then 20 Junij är Riddarhålm's Kyrckians Lijkstenar numererade blefne i Ordning som föllier:» I boken ligga lösa ett gravbrev för Wachslagerska graven samt handlingar angående samma grav, bl. a. ritning till kopparkista för fröken Louise Wachslager, osign. odat., approberad d. ²¹/₆ 1758. Vidare 2 bl. anteckningar av Johan Hadorph angående gravste-

nar med avskrifter av inskrifter, dat. $\frac{26}{5}$ 1682. 1 bl. avskrift av konsistoriets skrivelse till pastor i Riddarholmskyrkan ang. gamla gravar därstädes, dat. $\frac{21}{8}$ 1753. Vidare promemoria ang. iakttagelser om gravarna »wid de gamla Bänkarnas borttagande» i kyrkan d. 18 nov. 1734; — »Handlingar rörande Riddarholmskyrkan» (bunt) innehåller bl. a. memorial dat. $\frac{20}{2}$ 1824 ang. kyrkans rep.; prot. hållet i Riddarholmskyrkan d. $\frac{26}{4}$ 1815 vid öppnandet av »en vid Nordvästra chorets hörn» belägen grav »tillhörande den Ridderliga Wasa Ätten»; »Förteckning på de uti Kongl. Riddarholms Kyrkan upsatte Trophéer, Rustningar, m. m.» av C. F. ROTHLEB $\frac{11}{12}$ 1817; — »Räkning öfver influtne Medel för wården af Kongl. Riddarholms Kyrkan samt därvarande Effecter m. m. 1825—32» (7 band); — »Handlingar rörande Medlen för Torstensonska gravens underhåll» (1 bunt) innehåller bl. a. inv. d. $\frac{1}{10}$ 1834; — Stockholms slottsbok 1733—1744 (rör. Karolinska gravk.).

I SLOTTSSARKITEKTKONTORET: 1 bl. planritn., »Riddarholms Kyrckans inredning vid Högst Sahlig Konung Gustaf den 3^{dies} begrafning» [(osign.); — 1 bl. planritn., »Inredning i Kongl. Riddarholms Kyrkan wid Åminnelse Festen öfwer Konung Gustaf II Adolph d. 6 Nov. 1832» (osign.); — 3 bl. »Ritning till läktare att uppföras vid Riddarholmskyrkan», sign. J. E. Söderlund († 1875); — 1 bl. planritn. av kyrkans inredning vid Gustav Adolfsfesten d. 9 dec. 1894 (osign.); — 1 bl. blyertsritn. till dekorativ anordning i kyrkans kor vid icke angiven kunglig begravning (odat. osign. F. V. Scholanders hand).

KYRKANS ARKIVALIER förvaras dels i Storkyrkans arkiv, dels i K. A. Uppgifter av konsthistoriskt värde erhållas huvudsakligen i följande i Storkyrkans arkiv befintliga handlingar. »Kongligh Riddarholms Församblings Kyrkio Book (CEF. 1) innehåller bl. a. förteckning öfver kyrkoherdar 1581—1730; »En sannfärdig berättelse om Riddareholms Annexa...» av Johannes Vultejus 1684; Kongl. Riddar Holms Kyrkiowårdars Skälige påminnelse... om Kyrkioherde Huset» 1689; begravningslängd 1659—1734. — Begravningsbok 1738—1807 (F. 1). — Skrivelser från och till K. M:t, memorial m. m. 1760- och 1770-talen (I. 1). — Kyrkorådets protokoll och handlingar (K. III. 1—3). — Räkenskaper 1623—1627 (L. I. 118); d:o 1633—1690 (L. I. 119—158); d:o 1691—1807 (L. I. 1—117). — Annotationer öfver inkomster 1680—1699 (L. I. 159); d:o 1683—1692, renskrivna (L. I. 160). — Spridda specialräkenskaper 1720—1740-talen (L. I. 161). — Räkenskaper efter införlivningen med Storkyrkoförsaml. 1808—1813 (L. I. 167). — Inventarieförteckningar 1675, 1700, 1730, 1736, 1737, 1738, 1758 samt »Underd. berättelse om Riddarholmskyrkians Egendomb i Stockholm i fast och löst, dhess åhrl. Inkompsstat och utgifter samt Prætentio- ner och nödege angelägenheter» år 1687, m. fl. handl. (N. 1). Inv. förteckn. cit. Inv. och årtal. — Diverse handl. rörande kyrka, kyrkogård, prästhus m. m. 1600- och 1700-talen (O. 1). — Bänkböcker och andra handl. ang. bänkrum (O. 2). — Gravbrev och gravrannsaktionshandl. (O. 3). — Handl. rörande prästhuset (O. 4). — Handl. rörande änkedrotn. Ulrika Eleonoras och kronprinsen Carl Augusts begravningar 1693, 1810 (P. 3). — Kronologiska anteckningar rörande Riddarholmsförsaml. och dess funktionärer, kyrkan och de särskilda föremålen i densamma (P. 4). — Kyrkans räkenskaper för tiden 1808—1886 förvaras i K. A. Räkenskaper m. m. rörande Karolinska gravkorets byggande finnas i Slottsarkivet.

Fig. 1. Riddarholmen sedd från Storkyrkans torn. Omkr. 1890.
Riddarholmen vom Turm der Nicolaikirche aus gesehen.

Riddarholmen, view from S. Nicolas tower.

FÖRSAMLINGENS HISTORIA

NAMN

Den nuvarande Riddarholmen benämnes under 1200-talet Kidhaskär (Erikskrönikan). Namnet har av äldre författare förklarats betyda Kedjeskär. »Namnet Kedjeskär tros härleda sig deraf, att Konung Olof Skötkonung sökte med kedjor tillstänga Stock-sund för Norrska Konungen, Olof Haraldson, år 1007. Peringskjöld säger, att namnet Kedjeskär uppkommit deraf, att Holmen fordom varit bevarad med kedjor å södra och norra sidorna samt att vattugången mellan Staden och Holmen varit befäst» (ROTHLIEB s. 1). Under senare tid har lämnats en annan förklaring, enligt vilken Kidhaskär skall betyda Killingskåret.¹ Den sistnämnda förklaringen är otvivelaktigt den rätta.

Sedan franciskanerna mot slutet av 1200-talet slagit sig ned på Kidhaskär och där upprättat ett kloster, kallas holmen Gråmunkeholm. Detta namn börjar under 1600-talets mitt att utträngas av det nuvarande Riddarholmen² troligen på grund av ridderskapets och adelns starka bosättning på holmen vid denna tid.

KLOSTRETS
GRUNDLÄGG-
NING

Angående tiden för grundläggningen av franciskanerklostret i Stockholm meddelar klostrets eget diarium: »Anno Domini MCC Septuagesimo fundata est Domus Fratrum

¹ ÖSTMAN, N. Stockholmsstudier i Snorre Sturlassons kungasagor I. Holmia 1918, s. 44.

² Denna benämning förekommer enligt ROTHLIEB (s. 1) första gången i stadens tänkebok år 1637. 1638 förekommer namnet första gången i riksrådsprotokollet (SV. RIKSRÅDETS PROTOKOLL VII, s. 177.)

Minorum Stocholmis».¹ På pärmen i originalhandskriften i K. B. finnes dessutom antecknat av medeltida hand: »1270 fundata est hec domus nostra». Äldre författare ha icke velat godtaga denna uppgift, troligen därför att Magnus Ladulås, som uttryckligen uppgivits såsom klostrets fundator, ännu icke var konung sagda år, utan förlagt klostrets grundläggning till omkring 1285. Något skäl att betvivla diariets uppgift synes icke föreligga. Att den nuvarande kyrkan grundlagts 1270 framgår emellertid icke av diariets uppgift.

Genomgår man de bevarade samtida urkunderna, omnämnes klostret första gången 1275 i ett av mästern Palne upprättat testamente, i vilket han ihågkommer åtskilliga kyrkor och fromma stiftelser med gåvor, bl. a. »ffratribus de stochvlm», som erhålla »duas Marchas denariorum».² 1278 tilldelas i domprosten Björns testamente »fratribus de stochulm. Marcam. argenti».³ Påföljande år testamenterar Johannes Karlsson af Fånö »Fratribus in stocholm. I. Marcham Argenti».⁴ Nästa gång klostret omtalas är 1284, då Peter Karlsson af Fånö testamenterar »Fratribus in stocholm vnam Marcham denariorum».⁵

Genom Magnus Ladulås' 1285 upprättade testamente⁶ säkerställdes klosterstiftelsen. Konungen skänker till densamma sin gård Snwtaerstad samt penningar och en mängd dyrbara kultföremål till tre särskilda namngivna altare i kyrkan, nämligen högaltaret, jungfru Marie altare och den helige Franciskus' altare. Dessa altare ha således troligen funnits i kyrkan redan vid denna tid. I klosterkyrkan utväljer konungen sin gravplats, »hvars utförande ingen vid hot om förbannelse må försöka hindra, så mycket mera som detta blifvit oss beviljad genom skrifvelse från den apostoliska öfverheten».⁷

Efter denna tid bliva gåvorna till klostret talrika, varför en uppräknig av dem alla bleve för vidlyftig.

År 1286 den 7 okt. utfärdade konungen ett nytt gåvobrev, genom vilket minoriterbröderna erhöilo hela det vattenområde, som var beläget mellan staden och Kidhaskär. Samtidigt utfärdades förbud mot ytterligare utbyggande från stadens kant och mot uppförande av byggnader på holmen utanför klosterområdet, såvida tillstånd icke erhållits av ordens provincialminister, emedan holmen helt och hållet och för beständigt anslagits till brödernas behov.⁸ Då klostret 1286 erhållit vattnet omkring holmen, måste det redan tidigare ha erhållit själva holmen. Att detta skett före upprättandet av konungens testamente 1285, kan anses utom allt tvivel, ty i annat fall hade konungen helt visst genom någon bestämmelse i testamentet säkerställt klostrets äganderätt till tomten. Det troligaste torde vara, att bröderna allt ifrån klostrets grundläggning haft sitt hus på Kidhaskär och redan före 1285 erhållit äganderätt till holmen.

¹ S. R. S. I, s. 68.

² D. S. nr. 865. — ³ D. S. nr. 876. — ⁴ D. S. nr. 695. — ⁵ D. S. nr. 782. — ⁶ D. S. nr. 802.

⁷ Jfr STUDIER, s. 6.

⁸ D. S. nr. 921. De i testamentet angivna gåvorna torde till sina huvudsakliga delar icke ha tillfallit klostret förrän efter Magnus Ladulås' död 1290.

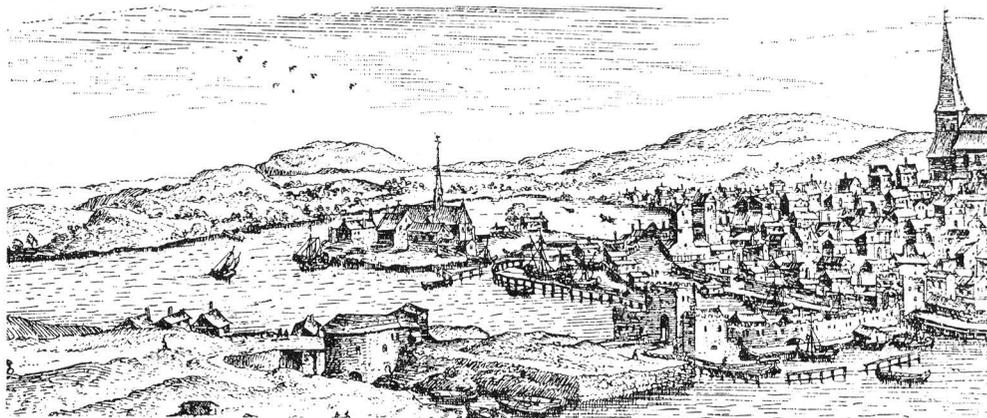

Fig. 2. Gråmunkeholm och västra delen av Staden sedda från Södermalm, omkring 1570. Detalj ur kopparstick av Frantz Hogenberg efter teckning av Hieronymus Scholeus.
 Gråmunkeholm und der westliche Teil der Stadt von dem Stadtviertel Södermalm aus gesehen, um 1570. Gråmunkeholm and the western part of the town about 1570, view from Södermalm.

1288 erhåller klostret ånyo en stor gåva av konungen. Genom ett den 14 aug. sagda år utfärdat gåvobrev skänker han till klostret öarna Yrmingi och Rothmø jämte en tomt å Södermalm i Stockholm.¹

De talrika och stora gåvor klostret erhöll 1285 och de närmast följande åren böra ha möjliggjort en ganska kraftig byggnadsverksamhet. Ännu 1290 var emellertid varken kyrkan eller klostret färdigt, ty den 30 juni detta år skänkte Magnus Ladulås de tegelugnar han ägde på Norrmalm jämte en del av sagda malm till gråbröderna i Stockholm, så att de där kunde hämta lera och sand till sin kyrkas och sitt klosters fullbordande.² Att bestämt fastställa tiden, då kyrkan stod färdig, låter sig icke göra, men av arkitekturhistoriska skäl är troligt, att den varit fullbordad före 1300-talets ingång (jfr s. 120).

Utom ovan anförda urkunder, som lämna direkta eller indirekta uppgifter om klostrets grundläggning, må också anföras Erikskrönikan, som utan att lämna någon bestämd tidsuppgift omnämner händelsen på följande sätt:

¹ D. S. nr. 971.

² D. S. nr. 1018. Som konung Magnus icke uppgav storleken på den tomt som uppläts till gråbröderna, blevo 1320 gränserna fastställda mellan gråbrödraklostrets och Klara klosters områden. Den 7 nov. 1320 godkänner abbedissan Gertrud, Magnus Ladulås' dotter Rikissa, som var nunna i Klara kloster, samt övriga nunnor i klostret en rå- och rörläggning, som Mats Kettilmundsson m. fl. på begäran verkställt mellan de båda klostren, varvid rå och rör utsatts kring det område i norr och söder om tegelugnen, vilket bröderna skulle för alltid besitta och varest ingen annan fick gräva lera eller så något slags säd. Samtidigt utstakades med gränstenar, satta »in litore et juxta litus», väg mellan tegelugnen och stranden, varjämte bröderna medgavos rätt att efter behov taga grus norr om tegelugnen vid skogen. (D. S. nr. 2265.)

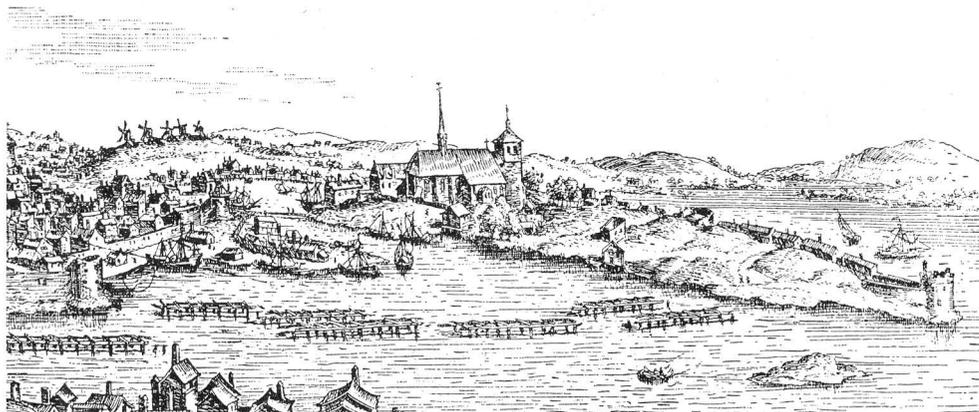

Fig. 3. Gråmunkeholm sedd från Brunkeberg omkr. 1575. Detalj ur kopparstick av Frantz Hogenberg.

Gråmunkeholm von Brunkeberg aus gesehen, um 1575.

Gråmunkeholm about 1575, view from Brunkeberg.

»Sidhan sköt honom gud i hugha
fore sina siel ok synne husfrwa
A en holm heet kidha skäär
eth kloster loot han mwra thär
swa wänt ok swa höwelikt
at i hans rike war ey annat slikt
kyrkian er wään ok stoor
ok hauer en fagran liwsan koor
swigbogane äre alle lagde mz gul
ther er mykit folk i tha hon er full
thz kloster gaff han barfötta bröder
ther badh han leggia sik tha han var döder.»¹

Sedan holmen kommit i gråbrödernas ägo, bebyggdes den med den nuvarande kyrkan och med klosterhus, som numera till stor del äro rivna men av vilka större partier ännu finnas bevarade i och söder om kyrkan. Såväl »Gamla riksdagshuset» (kv. Riddarholmen n:r 2 och 3) som Borgarskolans nuvarande hus (kv. Riddarholmen n:r 4) utgöres till väsentliga delar av de forna klosterbyggnaderna. Dessas ungefärliga gruppering och storlek framgår av fig. 2, 4, 5 och 9 (jfr s. 105).

HOLMENS
MEDELTIDA
BEBYGGELSE.

De delar av holmen, som icke upptogos av klostret, torde redan tidigt ha upplåtits till lekmän. Som exempel kan nämnas ett brev från 1455, som omtalar den

¹ Erikskrönikan utg. av G. E. KLEMMING i Samlingar utgivna av Svenska fornskriftssällskapet, s. 41. ROLF PIPPINGS edit. i samma samlingar, s. 67.

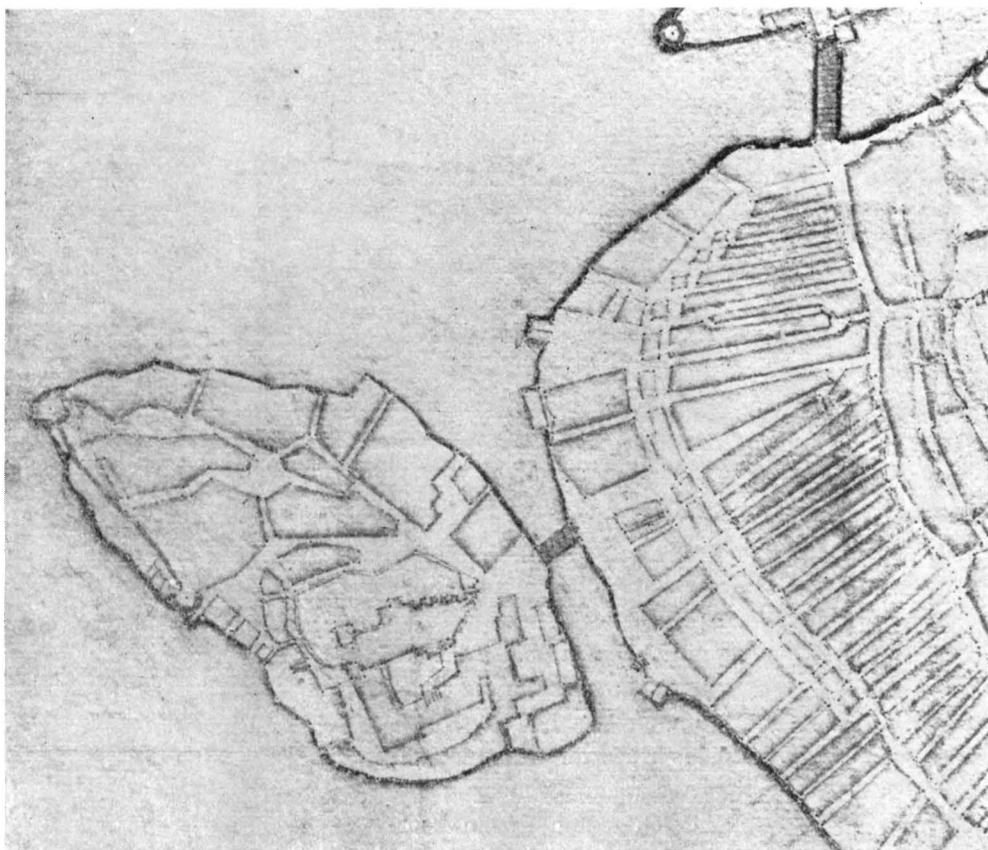

Fig. 4. Gråmunkeholm omkring 1620. Detalj ur den s. k. »Äldsta Stockholmskartan». Stockholms stadsingeniörskontor.

Gråmunkeholm um 1620. Detail der sog. »Älteste Stockholmskarte». Gråmunkeholm about 1620. Detail of the so called »Oldest map of Stockholm».

gård på Gråmunkeholm, näst östan väderkvarnen, som riddaren Vd Vlfson hade i förläning av klostret på sin och sin husfrus livstid (JORDEBOK I. s. 452). Redan under medeltiden torde någon slags tomtindelning hava förekommit på den återstående delen av holmen. Tomtören brukade erläggas till klostret (TOMTUTREDNINGAR I, s. 1).

KLÖSTRET
UNDER
REFORMA-
TIONSTIDEN.

Vid reformationens genomförande indrogs holmen med klosterbyggnaderna till kronan. Redan 1527 fingo munkarna lämna klostret. Till en början tog man vid dispositionen av de egentliga klosterbyggnaderna någon hänsyn till de humanitära och kulturella uppgifter, som klostret haft att vårda. Från aug. 1527 disponerades klostret av nunnorna från Klara kloster, vilket nedrivits av Gustaf Vasa av strategiska skäl. Genom

ett kungl. brev av den 27 jan. 1531 upplätos klosterhusen till helgeandshus. Konungen skriver härom: »Ath epter Closterleffuerne fast åffkommer, ok ju wistt är åff scrifftene at mann the fattigha sig sielffua icke behielpa kunna födha styreikia och vppeholla shal, Therföre haffue wij medh wårt rikjisens råd h beleffuat och samtyct, ath gråbrödhra closter j wår stadh Stocholm ther först gråbrödhra och sedhan S. Clare systren en tijdh long vtj warit haffua, må ock skal her epter wara till itt helgeandz hwss, ther fattigha siuka menniskior vthi vphollas skola, och ther medt skola the fattighe siuka som liggia j thet helgeandz hws som nu är och teslikis j andra siukestughor j stadhenom leggas j samma Closter, och all then rentta som nu Clostrit j sin haffuandis wäro haffuer Och teslikis all then rentta som helgeandz huset och alla thenna siukestughor ligger skal alt til hopa liggia vnder thetta Closter thet til Helgeandz hwsz giort är, och skola Borgmestare och Råd h haffua thet j sin befalning och skicka ther förstondare till som dogse och nyttighe wara kunna». Men »vm några nunnor ther jnne ära som gamla och siuke ära och icke wetta råd h at födha sigh, vm the ther vthginge, må the få bliffua quarre ther vm them tyckes, och haffua ther thetas vphelle j sin lijffstijd, och the som tess starkheet haffua mågha wara the fattighe siuke til tienste ...».¹

1551 flyttades hospitalet »i anseende till däråf uppkommen elak lukt och stank» till Danviken.²

Erik XIV synes hava haft för avsikt att på holmens sydvästra del låta uppföra ett hospital för Kungl. Maj:ts sjuka tjänare. I en av konungen utfärdad instruktion, daterad Halmstad den 1 nov. 1563, säges härom: »Vthi Stocholm på Gråmunkeholm ther som thet lägligstt sche kan, och mott thenn westersödre sijde schall opsettes och bygges med schickelige och tienlige Stufuer och Camrer, Jtt hospitall till högb:te Kongl. M:ttz siuke tieneres behoff, såsom the schole ther hafue theres oppehelle, så och nogre Personer ther till förordnet, Såsom them schöte och försörge kunne, Men the såsom nogre hafue anthen Franzoser eller andre sådane besmittlige Siuckdomer, schole vthi thet Speetall som weed Danewijken försörges.»³. Vid slutet av Erik XIV:s regering var likväl ingenting i saken åtgjort.

JOHAN III:
HÖGSKOLA PÅ
GRÅMUNKE-
HOLM.

Under Johan III:s tid uppehölls från år 1576 i klostret en högskola, som stod under ledning av jesuiten Laurentius Norvegus, den s. k. Klosterlasse.⁴ Klostrets ansenliga bibliotek kom härvid till användning. Det skänktes 1576 av Johan III till högskolan. Vid dennas upplösning skingrades detsamma. De flesta spillrorna av det en gång ansenliga klosterbiblioteket finnas nu i Uppsala universitetsbibliotek, där 21 medeltidscodices och 4 inkunabelband, vilka genom samtida proveniensanteckningar

¹ RIKSREG. 27/1 1531. Tryckt i Gustaf I:s registratur 7, s. 252.

² Angående klostrets indragning och öden under reformationstiden se i övrigt STUDIER, s. 28.

³ Handl. rörande Skandinaviens historia XXVII, s. 17.

⁴ Se härom vidare BOLIN, GUNNAR, Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen, S:t Eriks årsbok 1912.

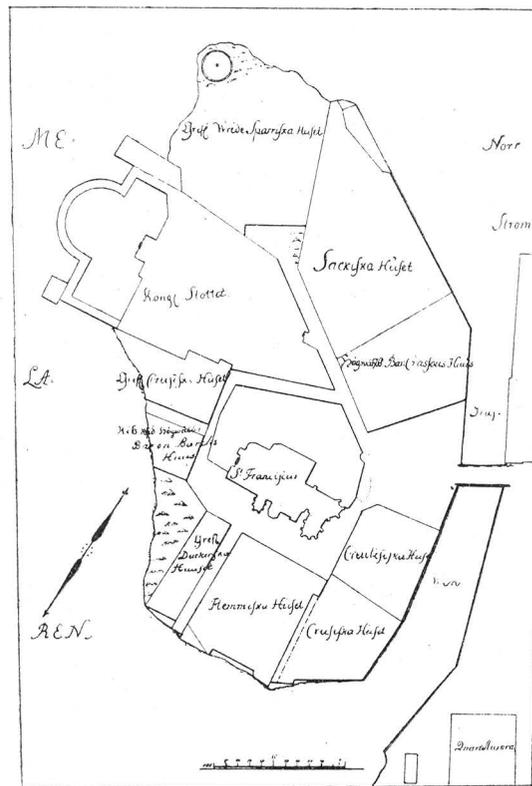

Fig. 6. Riddarholmen 1730 enligt en karta av Tillæus. (Ur Tomtutredningar.)

Riddarholmen 1730.

Riddarholmen in 1730.

visa sig hava tillhört klostret på Gråmunkeholm, finnas bevarade. Kungl. biblioteket äger två handskrifter, som härstamma från klostret. Den ena av dessa är klostrets diarium (gammalt signum A 21). I det Kongl. Bibliotek i Köpenhamn finnes även ett inkunabelband. De flesta av de bevarade handskrifterna och samtliga inkunabler ha anteckningar, som visa, att de på 1480- och 90-talen blivit skänkta eller renoverade av klostrets gardian Kanutus Johannes († 1496).¹

Gustav II Adolf skänkte den 24 juni 1621 Stockholms stad »till en stadsvarande ägendom» alla de »våningar» som hört till Gråbrödraklostret i Stockholm för att användas till logementen för det krigsfolk, som konungen kunde vara sinnad att hädanefter hålla i staden. (TOMTUTREDNINGAR I, s. 17). Snart nog fingo emellertid rum-

KLOSTRETS
ANVÄNDNING
EFTER 1500-
TALET

¹ COLLIN, ISAK, Franciskanernas bibliotek på Gråmunkeholmen i Stockholm med särskild hänsyn till Kanutus Johannes' verksamhet. Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1917.

men åtminstone delvis en annan användning. Konungen inrättade 1625 i de forna klosterhusen ett »barn och tukthus», en uppfostringsanstalt för fattiga barn, kombinerad med en tvångsarbetsinrättning för »skälmar och bofvar». Den kvarstannade under hela 1630-talet (TOMTUTREDNINGAR I, s. 2 och s. 17). Från 1650-talet till 1666 var Stockholms trivialskola inrymd i ett av klosterhusen. Dessa kommo sedermera samtliga vid skilda tillfällen under 1600-talet i enskild ägo. Ett av klosterhusen, den västra längan (egendomen 4 i kv. Ridderholmen med adress Birger Jarlstorg 7) inköptes 1758 av Ridderholmsförsamlingen och användes som prästhus för församlingen till 1807. Åren 1814 till 1879 disponerades byggnaden av Stockholms trivialskola (efter 1821 Stockholms gymnasium). Därefter disponerades byggnaden 1881 till 1907 av Wallinska skolan.¹ Rörande äganderättsförhållanden m. m. för denna och övriga fastigheter på Ridderholmen redogöres utförligt i TOMTUTREDNINGAR I.²

PROFAN
BEBYGGELSE
PÅ HOLMEN

En del av klostrets mark var, som förut har nämnts, redan under medeltiden upplåten till världsliga mot erläggande av tomtören till klostret. Efter klostrets indragning torde dessa avgifter, som numera tillkommo kronan, ha erlagts till den institution, till vilken Kungl. Maj:t upplåtit klostret. Enligt en uppgift skulle för ett par tomter tomtören under någon tid ha erlagts till staden (TOMTUTREDNINGAR I, s. 3). Däremot är det tvivelaktigt, huruvida vid 1500-talets mitt tomtören skolat erläggas för vissa tomter. Möjligen har innehavaren upphört härmed under någon tid, varefter skyldigheten vid systemskiftena fallit i glömska. 1560 tillbytte sig konung Gustaf själv till arv och eget av Jacob Turesson (Rosengren) till Grensholm en tomt med ett förfallet stenhus på Gråmunkeholm norr om klostret, 92 alnar lång och 54¹/₂ alnar bred, mot ett konungens hus i staden. Tomten och huset utgjorde Jakob Turessons hustrus, Märta Eriksdotter Rynings, »rätta fädernearf». Erik Ryning var en av dem, som avrättades i Stockholms blodbad 1520, och äganderätten går sålunda tillbaka till medeltiden. Av vad art den varit, om den varit förenad med tomtörens erläggande till klostret, omtalas icke (TOMTUTREDNINGAR I, s. 2). I de flesta fall torde likväl denna skyldighet ha varit klar.

Tomtinnehavarna utgjordes på ett par undantag när av hantverkare och annat småfolk, och om bebyggelsens karaktär lämnar planen fig. 4 från omkr. 1620 en viss föreställning.

Under 1600-talets början säljas och doneras tomter av Kungl. Maj:t, mestadels mindre sådana, till huvudsakligen ofrälse personer. 1625 donerade Gustaf II Adolf till dåvarande kammarrådet Åke Axelsson (Natt och Dag) en tomt öster om kyrkan, och härmed börjar holmens aristokratiska period. Under de närmast följande årtiondena övergår största delen av holmen dels genom gåvor, dels genom köp i högadelns ägo. I samband härmed regleras stadsplanen, och samlingen av småhus försvinner så

¹ NORDISK FAMILJEBOK, 2 uppl., art. Ridderholmen.

² Om prästhuset se även GYLLENSVÄRD V., Prästgården å Ridderholmen. Stockholm 1919. (Separat ur domkapitelskommitténs betänkande.)

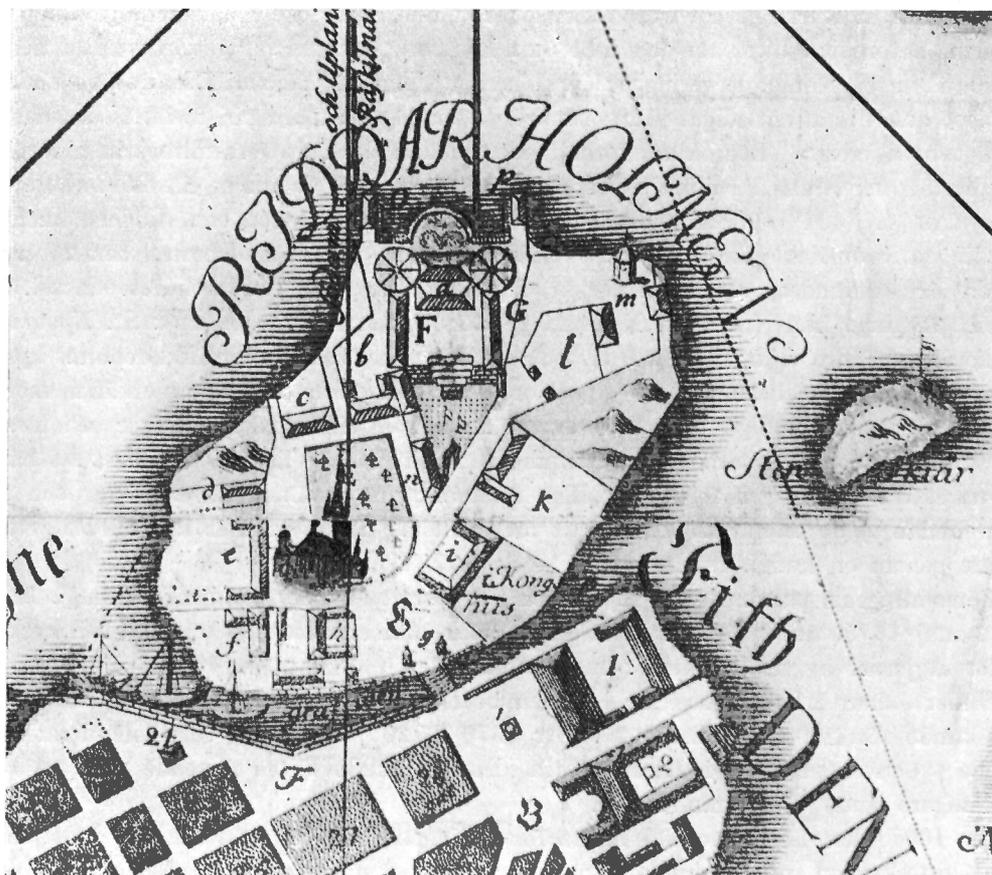

Fig. 7. Riddarholmen. Detalj ur »General Charta öfwer Stockholm med Malmarne» av Petrus Tillæus 1733. Detail of a map of 1733.

småningom. Likväl återstår ännu vid 1600-talets mitt ett borgerligt stycke av holmen. Stadsplanens utseende efter förändringen framgår av planerna fig. 5 och 6.

I ecklesiastiskt hänseende tillhörde Gråmunkeholm under hela 1500-talet Storkyrkoförsamlingen, men klosterkyrkan hade sin egen kaplan, som hade bostad i klostret och som avlönades av staden. 1617 erhöll emellertid magister Håkan Haquini kunglig fullmakt som kyrkoherde i klostret.¹ Men klosterkyrkan skildes icke därmed från Storkyrkan. Den nye kyrkoherden var liksom sina företrädare med kaplanstitel skyldig att varje torsdag predika i Storkyrkan, vars kyrkoherde fortfarande drog viss inkomst av klostret. Gråmunkeholm var alltså ett slags annexförsamling till Storkyrkoförsamlingen. POSSIETH säger härom (s. 342), att »the siälaherdar som wid Klosterkyrkian

RIDDAR-
HOLMSFÖR-
SAMLINGEN.

¹ RIKSREG. ²⁶/₃ 1617.

2. Sveriges kyrkor. Stockholm II.

hade namn af Kyrkioherdar woro likwisst förbundne, dock icke uthan wedergäldning af Staden, at predika hwar torsdag uthi Stor Kyrkian, hwilken obligation warade til år 1640 tå hoos Kongl. Regeringen Kyrkioherden Johannis Sigfridi Ostrogothus underdånigst anhåller at entledigas ifrån ofwanrörde torsdagspredikningar, hwilket ock honom nådigt bewiljades.» Det oklara förhållandet mellan de båda församlingarna hindrade emellertid icke, att Bromma församling 1633 lades som annex till Riddarholmen (POSSIETH s. 343).¹ Förhållandet mellan Storkyrkoförsamlingen och Riddarholmsförsamlingen ordnades slutgiltigt först 1666. Genom ett riksrådsbeslut den 21 maj sagda år bestämdes, att »den deelen af staden som ifrån Riddarehuset och sal. h. Erich Ryningz huus (nuv. St. Nygatan 2) Konungzgatan (d. v. s. nuv. St. Nygatan) uthføre på wästre sijdan och åth siön ligger, här efter lyda under Riddareholms kyrkian så att de där boendes äre, des pastorem för deras rätte siälesöriare erkänna skole, warandes intet skyldige till någon annan än honom sine påskepenningar och hwad eliest till kyrkioheerderne erläggias plägar at gifwa».² Vidare föreskrefs, att bänkarna skulle tillbörligen fördelas mellan församlingens medlemmar, dock var och en som redan ägde bänkrum deras rätt förbehållen. Dessa gränser fastställdes ytterligare genom en kungl. resolution d. 10 dec. 1731.

Församlingens patronus var konungen. I övrigt stod kyrkan, enligt kungl. brev d. 2 maj 1675, under överståthållarens i Stockholm styrelse och uppsikt, och kyrkorådet utgjordes av slottsfogaten och slottsbokhållaren (FERLIN, s. 1308).

Under Johan III:s tid begärde i staden boende tyskar »något beqvämligt rum, der de kunde förrätta sin Gudstjenst». År 1570 d. 20 juli erhöillo de tillstånd att använda »Convents-stugan i Klostret, till dess de kunde blifwa försedde med ett beqvämligare rum» (ROTHLIEB, s. 45).

År 1607 den 14 jan. erhöill finska församlingen tillstånd att hålla sin gudstjänst i »Klosterkyrkan på Gråmunkeholm, efter den var större och der på Holmen intet stor Församling, till dess S:t Jacobi Kyrka på Norrmalm kunde blifwa fullbordad, hwilken sedan åt Finnarna skulle upplåtas» (ROTHLIEB, s. 45). Finska församlingens gudstjänst hölls i Riddarholmskyrkan³ till år 1719, då drottning Ulrika Eleonora befallde att finska församlingen skulle flytta till Katarina kyrka. I stället skulle Hovförsamlingen, som sedan slottsbranden 1697 förrättat gudstjänst i Riddarhuset, disponera Riddarholmskyrkan. Gudstjänsten fördelades mellan hovpredikanterna och kyrkans eget prästerskap på det sättet att vardera predikade varannan sön- och helgdag. Denna ordning iaktogs till 1724, då Hovförsamlingen fick hålla sin gudstjänst i rikssalen (POSSIETH).

¹ Detta bekräftades ytterligare d. $\frac{30}{9}$ 1680 och d. $\frac{9}{7}$ 1681 då kyrkoherden i Klara ville återvinna detta annex för sin församling (ELERS II s. 26).

² RIKSRÅDSPROTOKOLL. (Bergenheim) $\frac{21}{5}$ 1666.

³ ROTHLIEB, s. 45, uppger att »Finska Församlingen började sin Högmässa-Gudstjänst kl. 5 på morgonen och Aftonsången hölls från kl. 11 till 1 på dagen».

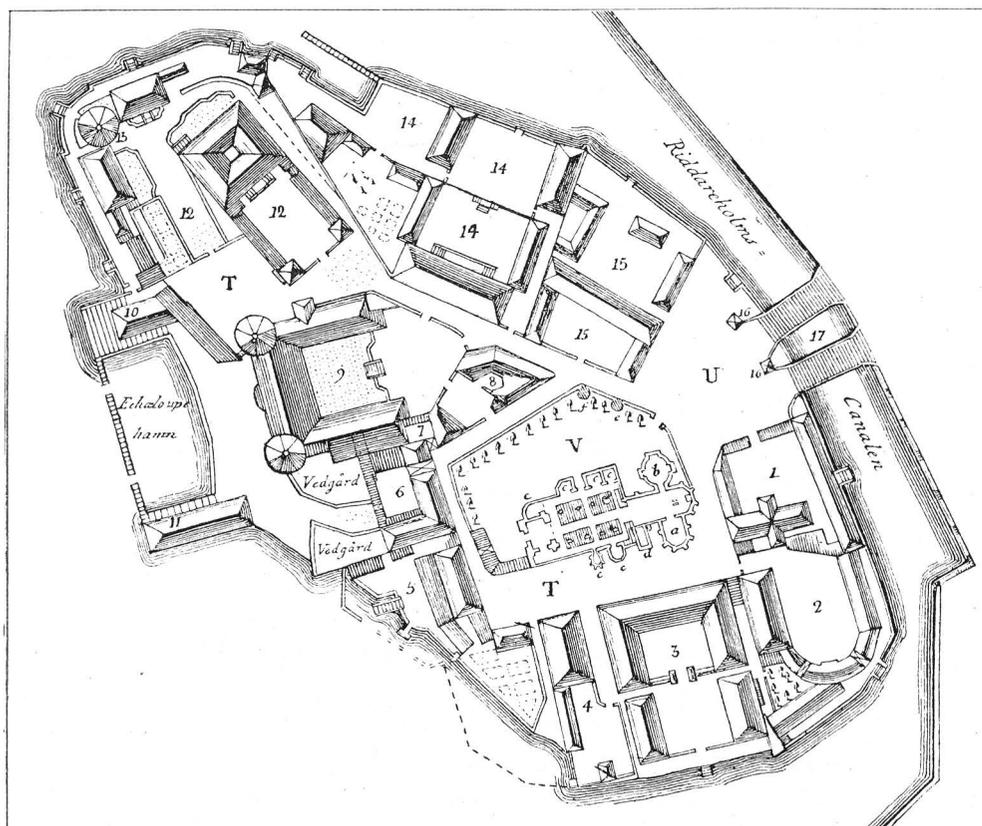

Fig. 8. Riddarholmen 1771. Detalj ur Brolins karta över Stockholm. a. Gustavianska gravkoret; b. Karolinska gravkoret; c. privata gravkor; d. sakristia; e. Possiethska graven på kyrkogården; f. Kierrmanska graven; 1. Sterkys hus; 2. Finlays hus; 3. Schantziska huset; 4. Riddarholmskyrkans prästhus; 5. Schultzenheimska huset; 6. Kammarrevisionens hus; 7. Collegium medicum; 8. anatomisalen; 9. Gamla kungshuset; 10. slottsbackeriet; 11. kök; 12. brukspatron Ströms arvingars egendom; 13. H. Königs fabrik; 14. Braheska huset; 15. Hessensteinska huset; 16. spruthus; 17. Riddarholmsbroarna.

Riddarholmen 1771. a. Gustavianische Grabkapelle, b. Karolinische Grabkapelle, c. private Grabkapellen, d. Sakristei, e. Possieths Grab im Friedhof, f. Kierrmans Grab. 1. Sterkys Haus, 2. Finlays Haus, 3. Schantz Haus, 4. Pfarrhaus der Riddarholmskirche, 5. Schulzenheims Haus, 6. Haus der Kammerrevision, 7. Collegium medicum, 8. Anatomiesaal, 9. Altes Königshaus, 10. Schlossbäckerei, 11. Küche, 12. Haus der Erben des Hüttenherrn Ström, 13. Königs Fabrik, 14. Brahes Haus, 15. Hessensteins Haus, 16. Spritzenhaus, 17. Riddarholmsbrücken.

Riddarholmen in 1771. a. Gustavian mortuary chapel, b. Caroline mortuary chapel, c. private mortuary chapels, d. sacristy, e. Possieths's grave in the churchyard, f. Kierrman's grave, 1. Sterky's house, 2. Finlay's house, 3. Schantz's house, 4. Rectory of the Riddarholm church, 5. Schultzenheim's house, 6. House of Chamber Revision, 7. Collegium medicum, 8. dissectingroom, 9. old Royal palace, 10. royal bakery, 11. kitchen, 12. house of the heirs of the manufacturer Ström, 13. Königs manufactory, 14. Brahe's palace, 15. Hessenstein's house, 16. enginehouse, 17. Riddarholm bridges.

Genom kungl. brev den 11 sept. 1807 upplöstes Riddarholmsförsamlingen, och dess område förenades ånyo med Storkyrkoförsamlingen (FERLIN, s. 1308). Kort därefter upphörde kyrkan att tjäna som gudstjänstlokal. Den är numera uteslutande grav-

RIDDAR-
HOLMSFÖR-
SAMLINGENS
UPPLÖSNING

Fig. 9. Riddarholmen från söder. Detalj ur träsnitt av Henrik Keyser d. ä. 1637. Orig. i K. B.

Riddarholmen vom Süden, 1637.

Riddarholmen from the south, 1637.

och minneskyrka och står under Byggnadsstyrelsens och Riksmarskalksämbetets gemensamma vård. Härom stadgas i ett kungl. brev d. 2 febr. 1847, »att wården om Riddarholms Kyrkan hädanefter skall öfwertagas af både Öfver Intendents Embetet¹ och Riks Marskalks Embetet sålunda att tillsynen öfver Kyrkans yttre delar, jemte dess underhållande till murar, tak, wäggar, golf och hwalf, ombesörjes af förstnämnde Embetsmyndighet, samt inseendet öfver Kyrkans inre med hvad dertill hörer af Riks Marskalks Embetet».

¹ Numera K. Byggnadsstyrelsen.

Fig. 10. Riddarholmen från väster. Detalj av kopparstick från omkr. 1650 av Sigismund v. Vogel.

Riddarholmen vom Westen, um 1650.

Riddarholmen from the west, about 1650.

KYRKOGÅRD

Riddarholmskyrkan saknar för närvarande kyrkogård. Den är sedan 1806 på alla sidor omgiven av gator och öppna platser, vilka äro lagda med tuktad sten.¹

KYRKOGÅR-
DENS LÄGE
OCH UT-
STRÄCKNING

¹ Anteckningar ang. »kyrkogårdens undanröjande och åtgärder som med anledning därpå borde företagas» samt »om Grafvarne på Riddarholms Kyrkogård» finnas i »Kommitterade öfver Kungsbyggnaden 1802—1824. P. M. och anteckningar ang. Riddarholmskyrkan» i R. A.

Huru kyrkogården varit ordnad under medeltiden kan icke närmare fastställas. Sannolikt har klostret som begravningsplats, utom kyrkan, använt korsgången och klostergården i enlighet med vanlig klostersed. Möjligen har en del av den under senare tid använda kyrkogården varit inhägnad och brukad som trädgård och kyrkogård. Klosterområdet var under medeltiden inhägnat med tegelmurar, varom klostrets diarium meddelar, att år 1416 täckte den vördnadsvärde fadern broder Jacobus Haquini, gardian och lektor vid Stockholmskonventet, koret på dess kyrka med kostsamt blytak och omgärdade klostret med tegelmurar utefter vattnet (S. R. S. II, s. 75). HANS HILDEBRAND uppgiver, att när järnvägen, den s. k. sammanbindningsbanan, byggdes, lämningar lära hava påträffats av den tegelmur, som begränsade klosterområdet.¹

Omkring 1620, från vilken tid den äldsta planen över området förskriver sig, sträckte sig kyrkogården från tornets sydvästra hörn utefter hela västra och norra sidorna. Konturen var mycket oregelbunden med ut- och ingående vinklar (fig. 4). 1638 resolverades i Rådet »på Her Claes Flemmings förfrågande, att then svancken eller buckten på kyrkogårdsmuren å Ridderhållmen skulle dragas inn bättre och göres linierädd; såsom och dett kyrkieporten skulle skjutas bättre tillbakar, ther medh att justera gatun effter den dessein, som för detta gjordh ähr och sal. K. M:tt haffver approberat; der effter Her Åke Tott och Her Bengt Oxenstierna sådan deste richtigare kunde utföra sijne tompter.»² Fig. 5 återger säkerligen en regleringsplan från detta tillfälle. De svarta linjerna på planen utvisa de då gällande gränserna för kyrkogården och de omkringliggande tomtarna. Blyertslinjerna visa förslag till en tomt- och gatureglering, genom vilken rakare och mera jämbreda gator skulle erhållas. Till sin huvudsakliga del blev denna reglering dock genomförd först 1655 i samband med anordningarna för drottning Maria Eleonoras begravning. Den 4 april sagda år erhåller överståhållaren K. M:ts befallning att »så inrätta, at platsen, der grefve Clas Tottes gårdh uppstår, motte blifva afhyst, slättat och rengjord och broen deruppå, som svarar gent emot gathan, uprettat, jämväl och porten på kyrkiomuren uthi samma linea satt och förfärdigat, med hvadh mera, som I pröfva dertill nödigt vara och förrige giorde dessein likmätigt». (RIKSREG.) Sista delen av regleringen utfördes först 1663, då kyrkan »nödgedes på sin egen bekostnad nederrifva 90 alnars muur, then sedermera til 6 qwarter in på kyrkiogården flyttia och änteligen samma muur vpsättja» (POSSIETH, kap. 21). Åtgärden vidtogs för »att göra then gatan regulair up till Rykskattmestarens Exell^s Sahl^e Hr^r Gustaff Bondes huus»³ (O. I. s. 208). »Tå togs ifrå Kyrkiogården 353³/₄ alnar qvadrat, hwaremot höga wederbörande, som af murens indragande wunno någon beqwemlighet och bredare kiörwäg, icke behagade kyrekian

¹ HILDEBRAND, H., Sveriges medeltid III, s. 1007, Sthlm 1898—1903.

² Riks Råds protokoll 1637—39, s. 177.

³ Nuvarande Kammarrättens hus.

Fig. 11. Riddarholmskyrkan sedd från Riddarhustorget. Detalj ur ett kopparstick av Johan Snack 1783.

Die Riddarholmskirche von Riddarhustorget aus gesehen, 1783. Riddarholms Church seen from Riddarhustorget, 1783.

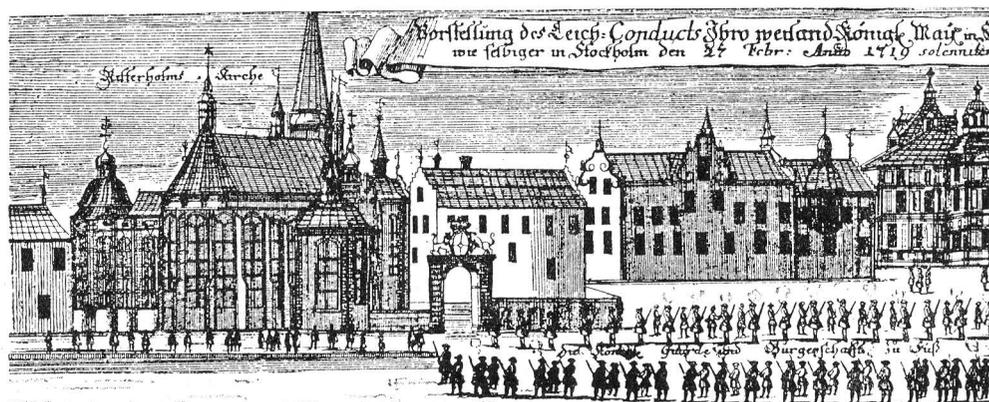

Fig. 12. Riddarholmskyrkan sedd från öster omkr. 1719. Detalj ur kopparstick återgivande Karl XII:s likfärd. T. h. om kyrkan den äldre kyrkogårdsportalen och klockarhuset. Riddarholmskirche vom Osten, um 1719. Detail eines Riddarholms Church from the east, about 1719. Kupterstickes mit Darstellung der Bestattung Karls XII.

hwarken för then bortmista jorden eller hafda omkostnader med någon wedergäldning ihogkomma. När nu kyrkio-gården sålunda indrogs, kunde och borde man icke annat än jemwäl then mull, som war full med the dödas been innom then Nyja Kyrckio Muren föra, hwar af Fylningen kom at stiga nästan vppå halfwa muren som än i dag för ögonen ligger» (POSSIETH, kap. 21). Med anledning av denna förändring fördes under 1670-, 80- och 90-talen en vidlyftig process med dåvarande innehavaren av ovannämnda hus Fru Elsa Crus. Resultatet blev, att kyrkan erhöll ersättning för sin förlust.¹

Kartan fig. 6 från 1730 visar kyrkogårdens form efter dessa regleringars genomförande. I allt väsentligt bibehöll den samma form och utsträckning under hela 1700-talet. Fig. 8 visar en plan från 1771. En mindre förändring har verkställts i östligaste delen i samband med Karolinska gravkorets byggande.

Kyrkogården var, som på s. 25 närmare omtalas, under 1600- och 1700-talen omgiven med mur, försedd med portaler samt planterad med träd. Fig. 15 och 16 visa bilder av kyrkogården från tiden omkring 1800. I början av 1800-talet nedrevos murarna i enlighet med då härskande estetiska principer. År 1806 d. 27 okt. beslöts nämligen, att kyrkogården, som var »med lummiga lindar² planterad och med fast stenmur omgiven skulle utläggas och planeras, samt grafägarne höras i anseende till graf-

¹ En större bunt handlingar rörande denna process förvaras i kyrkans arkiv (O. 1).

² POSSIETH uppger, att lindarna voro till antalet nitton »them Kyrckioherden Mag: Johannes Vultejus uthi sin tyd, jemte mycken annor sorgfällighet, som han för kyrckian hade, låtit sättja». Vultejus var kyrkoherde 1679—1700.

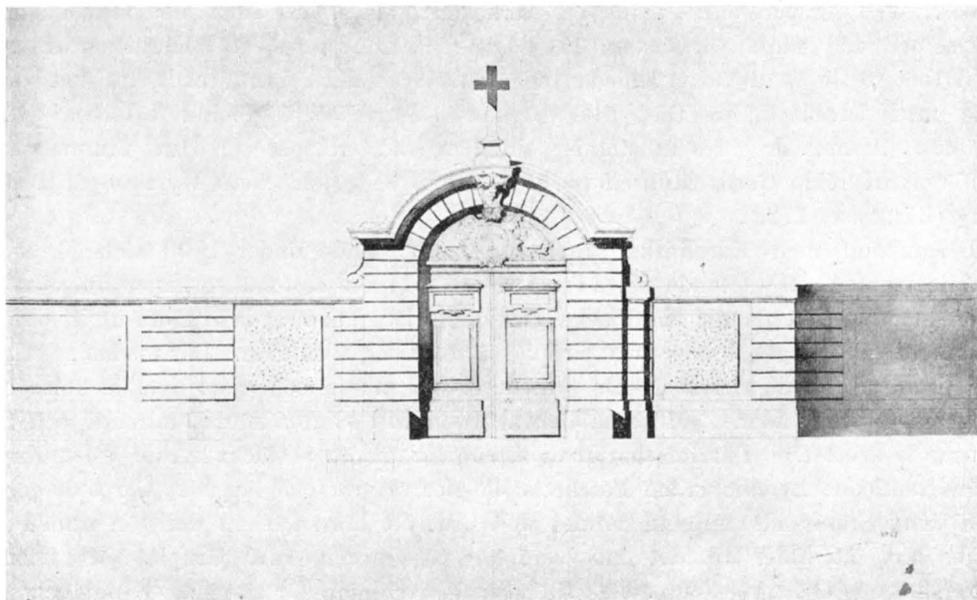

Fig. 13. Ritning till Riddarholmens kyrkogårdspört av Karl Hårleman, ej utfört förslag.
Originalritning i N. M.

Friedhofsportal, nicht ausgeführtes Projekt von Karl Hårleman. Gate to the church yard, not realized project by K. Hårleman.

varnas borttagande. Muren blef då borttagen, platsen afröjd och jemnad, samt Kyrkan således fristående, till mycken fördel så väl för Kyrkans utseende som för Riddarholmen i allmänhet» (ROTHLIEB, s. 34).

Kyrkogårdsmuren omtalas första gången i de bevarade räkenskaperna 1633 men kyrkogårdsmuren går, såsom å sid. 22 omtalats, tillbaka till medeltiden. Muren tycks åtminstone delvis ha varit uppförd av tegel. Den har varit putsad och täckt med ett spåntak, vilket 1694 ströks med rödfärg och tran (RÄKENSK.). År 1633 betalades till »Murmestarne som opmurade och reparerade sträckemuren, kring om kyrckio gården Peningr 150: 24: —» Till »Murmestare som huitlimade kyrckio gårdz Muren» betalades samtidigt 3: —: — (RÄKENSK. 1633).

»A.º 1655 [betalades] till någre arbetz karlar som hafwa nederhuggit een stoor deel af muhren kring Kyrckiogården in mot Hs: Exell^{tz} Felldmarskalckens Grefwe Carl Gustaf Wrangells gård, grafwit grunden under den nye muhren som i stellet upsattes samt rensat tegell, iempnat Kyrckio gården och nedergrafwit dhe dödas been, och hulptit Murmestarne bära gråsteen till grunden 30: 13: 14s» (RÄKENSK. 1655).

År 1668 betalas till »Mester Iohan Erichsson» för det han »taacklagt Muren kring Kyrckiogårdhen och honom fljkat och hwittlijmmat bådhe Uthan och innan» (RÄKENSK.

1668). 1709 reparerades taket på kyrkogårdsmuren, varjämte det ströks »med Tiära och röd färga» (RÄKENSK. 1709). År 1722 beslutes, att »Kyrkiogårdsmuren med thet första skall täckas emedan spåntaket är aldeles förmultnadt, hwilket borde skie med jernbläck, på thet thes warande så mycket längre kunde blifwa» (O. l. s. 366). Samma år göres utbetalning till dem som »Rappat och Hwit Limmat samt gråfärgat Kyrckio Gårdz Muhren på östra sidan, begge sidor om Kyrckio gårdz Porten» (RÄKENSK. 1722).

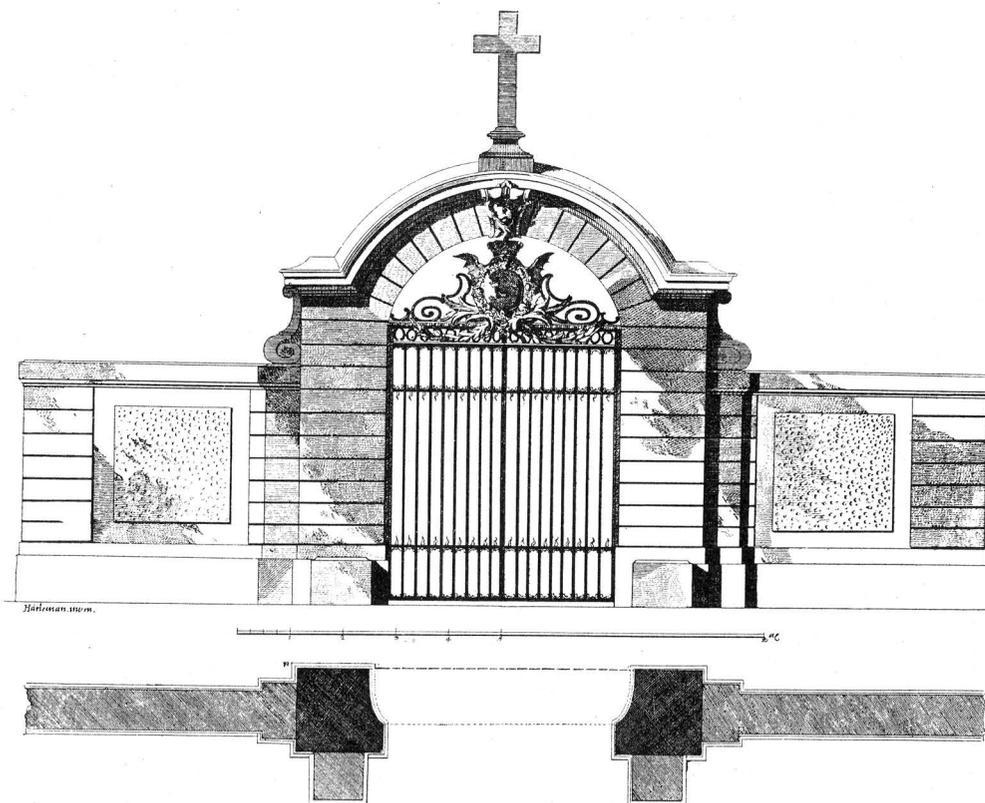
I samband med Karolinska gravkorets fullbordande under 1700-talets förra del erhåller muren det utseende fig. 11 visar. I 1741 års slottsräkenskaper finnas nämligen bland utgifterna för Karolinska gravkorets byggande sagda år stora utgiftsposter, bl. a. för kalk, tegel, bräder och järnplåt till kyrkogårdsmuren. Där meddelas också, att timmermännen avrivit gamla brädtaket på muren och gjort nya takstolar och täckt med nya bräder. »Murarna hafwa äfwen wid samma murs ändrande och förbättrande arbetat.» Därefter har man senare samma år »betäckt kyrkiogårdsmuhren, ifrån framledne kyrckioherden Poschetts (Possieths) graf och längs åt Corps de gardit wed Kungshuset alt upp til hörnet wed Crusiske hörnet, samt derifrån utmed berörde hus, åt söder til det knä som ähr på muhren» med järnplåt (STOCKHOLMS SLOTSBOK 1741). 1784 utbetalas till »Stephan Ödman för det han Kittat och Anstrukit Järnplåtarna på Kyrkogårds Muren 24: 26: 8» (RÄKENSK. 1784).

KYRKO-
GÅRDS-
PORTAR

I kyrkogårdsmuren hava funnits tvenne portar, den ena i nordöstra hörnet mitt för bron mot staden, den andra på kyrkogårdens västra sida. Den senare uppfördes omkr. 1750. Dess utseende är okänt. Om den förra portens utseende före 1600-talets mitt är heller intet bekant. I samband med drottning Maria Eleonoras begravning ha en del arbeten verkställt på densamma. I ett kungl. brev av 1655 befaller överståthållaren att med anledning av begravningen tillse, att »platzen framman för kyrkian och kyrkiporten blifver fulkombligen effectuerad och i verket stäld» samt porten rättad (RIKSREG. $\frac{4}{4}$ 1655). Sagda år betalades »till Mr Hans grofsmed för galdrar (galler) under ingongen på Kyrkiogården» (RÄKENSK. 1655). Påföljande år betalades »till Snickaren Mr Lucas Meijland för een port till Kyrckiogården» och »till Mr Anders Erichson Kleensmed som beslogh samma Port» (RÄKENSK. 1656).

År 1663 eller något av de närmast föregående åren synes denna port, som troligen haft liknande utseende som landskyrkornas »stigluckor», ha ersatts med en renässansportal av huggen sten. 1663 utbetalas nämligen till »Gert Blom Steenhuggare, för arbete på Portalens opsättiande 32 Dlr. smt. och till Mr Hans Smaltz grofsmedh, för arbete på Portalens opsättiande» (RÄKENSK. 1663). Denna portal, som tydligen är densamma som finnes avbildad å det efter E. Dahlbergs teckning gjorda sticket över Karl X Gustafs begravning¹ och som även återfinnes på den bild

¹ Det förhållandet att portalen finnes på bilden av Karl X Gustavs begravning 1660 utgör intet bevis för, att den verkligen funnits sagda år. Dahlbergs teckning är utförd efter 1660 och stucken i koppar av Jean Le Pautre först 1669—1670.

Riddare Holmens Kyrkogårds Port

Fig. 14. Riddarholmens kyrkogårdsport. Kopparstick efter ritning av Karl Hårleman.
Friedshofsportal. Kupferstich nach Zeichnung von K. Hårleman. Gate to the church yard. Engraving after design by K. Hårleman.

av Karl XII:s likfärd av vilken fig. 12 återger en detalj, beskrives av POSSIETH (s. 120) på följande sätt: »Kyrkio-gårds-Porten, ståndande mitt emellan twänne högwäxte Lindar, gifwer ifrå sigh så mycket behagligare anseende, som thess pelare äro opmurade af huggen steen. Öfwer porten på then sidan, som til Staden wisar står Swea Rikes wapn, äfwen i steen vthugget. Vthi then Ovale listen, som går öfwer porten läsas thessa Davids ord¹: Wij wilja gå in vthi Herrans boningar, och tillbedia inför Hans fotapall: Psalm: 132: vers: 7. På then sidan som sigh wänder til Kyrrekiogården står öfwer porten thetta Iesu Språk: Salige äro the som höra Guds ord, och göma thet. Luc: 11: vers: 28.»

Redan 1677 var portalen i behov av reparation. Då göres utbetalning till mästern

¹ I marginalen står med annan stil: »NB. tå han måhlades nu senaste gången.»

Johan Köpke Steenhuggare för det han »gjordt nij list af godlandssten upå kyrkogårds porten åfwan upå och elgist förbetrat samma port» (RÄKENSK. 1677).

Stenen i portalen har varit målad med oljefärg, vilket var regel vid denna tid. År 1722 betalades till målaren Anders Gottman för det han »Anstruckit Kyrckio Gårdz Porten med alt der warande Steenhuggare arbete med grå Olliofärg, samt måhlat porten Innanföre med Brun Olliofärg» (RÄKENSK. 1722). Samma år utbetalas till dem som »tierat och rödfärgat Hufwen öfwer Kyrekie gårdz Porten; samt tillagt Tiera och rödfärga» (RÄKENSK. 1722).

Under arkitekten Karl Hårlemans arbeten vid Riddarholmskyrkan ha såväl portalen som kyrkogårdsmuren ombyggts. Fig. 14 visar kyrkogårdsporten enligt en av Hårlemans i koppar stuckna ritningar. Andra ritningar av Hårlemans hand till samma portal finnas i Nationalmusei handteckningssamling. Av dessa överensstämmer den ena med sticket, den andra har däremot dörrar i stället för järngrindar (fig. 13).

Den Hårlemanska portalen bestod av tvenne rusticerade pelare hopbyggda med den bredvidliggande lägre kyrkogårdsmuren. Vinkeln mellan pelare och murar utfylldes med stående voluter. Mellan pelarna var slagen en rundbåge uppbärande ett kors. Porten stängdes med järngrindar, vilkas överstycke var prytt med vapnet tre kronor under kunglig krona och omgivet av serafimerkedjan.¹

Då kyrkogården 1806 utlades till gata, revs portalen och skänktes till Kungsholms kyrka, å vars kyrkogård den uppsattes 1809 och där den ännu i förändrat skick finnes bevarad.²

KLOCK-
STAPEL

Enligt äldre källor skall kyrkan före tornets påbyggande under Johan III:s tid ha haft en klockstapel »på en höjd av holmen kallad Roberget», på det ställe där Generalstabens hus nu är beläget (S. 48 i U. B.) Om utseendet är intet känt.

BYGGNADER
PÅ KYRKO-
GÅRDEN

På kyrkogården ha legat åtskilliga mindre hus och bodar, av vilka en del torde ha varit ekonomibyggnader för klostret, andra däremot över gravarna uppförda gravhus. De förskrevo sig från olika tider. År 1643 betalades till »Muurmestaren Mr Märthen Elnfsson i arbetzlöön för det han omkull reef ett gammelt steenhuus baack för Kyrckian 67: 16: — » (RÄKENSK. 1643). Troligen har detta gamla stenhus varit någon del av de forna klosterbyggnaderna.

1655 finnes en utgift för ikullrivande av »een deel af muren omkring kyrkogården och een steenbodh, till Hennes Maj^{tz} Richz Enkiedrottningens begrafning» (RÄKENSK. 1655).

På kyrkogården norr om kyrkan och i närheten av nuvarande Karolinska gravkoret låg under 1600-talet och 1700-talets början klockarehuset. Det var ett stenhus, omgivet av en del bodar och skjul av trä. Husets ålder är obekant, men

¹ Som Serafimerorden instiftades 1748, är det troligt att portalen som uppfördes omkr. 1741, erhållit den beskrivna dekorationen förstnämnda år i samband med den då hållna »riddare sollenitetens». Jfr s. 32.

² Jfr SVERIGES KYRKOR, STOCKHOLM, B. III, s. 12 o. fig. 6.

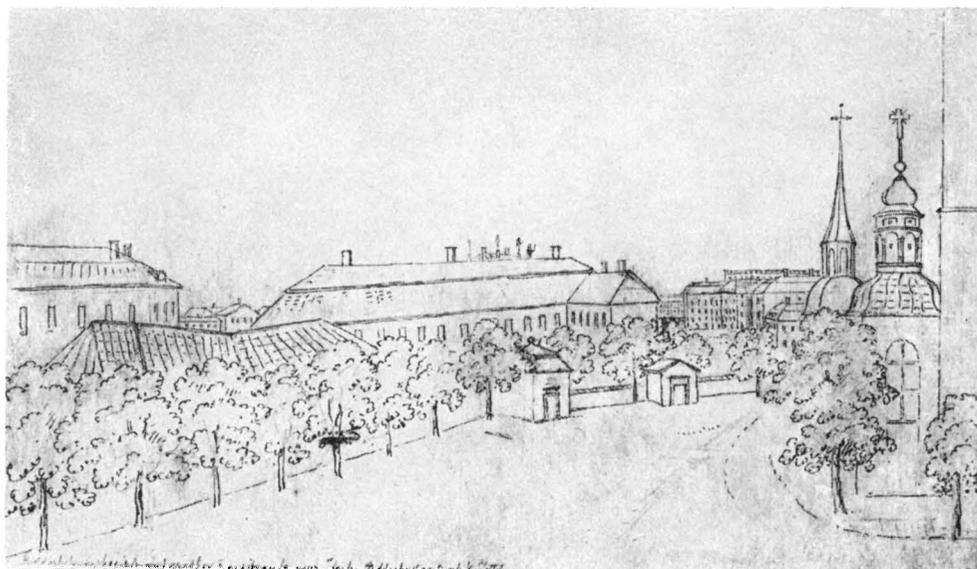

Fig. 15. Riddarholmens kyrkogård sedd från kyrkans nordvästra hörn. Originalteckning från omkr. 1800 av okänd konstnär i Stockholms stads arkiv. Invid kyrkogårdsmuren t. v. Kierrmanska gravan, t. h. Possiethska gravan.

Der Friedhof von der nordwestlichen Ecke der Kirche The church yard seen from the north-west corner of the church, about 1800.

kyrkoföreståndarna framhålla 1726, att det stått i mer än hundra år. Säkerligen är det detta hus, som synes på kyrkogårdens norra sida på den bild av Karl XII:s likfärd av vilken fig. 12 återger en del. Huset är ganska stort. Det har trappgavlar med flöjlar och tämligen oregelbundet sittande fönster. Av denna bild att döma bör huset knappast vara yngre än 1600-talets början. På äldsta kartan från omkring 1620 (fig. 4) finnes det icke, men detta är intet avgörande bevis för att huset icke funnits redan vid denna tid. Förstnämnda år, 1726, gjorde N. Tessin d. y. framställning om klockarehusets och träbyggnadernas nedrivande, dels därför att de skymde Karolinska gravkoret, som man då hade planer på att fullborda, dels på grund av eldfaran. Framställningen mötte kraftigt motstånd från kyrkoföreståndarna, vilka framhöll kyrkans dåliga ekonomi och de kostnader ett nytt klockarehus skulle vålla församlingen. Tessin framhöll emellertid som svar härpå i ett memorial den 26 mars 1726, att »de af dem anförde skiäl så af kyrkians stora bofällighet som dess på medel utblottade tillstånd» vore »ej tillräckliga att betaga mig de tankar som bracht mig att härom göra underdånig framställning, helst som ej jag allena utan åtskilliga af rådet som besåg platsen vid Riddarholmskyrkan och betraktade de farliga och otillbörliga trädskjul som emellan detta klockarehus och kyrkan voro,

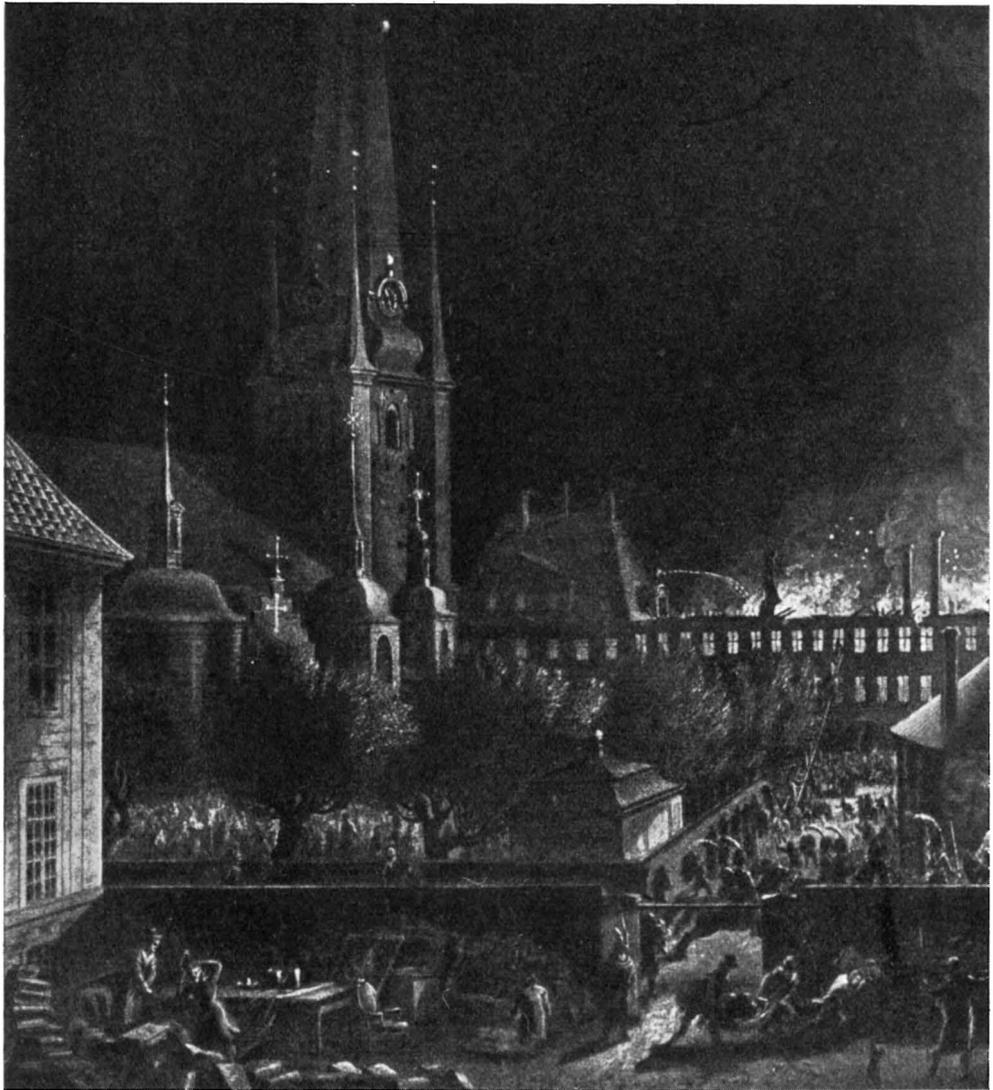

Fig. 16. Eldsvådan på Riddarholmen den 15 nov. 1802. »Ritad efter naturen av Pär Ulmgren, graverad av Mart. Rud. Heland». I förgrunden Hessensteinska huset. Den lilla byggnaden i kyrkogårdens hörn är Kierrmanska graven. Jfr fig. 8 och 17.

Die Feuersbrunst auf Riddarholmen am 15. Nov. 1802. The conflagration in Riddarholmen novembre 15th. 1802.

hafva funnit hvad äventyr af detta hus kunde befaras».¹ Kyrkoföreståndarna svarade härpå, att »kläckarehuset står på kyrkans grund hvarför vi skulle förmoda

¹ »Överintendentsämbetet», R. A.

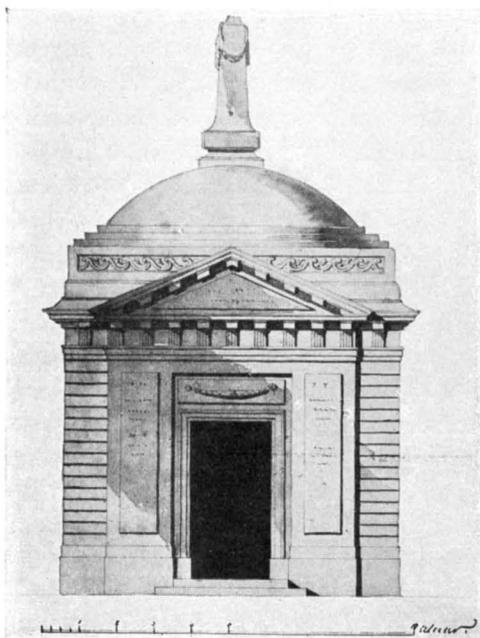

Fig. 17. »Borgmästare Kiermans graf vid Riddarholmskyrkan», ritning av J. E. Rehn. Hochschildska saml., Bellinga.

»Grab des Bürgermeisters Kierman bei der Riddarholmskirche», Zeichnung von J. E. Rehn. »Grave of the burgomaster Kierman», design. by J. E. Rehn.

Fig. 18. Ritning till gravkor av J. E. Rehn, troligen till Kiermanska graven vid Riddarholmskyrkan. Hochschildska saml., Bellinga.

Zeichnung für ein Grabchor Drawing for a mortuary von J. E. Rehn, wahrscheinlich das Grab Kiermans bei der Riddarholmskirche. chapel by J. E. Rehn, probably for the grave of Kierman at Riddarholms Church.

att kyrkan äger samma rätt som någon privat person här i staden» och att »kläckarehuset i öfver 100 år stått utan fara, och då där föga kokas torde ej större fara vara att befructa än ifrån flere större hus i närheten.»¹ Efter en vidlyftig skriftväxling beslöt K. M:t den 30 dec. 1728, att klockarehuset skulle nedrivas.² Ännu vid 1700-talets mitt kvarstodo emellertid en del bodar och skjul av trä på kyrkogården. De torde dock till stor del ha varit materialbodar, uppförda i samband med Karolinska gravkorets byggande. »1755 påminte Kyrckoherden huru som det wore farligt för Kyrrekan wid sig timande eldswåda, at ännu på Kyrckogården woro qwarstående några material bodar. Rs: Herr Slottsfogden åtog sig at om deras nedrifwande wilja tala med Herr Öfwer Hof Intendenten Gref Cronstedt, det han wille anstalt derom göra» (K. RÅDSPROT. 17/4 1755).

Bland gravbyggnaderna böra särskilt nämnas Possiethska och Kiermanska gravarna, som båda voro belägna invid nordöstra kyrkogårdsmuren (e och f på planen fig. 8). Kiermanska graven uppfördes i början av 1760-talet efter ritningar av arkitekten

¹ »Överintendentsämbetet», R. A. ² Kungl. br. d. 30 dec. 1728.

Jean Erik Rehn. För omständigheterna härvid redogöres närmare sid. 98. Gravens ungefärliga utseende visa bilderna fig. 15 och 16, som dock återge detaljerna mycket summariskt. I Jean Erik Rehns efterlämnade papper finnes den av fig. 17 återgivna ritningen, som har påskriften »Borgmästare Kiermans graf vid Riddarholmskyrkan». Efter denna ritning torde graven emellertid icke ha blivit utförd. Däremot finnes i samma samling en annan likartad ritning till ett gravkor med exakt samma mått och utan påskrift (fig. 18). Den är tydligen ett alternativt förslag. Denna ritning överensstämmer bättre med den bild av gravkoret, som fig. 15 och 16 lämna, och det är troligt att graven utförts efter denna ritning, möjligen med någon förändring av taket.

Possiethska graven uppfördes för kyrkoherden i Riddarholmsförsamlingen Johan Possieth, som dog 1728. Den utgjordes av ett mindre stenhus, täckt av ett enkelt sadeltak (fig. 15). Båda dessa gravkor kvarstodo till 1806, då kyrkogården utlades till gata.

År 1729 påbörjades byggandet av ett benhus på kyrkogården. Kontrakt slöts med murmästaren mästare Iean Christopher Körner om »förfärdigande af ett Benhus med 2^{ne} därwid hörige Rum», samt dörrar »af Järn-galler Wärk» (RÄKENSK. 1729). Grunden lades till huset, som var beläget i kyrkogårdens västra del, men därefter avstannade arbetet av brist på medel, och ett tillfälligt trähus uppfördes i det tillämnade husets ställe, varefter frågan fick vila till 1749. Sagda års kyrkorådsprotokoll d. $\frac{1}{3}$ meddelar, att kyrkoherden »H. Doctor Hausswolff påminte åter om Ben och Bäärhus byggnaden, at den borde företagas. Han hade förlidit år, med mycken grämelse måst se, huru wid Riddare Sollemnitén¹ blifwit hål brutit på Muren, där elies Benhuset är, och taket til efwen så stor del aftagit, på det, at om Regn infallit processionen genom det hålet skolat skie. Sedan den tiden hade ingen wordat sig om at lägga taket åter öfwer. Hålet på Muren wore med bräder öfwerslagit åt lilla gatusidan mellan Dahlens hus och Muren. Men här jnnan före wore opit och Benen wrekte för hwars Manns åsyn, honom ömade det. Han moste ock här och där tola förewitelse om mindre wård om de dödas Ben. Bad fördenskuld herrarne wille tala med hans Excell^{ce} Öfwerståthollaren och recommendera Benhus byggnaden til det bästa. De låfwade det giöra.»

Överståthållaren infordrade ritning från överintendenten Härleman. I juli samma år anmäldes, att ritningen erhållits. Plats utsågs på kyrkogårdens västra sida mitt för »Greffiga Barekiska huset»,² varefter benhuset uppfördes under 1749 och följande år (RÄKENSK.). Om dess utseende är intet bekant.

¹ Vid Serafimerordens instiftande 1748.

² Nuvarande Marinförvaltningens hus.

Fig. 19. Riddarholmskyrkan från Riddarhustorget, teckning av Karl Stefan Bennet, 1840-talet, t. v. i förgrunden det Bjelkenstiernska (sedermera Sterkyska och Geijerska) huset, som revs vid järnvägens byggande. Orig. i U. B.

Die Riddarholmskirche von Riddarhustorget gesehen um 1840. Riddarholms church seen from Riddarhustorget about 1840.

BYGGNADENS BESKRIVNING OCH HISTORIA

ORIENTERANDE INLEDNING

Riddarholmskyrkan är i sitt nuvarande skick en treskeppig tegelkyrka med ett långt utdraget tresidigt, avslutat kor i öster och torn i väster (jfr pl. I). Mittskeppet och norra sidoskeppet åtskiljas av fyra rundpelare av tegel. Mellan mittskeppet och södra sidoskeppet stå lika många pelare med rektangulär grundplan. Alla treskeppen äro täckta av kryssvalv med profilerade strålar. Valven äro prydda med medeltida ornamentala kalkmålningar. Mittskeppet och koret, som äro av samma höjd, äro högre än sidoskeppen.

Till kyrkan ansluter sig på norra sidan ett vapenhus, uppfört samtidigt med kyrkan. I vapenhusets norra gavelvägg finnes norra portalen. Rummet övertäckes av ett spetsbågigt tunnvalv.

Runt kyrkan ha vid olika tider under 1600—1800-talen tillbyggts en hel rad gravkor. På södra sidan om kyrkans kor ligga Gustavianska gravkoret och Bernadotteska gravkoret, bägge uppförda av tegel. På korets norra sida ligger det helt av grå sandsten byggda Karolinska gravkoret. Dessa tre gravkor öppna sig med stora arkadbågar mot kyrkans kor.

Intill kyrkans västra fasad är under den senare medeltiden tillbyggt ett torn, i vars västra vägg byggnadens nuvarande huvudportal är belägen.

Söder om tornet finnes ett mindre parti, kallat »sydvästra hörnpartiet» med »sydvästra hörnrummen», från vilket leder en uppgång till tornets övre våningar och till vinden. Sydvästra hörnpartiet innehåller i sig rester av de till kyrkan en gång hörande klosterbyggnadernas västra länga.

Öster om södra sidoskeppet finnes ett mindre rum sammanbyggt med kyrkan och liggande under samma tak som detta. Dess nedre våning användes numera som sakristia: övre våningen, som är öppen mot koret, kallas rummet över sakristian. Före 1800-talets mitt utgjorde dessa rum en utbyggnad, ett kapell, som med arkadbågar öppnade sig mot såväl södra sidoskeppet, som mot mittskeppet. I dess sydligaste del ligger Bielkeska graven och norr om denna Erstaviksgraven, vilken senare grav fordom gav denna byggnad sitt namn.

Intill södra sidoskeppet ligga tvenne gravkor; östligast det Vasaborgska gravkoret, väster därom det Banérska gravkoret. I södra väggen mellan dessa båda kor var före 1914 en mindre ingång till södra sidoskeppet. Den borttogs vid den senaste, 1914 påbörjade restaureringen, och smygen mellan de två koren avstängdes medelst en vägg mot söder. I det så uppkomna rummet bereddes plats för värmeledning.

På västra sidan, intill tornets norra vägg, ligger Torstensonska gravkoret. Norr om kyrkan ligga på var sin sida om vapenhuset, och sammanbyggda med detta, tvenne gravkor, nämligen Wachtmeisterska gravkoret väster om, och Leijonhufvudska,

Foto C. G. Rosenberg 1921.

Fig. 20. Riddarholmskyrkan från öster.

Die Riddarholmskirche vom Osten.

Riddarholms Church from the east.

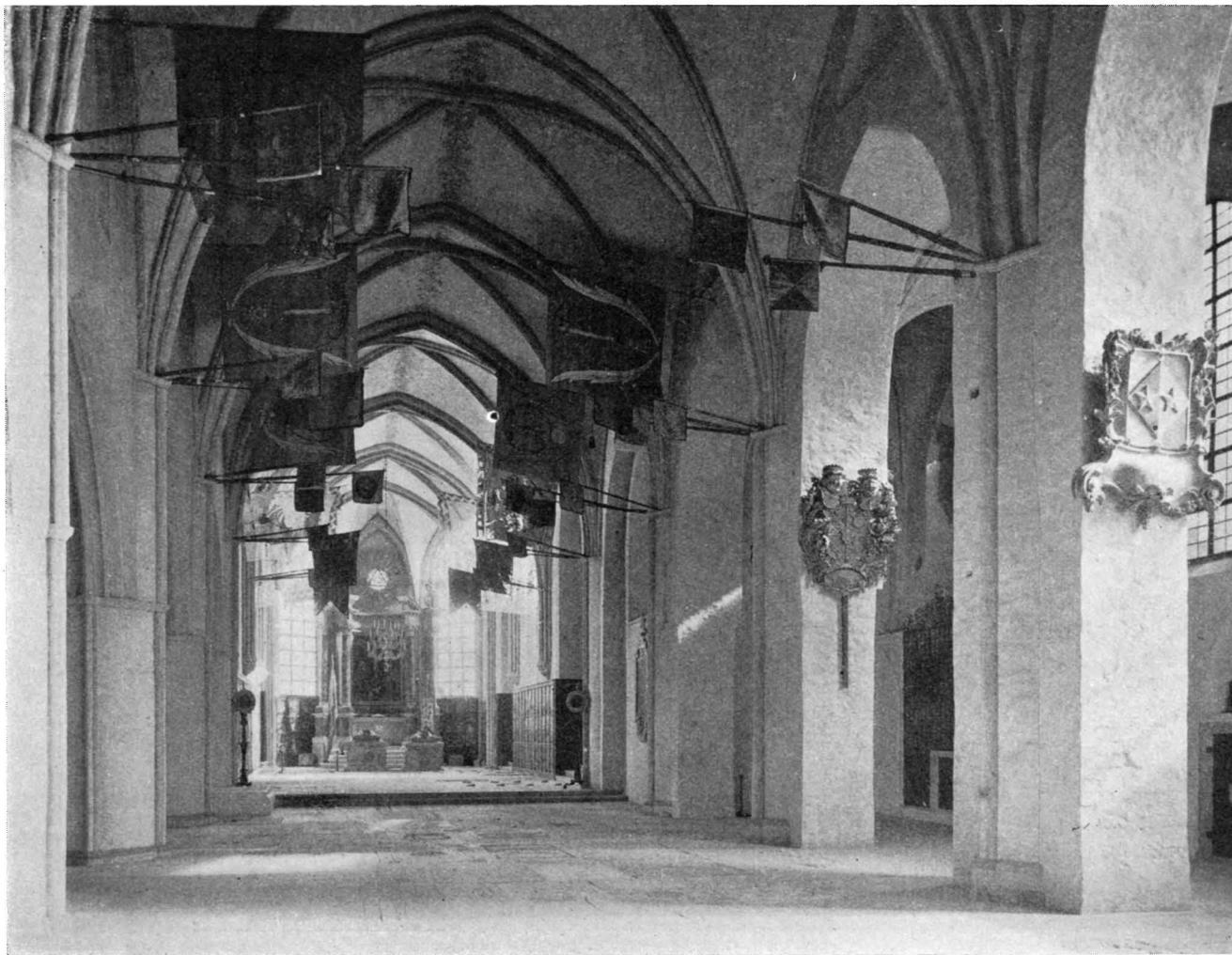

Fig. 21. Riddarholmskyrkan. Interiör med altaret.
Das Innere mit dem Altar.

Foto C. G. Rosenberg 1922.

The interior with the altar.

Fig. 22. Riddarholmskyrkan. Interiör mot väster.

Das Innere gegen westen.

Foto C. G. Rosenberg 1922.

The interior looking west.

numera Lewenhauptska, koret öster om detsamma. Den sistnämnda byggnaden är uppdelad i tvenne lika stora rum, av vilka det östra i äldre handlingar vanligen kallas Gref Gustaf Leijonhufvuds grav och det västra Gref Karl Leijonhufvuds grav. Under samtliga dessa kor finnas gravvalv.

I södra skeppets västligaste del är Strijkska graven belägen. Den är uppmurad över golvet och upptager sidoskeppets hela bredd. Ingång till densamma finnes i mittskeppets södra vägg. Omedelbart väster om denna grav i en bevarad del av klostrets forna korsgång ligger Schéeles grav, till vilken finnes ingång från sydvästra hörnrummet.

KYRKAN

- PLAN** Kyrkan är, som framgår av planen pl. I, treskeppig med det bredare mittskeppet fortsättande mot öster i ett långt utdraget, tresidigt avslutat kor. Av de båda sidoskeppen är det norra något bredare än halva mittskeppet och skiljes från detta av rundpelare. Södra sidoskeppet är smalare; det upptar endast en tredjedel av mittskeppets bredd och avskiljes från detta genom murpelare med rektangulär grundplan.
- SEKTION** I tvärsnitt har kyrkan det utseende pl. VII A visar. Mittskeppet, och dess fortsättning koret, är täckt av höga kryssvalv, norra sidoskeppet av betydligt lägre sådana. Södra sidoskeppet är av i det närmaste samma höjd som mittskeppet.
- GRUND** Kyrkans grund är synnerligen omsorgsfullt lagd, vilket iakttagits vid grävningar söder om kyrkan, där större partier av grunden blottats. Den utgöres av vald fältsten lagd i bruk i jämna horisontala skift, påminnande om murverket i de äldsta uppsvenska granitkyrkorna. Undergrunden utgöres ställvis av berg, ställvis av hård pinnmo.
- SOCKEL** Kyrkans nuvarande sockel är av röd sandsten och påtagligen tillkommen i samband med socklarna å de under 1600-talets mitt uppförda gravkoren, men har sedan delvis förändrats. Den har på olika ställen olika höjd. Delvis har den en profil i form av en enkel vulst, delvis saknas profilering. På södra skeppets västra del är sandstenssockeln förhöjd med ett skift granit. Ursprungligen hade kyrkan åtminstone på västfasaden en ganska rikt profilerad sockel av granit sammansatt av en hålkäl och en rundstav, på det sätt fig. 25 och 27 visa. Rester av denna sockel finnas bevarade på tre ställen på västfasaden, nämligen på tvenne i Torstensonska korets gravvalv befintliga delar av denna fasad samt på ett ställe under golvet i tornrummets sydöstra hörn.
- MURVERKET** Granskar man kyrkans väggar — vilket vid senaste restaureringen kunnat ske mycket noggrant, då putsen varit avlägsnad från samtliga väggar — finner man, att korets, mittskeppets och norra sidoskeppets väggar jämte pelarna mellan mittskeppet och sidoskeppen, med undantag för några mindre lagningar och tillmurningar, äro av fullt likartad beskaffenhet och att inga som helst spår av stötfogar finnas i dessa murar. Härav framgår, att dessa delar äro samtidigt uppförda. Som senare skall uppvisas, äro de kyrkans äldsta delar. (Byggnadsperiod A.) Murverket i dessa partier har ett karakteristiskt utseende och benämnes »medeltida murverk av typ A».

Utmärkande för murverket av typ A är följande. Väggarnas skalmurar av tegel äro lagda i mycket regelbundet munkförband. Rummet mellan skalmurarna är fyllt med en blandning av klappersten, grus och murbruk, ställvis med inlagda stora kullerstenar. Bomhål finnas på såväl ut- som insidan, ehuru oftast senare igensatta. Teglet är kort och tjockt och av mycket enhetligt utseende. Mått $28 \times 13,5 \times 9$ — 10 cm. Längdmåttet uppnår hos enstaka stenar en storlek varierande mellan 27 och 29 cm. Teglet är av mycket god beskaffenhet, väl bränt och av mörkt brunröd färg. Murbruket är starkt kalkhaltigt, gråvitt, av medelgrov, jämn sand utan stenar, väl blandat och mycket hårt. Fogarna äro 15 till 20 mm. och även på väggarnas innersidor, som ursprungligen varit putsade, omsorgsfullt tillslätade (fig. 29). Ställvis där invändig fogstrykning förekommit, såsom t. ex. i en liten krypta under altaret och i den forna korsgången (jfr s. 75) äro fogarna antingen målade gula eller har bruket gjorts gult genom inblandning av tegelmjöl. På den gula ytan ha därefter uppdragits skarpa vita linjer för att markera fogarna (fig. 60).

Ovanstående beskrivning gäller huvudsakligen murarnas orörda insidor. I fasaden har ställvis mycket nytt tegel under olika tider ersatt det ursprungliga, varför ytterväggens ursprungliga fogbehandling är svårare att iakttaga. Väl bevarade delar finnas dock synliga på södra sidoskeppets vind (jfr s. 80) samt i en del av västra klosterlängans norra vägg, som nu finnes inbyggd i tornet. Det fogstrukna murverket av typ A liknar i allt väsentligt det icke fogstrukna med den skillnaden att dess fogar som äro smalare, ungefär 10 mm höga, äro något insänkta samt omsorgsfullt strukna från båda sidor, så att en svagt framträdande rygg uppstått mitt i fogen (fig. 28 och 64).

Här och var i väggarna finnas senare lagningar med avvikande tegelmaterial, vilka emellertid äro av ringa intresse för byggnadshistorien.

Mittskeppet öppnar sig på vardera sidan mot sidoskeppen medels fem spetsbågiga arkadbågar. Av dessa äro de mot norra skeppet profilerade, såsom fig. 33 visar. De mot södra skeppet sakna profilering. De äro senare genombrytningar, vilket framgår därav att de avskära förut på denna sida befintliga fönster, av vilka ett ännu är bevarat i mittskeppets västligaste travée (fig. 55). Spetsarna av de övriga finnas bevarade över arkadbågarna (pl. V). Dessa fönster motsvaras på norra väggen av en serie grunda spetsbågiga blindnischer ovanför arkadbågarna (pl. VI).

Under de i södra väggen befintliga fönstren har löpt en blindarkad av djupa spetsbågiga nischer; två ha funnits under varje fönster. I västligaste travéén finnas de ännu bevarade (fig. 55), och spår efter de övriga finnas i pelarnas kanter.

Norra väggens arkadbågar vila på runda tegelpelare, på vilka arkadbågarna och valvens strålar nedlöpa i form av tresträngade knektar. Rundpelarna äro byggda med skalmur. Denna är i stort sett fri från den innanför varande murmassan. Tegelskalet består nämligen uteslutande av löpare med något böjda yttersidor. L. 27 cm. H. 9 cm. Fogtjocklek 8—10 mm. Inga bindare förekomma (fig. 32).

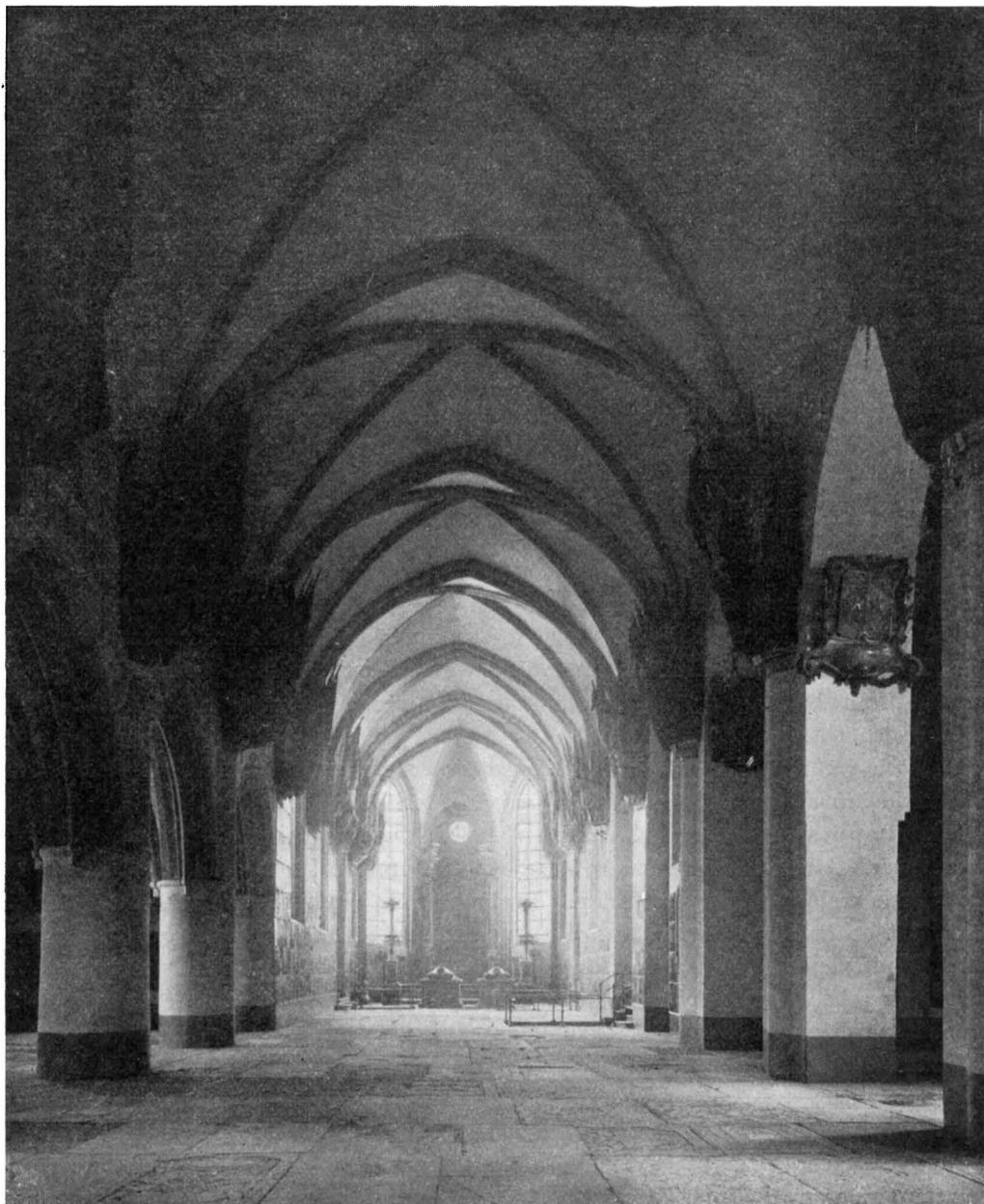

Foto Blomberg omkr. 1900.

Fig. 23. Riddarholmskyrkan. Interiör mot öster före troféernas bortflyttning 1906.

Das Innere gegen Osten vor 1906.

The interior looking east before 1906.

Foto från omkr. 1890.

Fig. 24. Riddarholmskyrkan. Korets utseende före 1906.

Das Chor vor 1906.

The choir before 1906.

Rundpelarnas kapitäl utgöres av smala profilerade lister av tegel (fig. 30 o. 34). Baserna bestå av en halv rundstav och en hålkål av tegel (fig. 31 o. 34). De sistnämnda lågo före sista restaureringen under golvet och voro därför icke synliga. Genom den då företagna sänkning av golvet ha de åter kommit i dagen. Flertalet av de nu befintliga basstenarna äro gamla; några äro nyinsatta vid restaureringen.

Ovanpå rundpelarnas kapitäl stå, på väggens mot mittskeppet vettande sida, smalare, halvrunda väggpelare liksom bildande fortsättning av rundpelarna upp till valvanfängen. Ut efter dessa väggpelares mittlinjer äro valvstrålarne neddragna såsom knektar. Väggpelarna ha kapitäl av samma slag som rundpelarna. Liknande väggpelare finnas på södra väggen, ehuru grövre. Före sista restaureringen voro av knektarna endast kapitäl och baserna samt de översta stenarna bevarade. De övriga delarna voro borthuggna, men resterna av formstenarna sutto kvar i murverket (fig. 30).

Pelarna mot södra skeppet äro, såsom framgår av vad redan sagts, kvarstående rester av en ursprunglig hel sydvägg. Av västra väggen i den ursprungliga kyrkan finnes nästan intet bevarat nedanför valven, emedan stora genombrytningar gjorts, dels mot tornet, dels mot Torstensonska koret. Kyrkans rikt sirade västra gavelröste finnes däremot till stor del bevarat, synligt från tornets vind (se s. 87).

I norra sidoskeppets norra och västra väggar finnas under 1600-talet upptagna arkadöppningar mot de invid skeppet liggande gravkoren.

Såväl korets som mittskeppets och norra sidoskeppets väggar ha ursprungligen varit putsade och försedda med medeltida kalkmålning, varav likväl numera endast mindre rester finnas bevarade.

Att dessa väggar från början varit putsade, framgår dels av innerväggarnas fogbehandling, dels av den omständigheten, att på vissa partier av väggputsen finnas målningar, av samma ålder som de ursprungliga valvmålningarna och organiskt sammanhängande med dessas målningar.

Södra sidoskeppets södra vägg är till sin nedre del uppdelad i en räkka delvis igenmurade nischer, av vilka en är till största delen bortbruten vid upptagandet av öpp-

*Rest av västfasadens sockel
i Torstensonska grafkoret.*

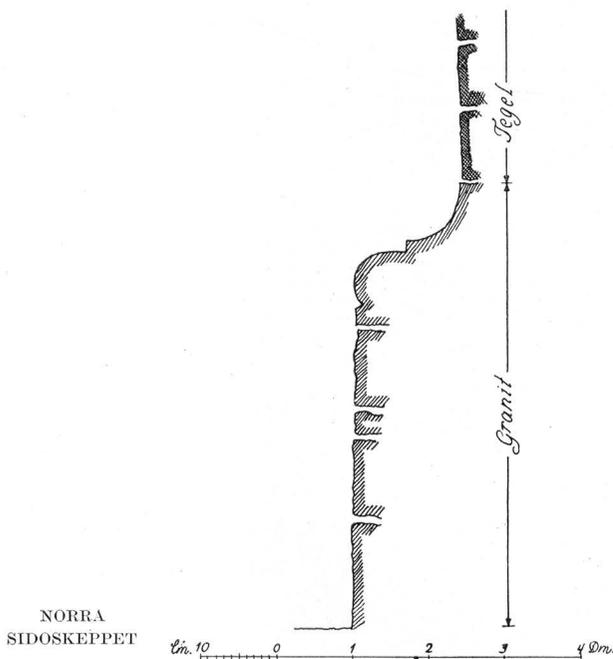

Fig. 25. Snitt genom västfasadens ursprungliga granitsockel. Uppm. av M. Olsson 1917.

Schnitt des ursprünglichen Granitsockels der Westfassade. Section of the original granite socle of the west-front.

NORRA
SIDOSKEPPET

SÖDRA
SIDOSKEPPET

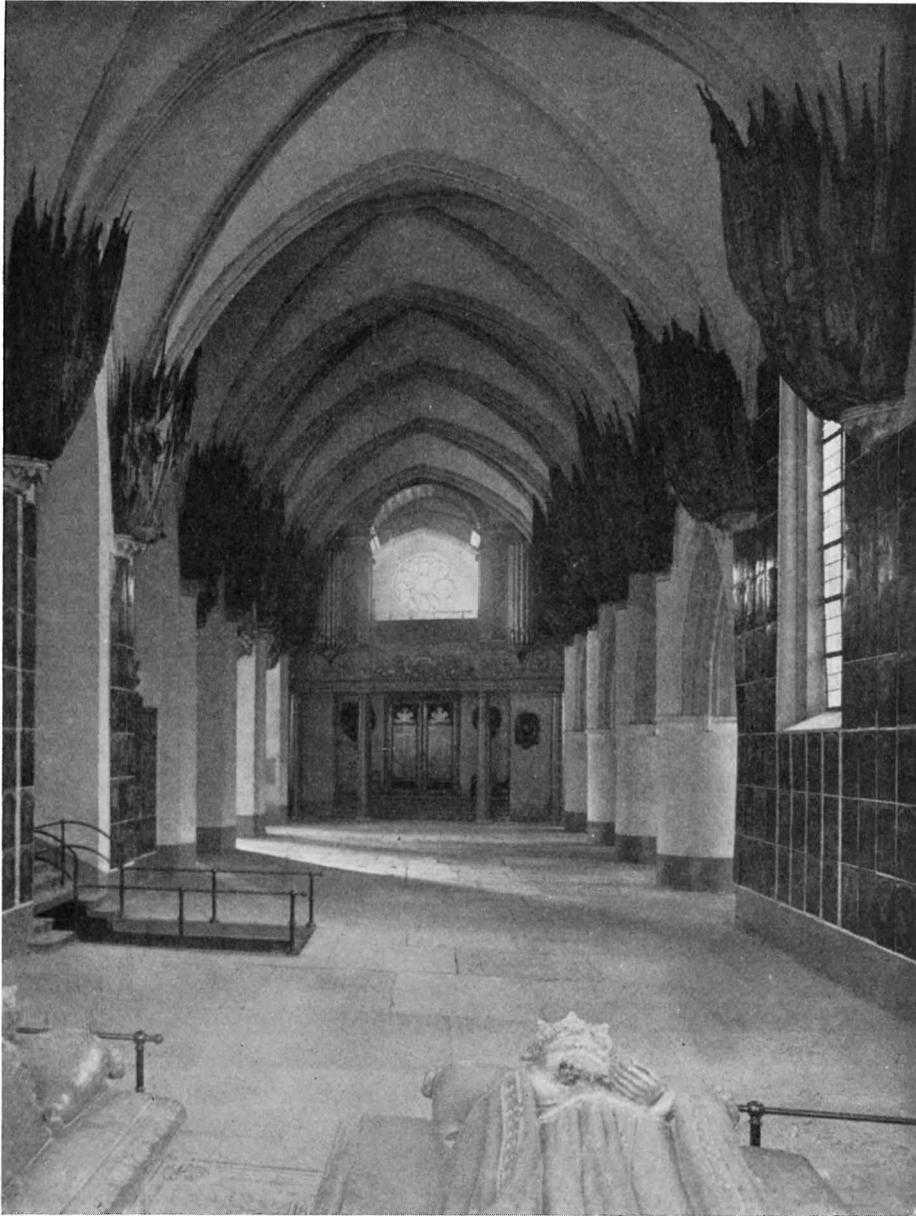

Foto Blomberg omkr. 1900.

Fig. 26. Riddarholmskyrkan. Interiör mot väster före troféernas bortflyttning 1906.
Das Innere gegen Westen vor 1906.

The interior looking west before 1906.

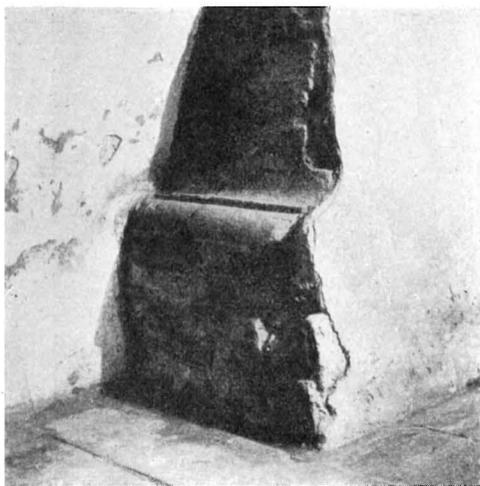

Foto M. Olsson 1917.

Fig. 27. Rest av den ursprungliga västfasadens granitsockel.

Rest des Granitsockels der ursprünglichen Westfassade. Rest of the granite soele of the original west-front.

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 28. Fogstruket medeltida tegelmurverk av typ A från västra klosterlängans nordgavel. 1200-talets slut.

Ausgefugtes mittelalterliches Ziegelmauerwerk vom Nordgiebel der westlichen Klosterreihe, Ende des 13. Jhds. Filled-up mediæval brick-work from the north-gable of the western cloister-range. End of the 13th cent.

ningen till Vasaborgska koret. Murverket i väggens nedre del är av fullkomligt samma slag som i kyrkans kor och mittskepp (typ A), varför dessa delar måste anses härstamma från samma tid. I muren mellan nischerna finnas märken efter valvsvicklar och ställvis också kvarsittande formstenar för strålar. Dessa märken visa, att detta sidoskepp tidigare varit täckt av låga, numera bortbrutna valv, av vilka likväl ett finnes bevarat i skeppets västra ända över den s. k. Strijkska graven (fig. 40). Nischernas bottenväggar bestå av annat murverk än de omgivande partierna; de äro nämligen igenmurade arkadbågar till en ursprungligen invid kyrkans södra vägg löpande låg, öppen korsgång. Se härom vidare s. 112. De ifrågavarande arkadbågarna ha blivit bevarade därigenom att vid senare förändringar dörrar placerats i de redan befintliga öppningarna. Några av bågarna äro delvis kompletterade 1915, däribland den, i vilken nedgången till Banérska korets gravvalv är belägen. Den avskars före senaste restaureringen av en 1815¹ utförd spetsbågig öppning, genom vilken inblick erhöles i Banérska gravkorets övre del. Väggens utseende efter putsens avlägsnande 1915 framgår av uppmättningsritningen pl. VIII B; pl. VIII C visar samma vägg efter restaureringen.

I södra väggens västra delar ha större lagningar och ommurningar företagits troligen omkr. 1844, emedan partierna närmast västra portalen, som är uppförd sagda år, äro av samma slags tegel. Tegelmått: 28,5—29 × 13,5 × 7,5 cm. Den del av södra

¹ Enl. uppg. av ROTHLEB, s. 148.

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 29. Icke fogstruket medeltida tegelmurverk av typ A från korets norra innervägg. 1200-talets slut.

Nicht ausgefugtes mittelalterliches Ziegelmauerwerk von der inneren Nordmauer des Chores. Ende des 13. Jhds. Mediaeval brickwork without jointpointing, from the northern inner wall of the choir. End of the 13th cent.

väggen, som tillhört korsgången, har vid sista restaureringen lämnats oputsad och endast försetts med en tunn slanning, för att murverkets karaktär och detaljer skola framträda.

På en höjd av omkr. 3,60 m. från golvet finnes en avsats i väggen, ovanför vilken denna får mindre tjocklek. Det ovanför avsatsen befintliga murverket är av annan beskaffenhet än det förut beskrivna. Det benämnes »medeltida murverk av typ B.» Teglet är längre och tunnare och av mera ojämn storlek. Mått 28—30 × 13—14 × 8—9 cm.¹ Förbandet är munkförband. Fogarna äro bredare och mindre omsorgsfullt behandlade (fig. 35). Murverket har bomhål på insidan. Bruket är mindre noggrant blandat samt gjort av mycket fin sand (mosand) med talrika mindre stenar. Det är starkt kalkhaltigt. Utförda prov ha visat, att det innehåller omkr. 40 % kalciumkarbonat.

MEDELTIDA
MURVERK
AV TYP B

Sidoskeppets östra vägg är till sin ovanför valven belägna del uppförd av samma slags murverk som södra väggen (typ B). Tegelmått: 29 × 13—14 × 8—9 cm. Denna vägg är uppförd i samband med å s. 92 omtalade tillbyggnader av sakristian, men före nuvarande södra sidoskeppets över den forna korsgången befintliga delar. Detta framgår dels därav att nordsydlig genomgående stötfog finnes mellan de bägge murarna och dels därav att väggens västra sida är fogstruken och bär spår efter att ha varit yttervägg. Den fortsätter åt söder i Vasaborgska gravkorets östra vägg. Väggen nedanför valvet mellan nuvarande sakristian och södra sidoskeppet är uppförd omkr. 1860 i samband med Bernadotteska gravkoret. Den medeltida väggens nedre del hade nämligen bortbrutits, så att den nuvarande sakristian före nyssnämnda tid utgjorde en del av själva kyrkan.

S. SIDOSKEPPETS
ÖSTRA
VÄGG

¹ Vanligaste längd är 29,5 cm.

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 30. Tredje rundpelaren (från öster räknat) med bevarad kapitällist och rester av borthuggna knektar.

Der dritte Rundpfeiler (vom Osten) mit beibehaltener Kapitelleiste und Resten weggehauener Dienste. The third round-pillar (from the east) with preserved capital ledge and cut off respounds.

S. SIDOSKEPPETS VÄSTRA VÄGG Södra sidoskeppets västra vägg står mitt över hjässan av det ovan omtalade korsgångsvalvet vid Strijkska graven, och för att minska trycket på detta finnes en rundbågig avlastningsbåge i muren. Väggens nedre del finnes en mindre, rundbågig, numera mot vinden vettande glugg fig. 40. Dess ändamål är okänt.

S. SIDOSKEPPETS NÖRRA VÄGG I södra sidoskeppets norra vägg synes i västra delen över Strijkska graven en del av en blindnisch med bevarad kalkmålning. Nischens fortsättning finnes synlig ovanför valvet på vinden tillsammans med en hel rad likartade nischer och spetsarna av de förut å s. 39 omtalade fönstren. Södra skeppets västra vägg är uppförd framför det västligaste av dessa fönster, vilket visar, att västra väggen är en senare gjord tillbyggnad.

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 31. Västligaste rundpelarens ursprungliga bas.

Die ursprüngliche Basis des westlichsten Rundpfeilers. The original base of the western round-pillar.

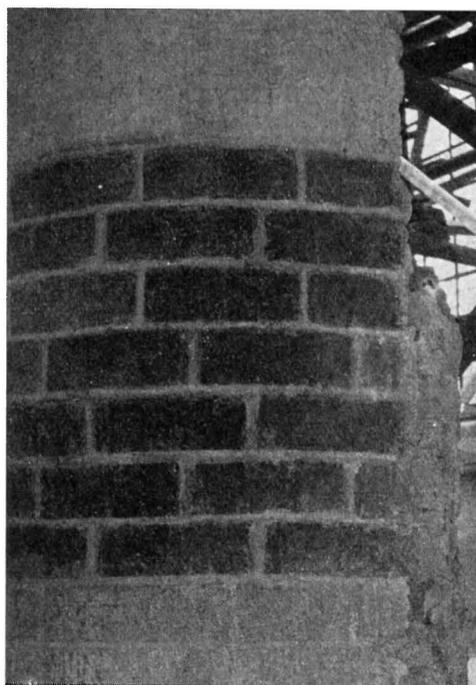

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 32. Detalj av icke fogstruket tegelmurverk i en av rundpelarna mellan mittskeppet och norra sidoskeppet. 1200-talets slut.

Detail eines nicht ausgefugten Ziegelmauerwerks in einem der Rundpfeiler zwischen Hauptschiff und nördlichem Seitenschiff. Ende des 13. Jhds. Detail of brickwork without joint-pointing in a pillar between the nave and northern aisle. End of the 13th cent.

Av den lämnade beskrivningen framgår, att södra skeppet är en senare utvidgning av kyrkan, åstadkommen genom förhöjning av den tidigare där befintliga korsgångens södra vägg och inslagning av högre belägna valv, sedan de gamla korsgångsvalven borttagits. Ursprungligen har kyrkan sålunda varit tvåskeppig. Den har i genomskärning haft den form pl. X A visar.

Kyrkan är helt välvd. Korets, mittskeppets och norra sidoskeppets valv äro likformiga. De äro, med undantag för koravslutningen, kryssvalv med strålar som ha den profil som fig. 38 I visar. Sköld- och gördelbågar äro spetsbågiga. Valvkapporna ha vassa ryggar längs hjässlinjerna, vilka äro i det närmaste raka, och luta något ned mot sköldmurarna. Kapporna äro en halvsten tjocka. Teglet har samma utseende, vad gods och yta beträffar, som i den äldsta byggnadsperiodens s. 39 beskrivna murar.

VALV OCH
VALVSTÖD I
KYRKANS UR-
SPRUNGLIGA
DELAR

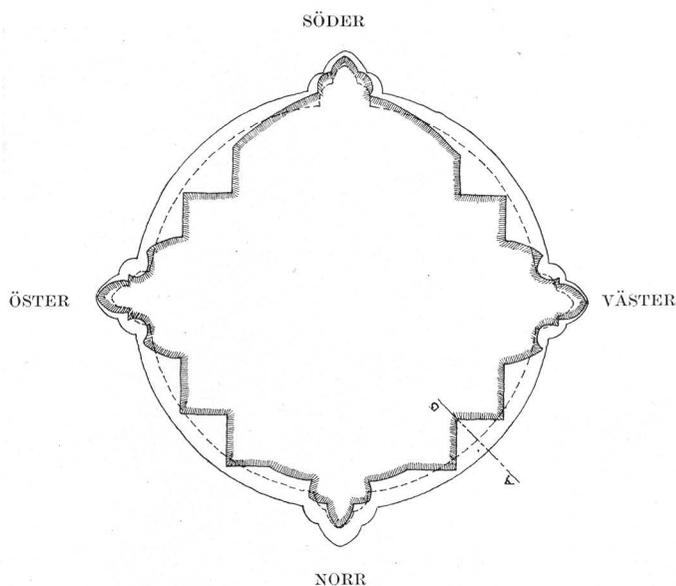

Fig. 33. Plansnitt genom en av rundpelarna i jämnhöjd med kapitällistens övre kant. Skala 1:10. Uppm. av M. Olsson 1916.
Schnitt eines Rundpfeilers. Section of a round-pillar.

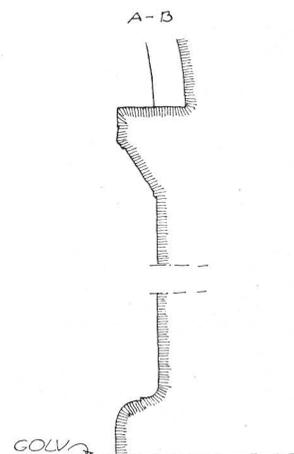

Fig. 34. Vertikalsnitt vid A-B å fig. 33 genom en av rundpelarnas kapital- och baslister. Skala 1:10, Uppm. av M. Olsson 1916.

Vertikaler Schnitt bei A-B Fig. 33 der Ka- pitell- und Basenleisten eines Rund- pfeilers.	Vertical section by A-B fig. 33 of the capital and base ledges of a round- pillar.
---	---

Tegelmått: 23—26 × ? × 11—11,5 cm.¹ Kappornas stenar ligga med långsidorna parallellt med hjässlinjerna. Kapporna måste därför vid inslagningen ha varit understödda av träformar på alla punkter. Märken efter formarnas bräder kunde också under senaste restaureringen flerstädes iakttagas å bruket i fogarna.

Skärningslinjen mellan valv och sköldmur markeras i kor och mittskepp av en vulst, bildad av formstenar av det slag fig. 38 A visar. Gördelbågarna äro rikt profilerade med samtliga profiler utformade i samma tegelsten (fig. 38 B). Formstenarna i dessa bågar sakna svansar, varför gördelbågarna icke ligga i något som helst förband med valvkapporna utan äro från dessa fullt fria ringar. Norra sidoskeppets gördelbågar ha samma utseende som valvstrålarna.

Formstenarna i strålar och gördelbågar synas i allmänhet vara huggna ur soltorkade tegelämnen före bränningen. Ställvis har detta kunnat väl iakttagas på ställen där putsen under sista restaureringen var borthuggen. Dock torde vissa profilstenar vara utformade i våt lera. Formstenarna ha mycket ofta inristade märken på en av liggytorna. De vanligast förekommande äro de som visas av fig. 38 A och C. Antagligen äro de

¹ Det vanligaste längdmåttet är 23,5 cm. Större stenar förekomma med undantag för de östligaste valven endast sparsamt.

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 35. Icke fogstruket medeltida tegelmurverk av typ B. Södra sidoskeppets södra innervägg.

Nicht ausgefugtes mittelalterliches Ziegelmauerwerk. Innere Südmauer des südlichen Schiffes. 15 Jhd.
 Medieval brickwork without joint-pointing. From the south inner wall of the south aisle. 13th cent.

tegelslagaremärken för att särskilja olika hantverkares arbeten. (Jfr stenhuggaremärken på vissa huggstensbyggnader, exempelvis Linköpings domkyrka.)

Koravslutningens valv är femkappigt och i konstruktivt avseende lika med de övriga, men dess kappor ha ändå vassare ryggar än övriga valv (fig. 36). Av dess strålar är en genomgående; de övriga stöta stumt mot denna (fig. 37). De ovan beskrivna valven äro, som framgår av deras konstruktion och anslutning till sköldmurarna, utförda under samma byggnadsperiod som kyrkans väggar.

Valvstrålarnas och gördelbågarnas profiler dragas i svicklarna tillsammans och upp bäras av de förutnämnda halvrunda väggpelarnas kapitäl. Gördelbågarnas mittersta profiler fortsättas vidare nedåt utefter väggpelarnas mittlinjer i form av knektar. Väggpelarna på norra väggen upptagas av rundpelarnas kapitäl, på vilka de vila; på södra väggen däremot räcka de ända till golvet. Väggpelarnas och knektarnas baser ha samma profil som rundpelarnas. I väggpelarna på södra sidan finnas uthuggna förtagningar, märken efter i södra sidoskeppet under 1600- och 1700-talen anbringade läktare.

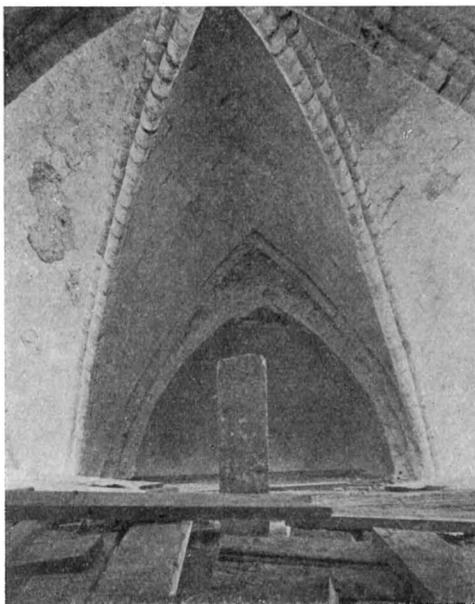

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 36. Östligaste valvkappan i koravslutningen under pågående restaurering 1914.

Östlichste Gewölbekappe The easternmost vault section of the choir during the restoration.

I koret ha valvstöden en avvikande utformning, lika på såväl norra som södra väggarna. Själva koravslutningen saknar väggpelare. Den har endast smala knektar med treflikig genomskärning. Såväl kapitälerna som baser hos dessa knektar äro ursprungliga och orörda¹; största delen av kapitälernas förgyllning och knektarnas puts är likaledes äkta och ursprunglig.

Mellan koravslutningen och närmast följande travée finnas rikt profilerade knektar (fig. 39 a). De voro före sista restaureringen borthuggna, men formstenarnas ändar sutto kvar i muren. De nuvarande knektarna äro rekonstruerade, och rekonstruktionen är med säkerhet oriktig; endast bredden, som är avsevärt mindre än hos mittskeppets väggpelare, samt stenarnas antal är riktigt. Sannolikt ha dessa knektar haft den profil fig. 39 b återger. Dess former överensstämja mera med formen hos väggarnas övriga valvstöd. Mot den utförda rekonstruktionen talar även det förhållandet, att för densamma erfordras formstenar av ett slag, som icke finnes på något ställe i kyrkan och som icke heller

¹ Med undantag av basen i sydöstra hörnet. Dess läge är riktigt. Resterna av den ursprungliga basen sitta nämligen kvar på sin plats bakom den nya formstenen.

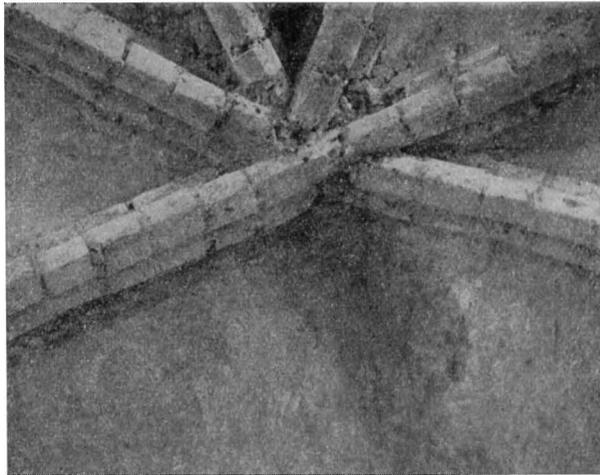

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 37. Valvstrålarnas sammanfogning i hjässpunkten i koravslutningens valv.

Zusammenfügung der Gewölbestrahlen im Scheitel der Gewölbe des Chorabschlusses. The joint of the groins in the vertex of the vaults in the eastern part of the choir.

påträffats i ett enda exemplar bland den stora mängd formstenar, som funnits i sekundärt läge.

Knektarna mellan de tvenne närmast följande travéerna ha samma profil som i föregående travé och äro likaledes rekonstruerade, dock med den skillnad att den närmast väggen sittande vulsten icke brytes av något kapital. Att så ursprungligen varit förhållandet har framgått av bevarade rester. Dessa sist omtalade valvstöd gå icke liksom de tidigare beskrivna ända ned till golvet, utan uppbäras av konsoler av täljsten. De äro ornerade med de fyra evangelisternas symboler och äro utförda av bildhuggaren G. Sandberg under den senaste restaureringen. Dessa konsoler ersätta ursprungligen på samma plats befintliga av samma material. Deras i väggarna inmurade delar funnos bevarade, men lämnade ingen upplysning om den skulpturala formen. Anledningen till att dessa knektar sluta på väggen och icke neddragits till golvet, är med säkerhet den att utmed korets väggar stått korstolar med höga ryggstycken.

Norra sidoskeppets knektar äro av samma form som koravslutningens. Deras baser äro vid sista restaureringen rekonstruerade i likhet med övriga likartade baser i kyrkan. Om det ursprungliga höjdläget hos baserna vid norra väggen är i flertalet fall intet bekant. Endast av basen i korets nordöstra hörn funnos rester lämnade.

Det nu beskrivna utseendet på strålar, gördelbågar och valvstöd är med de reservationer, som ovan avgivits, det ursprungliga.

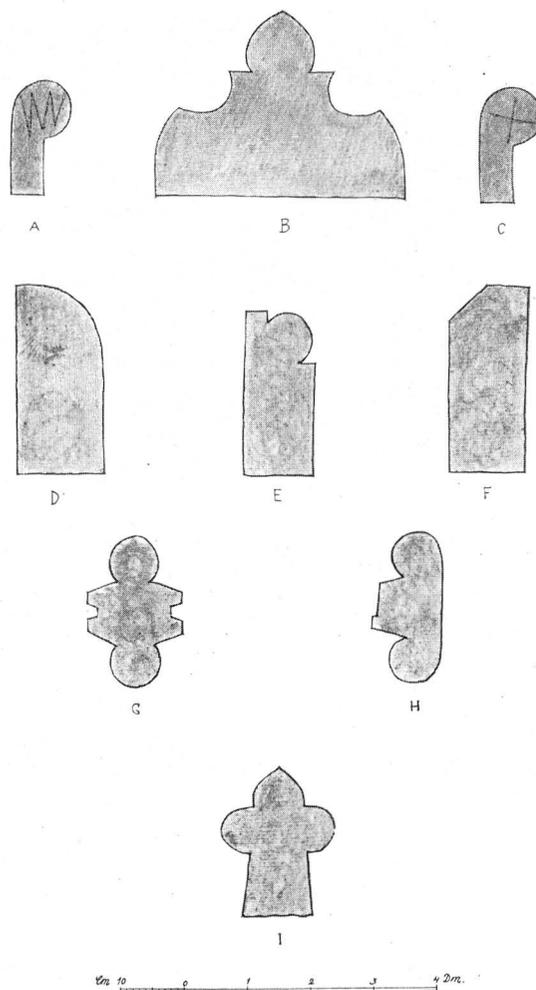

Fig. 38. Formstenar av tegel. Riddarholmskyrkan.

Formsteine von Ziegel.

Form-pieces of brick.

Före den 1914 påbörjade restaureringen voro väggarna gjorda så vitt möjligt släta. Alla nischer voro igenmurade och knektarna borthuggna. Baserna doldes av golvet. Detta låg nämligen med undantag för koret 30 cm. högre än nu. Murpelarna funnos bevarade, men avslutades med akantuskapitäl av cement, över vilka sutto ställningar av trä för uppsättning av fanor (fig. 26). Valvstrålarnas och gördelbågarnas profiler voro förändrade genom påläggning av ett tjockt putslager, i vilket profiler med mjuka, något obestämda former uppdragits. Såväl väggar som profiler hade sitt sist

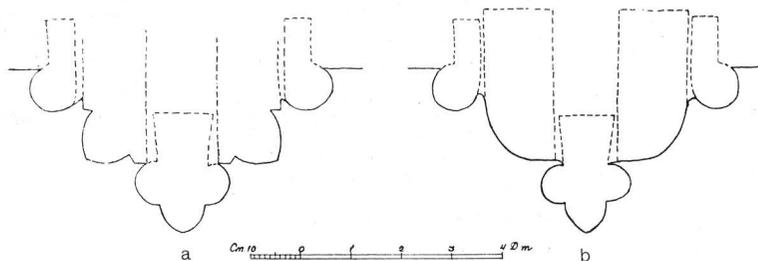

Fig. 39. Rekonstruktioner av profilen hos knektarna i koret. a utfört förslag; b den sannolikt riktiga profilen.

Rekonstruktion des Knechtsprofils im Chore. Reconstitution of the profile of the support-stocks of eastern part of choir. To the left the performed project, to the right the probably perfect profile.

beskrivna utseende från den 1838 påbörjade reparationen. Knektarnas borthuggning och nischernas igenmurande hade emellertid verkställt redan tidigare. I ett memorial från år 1760 (O. l.) meddelas, att »för att uti K. Riddarholms Kyrko Choret kunna bequäml^o uppsätta tillräckeligt antal vapn-plåtar» äro bl. a. följande åtgärder nödvändiga: »Af de i hörnen varande ståndare eller Gothiska pelare afhuggas yttersta stafven eller ryggen och sedan fylles med murning på begge sidor om det återstående att desse ingående Hörn förvandlas till Pans coupés eller ock concava trumeaux, hvarpå kunna sättas ordens Mästare Vapnen öfver hvarandra.» — »De tvänne Piliéerne eller Pelarne¹ borthuggas till 9 alnars höjd från golfvet, så att under deras chapiteaux lemnas endast några tum att formera en slags Cul de lampe, hvilka sedermera om så åstundas, kunna med ringa kostnad göras anständigare. De öfriga pelarna hvilka alla till sin största del förut är borttagne, dock något mer eller mindre lemnat ofvantill, aftagas vidare nämlⁿ till samma högd som tillföre är nämnd för de tvänne quarstående.»

Endast en del av de föreslagna åtgärderna tyckas vid detta tillfälle ha utförts, ty 1782 omtalas ånyo samma sak (K. rådsprot. ⁵/₄ 1782).

Sagda år uppgöres kontrakt med byggmästaren Johan Uhr² »att uti Kyrckans Chor låta borthugga alla de ifrån hwallfwet nedåt golfwet gående Lister, så långt det utan hwallfwets skada sig göra låter» och »att i stället för de uti hörnen å båda sidor om altaret varande Lister upföra en murad jemn plan, så bred som rummet emellan fönsterne det tillåter, och med lika högd med ofwanberörde uthuggningar» (RÅKENSK. 1782).

Södra sidoskeppets valv avvika från de övriga redan beskrivna valven. Hjäss-

VALV OCH
VALVSTÖD I
S. SIDO-
SKEPPET

¹ Mellan koravslutningen och närmast väster härom belägna travée.

² UHR, JOHAN SEBASTIAN, arkitekt, kungl. slottsmurmästare f. 1748, adlad AF UHR 1789, d. 1799.

Foto M. Olsson 1922.

Fig. 40. Södra sidoskeppet sett mot väster.
Südliches Nebenschiff gegen Westen.

South aisle towards the west.

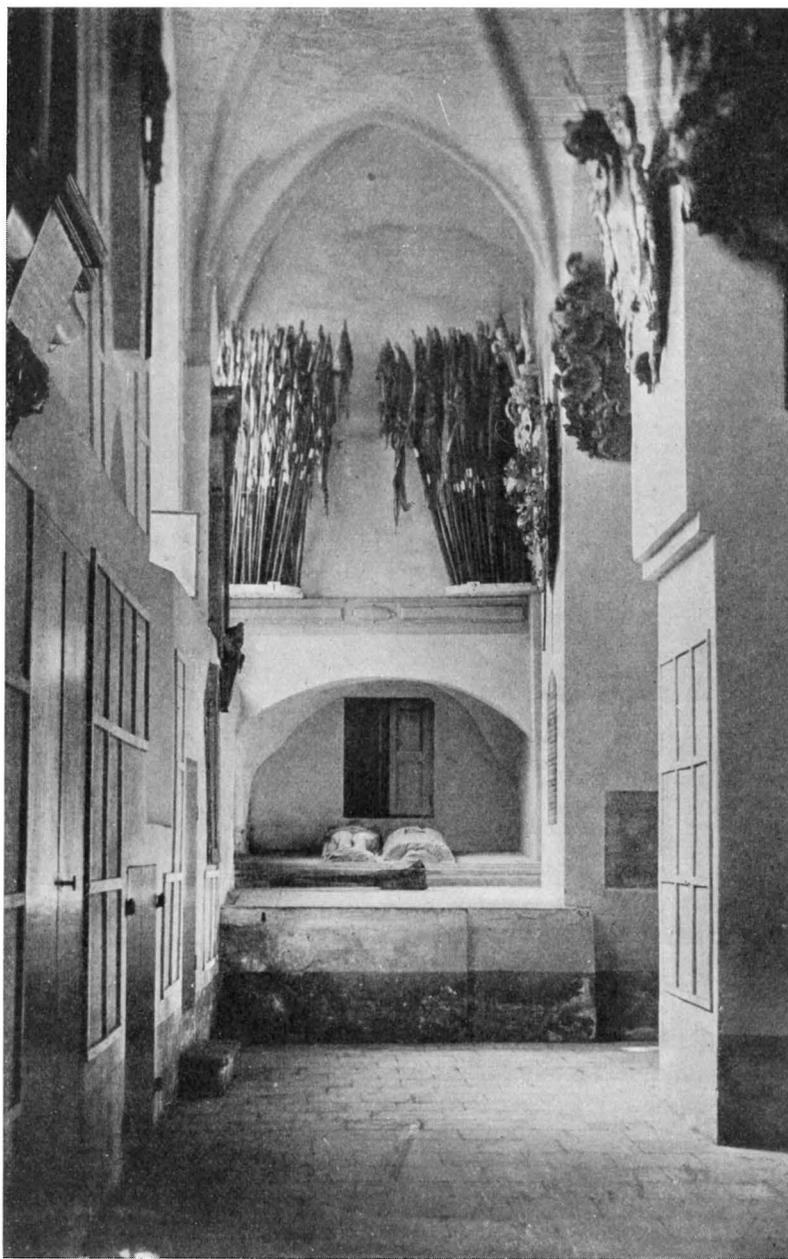

Fig. 41. Södra sidoskeppet sett mot väster; 1890-talet.
Südliches Nebenschiff gegen Westen; 1890-er Jahre.
South aisle towards the west; end of the 19th. cent.

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 42. Detalj av ett av södra sidoskeppets valv med borttagen puts.

Detail eines der Gewölbe Detail of a vault in the im südlichen Nebenschiff. south aisle.

linjerna äro bågformigt böjda och kapporna äro högkupiga och rundade. Även konstruktivt avvika de. De äro slagna på stick (fig. 42). Tegelmått: $28,5 \times 29 \times 8-8,5$ cm. Valvstrålar och gördelbågar ha klöverbladsformig genomskärning utom närmast strålarnas skärningspunkt, där genomskärningen är av rektangulär form. Strålar och gördelbågar vila på södra sidan på enkla oprofilerade murstöd. På norra sidan äro de utan vidare inhuggna i väggen och sakna arkitektonisk avslutning (fig. 40).

Södra sidoskeppets valv äro inslagna samtidigt med tillkomsten av detta skepp. I ett par av valven finnas kalkmålningar härstammande från 1400-talets mitt.

STRÄVSYSTEM

Valvens sidotryck motverkas i koret av strävpelare. Sådana finnas bevarade runt koravslutningen och på norra väggen mellan Karolinska gravkoret och norra sido-

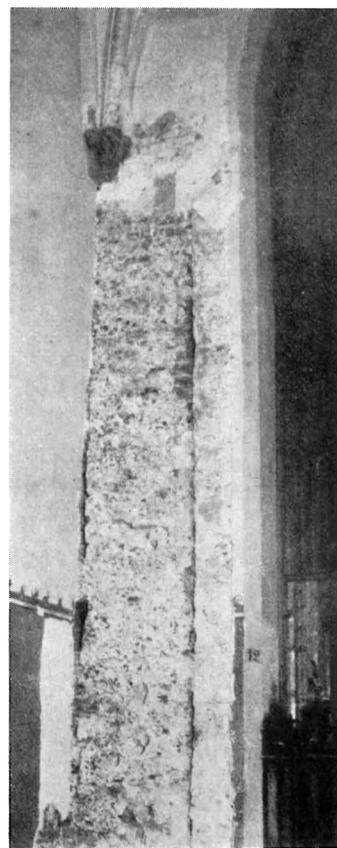

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 43. Märken efter bortbruten strävpelare på utsidan av korets södra vägg väster om ingången till Gustavianska gravkoret.

Spur eines abgebrochenen Strebepfeilers an der südlichen Aussenwand des Chores westlich vom Eingang der Gustavianischen Begräbniskapelle. Trace of a demolished buttress on the outside of the south wall of the choir west of the entrance to the Gustavian mortuary chapel.

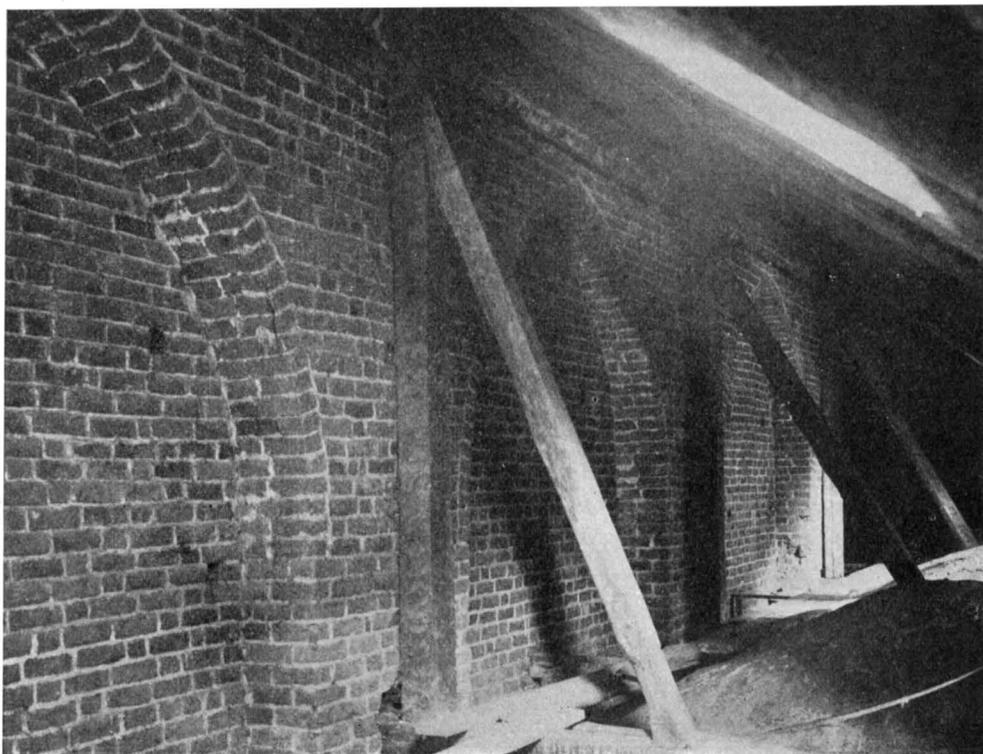

Foto M. Olsson 1917.

Fig. 44. Yttersidan av mittskeppets norra vägg, med dess system av avlastningsbågar, sedd från norra sidoskeppets vind.

Die Nordmauer des Hauptschiffes mit ihrem System von Entlastungsbögen, vom Boden des nördlichen Seitenschiffes gesehen. The north wall of the nave with its system of relieving archs, seen from the loft of the northern aisle.

skeppets östvägg. Med säkerhet finnas andra inmurade i Karolinska korets väggar, vilket framgår av äldre ritningar. På södra väggen finnas märken efter en bortbilad strävpelare väster om Gustavianska gravkorets arkadbåge (fig. 43).

Även norra sidoskeppets valv ha strävats med i fasaden synliga strävpelare. En sådan finnes bevarad; den ingår i väggen mellan de båda Lewenhauptska gravkoren.

Mittskeppets valv ha icke kunnat strävas på detta sätt. Strävbågar ha nämligen icke använts. I stället har man begagnat sig av den gamla primitiva metoden med överbelastning av sköldmurarna. Valvanfangen ha dragits tämligen långt ned på väggarna, vilka påmurats i höjd så mycket, att de genom sin tyngd hindrat valven att trycka ut väggarna. Åt söder bidraga dessutom de grova murpelarna på väggens insida att giva väggen fasthet. I norra väggen har överbelastningsprincipen utvecklats på ett fyndigt och originellt sätt. Denna vägg är på sin yttre, mot norra skeppets

Foto M. Olsson 1917.

Fig. 45. Korets östligaste del under pågående restaurering. Murpartiet framför altaret är en rest av det medeltida altaret. Framför detsamma rester av ett golv av kullerstenar satta i bruk. I murnischen längst t. h. en piscina.

Der östlichste Teil des Chores während der Restaurierung. Die Mauer vor dem Altar ist ein Überbleibsel vom mittelalterlichen Altar. Vor der Mauer Reste eines Fussbodens von Geröll in Mörtel; in der Nische rechts eine piscina.

The easternmost part of the choir during the restoration. Before the altar the rests of the mediæval altar and of a floor of cobless in mortar. In the niche to the right a piscina.

vind vettande sida med spetsbågar uppdelad i en rad djupa nischer (fig. 44). Dessa bågar verka som avlastningsbågar och koncentrera trycket från den ovanför liggande väggen på vissa enskilda punkter, nämligen på de ställen, där gördelbågar och valvstrålar träffa väggen.

För södra skeppets valv äro inga särskilda strävanordningar vidtagna. Spännvidden är så liten, att detta varit överflödigt.

GOLV

Kyrkans golv utgöres så gott som uteslutande av gravhällar. Det ligger lägre än en del av de omgivande gatorna, och man kommer från västra ingången ned i kyrkan utför några trappsteg. Golvhöjden i mittskeppet och norra sidoskeppet är ungefärligen den ursprungliga. Detta framgår av rundpelarnas bevarade baser. I koret ligger golvet två trappsteg högre. Troligen har golvet i koret från början legat i samma

Foto C. G. Rosenberg 1922.

Fig. 46. Golvet i mittskeppet.
Der Fussboden im Hauptschiff. The floor of the nave.

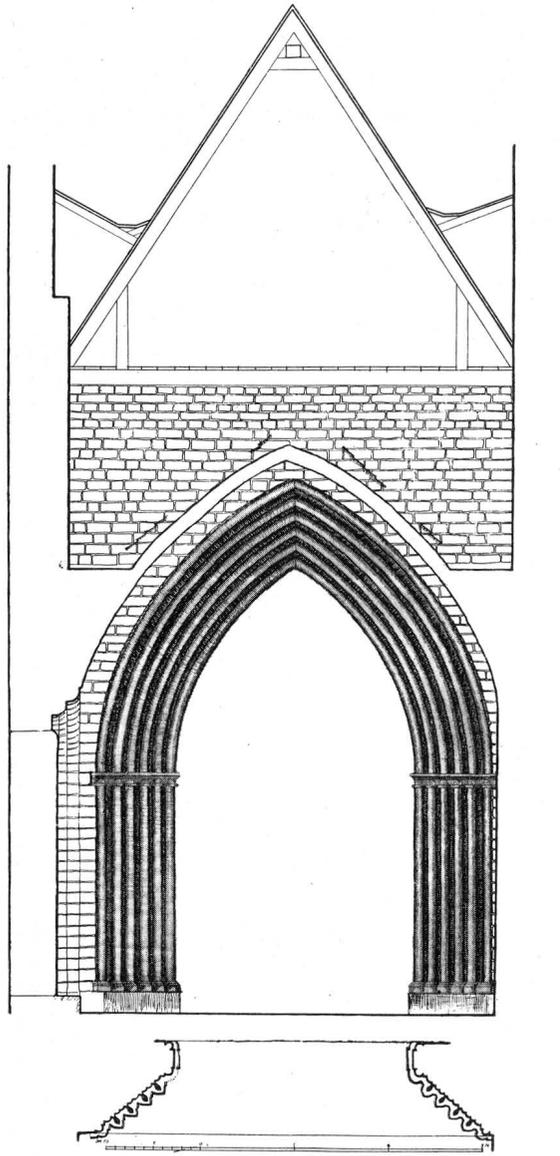

Fig. 47. Skärning öster—väster genom vapenhuset. De snettgående linjerna ovanför valvet angiva avtryck i puts efter ett tidigare trätak av bräder på förvandring. Uppmåtn. av M. Olsson 1917.

Schnitt ost—west durch die Vorhalle, die schrägen Linien oberhalb des Gewölbes sind Spuren einer älteren Holzdecke.

Section of the porch; the oblique lines above the vaults traces of a former wood roof.

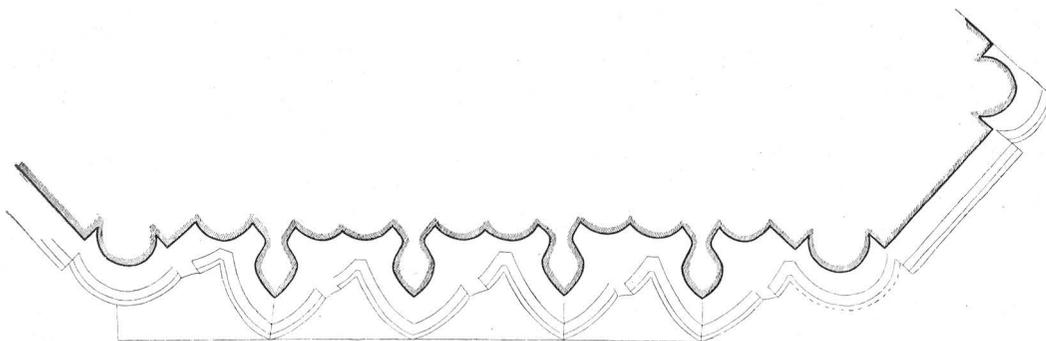

Fig. 48. Horisontalsnitt genom östra hälften av portalomfattningen kring kyrkans norra portal.
Skala 1:10. Uppmättn. av M. Olsson 1917.

Horizontalschnitt durch die rechte Hälfte der Umfassung Horizontal section of the right half of the north portal.
des Nordportals.

höjd som i mittskeppet. Härför tala dels påträffade rester av äldre golv, vilka ligga på lägre nivå, dels murarna till samtliga äldre gravar i koret, vilka äro förhöjda med omkr. 40 cm. Denna påmurning måste, att döma av förhållandena i Falkenbergiska graven (n:r 22 och 23), ha skett efter 1651, vilket år denna grav är byggd. Då förändringen skedde, höjdes golvet i hela kyrkan till samma höjd som i nuvarande koret; detta bibehölls till 1915, då golvet sänktes i mittskepp och sidoskepp. Förhöjningen utfördes troligen för att få större utrymme för gravar under golvet.

Knekt- och pelarbaser ligga på mycket varierande höjd. Murpelarnas baser på mittskeppets södra sida ligga på omkring 30 cm. höjd över det nuvarande golvet. De vila på plintar utskjutande från grunden. Detsamma är förhållandet med knektbaserna på norra skeppets norra vägg. Exakta läget är okänt för flertalet av dessa sistnämnda. Endast obetydliga rester av en bas funnos bevarade, men höjden måste ha varit ungefär den nuvarande, emedan grunden skjuter upp över golvet till denna höjd. De uppskjutande delarna äro sedan 1915 täckta med kalkstensplattor. Av baserna i koret äro följande fem kända till sitt läge: trekvartsrundpelaren i korets nordvästra hörn, vars bas låg på samma höjd som det nuvarande korgolvet; av koravslutningens fyra knektbaser ligger den i sydöstra hörnet på en uppmurad plint 27 cm. över det nuvarande golvet; de bågöstra ligga 15 cm. över och den nordöstra 15 cm. under det nuvarande korgolvet. De omtalade baserna äro ännu bevarade, ehuru en del voro sönderslagna och därför kompletterats med nya profilerade delar. De ursprungliga delarna äro bevarade bakom de nya och kunna vid noggrann granskning urskiljas.

Orsaken till nu skildrade oregelbundenheter i basernas läge torde vara, att förhöjningar varit anordnade vid väggarna för altaren el. dyl.

Golvbeläggningen torde under kyrkans äldsta tid ha varit kullersten satt i bruk. Rester av ett sådant golv finnas bevarade i högkoret framför de partier av kyrkans

ursprungliga högaltare, som där anträffats (fig. 45). På vissa ställen, där klippan har gått i dagen, har den fått tjänstgöra som golv, då stensättning där varit överflödig. På ett par ställen i norra sidoskeppet är detta fallet. Där sticker den starkt nötta berghällan upp betydligt över bredvidliggande pelarbas (fig. 120).

Under senare tider har kyrkan haft golv dels av tegel av vanlig form, varav rester finnas bevarade bakom altaret, dels av fyrkantiga tegelplattor. Rester av båda dessa

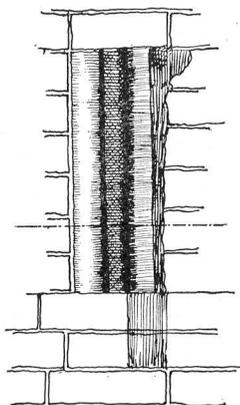

Fig. 49. Rester av korportal öster om ingången till Gustavianiska gravkoret. Uppmättn. av M. Olsson 1916. Skala 1:20.

<p>Reste eines Chorportals östlich vom Eingang der Gustavianischen Begräbniskapelle.</p>	<p>Rests of a choir portal east of the entrance to the Gustavian mortuary chapel.</p>
--	---

slag av golv ha 1915 påträffats i såväl mittskeppet som norra sidoskeppet, under det dåvarande golvet. Av tegelplattor funnos tvenne slag. Det ena är av mörkröd färg med dragning mot violett; godset liknar det medeltida teglets. Mått: 24 × 24 cm., tjocklek 7 cm. Det andra slaget har gulröd färg, är mindre och tunnare. Mått: 21 × 21 cm., tjocklek 5 cm.

Redan under medeltiden, men framför allt under 1500-, 1600- och 1700-talen upptogs golvet mer och mer av gravstenar. 1806, då kyrkogården jämnades och utlades till gata, inflyttades även en stor del av dess stenar i kyrkan. Under den på kyrkans brand 1835 följande reparationen omlades golvet helt och hållet. I kontraktet för reparationen lämnas föreskrift om »golfflisornas rätvinkliga kanthuggning och sammanfogning, hvarvid de nu befintliga i första rummet användas i Kyrkans skepp och till fyllnad af återstoden, enligt erhållande anvisning, förflyttas grafstenar från choren, hvarefter det felande å ena eller andra stället, fylles med Ölands plansten».¹ Gravstenarna undergingo vid detta tillfälle den mest hänsynslösa behandling. De avhöggs för erhållande av genomgående fogar i golvet, utan att den minsta hänsyn togs till ornament, inskrifter eller de gravar stenarna tillhörde. Ofta låg stenens ena del i kyrkans östra och den andra i dess västra del eller i fyllningen under golvet. En stor mängd stenar sönderslogos för att användas för undermurning av andra golvstenar. Vid den 1914 påbörjade restaureringen ha stenarnas olika delar, så långt detta varit möjligt, sammanfogats och inlagts över sina rätta gravar (fig. 46). Vid den om-

talade restaureringen efter 1835 blevo stora delar av norra och södra sidoskeppen lagda med kvadratiska planstenar av vanlig storlek. Som material till dessa planstenar användes gamla gravstenar. Planstensbeläggningen har vid restaureringen borttagits för att lämna rum för under golvet och på andra ställen påträffade gravstenar.

PORTALER

Kyrkan har nu tvenne ingångar, huvudingången i väster och norra ingången genom vapenhuset på norra sidan. Ursprungligen ha portaler funnits på båda dessa platser,

¹ Kontrakt i K. A.

ehuru de genomgått betydande förändringar. Huvudingången var belägen i mittskeppets västvägg. Den är helt bortbruten tillsammans med hela nedre delen av mittskeppets västvägg, men rester av dess yttersta omfattning finnas bevarade under golvet i tornrummet. Om formen är intet känt.

Den av lekmännen mest använda vägen torde ha varit den som genom en portal i vapenhusets östra vägg ledde vidare in i norra skeppet. Vapenhusets ytterportal var rundbågig med enkel profilerad omfattning (jfr s. 101); den från vapenhuset in i kyrkan ledande var dess rikare. Den är ännu helt bevarad. Formen framgår av fig. 47. Den är spetsbågig med rikt profilerad omfattning av tegel. Omfattningen består av stavar av i genomskärning lansettlik form, omväxlande med fjärdedels rundstavar. Stavarna vila på baser av den form fig. 48 visar. Baserna vila i sin ordning på 24 cm. höga plintar av tegel. Arkivolten har samma profil som posterna och uppbäres av kapitäl av grå kalksten.

Formtegllet i portalomfattningen är mycket jämnt och fogarna så väl smetade och avjämnade, att de icke vid hastigt påseende upptäckas. På såväl fogar som tegel finnas rester av grå kalkfärg fullkomligt lik kalkstenen, anbringad direkt på teglet. Avsikten med den noggranna fogbehandlingen och målningen har tydligen varit att imitera kalksten.

Portalen är ursprunglig och uppförd i förband med omgivande väggar, vilket konstaterats genom ingrepp i murverket. Plinten på västra sidan liksom de innersta rundstavarna i arkivolten äro av nytt tegel, insatt vid den sista restaureringen. Före sagda tillfälle var omfattningen putsad och prydd med i putsen uppdragna nygotiska profiler, som tillkommit vid en reparation efter kyrkans brand 1835. I portalen sitta dörrar utförda 1921. De föregingos av andra av enkelt fyllningsarbete från 1800-talets förra del.

En tredje ursprunglig portal har varit belägen i korets södra vägg omedelbart öster om nuvarande ingången till Gustavianska gravkoret, där rester av densamma äro bevarade. Denna portal har med säkerhet varit ganska låg, ty över densamma har suttit ett fönster av samma slag som korets övriga fönster. Fönstrets spets finnes bevarad och är synlig över bågöppningen till Gustavianska gravkoret. Portalen har

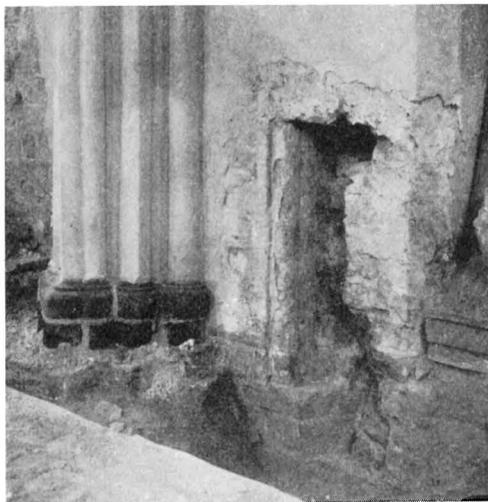

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 50. Rester av portal i korets södra vägg, öster om ingången till Gustavianska gravkoret.

Reste eines Portals in der Südwand des Chores, östlich vom Eingang der Gustavianschen Begräbniskapelle. Rests of a portal in the south wall of the choir, east of the entrance to the Gustavian mortuary chapel.

tydiligen till sin form mycket nära överensstämt med den nyss beskrivna mellan kyrkan och vapenhuset. Den bevarade delen (fig. 49 o. 50) är utförd av samma slags formsten.

Huruvida denna portal lett från koret till klosterområdet eller till en vid korets södra vägg eventuellt befintlig sakristia, kan icke med säkerhet avgöras. Den senare möjligheten är emellertid icke utesluten. Jfr s. 97.

Före sista restaureringen fanns en ingång till södra sidoskeppet på den plats, där värmeledningen numera är belägen. Denna

ingång, som var placerad mitt i en bevarad arkadbåge tillhörande kyrkans forna korsgång, hade en enkel slät omfattning av gråmålad saltsjösandsten från 1800-talets förra del.

Huruvida någon portal funnits från korsgången till kyrkans huvudskepp, kan numera icke avgöras. Troligt är dock, att så varit fallet.

Kyrkan har nu rundbågiga fönster med rektangulära, i bly infattade rutor. Fönsterbågarna äro av smitt järn. Glasets färg skiftar på grund av ålder i grönt, blått och violett. En hel del av glasen äro emellertid s. k. antikglas, insatta vid den 1914 påbörjade restaureringen. Fönstrens nuvarande järnbågar och indelning förskriver sig från 1600-talet.

Koret har åtta fönster, men har ursprungligen haft ytterligare två. Spetsen av det ena finnes ännu bevarat ovanför Gustavianska gravkorets arkadbåge (fig. 51). Det andra, av vilket inga rester äro bevarade, har varit beläget på norra väggen mitt emot det sistnämnda och blev borttaget, då Karolinska koret byggdes. Att så varit förhållandet framgår att ett memorial av år 1720,

FÖNSTER

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 51. Spetsen av ett vid Gustavianska gravkorets byggande förstört korfönster sett inifrån kyrkan. I putsen synes avtryck av karmverket.

Die Spitze eines bei der Erbauung der Gustavianschen Begräbniskapelle entfernten Chorfensters.

The point of a choir window, demolished by the building of the Gustavian mortuary chapel.

i vilket klagas över att »fönsteren» över »Konung Carl then XI^{tes} mycket vackert anlagda men ännu icke till sin fullbordan komne Graf», vilken står under ett gammalt brädskjul, äro trasiga »och så svarta at the alt lius af dagen borttaga» (O. 1). Samma sak framgår även av räkenskaperna för Karolinska gravkorets byggande. 1741 säger sig glasmästaren Peter Störer ha »utbettrat 2ne stora lufter i fönstren på sidorne om grafwen (Karolinska gravkoret) med 238 gl. Rutor som togs uhr fönsterluften, som går uhr grafwen in i kyrkian» (STOCKHOLMS SLOTTSBOK 1741).

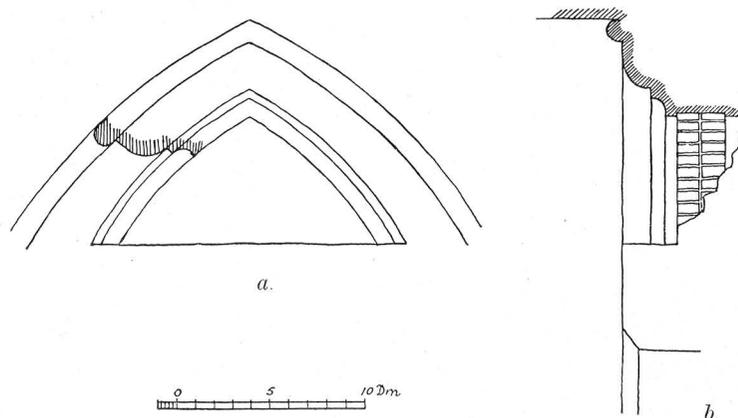

Fig. 52. Resterna av korfönstret fig. 51; *a.* från kyrkan synliga delar, *b.* skärning norr—söder visande avtrycket i putsen efter karmverket. Uppmättn. av M. Olsson 1914.

Die Reste des Chorfensters Fig. 51. *a.* Von der Kirche sichtbare Teile; *b.* Schnitt, die Spuren des Maaswerks zeigend. The rests of the window fig. 51. *a.* From the church visible parts; *b.* section showing the traces of the frame.

Korfönstrens omfattningar äro spetsbågiga och profilerade på såväl in- som utsidorna. Av fönsteromfattningarnas utseende framgår att fönstren förr haft spetsbågig form. Ursprungligen ha de varit försedda med maasverk av tegel och kalksten och haft glasmålningar, varav talrika fragment påträffats bl. a. i fyllningen under golvet i östligaste delen av koret (fig. 57). På den i Sueciaverket återgivna exteriörbilden av kyrkan från nordost ha fönstren maasverk. Bilden är i flera avseenden starkt felaktig, beroende därpå att den som renritat Dahlbergs som fig. 54 och 74 återgivna originalteckningar missförstått dem.¹ Några exakta upplysningar om maasverkets utseende giva icke dessa avbildningar, men de visa, att maasverk funnits vid den tid, då skissen fig. 74 utfördes. Med tillhjälp av bevarade rester i det s. 64 omtalade fönstret ovanför Gustavianska gravkorets arkadbåge, sammanställda med under restaureringen gjorda fynd av maasverksfragment, kan utseendet av korets medeltida fönster ganska noga fastställas. I det nyssnämnda fönstret fanns avtryck i putsen efter karmverket, som i detta fall haft en tjocklek av 25 cm. (fig. 52 b). Tjockleken kan givetvis ha varierat något i de olika fönstren. Maasverkets form och fönstrets antagliga utseende i övrigt framgår av rekonstruktionsritningarna pl. IX B och X B. Fönsteromfattningarnas profiler ha på insidan varit målade i likhet med knektar och valvstrålar. Även fönsteröppningarnas utvändiga profiler ha varit målade (jfr s. 80).

¹ Dahlbergs skiss, fig. 74, är tagen från nordost med hela norra sidan tecknad perspektiviskt mot höger. Därefter har tecknaren fortsatt till vänster om koret och där uppritat även södra sidan. I den senare renritade bilden har tecknaren missförstått skissen, så att hela norra sidoskeppet utslutits.

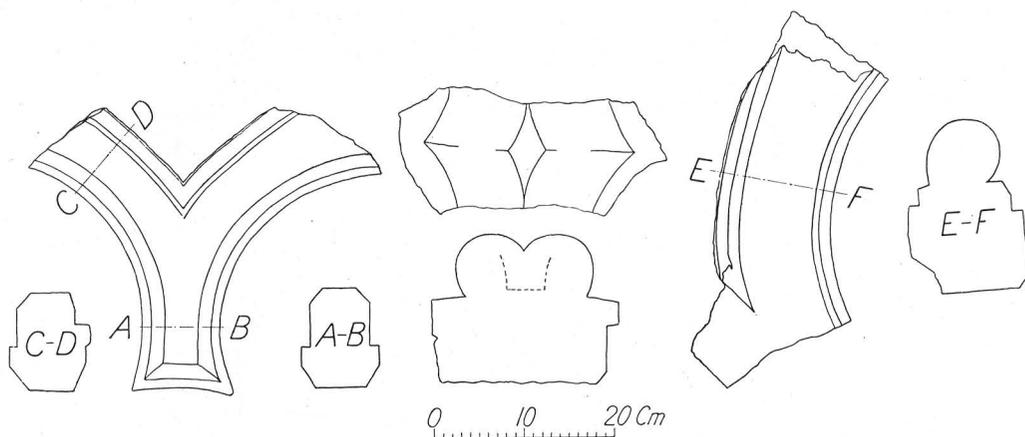

Fig. 53. Fragment av maasverk funna i grunden till Banér'ska gravkoret.
Uppmättn. av T. Josephson 1927.

Fragmente von Maaswerk im Grunde der Banér'schen Begräbniskapelle gefunden. Fragments of tracery found in the ground of the mortuary chapel of Banér.

Mittskeppet, som numera saknar fönster, har ursprungligen haft ett sådant i varje travée på södra väggen ovanför den söder om kyrkan befintliga korsgångens vattentak (pl. X A). Ett av dessa fönster finnes bevarat i skeppets västligaste del; spetsarna av de övriga äro bevarade ovanför arkadbågarna mot södra sidoskeppet (pl. V, fig. 55). Mittskeppets fönster ha varit mindre än korets; smygarna äro i olikhet mot dessa släta och ej profilerade vare sig på ut- eller insidorna. Det kvarvarande fönstret har sitt maasverk bevarat. Dettas mittstav och sidoposter äro av formtegel, rosverket i fönstrets översta del är sammansatt av fyrpass och klöverbladsbågar och är av kalksten. Dess form och profiler framgå av fig. 56. Maasverket har varit helt målat med kalkfärg i grönt, rött och blått. De bevarade färgspåren ha vid sista restaureringen lämnats helt orörda. På kalkstenen ligger färgen direkt på stenen; teglet är putsat på samma sätt som valvstrålar och knektar. Utefter fönstersmygens kant löper en blå rand, och i smygens bågspets är målat ett flikigt grönt blad.¹ Stödjärnen för glasningen finnas ännu till största delen bevarade. Sannolikt ha även dessa fönster varit försedda med glasmålning.

Av norra sidoskeppets fönster finnas endast tvenne bevarade, ett i västligaste travéens norra vägg och ett i östligaste travéens östra vägg, bägge med säkerhet ursprungliga, ehuru deras form förändrats. Sidoskeppet har troligen ursprungligen i norra väggen haft ett fönster i såväl de två östligaste som de två västligaste travéerna, ehuru de bortbrutits vid uppförandet av de invid skeppet liggande gravkoren. De bevarade fönstren äro rundbågiga; smygarna sakna profilering. Vad karm- och spröjsverk beträffar, överensstämma de med korets fönster. De ha utvidgats under 1600-talet i

¹ Liknande blad finnas bevarade även i de övriga fönstersmygarnas spetsar.

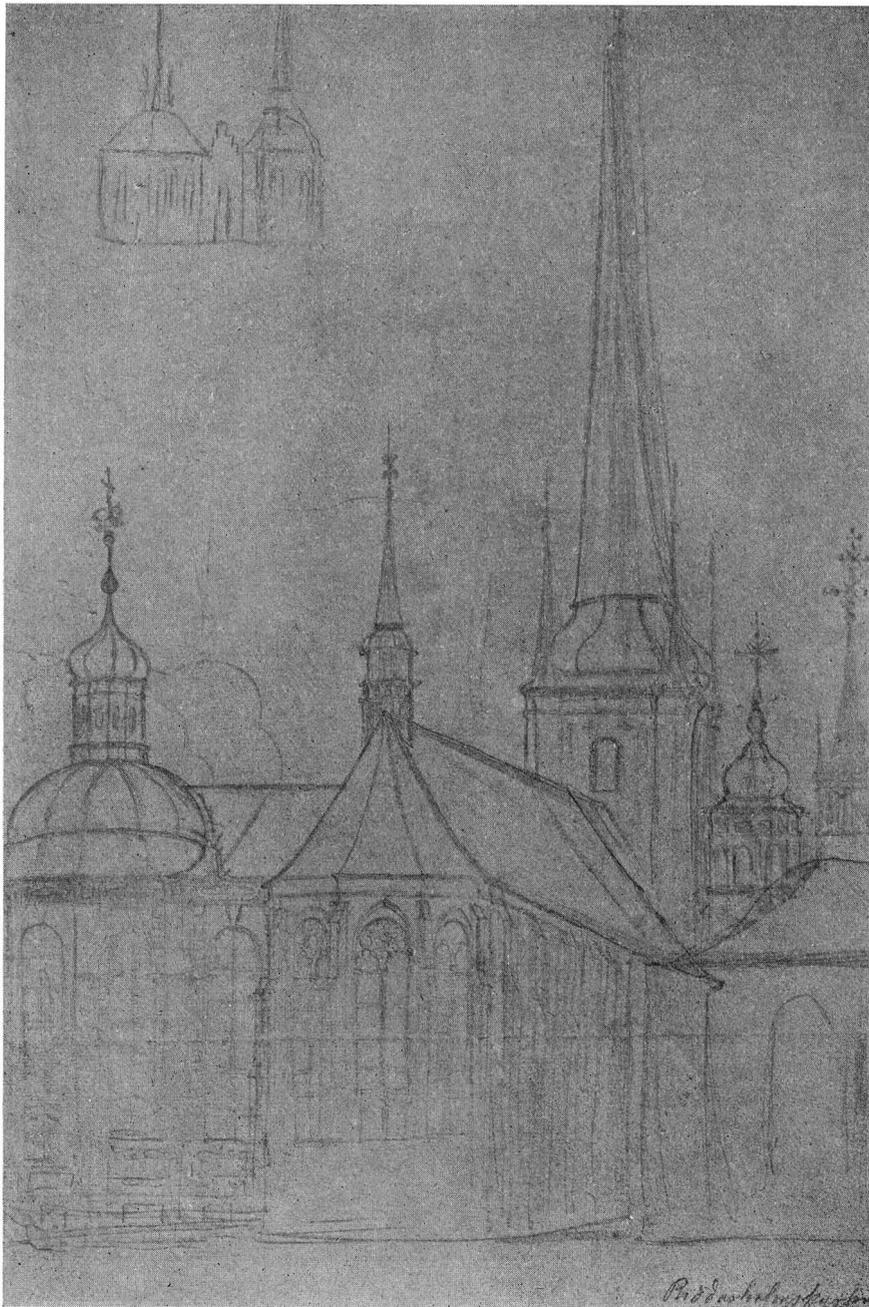

Fig. 54. Riddarholmskyrkan från öster på 1660-talet.
Teckning av Erik Dahlberg. K. B.

Die Kirche vom Osten im 17. Jahrhundert.

The church from the east in the 17th century.

Foto T. Josephson 1927.

Fig. 55. Södra väggen i mittskeppets västligaste travée med ursprungligt fönster och under detta tvenne spetsbågiga vägnischer.

Die Südwall im westlichsten Joch des Hauptschiffes mit einem ursprünglichen Fenster und unter diesem zwei spitzbogigen Wandnischen.

The south wall in the westernmost compartment of the nave with an original window and beneath this two wall niches.

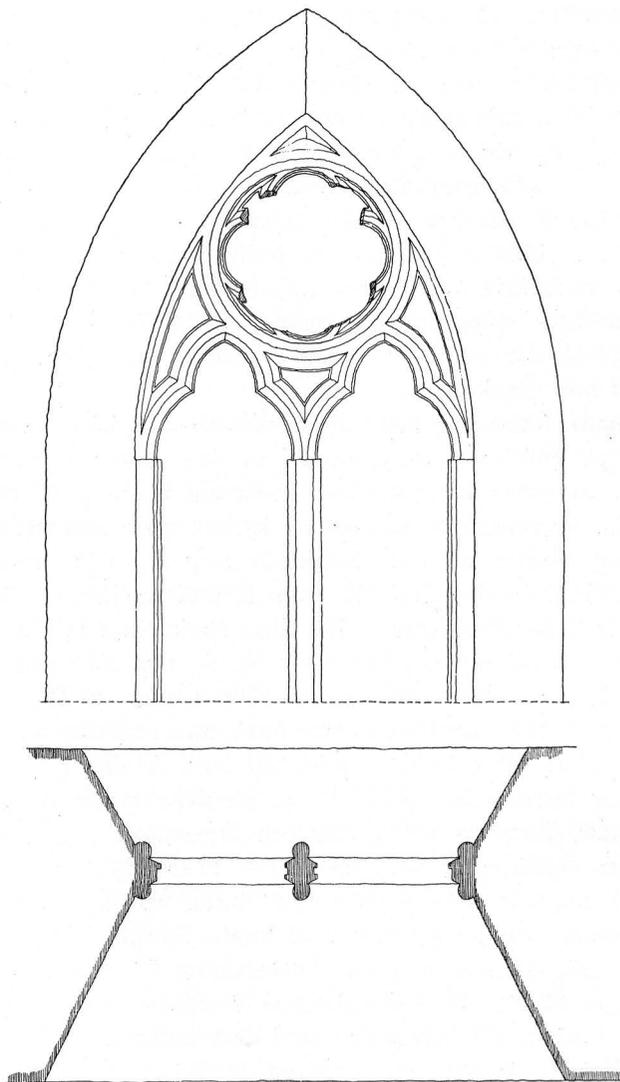

Fig. 56. Övre delen av mittskeppets västligaste fönster. Skala 1 : 30. Uppmätning av T. Josephson 1927.

Das westlichste Fenster des
Hauptschiffes.

The westernmost window of
the nave.

samband med övriga fönsterförändringar. De äro betydligt mindre än de tidigare beskrivna. De ha ursprungligen varit spetsbågiga och troligen liksom övriga fönster försedda med maasverk. Det förra kan iakttagas å det västligaste fönstret, av vars ursprungligen spetsbågiga nisch spetsen finnes bevarad invändigt. Fönstret på östra väggen har ursprungligen med sin smyg gått 5 skift längre ned än vad nu är förhållandet och dessutom sträckt sig 15 cm. längre åt söder än nu. Den gamla fönstersmygen kunde iakttagas vid sista restaureringen. Spår efter densamma finnes i fasaden i form av tvenne stötfogar under fönstret.

Södra skeppet har tre fönster. De äro rundbågiga och i övrigt lika norra skeppets, ehuru de äro större. Liksom dessa äro de troligen under 1600-talet något utvidgade. Att de förr haft spetsbågig form, synes i spetsarna på ett par av fönstrens smygar, där den äldre nischens spets finnes bevarad. Detta skepp har förr haft ännu ett fönster på den plats, där nu Vasaborgska gravkoret är beläget. Spetsen finnes bevarad över bågen mot gravkoret.

När de nuvarande fönstren ersatte de medeltida, kan icke till alla delar bestämt avgöras. Redan på 1630-talet torde en del av dem vara omgjorda att döma därav att talrika rester av maasverk påträffats inmurade i det 1636 uppförda Banérska gravkorets grund. Sueciaverkets exteriör av kyrkan visar maasverksförsedda fönster, interiören däremot fönster av det nuvarande slaget. Detta skulle kunna bero på att fönstren förändrats under den tid, som förflutit mellan de båda teckningarnas utförande. Under hela 1600- som 1700-talen förekomma talrika utbetalningar till såväl nya fönster som till reparationer, men om de nya fönstrens utseende erhållas ytterst få upplysningar. Ännu omkring år 1700 tyckas en del fönster ha haft sitt maasverk bevarat. I 1701 års räkenskaper förekommer nämligen följande utgiftspost: »8 st. nya ramar gjort till 1 Lufft af mitt egit Jern. Af huggit alla Roserna i samma Lufft för Bogarnas insettiande. Noch 10 st. gl: Jern ramar uplagat till en Lijten Lufft, med Sprintar, Rosernas afhuggning och inpassning.» Under hela 1700-talets början finnas stora utgiftsposter för fönstren, och 1715 upplyser kyrkorådets protokoll om att »Kyrckian nu låtit aldeles giöra nya fönster wid Kyrckian».

År 1731 reparerades »under fönstren med hugna Stenars inläggande, samt på Pelarna». För den inlagda stenen gjordes utbetalning till stenhuggaren Olof Fristedt samma år. Han erhöi för »48 st. Kanthuggne Kronahl: Öhlandstens Gålf, som lades i Kiörckiofönstrens smögar, till beteckning med dess inpassande och smögande i wincklarne inberäknadt å 2 dlr 96:—». Troligen är det rester av dessa eller möjligen tidigare solbänkar, som äro synliga i ett par av koravslutningens fönster och strävpelare.

MEDELTIDA
GLASMÅLNING

Fönstren i den ursprungliga kyrkan ha, åtminstone i koret, varit försedda med glasmålningar. Skärvor av målat medeltida fönsterglas ha vid grävningar i samband med sista restaureringen påträffats flerstädes i kyrkan, men framför allt i korets östligaste del, bakom och vid sidan av högaltaret. De funna glasbitarna ha en tjocklek

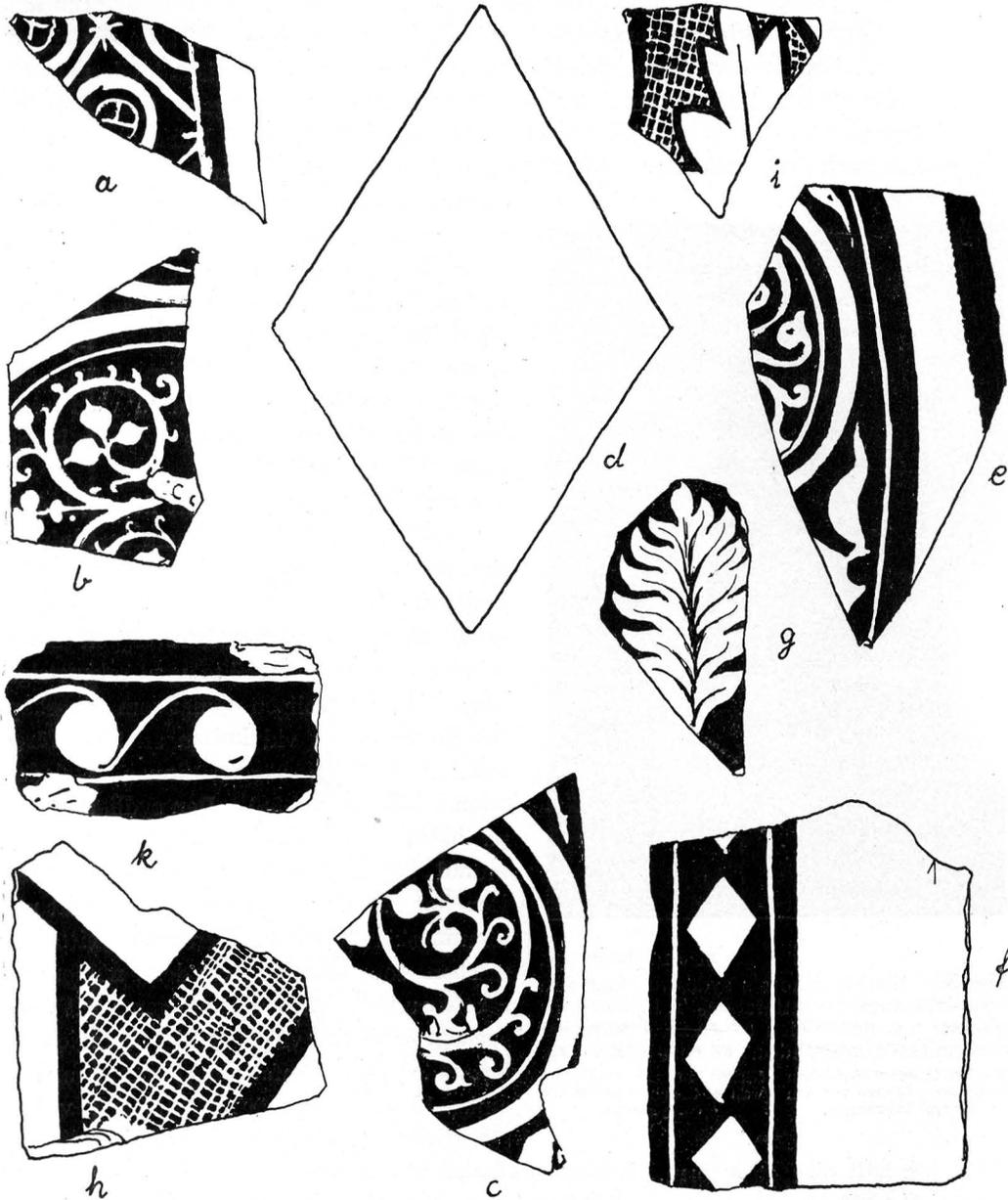

Fig. 57. Fragment av målat glas från Riddarholmskyrkans medeltida fönster.
 Färger: *a.* svartbrunt på grönt; *b.* och *c.* svartbrunt på gult; *d.* helt glas av djupt blå färg;
e. svartbrunt på gult; *f.* svartbrunt på ofärgat grönvitt glas; *g.* svartbrunt på gult; *h.* och *i.*
 svartbrunt på ofärgat glas; *k.* svartbrunt på gult.

Fragmente von Glasmalereien von den mittelalterlichen Fenstern der Kirche. Fragments of stained glass from the medieval windows of the church.

varierande mellan 2,5 och 4 mm. Brottytorna äro vanligen mussliga. Färgerna äro djupblått, djuprött, violett, smaragdgrönt, gult och ljus blekgrönt, det sista säkerligen ofärgat glas. Ornamenten bestå, dels av bårder av romber, dels gotiska bladornament med ungefär samma former som i kyrkans ungotiska kalkmålningar. Ornamentformerna framgå närmare av fig. 57. Vidare förekomma fragment av bokstäver, visande att målningarna haft inskrifter. Några fragment av figurmålningar ha däremot icke

tillvaratagits. Ett helt medeltida fönsterglas har påträffats; det är rombiskt med 53 mm. sidor, av djupblå färg och utan någon ornering (fig. 57 d). Även större glas ha emellertid förekommit i fönstren, vilket framgår därav att skärvor av väsentligt större mått påträffats. Målningarna, som så väl i fråga om teckning som färg äro av hög klass, torde tillhöra 1300-talet.

I kyrkans väggar finnas ett flertal nischer och märken efter tidigare fasta inredningsföremål m. m. Bland dessa må följande omtalas. I östra väggen bakom det nuvarande altaret och på nordöstra väggen finnas mindre nischer, övertäckta med rakspetsiga bågar. De ha troligen tjänat som väggskåp till förvaring av vid kulten använda föremål. I sydöstra väggen finnas likaledes tvenne sådana (fig. 58). Den sydligare t. h. på bilden har i sin botten en ursprunglig murad kanal gående rakt genom väggen. Den har säkerligen lämnat plats för ett uttömningskärl (piscina). Den bredvidsittande nischen, som till sina övre delar numera är rekonstruerad, har ursprungligen varit rakspetsigt avslutad, vilket tydligt framgick av bevarade spår. Omfattningsbågen, som har omkr. 15 cm. språng, är nu spetsbågig, vilket säkerligen är felaktigt. Den har troligtvis

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 58. Nischer i korets sydöstra vägg före kompletteringarnas utförande. T. h. nisch för piscina, t. v. nederdelen av en nisch som sönderbrutits för insättande av ett större väggskåp.

Nischen in der südöstlichen Wand des Chores vor den Kompletterungen. Niche in the south-east wall of the choir before the completions.

även den haft rakspetsig form. Rekonstruktionen är utförd 1915. Nischen har troligen varit väggskåp för förvaring av till kulten hörande föremål. Dess ursprungliga omfattningsbåge hade förstörts därigenom, att ett större skåp av trä infällts i väggen. Avtryck av trävirket samt näver, som lagts för att skydda träet, påträffades vid restaureringen 1915. Helt säkert är det detta skåp, som avses i 1682 års räkenskaper, som

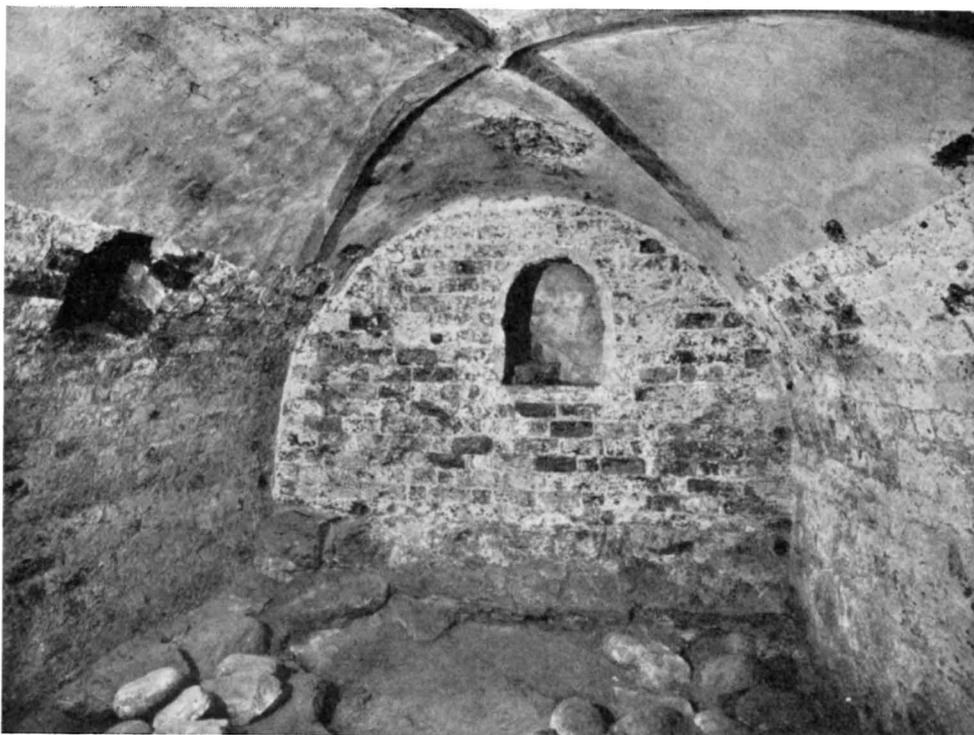

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 59. Interiör mot söder av kryptan under altaret under pågående undersökning 1916.
Das Innere der Krypta unter dem Altar während der Untersuchung 1916. Interior of the crypt under the altar during the examination in 1916.

meddelar, att man »Låtit göra ett Skååp framman wed Alaret på Högre sijdan i Muhren till dhe tvenne stora Liusestakarnes insättiande». I koravslutningens södra vägg finnes en större stickbågig nisch, troligen använd för upphängning av mässkrud. Profilen är bildad av formstenar som fig. 38 D. I nischens sidoväggar kvarsitta rester av över densamma gående tvärslåar av trä för upphängning. På putsytan inuti nischen stod skrivet, då den 1915 uppbröts: »Denna Nitzzen igen-murades i jan. 1782.» Den omtalade igenmurningen är den som nu borttagits. Nischens nedre del är ännu fylld med en tidigare igenmurning, täckt med kalkstenshällar, vilken utförts för att höja golvet.

I korets näst västligaste travée finnas tvenne nischer, den ena i södra, den andra i norra väggen. Den förra är tryckt spetsbågig. Den senare är övertäckt med en grov ekplanka, inlagd 1915. Rester av en äldre planka av samma tjocklek kunde iakttagas. I norra skeppets östra vägg finnas tvenne mindre, rakspetsiga nischer, troligen sammanhörande med ett fordom invid denna vägg stående altare. I samma

väggs södra del finnes en mindre, rektangulär fördjupning till okänt bruk. I västligaste travéen i samma skepp finnes på norra väggen en horisontellt avslutad nisch av samma slag, troligen hörande till ett medeltida altare. Samtliga ovan beskrivna nischer äro ursprungliga och murade i samband med väggarnas uppförande.

År 1782 åtog sig »mur- och byggmästaren Johan Uhr¹ att igenmura det på vänstra Sidan af altaret nu warande Skåp, jemte alla å murarne befintliga hål, och Sprickor utbättra» (RÄKENSK. 1782). Vid samma tillfälle igenmurades övriga i korets väggar befintliga nischer. De äro samtliga åter öppnade vid senaste restaureringen men döljas av den panel, på vilken serafimersköldarna äro upphängda. Luckor äro gjorda i panelen, genom vilka detaljerna vid behov kunna studeras.

I korets västligaste travée finnes på norra sidan märken i murverket, vilka troligen härstamma från ett här fordom befintligt korskrank, som avskilt koret från långhuset.

I södra väggen öster om Bernadotteska koret finnes en ursprunglig, snett genom muren gående mindre öppning. Den har tydligen tjänat som ljusspringa till ett trapphus, som fordom legat utanför södra väggen på den plats, där Bernadotteska koret numera är beläget (jfr fig. 72 och 73).

INTERIÖREN

Rummets proportioner äro ganska tryckta. Förhållandet mellan dess höjd och dess bredd är icke i arkitektoniskt avseende särdeles lyckligt avvägt. Arkitekturdetaljerna ha tidigt gotiska former, men rummets proportioner ha intet av den djärva resning och den bestämda vertikalconing, som är utmärkande även för den baltiska tegelgotikens kyrkobyggnader i dess utpräglade form. Proportionerna överensstämma mera med förhållandena i våra mindre, romanska kyrkor. Interiören bär tydligt vittnesbörd om att kyrkan tillkommit under tiden för gotikens genombrott i vårt land, då man ännu endast mycket ofullkomligt behärskade den nya stilens konstruktionsteknik. Interiörens konstnärliga verkan, som ursprungligen varit byggd på starka belyningskontraster (jfr härom s. 116), har lidit ganska mycket genom södra sidoskeppets och gravkorens tillbyggande. Sitt nuvarande utseende har interiören erhållit vid den sista, under åren 1914—22 utförda restaureringen. I stort sett ha väggar och valv därvid återfått sitt medeltida utseende till såväl form som färg. Bådadera funnos bevarade, ehuru dolda under tjocka lager av puts från senare tider. De medeltida kalkmålningarna, vilka närmare behandlas på s. 144, ha främst bestämt interiörens nuvarande karaktär. De bleka målningarna såväl som den av ålder och vaxljusrök mörknade putsytan, på vilken de äro målade, ha fått behålla det utseende åldern givit dem. Väggar som även ursprungligen haft målningar, som dock äro till största delen förstörda, ha putsats och givits en färg, som så nära som möjligt överensstämmer med valvens. Inredningsföremålen i kyrkan ha övervägande barockkaraktär. (Om interiörens förändringar se s. 128).

KRYPTA

Under altaret finnes ett slags mindre krypta, till vilken leder en invid norra väggen liggande trappa, vars öppning täckes av en medeltida gravsten. Rummet kallas numera

¹ Personnotis s. 53.

Forbuska graven eller grav nr 1. Det har kvadratisk grundplan och är täckt av ett tunnvalv av tegel (fig. 59). Väggarna äro likaledes av tegel, i munkförband. Tegelmått: $26-27 \times 13 \times 9-9,5$ cm. De bestå av murverk av fullkomligt samma slag som i de förut beskrivna delar av kyrkan, som visats tillhöra dennas äldsta byggnadsperiod. Väggarna äro fogstrukna och fogarna gulfärgade med upplinjerade vita linjer på samma sätt som på övriga fogstrukna delar, tillhörande äldsta byggnadsperioden (jfr s. 39). I väggarnas nedre del finnas bomhål på ett par ställen.

Tunnvalvet är en halvsten tjockt, utfört av samma slags tegel som väggarna och i omedelbart samband med dessa. Det har likaledes varit fogstruket. Då kryptan öppnades 1915, voro såväl valv som väggar överputsade. Valvet var försett med i putsen utförda strålar för att få utseende av kryssvalv. Denna anordning förskriver sig från 1600- eller 1700-talet.

Golvet i kryptan utgöres av tegel lagt i sand. Tegelmått: $28 \times 14 \times 7,5$ cm. Detta golv upptogs för undersökning 1915. Under detsamma fanns ett 30—35 cm. tjockt lager av fyllning, vari påträffades diverse obetydliga fynd. Under fyllningen fanns ett äldre golv av kullersten, tydligen det ursprungliga (jfr s. 61). Delvis gick klippan i dagen och bildade golv. Ställvis fanns invid väggarna ett intill 5 cm. tjockt lager av murbruk ovanpå kullerstensgolvet, säkerligen spillbruk från valvets och väggarnas ovan omtalade putsning. Sedan undersökningen slutförts, inlades ånyo det gamla tegelgolvet.

Ingången till rummet är belägen i dess norra vägg. Den har numera oregelbundet rundbågig form, därför att den blivit till större delen ommurad i samband med en utvidgning, vilken troligtvis utförts under 1600-talet för att möjliggöra införandet av de stora barockkistor, som graven nu hyser. Tegelmått i de nymurade delarna: $29,5 \times 14 \times 7$ cm. Ursprungligen har rummet haft en betydligt smalare, rundbågig ingång på samma plats. Bågens östra del finnes ännu bevarad (fig. 60). Den ursprungliga dörröppningens bredd och höjd kan med tillhjälp av de bevarade delarna rekonstrueras. Bredden har varit omkring 60 och

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 60. Bevarad del av kryptans ursprungliga dörröppning vars murverk har ursprunglig fogbehandling.

Beibehaltener Teil der ursprünglichen Türöffnung der Krypta mit Mauerwerk mit ursprünglicher Fügung. Preserved part of the original doorway of the crypt with rests of original joints.

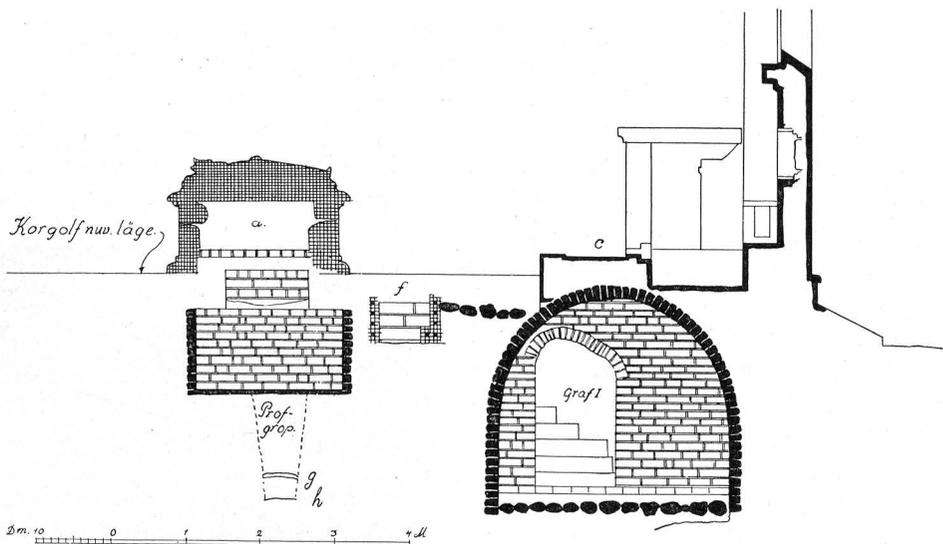

Fig. 61. Skärning V.—Ö. genom östligaste delen av Riddarholmskyrkans kor med kryptan och Magnus Ladulås' grav. *a.* Magnus Ladulås' monument och grav; *c.* rest av det medeltida högaltaret; *f.* murad fördjupning från nyare tid; *g.* kulturlager i provgrop under Magnus Ladulås' grav; *h.* berg i samma provgrop. Uppmåtn. av M. Olsson 1916.

Schnitt durch den östlichsten Teil des Chores mit der Krypta und dem Grab Magnus Ladulås. Section of the eastern-most part of the choir with the crypt and the grave of Magnus Ladulås.

höjden omkring 180 cm. Den nuvarande bredden är 112 cm. och största höjden ungefär 2 m.

Rummet har tvenne lufttrummor, en i östra och en i södra vägen. De synas vara senare gjorda eller utvidgade. Den södra, som har rundbågig öppning, var 1915 instörtad och mynningen mot valvet igenmurad. Trumman öppnades och återställdes sagda år. I den uppifrån kyrkan nedfallna fyllningen i trumman påträffades ett par fragment av målat medeltida fönsterglas.

Den till kryptan ledande trappan är murad av tegel på högkant. Trappans norra vägg, som är uppförd i munkförband och av samma slags tegel som kryptans valv och väggar, ligger i förband med korets bredvidliggande norra vägg och är således byggd samtidigt med denna. Trappans södra vägg är delvis ommurad samtidigt med kryptans ingång. Även till trappan leder en lufttrumma belägen i östra vägen.

Som av den föregående beskrivningen framgår, äro såväl kryptan som nedgången till densamma ursprungliga och uppförda i samband med kyrkans kor. Rummets ursprungliga ändamål kan icke med bestämdhet avgöras. Möjligt är att det tjänat som förvaringsställe för klostrets relikier och dyrbarheter. Tillkomsten av rummet på denna plats kan väl förklaras på grund av terrängens beskaffenhet. Vid den undersökning, som 1915 och 1916 verkställdes av konung Magnus Ladulås' grav, vilken är belägen

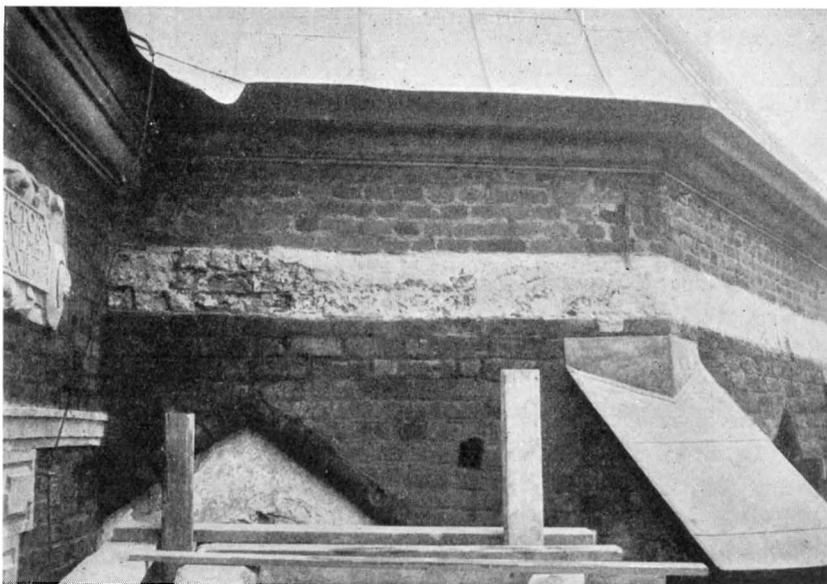

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 62. Detalj av korets sydöstra del med märken efter en äldre, bortbilad taklist (det ljusa bandet).

Detail des südöstlichen Teils des Chores mit Spuren eines älteren Dachgesimses. Detail of the south east portion of the choir with traces of an older moulding.

strax väster om kryptan, kunde med bestämdhet påvisas, att östra delen av den plats, där kyrkan är belägen, ursprungligen sluttat starkt mot öster och att därför vid kyrkans uppförande stora utfyllningar måst göras på det ställe, där koret nu är beläget. I en provgröp, som upptogs under Magnus Ladulås' grav (fig. 61), visade sig fyllningen bestå av ren pinnmo, vari dock påträffades några delar av tegelstenar. På 2,69 m. djup under det nuvarande korgolvet, d. v. s. ungefär på samma djup som kryptans golv, låg under pinnmon ett kulturlager av 5—10 cm. tjocklek, vilket säkerligen legat på markytan, innan utfyllningen gjordes i samband med kyrkans bebyggande.¹ I stället för att utfylla hela området har man använt en del av utrymmet till kryptan, vars

¹ Kulturlagret, som underkastades mikroskopisk undersökning av professor G. Lagerheim, visade sig bestå av »grofsandig jord med smärre stenar», därjämte innehållande »små kolbitar af barrträ och talrika, mikroskopiska fragment af kolat barrträ och löfträ samt kiselskelett af gräsceller (= aska af bränd halm?). I provvet påträffades vidare frömjöl af tall och gran, sporer af hvitmossa, alger m. m.» Professor Lagerheim anser att förekomsten av algerna m. m. visar »att lagret delvis afsatts i vatten eller genom öfversvämning af vatten genomdränkts». Angående de här omtalade undersökningarna hänvisas i övrigt till CARL M. FÜRST och MARTIN OLSSON: Magnus Ladulås' och Karl Knutssons gravar i Riddarholmskyrkan, s. 9 ff. och s. 30 ff.

tillkomst alltså kan förklaras så, att man på ett naturligt sätt använt sig av terrängens beskaffenhet på byggnadsplatsen.¹

NUVARANDE
FASADER

Av kyrkans ursprungliga fasader är numera endast mindre delar synliga, sedan kyrkan blivit kringbyggd med gravkor, varvid stora partier bortbrutits eller förbyggts. Det medeltida teglet finnes dock ställvis mycket väl bevarat, så exempelvis i stora delar av koravslutningens väggar. I övrigt äro talrika ilagningar gjorda under skilda tider med olika tegel. Runt de ursprungliga fönsteröppningarna samt längs strävpelarnas kanter är varannan tegelsten överdragen med mörkgrön eller svartbrun glasyr. Detta är en ursprunglig anordning, som är vanligt förekommande i den riktning inom medeltidsarkitekturen, till vilken kyrkan hör. Runt koret löper ett putsat blinderingsliknande band under taklisten. Detta är, som av fig. 62 framgår, utförd för att dölja de avbilade stenarna i en ursprunglig utkragad taklist, som borttagits, då väggarna förhöjts, vilket troligen skett under 1600-talet. Denna förhöjning, varierande mellan 4 och 10 skift, är utförd med annat tegel och synlig från såväl ut- som insidan. Över påmurningen följer en taklist i form av en enkel vulst av sandsten.

Norra sidoskeppets östfasad är i gavelröstet sirad med axmurning och sågsnitt (fig. 63). De sistnämnda blottades 1916. De voro förut igenfyllda med bruk, som rödmålat. Västfasaden har haft likartad dekoration av axmurning, varav delar äro synliga på Torstensonska gravkorets vind. Övriga delar av sidoskeppets fasader med undantag för ett mindre parti i väster äro dolda av gravkoren.

På södra skeppets södra fasad mellan de två västligaste fönstren finnes en spetsbågig putsad blindnisch, en rest av södra fasadens 1400-talsdekoration (pl. III jfr s. 94). Spetsen av en annan sådan nisch är synlig på Banérska gravkorets vind. Väster om västligaste fönstret finnes en stötfog, vilken markerar läget av västra klosterlängans östra vägg under 1400-talet (pl. III).

URSPRUNGLIG
SYDFASAD

Bättre upplysningar om fasadernas medeltida utseende lämna de rester av de ursprungliga syd- och västfasaderna, som finnas bevarade på vinden över södra sidoskeppet och i tornet. Då under 1400-talets mitt södra skeppet byggdes, kom en del av kyrkans ursprungliga sydfasad att bli skyddad under det nya skeppets vattentak. Den har sedan denna tid icke undergått någon avsiktlig förändring (fig. 64). I dess västligaste del synes ett fönster med bevarat maasverk, förut beskrivet å s. 66. Öster härom finnes en hel rad nischer (pl. VIII A). Var annan av dessa utgör överdelen av den serie av igenmurade ursprungliga fönster, som inuti kyrkan synes över arkadbågarna till södra sidoskeppet, var annan är spetsen av en blindnisch. Nedre delen av en av dessa blindnischer finnes ännu bevarad i södra sidoskeppets västligaste del. Där bredvid synas också nedre delarna av det ovan omtalade, helt bevarade fönstrets

¹ På i viss mån lika sätt torde terrängförhållandena ha utnyttjats också söder om kyrkan, där klosterbyggnaderna varit belägna. Härför talar exempelvis en uppgift i klostrets diarium, i vilken omnämnes en broder Henrik, kallad Haerkin, som hade härbärge vid vattnet under lekbrödernas rum och S. Maria Magdalene kapell. (S. R. S. I. s. 71.)

Foto G. Askberg 1926.

Fig. 63. Delar av korets och norra sidoskeppets fasader mellan Karolinska gravkoret (t. v.) och Lewenhauptska gravkoret (t. h.).

Teile der Fassaden des Chores und des nördlichen Seitenschiffes zwischen der Karolinischen (links) und der Lewenhaupt'schen Grabkapelle (rechts). Portions of the façades of the choir and of the north aisle between the Caroline (to the left) and the Lewenhaupt (to the right) mortuary chapels.

yttre smyg. Tack vare de beskrivna resterna kan södra fasadens ursprungliga utseende i allt väsentligt rekonstrueras såsom fig. 91 och pl. IX B visa.

Nederst löpte den låga korsgången med sina spetsbågiga arkadbågar och sitt låga vattentak. Däröver höjde sig huvudskeppets vägg med höga, smala, maasverksförsedda fönster. Mellan varje fönster fanns en blindnisch av i det närmaste samma storlek som fönstren. Nischerna ha ursprungligen varit prydda med figurmålningar från tiden omkring 1300, varav rester finnas bevarade. Att nischerna ursprungligen varit putsade, framgår därav att murverket i deras botten icke liksom i de omgivande partierna av väggarna är fogstruket, utan visar mindre omsorgsfull behandling (fig. 66). Väggen har varit avslutad med en utkragad taklist av tegel. Dess profil kan numera icke fastställas, emedan den utkragade delen är bortbilad. Endast ställvis finnas rester av det understa skiftet bevarade. Möjligen har här funnits en fyrpassfris av formtegel av samma slag som den som är bevarad på västra fasaden (jfr s. 88). Något bevis för att så varit förhållandet finnes dock icke, ty de bevarade resterna giva icke någon bestämd ledning ifråga om utformningen.

FASADENS
MURVERK

Fasadens murverk, som är väl bevarat, har med undantag för fogbehandlingen i allt väsentligt de egenskaper, som äro karakteristiska för murverk av typ A, sådant detta beskrives å s. 39. Teglet är jämnt och hårdbränt. Tegelmått: 26—28×13×9 cm. Fogarna äro något insänkta och omsorgsfullt strukna från två sidor med en smal, plan fogslev eller sticka (fig. 64). Foghöjd omkr. 10 mm. För att förhöja teglets i och för sig höga färg har man målat det med rödfärg och uppdragit fogarna med skarpa vita streck. Fönstrens karmverk och omfattningarnas profiler ha varit målade i starka färger, grönt, rött och grått, vilket kunnat iakttagas på korets västligaste fönster på norra väggen liksom också på lösa fynd av maasverksbitar. Omedelbart under taklisten finnas rester av en 34 cm. bred putsad fris, med fragment av ornamentalkalkmålning. Av putsytan äro talrika, delvis ganska stora partier bevarade, av färgen däremot så litet, att ornamentet icke kan rekonstrueras. Att denna fris, som säkerligen är medeltida, dock icke är ursprunglig, framgår därav att den avskär spetsarna på fönstrens och blindnischernas bågar. Under putsen finnes den ovan omtalade bemålningen av tegel och fogar med spår av att den under lång tid varit utsatt för luftens och regnets åverkan.

FASADENS
FÄRGER

FIGURMÅL-
NINGAR I
BLINDNISCH-
ERNA

De stora, ovan omtalade blindnischerna ha varit försedda med målning, en stor figur — ett helgon eller en donator — i mer än kroppstorlek i varje nisch. FERLIN meddelar (s. 1288), att då södra sidoskeppets vind »efter branden 1835 var tillgänglig», funnos i väggen »murfördjupningar, hvaruti på rappningen funnos mycket tydliga lemningar af goda freskomålningar i 14:de århundradets smak, föreställande helgonbilder». Tyvärr har det mesta av målningarna sedan dess gått förlorat. Endast ett fragment finnes nu bevarat på vinden, varjämte ett nytt fragment under sista restaureringen framkommit inne i kyrkan. Av den förra målningen är endast övre delen bevarad (fig. 65). Den framställer bilden av en man, som i sin vänstra hand håller

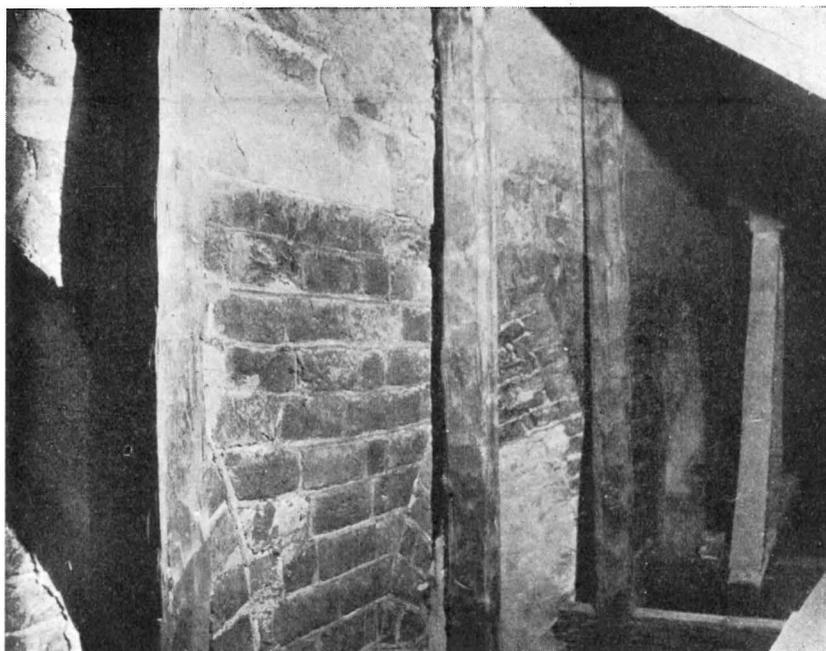

Foto M. Olsson 1917.

Fig. 64. Detalj av kyrkans ursprungliga sydfasad, synlig på södra sidoskeppets vind.

Detail der ursprünglichen Südfassade der Kirche, vom Boden des südlichen Seitenschiffes sichtbar. Detail of the original south façade of the church, visible from the loft of the south aisle.

en kyrkomodell. I den högra håller han en spira, vilken ursprungligen varit förgylld. Små spår av guld finnas ännu bevarade. Dessutom kan man känna, att putsen är något nedsänkt innanför spirans konturer för att lämna plats för guldet. Han har rött, vid öronen utstående hår samt kluvet helskägg. Såväl hår som panna äro upp-till tvärt avskurna, och detta fastän den ursprungliga putsen är bevarad (fig. 66). Förklaringen härtill är påtagligen den, att han haft förgylld krona, men att guldet även här fallit bort. Små spår av guld kunde också här upptäckas. Över axlarna, som äro starkt sluttande, har han en vit kappa med uppstående krage och mycket vida nedhängande ärmor; därunder en grön livklädnad hophållen om livet med ett vitt bälte. Ansiktets och kappans konturer äro röda, händernas och livklädnadens svarta. Kyrkmodellen är sedd över hörn och helt tecknad med röd färg. På gaveln finnes en rundbågig portal och breda vindskidor. På långsidan, som ligger i skuggan, finnes ett fönster. Runt nischens kant löper en 12 cm bred bård av långa, växelvis svarta och röda rutor. Nischens sidor äro beströdda med nu nästan utplånade blommor.

Spiran och den nu bortfallna kronan angiva, att bilden föreställer en konung, kyrk-
6. Sveriges kyrkor. Stockholm II.

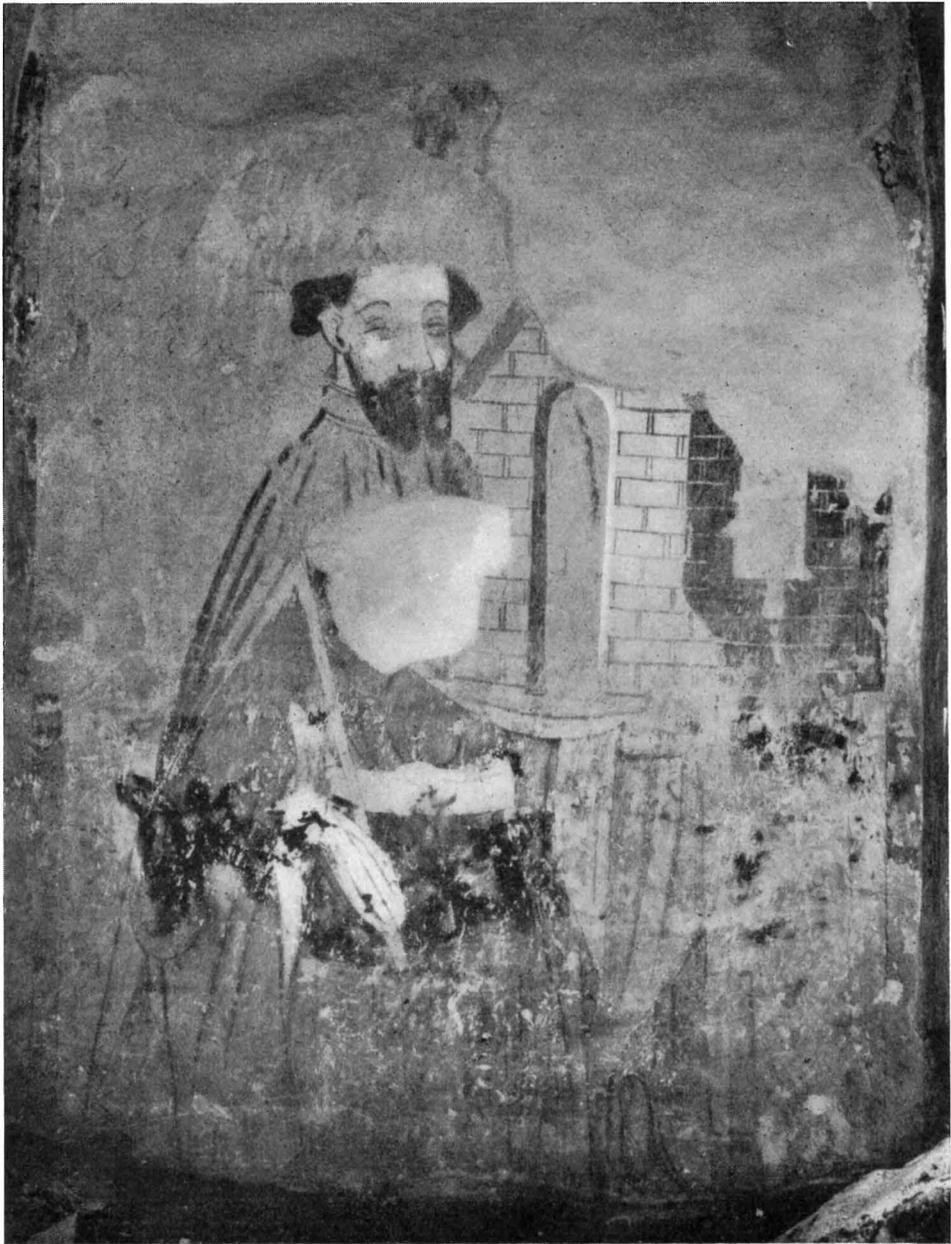

Foto S. Wallin 1916.

Fig. 65. Kalkmålning i blindnisch på kyrkans ursprungliga sydfasad, troligen föreställande kyrkans grundläggare, konung Magnus Ladulås; omkr. 1300.

Efter putsytans lagning.

Kalkmalerei in einer Blende an der ursprünglichen Südfassade wahrscheinlich den Grundleger der Kirche, probably representing the founder of the church, the König Magnus Ladulås, darstellend, um 1300. king Magnus Ladulås, about 1300.

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 66. Detalj av kalkmålningen fig. 65 samt av murverket i blindnischen
tagen före putsytans lagning.

Detail der Kalkmalerei Fig. 65 und des Mauerwerks in der Blende. Detail of the painting fig. 65 and of the brickwork of the blind.

modellen, att denne är donator till kyrkan. Det är därför antagligt att, som S. CURMAN påpekat,¹ bilden avser kyrkans grundläggare och huvuddonator Magnus Ladulås.

Målningen är nedtill delvis skadad av brand. Stora partier av putsytan voro bortfallna och andra delar hotade att falla. För att förebygga vidare förstörelse lagades såren i putsytan med kalkbruk. Målningen har däremot lämnats helt orörd. Fig. 65 visar en totalbild efter konserveringen.

Den andra målningen har framkommit under restaureringsarbetena 1915. Vid uppbyggnad av den västligaste blindnischens igenmurade nederdel påträffades det å fig. 67 avbildade fragmentet. Det visar nederdelen av en i fotsid dräkt framskridande kvinna. Hon har röd veckad kjol med vitt pälsbräm samt vitt förkläde. Skorna äro röda, långa, smala och utan klackar. Marken, som är tecknad med några få breda, svarta streck, bär örter med blommor och treklöverblad. Vid fötterna ligger en sköld med ett vitt framåtseende djur på numera grå grund. Huruvida några ginbalkar funnits i skölden kan numera icke avgöras, emedan färgen är i hög grad försvagad. Djurets utseende överensstämmer närmast med en ulv. Målningens bakgrund liksom nischens sida är utfylld med sextaliga, ej schablonerade stjärnor. Vem bilden föreställer är obekant. Möjligen kan vapnet vara ett Folkungavapen. Om så är fallet, ligger det nära till hands att antaga, att bilden föreställer konung Magnus Ladulås' gemål, drottning Helvig, som i sitt sigill för detta vapen.² Det förefaller också mycket naturligt, att klosterbröderna velat hugfästa minnet av sitt klostergårdare och huvuddonatorer genom att låta måla deras bilder på kyrkans mot klostergården vettande sydmur.³

MÅLNING-
ARNAS DA-
TERING

Målningarna stamma från tiden omkring 1300. Härför talar såväl figurstilen som sköldformen. Sköldens synliga övre hörn har avrundad form. I de svenska medeltidssigillerna förekomma sköldar med avrundade hörn allt ifrån 1200-talets början. De upphöra vid samma århundrades slut. Dessa sköldar ha dock en mera långsträckt form än den ifrågavarande. Vid tiden omkring 1300 ha de erhållit den korta och breda form, som här föreligger, men avrundade hörn förekomma mycket sällan. Sköldar av sistnämnda slag äro att anse som en övergångsform mellan de långsträckta och med avrundade hörn försedda 1200-talssköldarna och de korta 1300-talssköldarna med vassa hörn.

De ovan beskrivna målningsfragmenten äro sällsynta historiska dokument och värdefulla prov på medeltidens sed att med målning pryda tegelarkitekturens blindnischer.

¹ Sv. KONSTHIST. s. 92.

² Avbildat i B. E. HILDEBRAND. Svenska Sigiller från Medeltiden I. Sthlm. 1862 pl. 6. Sigillet förekommer dels under Magnus Ladulås' testamente av d. $22\frac{1}{2}$ 1285 (D. S. n:r 802) och dels under Rangborgs, Östgötaglammannen Bengts dotters testamente till Riseberga kloster av d. $15\frac{1}{4}$ 1318, där drottningen är testamentsvitne. (D. S. nr 2145).

³ Bröderna hade så mycket större skäl härtill, som Magnus Ladulås påtagligen på sina ställen betraktats som helig. Uttrycket »helga konung Magnus» förekommer i ett par bevarade medeltidsurkunder. Se härom vidare C. M. FÜRST och M. OLSSON a. a. s. 36 not. 1.

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 67. Fragment av kalkmålning, möjligen föreställande drottning Helvig, i blindnisch på kyrkans ursprungliga sydfasad. Omkr. 1300.
Före putsytans lagning.

Reste einer Kalkmalerei in einer Blende an der ursprünglichen Südfassade, vielleicht die Königin Helvig darstellend. Fragments of mural painting in a blind at the original south façade, probably representing the queen Helvig, about 1300.

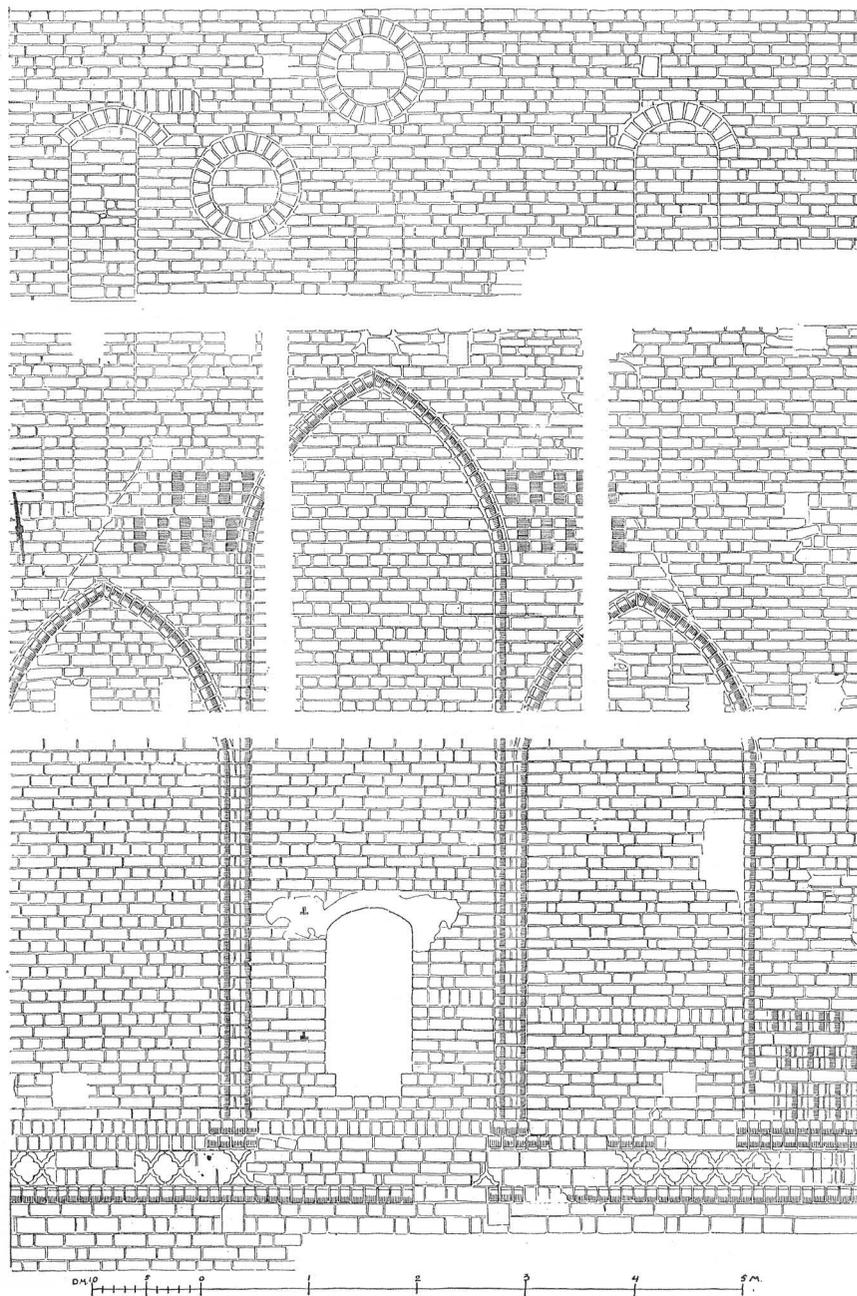

Fig. 68. Rester av den ursprungliga kyrkans västfasad. Uppmåtn. av
V. Vesterberg 1915.

Reste der Südfassade der ursprünglichen Kirche. Rests of the south façade of the original church.

En hel del exempel härpå äro kända från såväl vårt land som övriga skandinaviska länder.¹ Sättet är att betrakta som en efterbildning i blygsammare former av det sydeuropeiska, främst italienska, bruket att smycka kyrkornas fasader med frescomålningar.

Södra fasaden synes ha bibehållit sitt i det föregående skildrade utseende till någon gång under 1400-talets början, då en mindre byggnad, som under 1600- och 1700-talen kallades Erstaviksgraven och som troligen varit ett kapell, uppfördes invid kyrkan i klostergårdens nordöstra hörn (jfr s. 92). Efter denna tillbyggnad fick södra fasaden det utseende, som återges av rekonstruktionsritningen fig. 93. Vid 1400-talets mitt påbyggdes korsgångens norra länga och förenades med kyrkan som ett sidoskepp. Den nya sydfasaden erhöi det utseende rekonstruktionsritningen fig. 94 visar.

Av den ursprungliga västfasaden finnas ganska betydande rester bevarade synliga från tornets vindsvåningar. Västgavelns röste är ganska väl bibehållet, ehuru teglets yta till stor del smält vid tornets brand

¹ Jfr MARTIN OLSSON: Om målad fasaddekorerung under medeltiden. Studier i Upplands kyrkliga konst I, utg. av HENRIK CORNELL, Uppsala 1918 s. 78. Se även STUDIER s. 17.

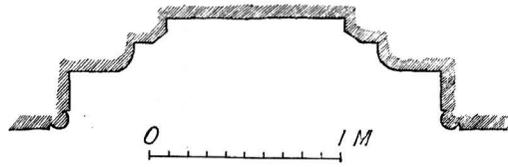

Fig. 69. Horizontalsnitt genom en av de spetsbågiga blindnischerna i den ursprungliga västfasadens röste.

Horizontalschnitt einer der spitzbogigen Blendnischen an dem Giebfeld der ursprünglichen Westfassade.

Horizontal section of one of the pointed blinds in the tympanon of the original west gable.

SÖDRA
FASADENS
FÖRÄND-
RINGAR

URSPRUNGLIG
VÄSTFASAD

Foto G. Askberg 1927.

Fig. 70. Detalj av tegelornering på Riddarholmskyrkans ursprungliga västfasad (nedre högra hörnet å uppmätningen fig. 68).

Detail von Ziegelverzierung an der ursprünglichen Westfassade (untere rechte Ecke in der Aufnahme Fig. 68).

Detail of brick ornament at the original west façade (lower corner to the right on fig. 68).

1835. Detta försvårar i hög grad studiet av såväl förband, stötfogar o. dyl. som framför allt tegel- och fogbehandling. Röstets nuvarande utseende framgår av uppmättningsritningen fig. 68. Dess huvudparti har upptagits av tre stora och djupa blindnischer, av vilka den mellersta är högre. Deras smygar äro profilerade såsom fig. 69 visar. Nischerna äro helt igenmurade med tegel i kryssförband, tydligen för att förstärka väggen, som numera uppbär tornets östra mur. Blindnischernas väggar ha varit putsade och troligen även försedda med kalkmålning, såsom fallet varit på södra fasaden.

Under nischerna löper en fyrpassfris av tegel (fig. 70). Formstenarna äro skurna ur våt lera. Över frisen, på sidan om den sydligaste blindnischen, finnes en ornering bestående av band av stående rundstavar, likaledes av tegel. En liknande ornering har säkerligen funnits på motsvarande sida av röstet, ehuru denna del av muren numera döljes av tornets norra mur. På sidorna om den högre mittnischen, över spetsarna på sidonischerna, finnas ett par sågsnittsornament. Gavelns övre avslutning kan icke fastställas, men snedgående stötfogar kunna iakttagas alldeles intill kanterna av sidonischerna profilerade omfattningar (fig. 68). Gavelns översta delar måste därför vara bortrivna, troligen i samband med tornets byggande under 1500-talet. Partierna närmast över de nämnda stötfogarna äro nämligen åtminstone till allra största delen utförda i vendiskt förband liksom tornets 1500-talsmurar. De igenmurade hål, dels cirkelrunda, dels stickbågiga, som synas upptill på fig. 68, tillhöra 1500-talsmurverket. Ett par vertikala fogar kunna iakttagas över den ovan nämnda sneda stötfogen. Detta skulle möjligen kunna tala för att röstet någon gång under den senare medeltiden, dock före tornets uppförande, blivit ombyggt och försett med trappgavlar, murverkets tillstånd gör emellertid, att detta icke kan med någon större grad av säkerhet avgöras.

Fasadens nederdel, av vilken endast obetydliga rester finnas bevarade, har haft en portal i mittaxeln och en blindnisch på vardera sidan om portalen. Att portalen funnits har konstaterats vid grävning, men om formen är intet bekant, emedan omfattningens tegel var alldeles förstört. Av de blindnischer, som funnits på båda sidor om portalen, äro rester av den södra bibehållna i sydöstra hörnet av tornets nedersta våning. Nischens södra kant finnes bevarad, och dess djup kan även fastställas till 25 cm. Nischens smyg, som varit oprofilerad, har varit fogstruken. Då väggen genombrutits just i nischens södra kant, äro spåren av dess forna östvägg synliga i form av en avbilad tegelyta, som bildar skarp kontrast mot smygens fogstrukna yta. Tornrummets nuvarande, vid sista restaureringen uppförda östvägg, är ställd så, att dess västra sida befinner sig i samma liv som nischens forna östvägg.

Västfasaden har tydligen i stort sett varit uppförd efter samma schema som motsvarande fasader vid Sigtuna Mariakyrka och Sko klosterkyrka m. fl., d. v. s. portalen har på vardera sidan varit omgiven av en blindnisch. Häröver har följt ett större fönster eller en grupp av två eller tre fönster, och slutligen har röstet varit

prytt med en fyrpassfris och tre stora blindnischer. Fig. 92 visar ett försök till rekonstruktion av denna fasad samt av västra klosterlängans norra gavel. Det bör likväl påpekas, att av fönstret finnes på västfasaden icke minsta spår bevarat. Hela den delen av fasaden är helt och hållet bortbruten.

Kyrkans kor och mittskepp täckas av ett sadeltak, som i öster över koravslutningen är utbildat till ett tresidigt valmtak. Över brottpunkten mellan takytorna är en mindre, lanterninformad takryttare uppbyggd, vars spira prydes av en vase och en kunglig krona. Norra och södra skeppen täckas av lägre liggande pulpettak. Samtliga tak äro täckta med koppar, som förskriver sig från den reparation kyrkan genomgick efter 1835 års brand.

Takets utseende under äldre tider kan delvis fastställas med tillhjälp av bevarade märken å den ursprungliga västväggens insida. Takets dåvarande form åskådliggöres av rekonstruktionsritningarna, fig. 91—95. I stort sett överensstämde takformen med den nuvarande. Norra sidoskeppet har haft samma takform som nu; enda skillnaden är, att det satt an mot mittskeppets vägg något längre ned. Märken härefter synas på norra skeppets vind. En hög, spetsig takryttare, vilket är något tämligen vanligt förekommande på 1200-talets tornlösa kyrkor, prydde taket över koret ännu under 1500-talet. Den är starkt framträdande på Franz Hogenbergs båda bilder av Stockholm (fig. 2 och 3). På Henrik Keyzers bild från 1637 (fig. 9) finnes den höga takryttaren icke längre. Den har borttagits och ersatts med en lägre, som sitter över själva koravslutningen i öster på samma sätt som nu.

Taket har under medeltiden varit täckt med s. k. munk- och nunnetegel, fig. 71 *d—e*, varav ganska många pannor påträffats i fyllningen ovan valven samt vid grävning utanför kyrkan. Senare under medeltiden ha taken täckts om med s. k. fjälltegel, varav massor påträffats ovan valven. Flera olika former av dessa finnas (fig. 71 *a—c*). Att munk- och nunneteglet tillhör en äldre period än fjällteglet framgår däraf, att det påträffats i de djupare avlagringarna i valvsvicklarna och över sig haft tjocka lager med fjälltegel och skärvor av sådana.

År 1416 lät, enligt vad klostrets diarium meddelar, gardianen Jacobus Haquini täcka korets tak med bly (S. R. S. I., s. 75). ROTHLEB uppgiver (s. 5), att

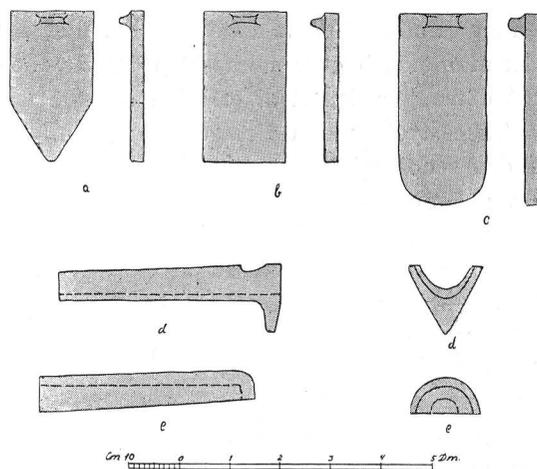

Fig. 71. Medeltida taktegel från Riddarholmskyrkan. *a.—c.* olika former av fjälltegel, *d.—e.* munk- och nunnetegel. Uppmåtn. av T. Josephson 1927.

Mittelalterliches Dachziegel.

Medieval roofing-tiles.

YTERTAK

kyrkan var täckt med spån ända till 1416, »då en Gardian vid Klostret, Jacobus Haquini lät öfver Hög-Choret lägga blytak». ROTHLEBS källa för den första uppgiften är okänd. Säkerligen är uppgiften om spåntaket oriktig. Det är i annat fall omöjligt förklara förekomsten av så stora mängder medeltida taktegel på kyrkans vindar.

Klostrets diarium meddelar, att år 1330 den 13 maj brändes Stockholmskonventet tillika med Staden (S. R. S. I., s. 76). År 1438 den 21 juni nedbrann enligt samma källa taket helt och hållet å Stockholmskonventets hus från kyrkan till dormitoriet och över stora salen (kapitelsalen?). Elden uppkom i köket. Av ordalagen att döma har den sista branden troligen icke omfattat själva kyrkans tak.¹

Taket tycks redan före reformationen ha varit åtminstone delvis täckt med koppar. I den redogörelse för reparationsarbetena å kyrkan åren 1568—1576, som i sammandrag lämnas dels av POSSIETH, dels av ROTHLEB, bägge uppgivande som källa kyrkans numera förstörda räkenskaper för denna tid,² nämnes nämligen bl. a. för år 1569: »Nedtogs Klosterhusets tak genom Carl Tornbyggare och täcktes sedan med bly.» — »År 1570 borttogs gamla kopparen af Kyrkotaket, utträtades, sliptes och pålades å ånyo.»³ Som det icke förefaller troligt att Gustaf Vasa, som delvis nedrev klosterbyggnaderna och även hade planer på att riva eller ombygga själva kyrkan,⁴ försett denna med koppartak, bör detta ha pålagts redan före reformationen.

Under 1600- och 1700-talen förekomma mycket talrika reparationer å koppartaket. Vid den 1811 påbörjade reparationen av kyrkan omtäcktes taket helt och hållet med koppar.⁵ Detta tak förstördes vid kyrkans brand 1835.

SAKRISTIA

Såsom sakristia användes sedan år 1859 nedre våningen av den forna Erstaviksgraven, en utbyggnad öster om södra sidoskeppet.⁶ Detta år uppfördes Bernadotteska gravkoret på den äldre sakristians plats, varvid den sistnämnda raserades. Erstaviksgraven hade intill denna tid stått öppen mot såväl mittskeppet som södra sidoskeppet med stora arkadbågar och varit fullbyggd med bänkar. Praktiskt taget hade den räknats som en del av södra skeppet. 1859 igenmurades arkadbågarna, och Erstaviksgraven uppdelades med ett bjälklag i två rum, av vilka det undre gjordes till sakristia.

Sakristian har en plåtslagen rektangulär dörr till södra sidoskeppet och ett litet rundbågigt fönster i södra väggen. Hela södra hälften av rummet upptages av en murad och kalkstensklädd, ungefär 1 m. hög förhöjning över den undervarande Bjel-

¹ »MCDXXXVIII. Dominica ante Festum Sancti Johannis Baptiste . . . combustum est tectum domus Conuentus Stokholmensis totaliter ab ecclesia usque ad dormitorium et super aulam incipiendo a coquina» (S. R. S. I., s. 79).

² Jfr s. 139 not 2. — ³ ROTHLEB, s. 26. — ⁴ Jfr STUDIER, s. 28. — ⁵ ROTHLEB, s. 29.

⁶ I denna är även Bjelkeska graven belägen. För korthetens skull användes i det följande den under 1600- och 1700-talen vanliga benämningen Erstaviksgraven på byggnadspartiet mellan Bernadotteska gravkoret och södra sidoskeppet i vilket nuvarande sakristian ingår.

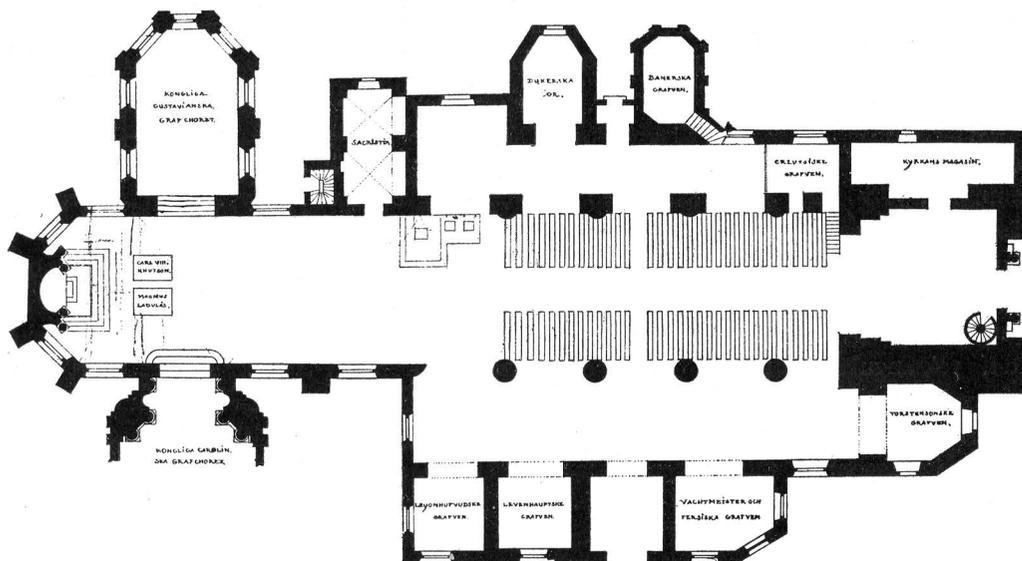

Fig. 72. Plan av Riddarholmskyrkan omkr. 1800. Uppmättningsritn. trol. av C. F. Sundvall. N. M.
Plan der Riddarholmskirche um 1800. Plan of Riddarholm Church about 1800.

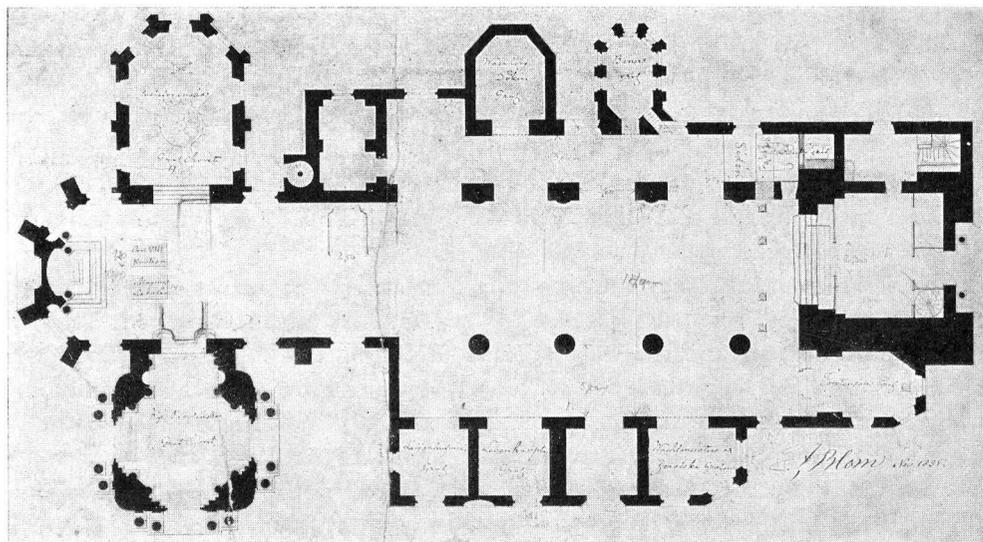

Fig. 73. Plan av Riddarholmskyrkan 1835. Uppmättningsritn. av F. Blom. B. St.
Plan der Riddarholmskirche 1835. Plan of Riddarholm Church 1835.

keska graven. Vid senaste restaureringen ersattes det plana taket med ett kryssvalv, en mindre välbetänkt förändring, som gjort rummet ännu lägre och trängre än det förr var. Väggarna äro putsade och kalkfärgade, och golvet är av kalksten.

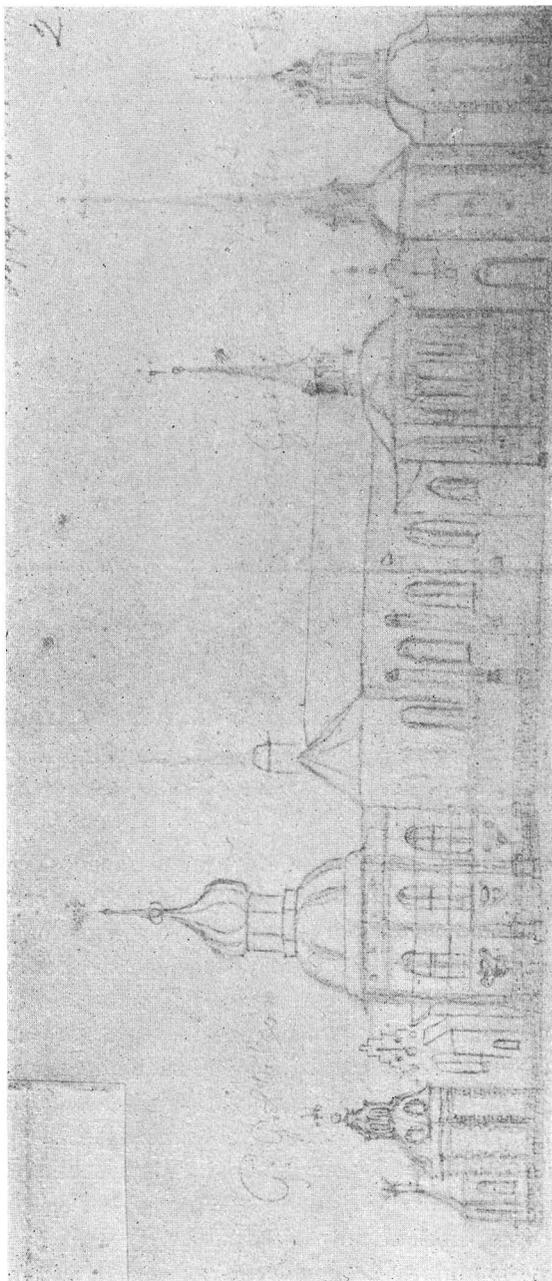
ÄLDRE SAK-
RISTIAN OCH
ERSTAVIKS-
GRAVEN

Då den äldre sakristian och Erstaviksgraven varit sammanbyggda med varandra och nu till allra största delen äro förstörda, är det nödvändigt att behandla dem tillsammans. Av den äldre sakristian återstår numera intet. Av Erstaviksgraven är västra väggens mot Vasaborgska gravkoret vettande parti bevarat tillsammans med den över valven befintliga väggen mot södra skeppet (jfr pl. I och VIII A). Ett begrepp om det ungefärliga utseendet hos detta byggnadsparti ge några äldre avbildningar. Planen fig. 72 förskriver sig från omkring år 1800. Den visar sakristian som ett ganska litet, rektangulärt rum med längdriktningen i norr och söder. Det är välvt med kryssvalv, som vila på från väggarna utskjutande murpelare. Den västra murpelaren har större bredd än den på östra sidan. På grund härav finnas djupa nischer i västra väggen. Denna är gemensam för sakristian och Erstaviksgraven, men den förra byggnaden sträcker sig något längre åt söder än den senare med ett mycket smalt parti, som skjuter utanför Erstaviksgravens väggliv. På den punkt, där Erstaviksgravens sydöstra hörn stöter intill sakristian, stänger gravens vägg icke mera än nätt och jämnt sakristians sydligare väggensch, varför väggjtockleken på denna punkt är nästan ingen. Det är svårt att förklara detta förhållande på annat sätt än så, att sakristian är ett äldre byggnadsparti, som öppnat sig mot väster med två arkadbågar. Dessa ha senare förbyggts av Erstaviksgraven. Sakristian har samma bredd som södra sidoskeppet, som fordom varit klostergårdens korsgång (jfr s. 112), och det ligger nära till hands att antaga, att sakristian utgjort en del av korsgångens östra länga, som blivit avskuren och inredd för nytt ändamål. Detta kan ha skett vid Erstaviksgravens byggande, ty då spolierades östligaste delen av korsgångens norra länga, vilket framgår därav att gravens västra vägg avskar den östligaste av norra korsgångens bevarade arkadbågar ungefär på mitten, så att endast bågens västligaste del, som sitter inmurad i gravens vägg, blivit bevarad.

DATERING.

I hörnet mellan gamla sakristians östra vägg och kyrkans kor låg en liten trappbyggnad, vars trappa ledde upp till tornets vind och vars mynning i korvinden ännu är bevarad. I korets södra vägg finnes, synlig från kyrkan en smal rektangulär glugg, som är belägen mitt för den plats där trappan fordom varit belägen, och som med säkerhet tjänat som ljusspringa för trappan. Ljusspringans väggar ligga i ursprungligt förband med det omgivande murverket och är följaktligen ursprunglig, varav följer att trappan måste tillhöra samma byggnadsperiod som koret, d. v. s. 1200-talets slut. Väggan mellan trapptornet och gamla sakristian är tunnare än övriga omgivande väggar, vilket gör det troligt att de äro samtidigt uppförda. Detta överensstämmer med antagandet att sakristian ursprungligen utgjort en del av korsgången, som också tillkommit under kyrkans äldsta byggnadsperiod.

Erstaviksgraven måste, på grund av vad som anförts, vara yngre än gamla sakristian

Torstensonska
gravkoret

Wachtmeisterska
gravkoret

Vapenhuset

Lewenhauptska
gravkoret

Norra sidoskep-
pets östra gavel

Kyrkans kor

Gustavianska
gravkoret

Sakristian och
Erstaviksgraven

Vasaborgska
gravkoret

Banériska
gravkoret

Fig. 74. Riddarholmskyrkan på 1660-talet. Teckning av Erik Dahlberg.
Die Riddarholmskirche im 17. Jhd.

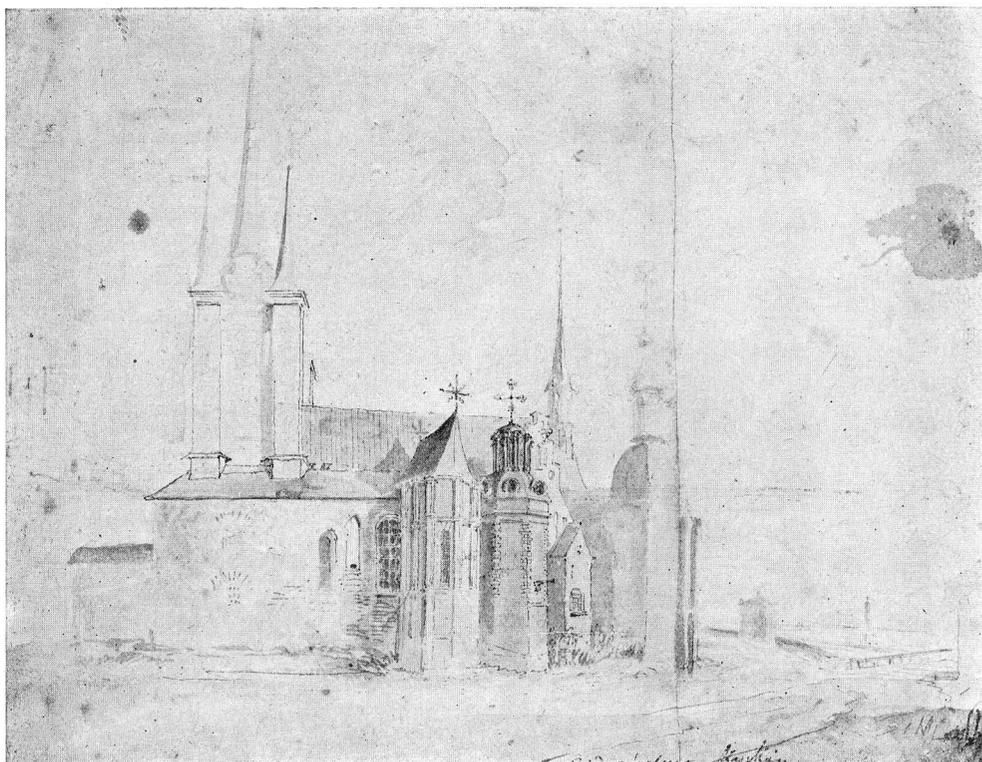

Fig. 75. Riddarholmskyrkan sedd från söder omkr. 1800. Tuschlavyr av P. Umgren. N. M.
Die Riddarholmskirche vom Süden gesehen, um 1800. Riddarholm Church seen from the south, about 1800.

och korsgången. Den måste å andra sidan vara äldre än södra sidoskeppet, ty genomgående nord—sydlig stötfog finnes mellan södra sidoskeppets södra och Erstaviksgraven ovanför valvet bevarade västra väggar. Murverket i de båda väggarna är av mycket likartat slag (medeltida murverk av typ B), men yttre sidan av Erstaviksgravens vägg är fogstruken, och murverket visar, att den under någon tid varit utsatt för väder och vind. Erstaviksgraven har därför troligen blivit byggd före södra sidoskeppet, d. v. s. senast under 1400-talets förra hälft. Den är sannolikt ett medeltida kapell, som efter reformationen blivit taget i bruk som gravkor på samma sätt som så många andra liknande kapell vid våra större kyrkor. Av bevarade detaljer i detta byggnadsparti finnes intet annat än en stickbågig muröppning i väggen mellan Erstaviksgraven och Vasaborgska gravkoret. Den har varit en dörröppning eller en glugg, vilket skulle tyda på att Erstaviksgraven, liksom nu är förhållandet, varit uppdelad i två våningar. Murverket kring öppningen är emellertid så skadat, att man icke kan avgöra, om den är ursprunglig eller senare uppbruten.

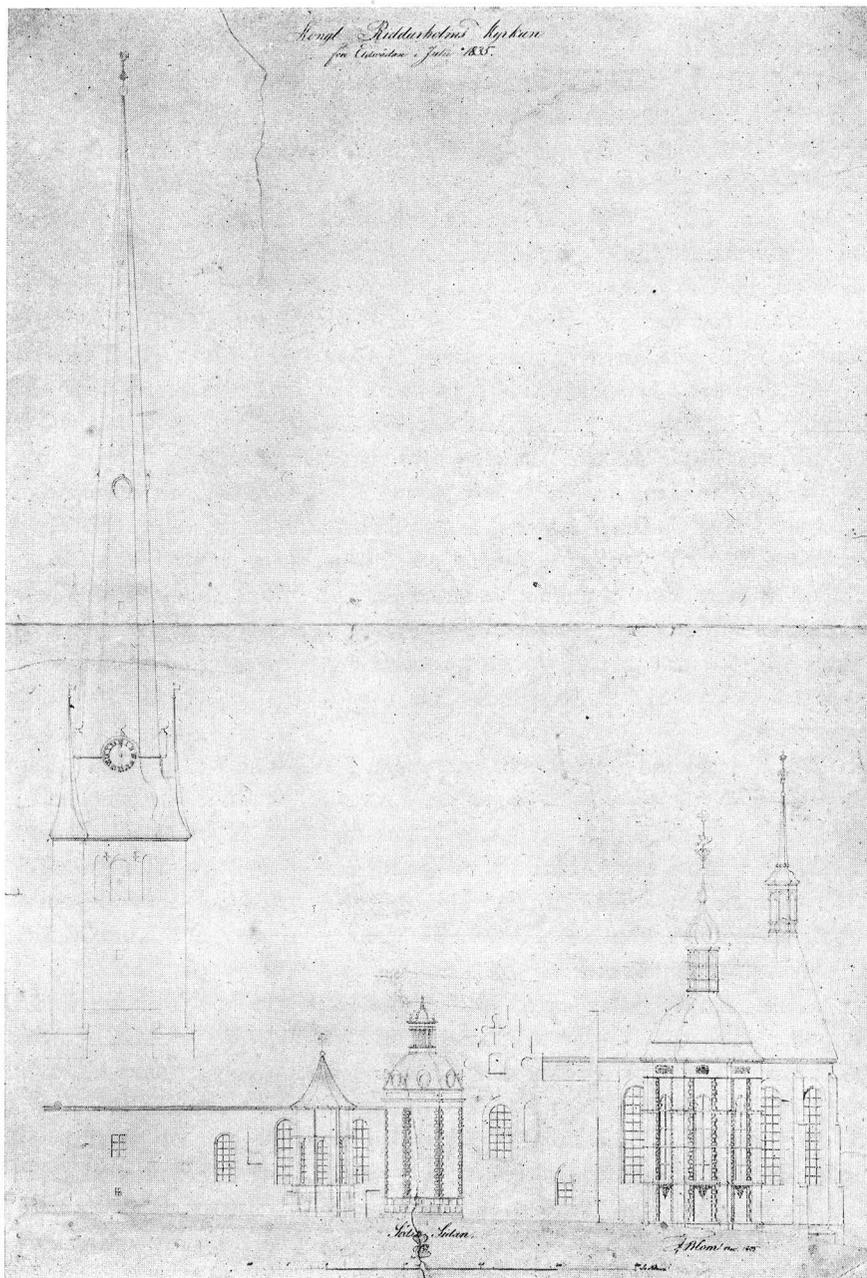

Fig. 76. Riddarholmskyrkans södra fasad före branden 1835. Uppmåtningsritn. av
F. Blom. B. St. The south front before the fire 1835.

EXTERIÖR

Byggnadspartiets yttre känner man genom Erik Dahlbergs som fig. 74 återgivna teckning från omkr. 1670 och genom en teckning från omkring år 1800 av P. Ulmgren¹ (fig. 75). Dessa teckningar äro sinsemellan överensstämmande. Sakristian och Erstaviksgraven ligga under samma tak och ha en gemensam hög trappgavel med blindingar, vilkas form dock är mycket otydligt återgiven. På Henrik Keyzers bild av Stockholm 1637 (fig. 9) ser man emellertid sakristian sticka upp bland taken på Riddarholmen. Den har trappgavel och en stor korsformad blinding. Sistnämnda blinding är antydd på Dahlbergs bild, och det är därför troligt att Keyzers bild riktigt återger blindingens form. Från den större byggnadskroppen skjuter sakristians sydligaste del ut som en särskild, liten, smal och hög byggnad i två våningar under ett spetsigt sadeltak. Erstaviksgraven har ett stort fönster i södra väggen och sakristian ett litet i utbyggnadens sydvägg. Dessa exteriörbilder överensstämma fullkomligt med planritningen fig. 72 och måste därför anses som tillförlitliga. Att sakristibygnaden haft två våningars höjd, såsom Ulmgrens teckning visar, bestyrkes av en uppgift av ROTHLIEB (sid. 33), som meddelar, att så varit förhållandet och att övre våningen upptagits av »den så kallade Kloster Lasses kammare bredvid trappan då man går öfver Kyrkohvalvet till Tornet. Den är ett litet utbygge öfver Sacristian, som fordom haft ett fönster hvilket nu är igenmuradt, och kallas så emedan Kloster-Lasse (Jesuiten Laurentius Norvegus) der understundom haft sitt tillhåll.» Den av ROTHLIEB åsyftade vägen över kyrkovalvet till tornet gick genom den på fig. 72 och 73 synliga vindeltrappan i hörnet mellan sakristian och koret. Denna trappa förde alltså även till sakristibygnadens övre våning.

OMBYGGNAD
AV SAK-
RISTIAN OCH
ERSTAVIKS-
GRAVEN

Vid en 1811 påbörjad reparation av kyrkan förändrades sakristian. Dess sydligaste del, som sköt utanför Erstaviksgraven, revs vid detta tillfälle, varjämte »dörren till Kyrkan som förr varit åt choret blev igenmurad och en annan öppnad utåt södra gången i själva kyrkan, såsom mera lämpligt för chorets symetriska utseende.» (ROTHLIEB s. 33). Genom dessa förändringar fick byggnadspartiet det utseende, som Fredrik Bloms uppmättningsritningar fig. 73 och 76 visar och som det bibehöll till Bernadotteska gravkorets uppförande 1859. F. W. Scholanders planritning till det nya kungl. gravkoret fig. 77 visar sakristians dåvarande form och även de förändringar, som vidtogos med Erstaviksgraven. Dess östra mur revs helt och hållet, och södra muren skalades av på yttersidan, för att den icke skulle skymma ett av det nya gravkorets fönster. Väggen blev i stället påmurad på insidan för att få erforderlig tjocklek. Av den medeltida murytan finnes därför numera intet bevarat varken på utsidan eller insidan, vilket kunde konstateras vid den senaste restaureringen. Kärnan torde dock fortfarande vara medeltida. Även valvet i Erstaviksgraven måste rivats samtidigt med östra väggen och ersättas med det nuvarande kryssvalvet. Om det gamla valvets utseende är intet känt, men det är ganska troligt, att det haft medel-

¹ ULMGREN, PER, filosofie magister, ämbetsman, konstkännare, konstsamlare och mecenat, f. 1767, d. 1846.

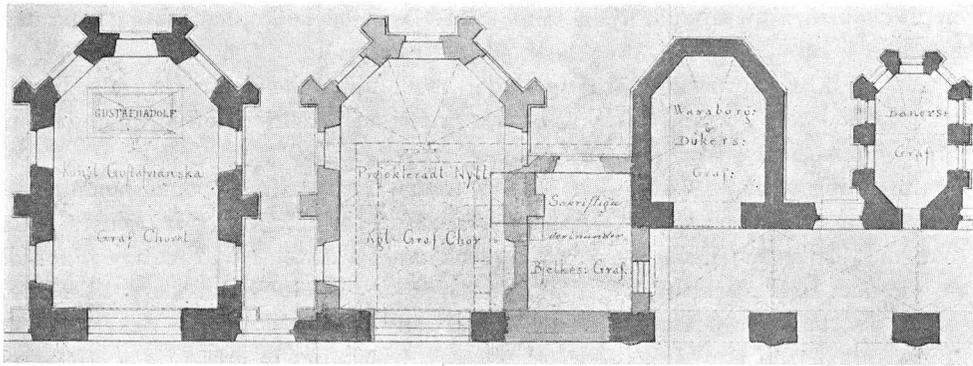

Fig. 77. Plan av Bernadotteska gravkoret jämte kringliggande partier av kyrkan av F. W. Scholander 1856. Gamla sakristian och Erstaviksgraven äro angivna med prickade linjer. B. St.

Plan der Grabkappelle des Hauses Bernadotte und der naheliegenden Partien der Kirche 1856. Plan of the mortuary chapel of dynasty Bernadotte, and of the neighbourhood portions of the church, 1856.

tida kalkmålningar av sengotisk karaktär, ty fragment av sådana finnas i Erstaviksgravens forna, mot mittskeppet vettande arkadbåge.

Av den föregående beskrivningen framgår, att den 1859 rivna sakristian visserligen blivit uppförd under kyrkans första byggnadsperiod, men att den då icke tjänat som sakristia utan varit en del av korsgången. När den blivit inredd till sakristia är okänt, liksom också var den tidigare sakristian varit belägen.

Det är möjligt, att den medeltida sakristian legat där Gustavianska gravkoret nu är beläget. På korets södra yttervägg, omedelbart väster om nyssnämnda gravkors arkadbåge mot kyrkan, finnas nämligen märken i muren, som måste härröra antingen från en bortbilad strävpelare eller från en i nord—sydlig riktning gående vägg (fig. 43). Emedan det bortbilade murpartiet varit beläget just på den plats, där en strävpelare erfordras, är det omöjligt att avgöra, om det utgjort en vägg eller en strävpelare. Det är möjligt att här föreligga märken efter sakristians västra vägg. Den östra skulle i så fall ha varit belägen på platsen för nästa strävpelare, på sätt som pl. IX A närmare angiver. För detta antagande talar, dels det förhållandet att sakristian är belägen på detta ställe i flera franciskaner- och dominikanerkyrkor, som ha med Riddarholmskyrkan likartad plan, dels att en portal, som kunnat föra till sakristian, funnits i södra väggen just på denna plats. Mot antagandet talar i viss mån den bevarade spetsen av ett fönster av samma storlek som övriga korfönster, vilken är synlig i södra väggen, mitt för den plats, där sakristian skulle ha varit belägen (jfr s. 64). Det är emellertid möjligt att sakristian varit ganska låg och att det omtalade fönstret slutat högre upp på väggen än övriga korfönster.

Att med bestämdhet avgöra frågan är nu omöjligt, då eventuella grundrester av byggnaden blivit borttagna för att lämna plats för Gustavianska gravkoret. Spår av

någon utbyggnad, som kunnat tjäna som sakristia, har icke kunnat iakttagas på något annat ställe i koret.

SAKRISTIANS
INTERIÖR

Angående sakristians inredning under medeltiden meddelar klostrets diarium, att en på 1430-talet levande sacerdot, broder Franciscus Henrici, försåg sakristian med utmärkta bonader (S. R. S. I., s. 74).

Om inredningen under 1500- och 1600-talen är intet bekant utöver följande notiser, som erhållits ur räkenskaperna. 1644 göres en utbetalning till »Mr Anders Målare för han hwitjtljhmade Sachristian och strööch om hwallfwet medh blått». Samtidigt blevo »dörana röda anstrukna» (RÄKENSK. 1644). 1663 utbetalades till »Hustru Elissabet Jacobzdotter Målare Enkia för hon hafwer låtit bestrijkia Sakerstigedören både innan och uthan med Rööferga såsom ock Lååsen medh gröön färg» (RÄKENSK. 1663). 1689 inrättas eldstad i sakristian. Då göras utbetalningar till bl. a. »Öhlandhs bonden Per Larson i Högbij Sockn, för 14 L^r Kalk till Sacerstige Spijsens opmurande i Kyrckjan» och »Stenhuggaren Anders Brokamp för Gottlandssten till samma spijs». Den ersattes 1760 med »En nij grøn Kackelugn i Sacrestian» (RÄKENSK.). 1772 kläddes väggarna med målade tapeter. Då utbetalades till Eric Pihlow för det han »grundat siälftwa muren utj Sacristigan, på 2^{ne} sidor med olie färg» samt »mållat på wäf hela sakerstigan i olie färg, med ornamenten i blå 200 dlr kmt.» För arbetet åtgick »53¹/₂ al. foder wäf til at måla på i Sackerste wägian».

FÖRSLAG TILL
NY SAKRISTIA

1761 erbjöd sig borgmästaren i Stockholm, Gustav Kierman¹ att på vissa villkor uppföra en ny sakristia på kyrkans östra sida. I ett till kyrkoföreståndarna ställt hörsamt memorial, dat. 28 mars 1761, säger han sig »av Kyrkoherden vid Kongl. Ridderholms-Församlingen Herr Doctor Pettersson² hava förnummit at en ny sakristia på östra sidan om Kyrkan wore nödig; ty har jag härmed welat giöra det wänliga anbud att jag wil åtaga mig at på min bekostnad til alla delar låta utbygga en sådan Sacristia enligt af Herr Kongl. Öfwer Håf Intendenten Gref Cronstedt³ författade och til bemalte Herr Doctor aflämnade project och ritning med behöriga jerndörrar, plåttak och huggen sten til Fönster- och Dörr-påster samt öfriga innanrede så at ingen kostnad af Kyrkan därwid skal betarwas». Vid erbjudandet var dock fäst at det villkoret att donatorn skulle erhålla tillstånd, »at inunder golfwet få [sitt] Grafställe, utan at därwid giöra någon vidare afgift til Kyrkan än hwad som wanligt plägar wara wid hwar Graf-öppning», och att gravbrev i vanlig ordning utställdes för honom och hans efterkommande (O. 1. s. 310).

¹ KIERMAN, GUSTAV, f. 1702, d. 1766, grosshandlare i Stockholm, politiker. K. valdes 1738 av Stockholms stad till riksdagsman, medlem av sekreta utskottet s. å., talman i borgarståndet 1755 och 1760, handelsborgmästare i Stockholm fr. 1757. K. tillhörde hattpartiet. Han var en av frihetstidens hänsynslösaste och mest egoistiska partigångare.

² PETERSSON, ABRAHAM, f. 1724, d. 1763, kyrkoherde i Ridderholmen fr. 1752, var även bl. a. fullmäktig i Slottsdeputationen och Rikets ständers kontor (nuv. Riksgäldskontoret).

³ CRONSTEDT, CARL JOHAN, f. 1709, d. 1797 hovintendent 1733, överintendent 1743—1767, president i Kammarrevisionen 1767 och i kammarkollegium 1769.

Kungl. Maj:t lämnade d. 23 april 1761 kyrkoföreståndarna tillstånd att antaga erbjudandet, som synes ha varit lika förmånligt för donatorn som för kyrkan. Arbetet påbörjades omedelbart, men i ett nytt memorial, dat. 26 juni 1761, återtages erbjudandet (O. 1. s. 319). Donatorn säger sig ha »lätit Materialerne till berörde byggnad framföra, samt en början giordt med öppningen till Grundwalen; Men som därunder mött flere swårigheter af Berg som böra undansprängas samt yppande vattudrag, hwarigenom det torde kunna befaras, at den bredewid liggande Konunga grafwen (d. v. s. Gustavianska gravkoret) kunde lida någon skada; så har jag trodt mig böra ifrån min föresats afstå och förmodar at Kyrckio Rådet wid så beskaffade omständigheter lærer finna, at iag icke siälf är wäl-lande till rubbningen af mitt löfte om en ny sacristias upbyggande. Iag har icke underlåta bordt, at Kyrckio-Rådet detta tillkiänna gifwa, med hörsam begäran, at Kyrckio-Rådet täcktes för mig något grafställe på Kyrckiogården utse, på det den kostnad iag haft med Materialens anskaffande och framförande ej måtte warda mig aldeles onyttig».

Tillsammans med de citerade handlingarna finnas ett par blad ritningar, som troligen äro ett förslag till den omtalade sakristian. Byggnaden, som till såväl det yttre som det inre är synnerligen oansenlig, tänktes förlagd invid korets södra sida, öster om Gustavianska gravkoret, så att endast två nya väggar behövde uppföras. Taket är ett mycket lågt plåttak, och den enda utvändiga utsmyckningen utgöres av en enkel fönsteromfattning. Rummet är litet, rektangulärt (6 × 7 alnar), med ett fönster på östra sidan och en kakelugn över ena hörnet. Ritningen är signerad Erik Roos och synes vara en murmästareritning. Huruvida överintendenten Cronstedt gjort någon egen ritning, framgår icke av handlingarna. Intet hindrar emellertid att det av honom »författade och till bemälte Herr Doctor avlämnade project» är just dessa ritningar, som då skulle vara upprättade enligt överintendentens anvisningar.

Det framgår icke av handlingarna, huruvida kyrkorådet villfarit borgmästare Kierrmans begäran om en annan gravplats. Om så skett, har han tydligen icke funnit den tillräckligt förnämlig, ty han inköpte en stor gravplats invid kyrkogårdens norra

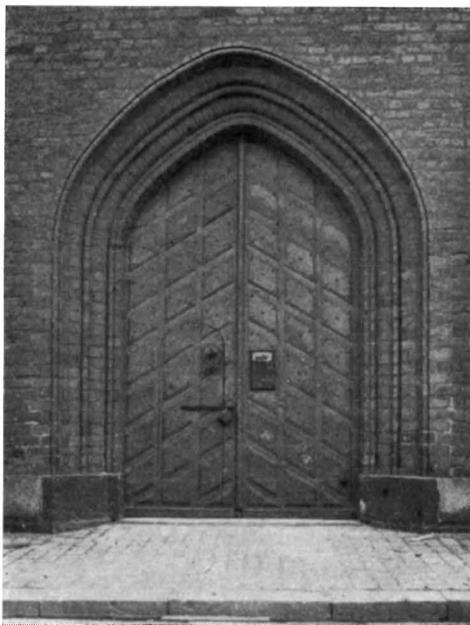

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 78. Vapenhusets norra portal.
Nordportal der Vorhalle. North portal of the porch.

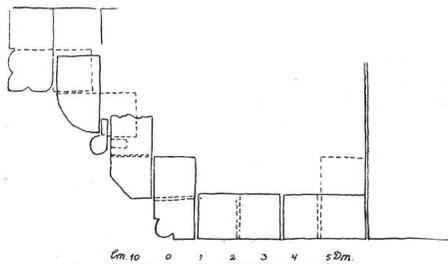

Fig. 79. Horisontalsnitt genom västra hälften av portalomfattningen kring vapenhusets äldre, 1904 ombyggda norra portal. R. Cederström delin. 1904.

Horizontalschnitt durch die westliche Hälfte der Umfassung des älteren Nordportals der Vorhalle. Horizontal section of the frame of the older north portal of the porch, west half.

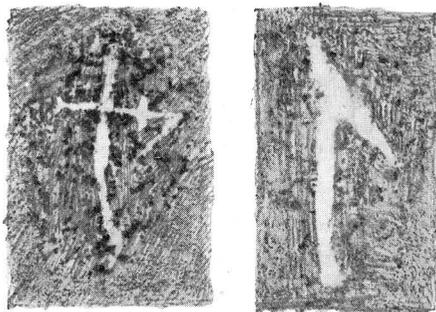

Fig. 80. Ristningar i formteget i vapenhusets äldre, 1904 ombyggda, norra portal. R. Cederström delin. 1904.

Ritzungen in dem Formziegel des älteren Nordportals der Vorhalle. Carvings in the form-pieces of the older north portal of the porch.

mur och lät där uppföra ett gravkor efter ritningar av Jean Erik Rehn,¹ som han även anlitat för andra byggnadsarbeten för sin personliga räkning² (jfr s. 32). För gravplatsen betalade han till kyrkan 1,000 dlr kmt. (ROTHLIEB s. 33).

VAPENHUS

Vapenhuset är en mindre utbyggnad på kyrkans norra sida. Det har rektangulär plan med längdriktningen i norr och söder. Ingången är numera belägen på norra sidan. Väggarna äro uppförda av tegel i munkförband. Murverket är av typ A. Det är av fullkomligt samma utseende som i exempelvis koret. Vapenhusets väggar ligga i tydligt förband med norra sidoskeppets, vilket konstaterats genom brytning av mur i byggnadens sydöstra hörn. Vapenhuset måste därför tillhöra kyrkans äldsta byggnadsperiod.

Vapenhuset har, i motsats till kyrkan, ursprungligen haft invändigt fogstrukna, oputsade väggar. Fogarna äro mycket noga strukna samt målade i tegelfärg. Upplinjering med vit färg på fogarna, som påträffats på andra ställen i byggnaden (jfr s. 39), har möjligen förekommit även här, men några rester därav ha icke kunnat iakttagas.

Rummet täckes av ett spetsbågigt tunnvalv; det torde ha tillkommit under 1400- eller 1500-talet. Före valvets inslagning har rummet varit täckt med ett sadeltak av bräder, lagda på förvandring, samtidigt tjänande som yttertak. Avtryck i putsen efter takbräderna äro synliga å vapenhusets vind (fig. 47). Fig. 95 visar vapenhusets utseende under medeltiden, sådant det kan rekonstrueras efter bevarade rester. Rekonstruktionen stämmer väl överens med bilden av kyrkan på Frantz Hogenbergs stick fig. 3.

¹ REHN, JEAN ERIK, f. 1717, d. 1793 arkitekt, hovintendent 1757.

² I Jean Erik Rehns egenhändiga förteckning över av honom utförda arbeten omnämnes bl. a. »Borgmästare Kiermans Hus vid Munckbron inredt alla våningarna» (Sankt Eriks årsbok 1925, s. 150).

Den nuvarande portalen, som är spetsbågig, har en profilerad omfattning av maskin-slaget formtegel (fig. 78). Dess nuvarande utseende förskriver sig från 1904, då portalen ombyggdes.¹ Omfattningen hade före ombyggnaden samma profil som den nuvarande, men teglet var handslaget; av detta finnes knappast något bevarat. I de gamla formstenarna funnos ristade märken av samma slag som de s. k. stenhuggare-märkena å de medeltida naturstensbyggnaderna (fig. 80). Portalens form blev vid ombyggnaden avsevärt förvanskad. Den stänges med pardörrar med pålagt rutmönster. I den ena dörrhalvan finnes en mindre gångdörr med portklapp av ornerat smitt järn. Den förskriver sig från tiden omkring 1600. År 1735 betalades till »Måhlaren Anders Gottman för det han den Norra Kijreck dören anstruckit grå ällie färg och gröna Listor 18 dlr. kmt.» (RÅKENSK.). Denna målning fanns i ganska stor utsträckning bevarad under en senare brun målning. Den framtogs och kompletterades vid sista restaureringen.

Att den nu beskrivna portalen icke kan vara ursprunglig, framgår bl. a. därav, att dess spets ungefär på mitten avskär ett på norra väggen befintligt rundfönster synligt inifrån vapenhuset. Den ursprungliga portalen, som påträffats vid sista restaureringen, har varit belägen i vapenhusets östra vägg. Den är rundbågig (fig. 81); omfattningens profilering framgår av fig. 47. Formteglet är hårdbränt med blanka ytor och tydliga spår av att det skurits i vått tillstånd. Den ifrågavarande anordningen med portal i vapenhusets östra vägg är ovanlig. Anledningen därtill torde vara att söka däri, att man velat förlägga portalen emot den från staden kommande trafikleden. Den senare förändringen, som sannolikt utförts sedan klosterområdet öppnats, har säkerligen verkställts för att erhålla en mera monumental entré.

Den ursprungliga portalen är igenmurad med tegel lagt i vendiskt förband; däribland finnas flera formstenar, som tillhört portalomfattningens översta del, vilken sönderbrutits för att lämna plats för vapenhusets valv. Detta gör det troligt, att vapenhusets valv inslagits samtidigt med den ursprungliga portalens igenmurning och den norra portalens uppförande. Vendiskt förband förekommer i kyrkan i övrigt egentligen endast i de under Johan III:s tid uppförda delarna av tornet (jfr s. 139). Det vendiska förbandet uppträder i Mälardalen i början av 1400-talet och förekommer jämsides med munkförbandet under 1400-talet och 1500-talets förra del. Under 1500-talets senare del har det så gott som alldeles undanträngt munkförbandet och torde helt ha upphört att användas omkring 1600. Den äldsta portalens igenmurning och ersättande med den nuvarande samt valvets inslagning måste alltså ha skett under 1400- eller 1500-talet. Troligast är att det skett i samband med den restaurering av kyrkan, som Johan III lät verkställa åren 1568—1576.²

Den ursprungliga, östra, portalens omfattning och igenmurning ha, troligen under

¹ Portalens utseende före ombyggnaden är bekant tack vare fotografier och anteckningar, som utförts av friherre R. Cederström och ställts till förf:s disposition.

² STUDIER, s. 31 ff.

1600-talets slut, genombrutits för att i nordöstra hörnet lämna plats för en mindre, senare ånyo igenmurad, ingång till Lewenhauptska gravkoret, vilket vid kungliga begravningar brukade förses med bänkar och läktare. Vid sista restaureringen borttogs denna igenmurade dörr för att lämna rum för östra portalens komplettering.¹ Dess stickbågiga övervälvning är emellertid ännu synlig i sydöstra hörnet. Dörren tyckes ha varit använd under ganska lång tid. På murytan i själva genomgången funnos ett

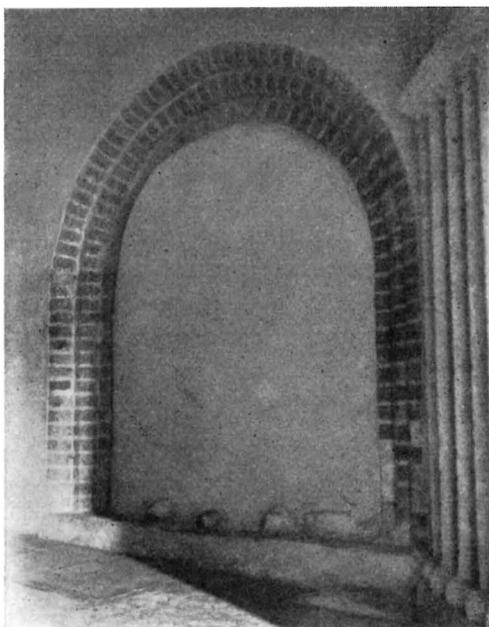

Foto T. Josephson 1927.

Fig. 81. Vapenhusets igenmurade, ursprungliga, östra portal sedd inifrån. T. h. omfattningen till kyrkans nordportal.

Der zugemauerte, ursprüngliche Ostportal der Vorhalle von innen gesehen. Rechts: Umfassung des Nordportals der Kirche.

The blocked up original east portal of the porch seen from indoors. To the right the frame of the north portal of the church.

flertal olika puts- och färglager över varandra. Följande kunde iakttagas. Överst ett vitt limfärgslager; därunder ett tunt lager av ljusröd limfärg, därefter ett lager grå kalkfärg och under detta ett annat sådant med en 1,35 m. hög fris, grå med svarta stänk och övergående i en vit marmorering. Det sistnämnda målningslagret låg på en ojämn bruksyta anslagen på den ojämna, genombrutna muren.

Vapenhuset saknar nu fönster men har förr, som redan nämnts, haft ett cirkelrunt fönster på norra väggen; detta har igen satts i samband med den nuvarande portalens upptagande. Nischens insida saknar profiler; utsidans utseende liksom också karmverkets beskaffenhet är okänt. På Frantz Hogenbergs stick fig. 3 finnas ett par smala, symmetriskt placerade fönster nedanför rundfönstret. Detta murparti har blivit helt och hållet bortbrutet vid nordportalens utförande. Det finnes emellertid all anledning att antaga, att sticket är tillförlitligt. Rekonstruktionsritningen fig. 95 bestyrker bl. a. att så är fallet.

I vapenhusets västra vägg finnes en igenmurad ursprunglig glugg av numera rektangulär form. Övre delen avskäres av valvet, varför formen icke kan fastställas. Gluggens sidoväggar konvergera icke. Bevarade delarnas storlek: H. 0,65 m., B. 0,68 m. Runt gluggen har löpt en omkr. 4 cm. blå rand. Ändamålet är okänt.

¹ Portalens rekonstruktion är fullkomligt säker. Stenarnas profiler voro till en del förstörda, men rester av stenarna sutto kvar, med undantag för den ovan omtalade genombrytningen. Dessa rester finnas ännu bevarade bakom de nya profilerade stenarna. De sistnämnda äro, i motsats mot de gamla, som äro skurna i våt lera, tillhuggna och slipade efter bränningen.

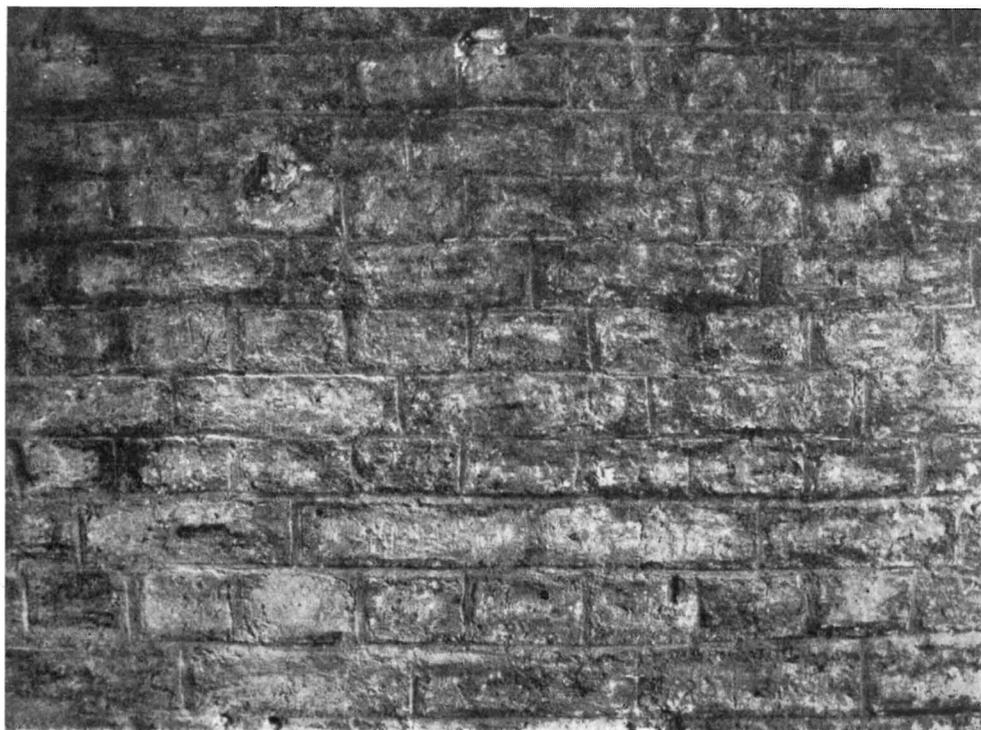

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 82. Detalj av vapenhusets forna östra fasad. Det medeltida murverket i munkförband är putsat med rödfärgad puts, vari uppritats ett kryssförband.

Detail der alten Ostfassade. Das Mittelalterliche Mauerwerk in Mönchverband ist rot gefärbt. Der Kreuzverband in die Tünche hineingeritzt.

Detail of the old east façade. The mediæval brick-work in monk-bond finished red; in the mortar is a cross-bond carved out.

Av vapenhusets fasader är numera endast den norra synlig. Den har en trappgavel i röstet, prydd med en korsformig blindering med armarna cirkelformigt avslutade. I den vertikala armen finnes en mindre ljusspringa till vinden. Vid röstets nedre hörn finnas tvenne kraftiga spygatter av kopparplåt för avledande av takvattnet. Byggnadens bredd är i gaveln markerad smalare än vad den i verkligheten är, beroende därpå att de bredvidliggande gravkorens hörnkedjor flyttats in i vapenhusets fasad, en anordning, som blivit till bättnad för alla byggnadernas utseende. Teglet är i ytterväggens nedersta del medeltidstegel i munkförband av samma utseende som på väggarnas insidor. Huvuddelen av teglet i fasaden ligger emellertid i kryssförband och är av samma slag som i bredvidliggande gravkor och troligen ditlaggt i samband med deras uppförande, då vapenhuset blivit reparerat. Tegelmått: $27 \times 14 \times 7,5$ cm.

Vapenhusets östra och västra fasader äro numera väggar i de bredvidliggande gravkoren. Då putsen 1915 bortknackades, blottades bägge de forna ytterväggarna. Teglet är lagt i munkförband, men fasaderna hade senare putsats och rödfärgats och i putsen hade ristats ett renässansförband med mycket stora rutor (fig. 82). Denna fasadbehandling förskriver sig säkerligen från 1600-talets förra hälft och är säkert tillkommen före 1654, då gravkoren uppfördes. Vid restaureringen kalkfärgades dessa putsytor liksom gravkorens väggar i övrigt men lämnades annars orörda och kunna iakttagas i båda gravkoren.

Under 1400-talets mitt eller senare del uppfördes en byggnad framför kyrkans västra ingång och västra klosterlängans norra dörr. Byggnaden, som nu utgör tornets nedre del, beskrives i samband med detta (s. 134). Dess nedre våning har tjänat som förrum för såväl kyrkan som klostret.

MEDELTIDA
KAPELL

Gråbrödraklostret har under medeltiden haft ett flertal kapell, såsom Själakoret, Köpmannakoret, S. Anne kor, S. Erasmi kor m. fl., om vilka uppgifter, om ock sparsamt, förekomma i de bevarade samtida handlingarna. Närmare upplysningar härom skola lämnas i samband med redogörelsen för kyrkans altaren. Flertalet av dessa kapell ha säkerligen icke varit särskilda utbyggnader invid kyrkan, utan ha bestått av med skrank avgränsade delar av själva kyrkan. Härför talar det förhållandet, att i den nuvarande kyrkans ursprungliga murverk inga märken efter utbyggnader av detta slag kunnat iakttagas med undantag för Erstaviksgraven (jfr s. 92). I ett par fall måste emellertid kapellen ha varit belägna utom den nu bevarade kyrkan. Klosters diarium omtalar nämligen, att den 20 februari dog »broder Henrik, kallad Haerkin som hade härberge vid vattnet under lekbrödernas rum och S. Maria Magdalenas kapell» (S. R. S. I., s. 71). På ett annat ställe meddelar samma källa, att den 6 maj 1472 dog »den mycket lärde magister Nicolaus Ryttingh, juris utriusque doktor, fordom konung Karls kansler. Han var mycket stor gynnare af S. Franciskus orden och i synnerhet av detta konvent och är begrafven i omgången omkring Marie Magdalene kapell» (S. R. S. I., s. 75). Var detta kapell varit beläget kan nu icke avgöras.

I den nuvarande kyrkan finnes icke mera än en tillbyggnad, som kan antagas ha varit ett medeltida kapell, nämligen Erstaviksgraven. Den torde, av skäl som på s. 94 angivits, ha uppförts under 1400-talets förra hälft. Andra kapell ha säkerligen varit inrättade i det vid 1400-talets mitt tillbyggda södra sidoskeppet. Det är troligt att utvidgningen av kyrkan verkställdes just för att få plats för flera altaren och att sidoskeppet varit uppdelat i en rad kapell, som dock icke varit skilda från varandra med stenväggar. De medeltida källornas uppgifter om de olika kapellens läge äro emellertid så vaga, att det är omöjligt att med någon större säkerhet avgöra vilket av dem som är identiskt med Erstaviksgraven. En möjlighet är, att den är identisk med det kapell, vars namn icke anges men som, enligt klostrets diarium, jämte tillhörande valv bekostats av drotsen Kristiern Nilsson, vilken dog

1442.¹ En annan möjlighet är, att Erstaviksgraven är det forna Köpmannakoret, som omtalas i ett gåvobrev av den 2 nov. 1451, i vilket borgaren i Stockholm Knut Trulle och hans hustru Cicilia Jonissa Dotter donerade ett stenhus, värt sjuhundra mark, till ett av honom grundat altare och kor »emellan Köpmanna-Korin och Jössa Skötta Koor oppa nyja hvalvena».² Om antagandet är riktigt, skulle såväl det av Trulle grundade koret som Jössa Skötta kor ha varit belägna i nuvarande södra sidoskeppet.³ Att Erstaviksgraven skulle vara identisk med det av Knut Trulle grundade koret är knappast troligt, då efter vad kyrkans murverk visar, ingen utbyggnad för något kor funnits öster om Erstaviksgraven.

Enda möjligheten att komma till ett resultat i denna liksom i flera andra frågor, som röra klostret, är att genom utgrävning fastställa byggnadernas läge och sammanställa de så vunna resultaten med de arkivaliska uppgifterna.

Klosterbyggnaderna ha varit belägna på området söder om kyrkan. Endast mindre partier finnas nu kvarstående ovan jord, och för kännedomen om byggnadernas gruppering och allmänna utseende är man därför huvudsakligen hänvisad till de delvis osäkra uppgifter, som äldre kartor och stadsbilder kunna lämna. Stadens äldsta karta från omkring 1620 (fig 4.) visar, att klosterbyggnaderna grupperat sig kring en i stort sett kvadratisk gård, som åt norr begränsats av kyrkan. Gården har, som verkställda undersökningar visat, varit omgiven av en korsgång (jfr s. 112). På västra och södra sidorna var gården, efter vad kartan visar, begränsad av obrutna längor. I östra längan fanns vid denna tid en av mur eller plank spärrad smal öppning närmast kyrkan. Västra längan var ungefär jämbred, och dess södra gavel sköt något utanför södra

KLOSTER-
BYGGNA-
DERNA

¹ Anno Domini MCDXLII in festo beati Petri Martiris obiit Nobilis Vir magnusque fautor nostri Ordinis Dominus Christiernus Niclisson Miles et Dapifer Swecie in Castro Wiborgensi; sed eodem anno in die Apostolorum Petri et Pauli sepultus est hic in Conuentu cuius eleemosina constructa est ista Capella cum sequentibus testitudinibus quam eciam fundauit». (S. R. S. I s. 74).

² Detta brev, som tillhört Stockholms politiekollegiums arkiv, är nu förkommet. Ovanstående citat är återgivet efter ROTHLEIB s. 8, vilken troligen sett originalet. I JORDEBOK I s. 451 refereras brevets innehåll efter en i Vitterhetsakademiens arkiv befintlig förteckning på följande sätt. »Borgaren Knut Trulles gåfwo bref til Gråmunka-Closter (til ett altare och Chor som han hade begynt och funderat uppå nya hvalvena emellan Köpmanna Choren och Jössa Skötta Chor, i hvilket Chor skulle hållas 3 Siälamässor i hwarie weka) på ett Stenhus westan mur belägit i siette grend sunnan Gråbrödra gatu och öfwerst i grenden. Dat. Stockholm alla Christna Siäla dag eller den 2 Nov. A:o 1451.»

³ Att det sistnämnda koret, såsom ROTHLEIB (s. 8) angiver, skulle vara beläget ovanpå valvet, är knappast troligt. Hovintendenten Gustav Lindgren har i ett förslag till Riddarholmskyrkans restaurering (rekonstruktionsritn. i B. st. arkiv) gjort gällande, att södra sidoskeppet skulle ha varit uppdelat i två våningar med en rad mot kyrkan öppna kapell i vardera våningen. Denna rekonstruktion är oförenlig med de iakttagelser man kan göra på själva monumentet och är, som Sigurd Curman i en kritik av detta restaureringsförslag påvisat, med säkerhet oriktig. »Oppa nyja valvena» behöver icke betyda »uppå nya valven» utan kan även betyda »invid» eller »i närheten av nya valven».

längans väggliv. På östra sidan fanns en gyttring av byggnader, som dels voro sammanhängande med övriga längor, dels voro fritt liggande. Frantz Hogenbergs stick fig. 2 och 3 ge i stort sett samma bild av klosterbyggnadernas gruppering, men någon detaljerad överensstämmelse kan knappast påvisas, och något begrepp om husens detaljer ge bilderna icke.

Den från 1630-talets slut härrörande kartan, fig. 5 visar att en del rivningar verkstälts sedan 1620. En del av det östra byggnadspartiet har avlägsnats för att lämna bättre plats för Gustavianska gravkoret, och även en del av de mindre byggnaderna sydost om kyrkan saknas på denna plan. Klostergården är avstängd med en mur eller annat stängsel, som utgår från sakristians sydöstra hörn och sträcker sig i rak linje till södra längan. Samtidigt med denna karta är bilden på Henrik Keyser d. ä:s kalendarium av 1637 (fig. 9). Full detaljöverensstämmelse finnes icke mellan kartan och träsnittet, men det senare ger en god föreställning om byggnadsgruppens allmänna karaktär. Södra klosterlängan och Erstaviksgraven ha trappgavlar. Vid stranden nedanför klosterhusen ligga en rad små byggnader, troligen bodar och andra ekonomihus.

Sigismund v. Vogels kopparstick av Stockholm 1647 (fig. 10) visar, att västra klosterlängan vid denna tid blivit genombruten för en gata och att stadsplanen på kyrkans södra sida fått det utseende, som den ännu i allt väsentligt har. Genom den uppbrutna öppningen ser man Gustavianska och Vasaborgska gravkoren. Västra klosterlängans södra del står kvar, vilket ännu i dag är fallet, och på dess södra gavel finnas fem stora spetsbågiga fönster eller blindnischer, ungefär samma anordning som på längans ännu delvis bevarade nordgavel. Södra längan visar förändrat utseende med tillbyggda hus med trappgavlar. Vid stranden ligger fortfarande en samling småhus, och en massa andra sådana äro hopträngda invid västra klosterlängan.

Det som numera finnes bevarat av klosterbyggnaderna i för undersökning tillgängligt skick är endast nordligaste delen av västra klosterlängan, som är inbyggd i tornet, samt den del av korsgången, som ingår i nuvarande södra sidoskeppet. Södra delen av västra längan (kv. Riddarholmen nr 4) kvarstår likaledes, ehuru den blivit mycket ombyggd och förändrad. Den användes under 1700-talets senare hälft och allt intill Riddarholmsförsamlingens upplösning som prästhus; nu är den upplåten för Stockholms borgarskola. I det s. k. gamla riksdagshusets källare finnas rester av södra klosterlängan, och säkerligen finnas också rester av klostrets byggnader bevarade under jord söder om kyrkan. Murverket i de bägge sist omtalade byggnaderna är emellertid numera helt och hållet täckt med puts, som förhindrar en undersökning. Klosterbyggnaderna kunna därför icke nu i sin helhet behandlas. Skulle tillfälle yppa sig att genom grävning och putsavknackning undersöka de omtalade byggnaderna, kommer en beskrivning av dem att som tillägg bifogas arbetet. I det följande beskrivas endast de rester av klosterbyggnaderna, som finnas bevarade inom den nuvarande Riddar-

holmskyrkan. Murverket i dessa delar är av typ A och överensstämmer fullständigt till såväl tegelmått och fogbehandling som även i fråga om tegelmaterialets allmänna karaktär med murverket i kyrkans ursprungliga 1200-talsdelar.

Västra klosterlängans nordligaste del utgör det söder om tornet belägna sydvästra hörnpartiet. Byggnaden är uppdelad i tvenne våningar, vardera innehållande ett mindre, rektangulärt rum. Förbindelsen mellan dem sker genom en i västra hörnet befintlig trappa av sten. Den har tillkommit vid reparationen efter branden 1835 och har sedan 1917 en fortsättning, som leder till vinden.

Hörnrummets norra vägg har ursprungligen varit klosterlängans nordgavel. Den är liksom östra väggen uppförd i munkförband av samma slags tegel och med samma fogbehandling som kyrkans äldsta delar. Tegelmått: 27—28 × 13 × 9—10 cm. (murverk av typ A). Södra och västra väggarna äro uppförda i kryssförband och tillhöra 1600-talet. Tegelmått: 28—30 × 13—15 × 7—9 cm.; mycket ojämnt tegel. Tornets från 1500-talet härstammande hörnpelare omsluta delar av hörnpartiets väggar (pl. I). Av räkenskaperna för åren 1646—51 framgår, att vid sagda tid ett nytt bårhus »med dubbelt hwallf» uppfördes på kyrkogården. Detta är troligen detsamma som det bisättningsrum som av ROTHLIB (s. 34) omtalas och som måste vara identiskt med det nu s. k. sydvästra hörnrummet. ROTHLIB ger följande beskrivning på detsamma: »Detta hwallf är dubbelt, det ena öfver det andra. I det nedersta blefvo Liken bisatta och i det öfversta förvarades de Personers Banér och Sköldemärken, hvilka i Kyrkan haft sina lägerställen och hvilkas Sköldemärken i Kyrkan blifvit uppsatta; men vid Kongl. Begräfningar blifvit nedtagna». Det omtalade bårhuset bör då ha inretts i den kvarstående delen av klosterlängan, som samtidigt genom rivning avskiljts från längans huvuddel. Mot slutet av 1630-talet hade, som framgår av planen, fig. 5, längans genombrytning ännu icke skett, men den var föreslagen. Kopparsticket (fig. 10) från 1647, visar däremot kyrkan fritt liggande. Räkenskaperna bestyrka alltså kartornas och bildernas uppgifter.

Nedre våningens rum, nedre sydvästra hörnrummet, är täckt med ett fyrtaligt kryss-

VÄSTRA
KLOSTER-
LÄNGAN

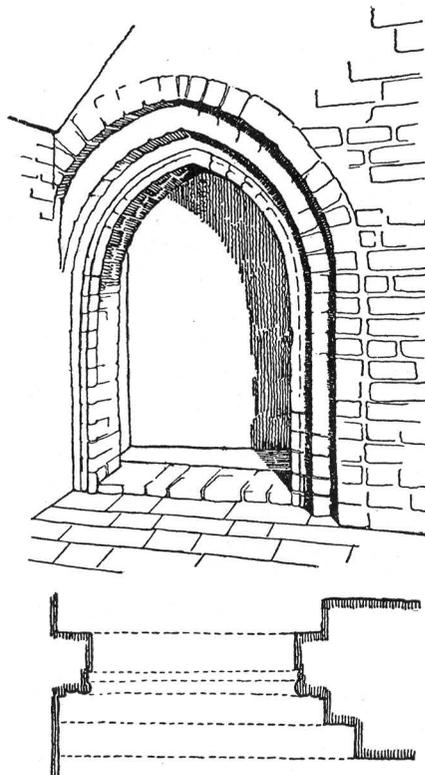

Fig. 83. Dörr i nedre sydvästra hörnrummet mellan västra klosterlängan och korsgången. Uppmättn. av M. Olsson 1917.

Thür im unteren süd-westlichen Eckzimmer zwischen der westlichen Klosterreihe und dem Kreuzgang. Door in the lower south west corner between the western monastery edifices.

valv utan strålar, som ovan nämnts inslaget under 1600-talet. Under medeltiden täcktes rummet av ett tunnvalv, efter vilket märken för anfang finnas på norra väggen. De under 1500- och 1600-talen uppförda väggarna äro putsade; på de medeltida väggdelarna ha de ursprungliga ytorna framtagits. Dessa väggar ha från början varit fogstrukna med på fogarna upplinjerade skarpa, vita ränder, som delvis äro bevarade. Rummet har ett litet rektangulärt fönster på södra väggen. Dess smyg är rundbågig.

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 84. Ingången till klostret i västra längans nordgavel; under restaureringen 1915.

Der Eingang des Klosters im Nordgiebel der westlichen Reihe; während der Restaurierung 1915.

The doorway of the monastery in the north gable of the western cloister-range, during the restoration 1915.

har ett rundbågigt fönster på södra väggen. Under klostertiden har det haft ett spetsbågigt, med maasverk och glasmålning försett fönster i sin norra vägg (jfr s. 109). Detta igenmurades, då tornets medeltida del uppfördes. Öster om detta fönster finnes i samma vägg en stickbågig ursprunglig nisch. Väggarna äro behandlade på samma sätt som det nedre rummets, d. v. s. fogbestrukna med målade fogar. Vid medeltidens slut putsades de fogstrukna väggarna och försågos med kalkmålningar. Dessa utgöras av ett i grönt och svart utfört tapetmönster, och bevarade fragment täcka såväl det ovan omtalade igenmurade fönstret som de närmast omgivande delarna av norra väggen. Målningen har alltså tillkommit efter fönstrets igenmurning.

I nordöstra hörnet finnes en spetsbågig dörröppning (fig. 83) ledande till den s. k. Schéeles grav, som utgör en del av den forna korsgången. Dörröppningen är ursprunglig. Den profilerade omfattningen är uppförd av omväxlande röda och svartbrända tegelstenar, så att färgväxling erhållits. Dess mot korsgången vettande omfattningsbåge är stickbågig. Dörren påträffades vid sista restaureringen. Framför densamma var uppförd en murklump i vendiskt förband utan konstruktiv betydelse. Till graven ledde i stället en i sen tid gjord öppning, vilken 1915 åter igenmurades. Den är synlig inifrån graven i form av en nisch.

Rummets golv är av plansten. Omkring 20 cm. under detsamma påträffades under sista restaureringen rester av ett äldre, troligen medeltida golv av kvadratiska, oglaserade tegelplattor.

Det övre rummet, »övre sydvästra hörnrummet», täckes av ett 1917 inslaget kryssvalv. Före sagda tid saknade det särskilt innertak. Det utgör en del av ett ursprungligen betydligt större rum i klostret. Rummet

Fig. 85. Bevarade partier av västra klosterlängans nordgavel vid restaureringsarbetenas början (jfr fig. 87). Uppmätning av V. Westerberg 1915.

Beibehaltene Teile des Nordgiebels der westlichen Klosterreihe vor der Restaurierung. Preserved portions of the north gable of the western cloister range, before the restoration 1915.

Av denna klosterlängas fasader är endast en del av nordgaveln bevarad. Den är synlig inifrån tornet. Dess utseende framgår av fig. 85, 87 och pl. V och dess sannolika ursprungliga utseende av rekonstruktionsritningarna pl. X B och fig. 92. I fasadens mittaxel har suttit det ovan omtalade spetsbågiga fönstret. Det påträffades vid sista restaureringen, då igenmurningen på yttersidan bortbröts. I fyllningen fann man därvid rester av såväl maasverk av kalksten som ett par skärvor målat glas av tidig gotisk karaktär. Av

karmverket, som är av tegel, kvarsitta ännu stora delar bevarade. Över och på sidorna om detta fönster ha blindnischerna antagligen varit symmetriskt anordnade på det sätt fig. 92 visar. Gaveln har därjämte varit prydd med sågsnittsfriser; en rest av en sådan finnes bevarad över den östligaste blindnischen i övre raden (fig. 87).

I gavelns nedre västra del finnes en ursprunglig ingång (fig. 87 och 84). Portalomfattningen, som är spetsbågig, omsluter en stickbågig dörröppning. På insidan är omfattningsbågen stickbågig. Omfattningens profil är rätvinklig och ingen formsten har använts. Dörröppningen var före sista restaureringen igenmurad i vendiskt förband, troligen under 1500-

talet. Öster om den nu beskrivna dörren har funnits antingen en annan sådan eller också en blindnisch. Märke här-efter är en stötfog, synlig i muren öster om den nuvarande ingången till sydvästra hörnrummet. Sistnämnda ingång är en senare uppbyggnad på den gamla blindnischens, eller ingångens plats. Den har fått sin nuvarande rundbågiga form 1916. Före detta år hade den rektangulär form. Gavelns sex nederstaskift äro i ytan av nytt tegel, insatt 1916. Tornrummet hade nämligen före sagda år en skräkantad sockel av kalksten, insatt vid en 1836 påbörjad reparation (fig. 85).

Det ursprungliga utseendet av gavelns översta delar kan icke numera med säkerhet fastställas, emedan röstet är bortrivet. Den övre avslutningen på gavelns murverk är som pl. X B visar mycket ojämn, troligen beroende därpå att gaveln

under 1500-talets mitt, då klostret fick förfalla, delvis har rasat. Klosterhusen stodo före Johan III:s reparation på 1560- och 1570-talen till stor del öde och voro så förfallna, att murarna delvis ramlat ned, under det själva klostergården låg öppen för avlastning av allsköns avskräde.¹ Säkerligen ha också rivningar verkställts, då tornet byggdes.

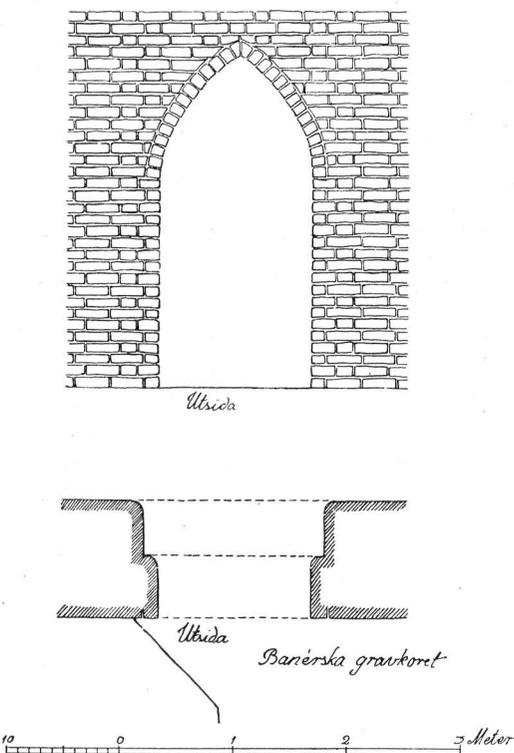

Fig. 86. Rekonstruktion av en av korsgångens arkadbågar (närmast väster om Banérska gravkoret).
Rekonstruktion eines der Arkadenbogen des Kreuzganges. Restoration of one of the arcade arches of the cloister.

¹ Se GUNNAR BOLIN, Johan III:s högskola å Gråmunkeholm. St Eriks årsbok 1912, s. 11.

Foto M. Olsson 1918.

Fig. 87. Tornets nedersta våning med de bevarade delarna av västra klosterlängans norra gavelfasad; under pågående restaurering. Jfr fig. 85.

Untergeschoss des Turmes mit den beibehaltenen Teilen des Nordgiebels der westlichen Klostergebäude. The ground-floor of the tower with the preserved portions of the north gable of the west range of the monastery.

KORSGÅNG

Sydvästra hörnpartiet täckes av ett ensidigt luttak klätt med koppar. Som redan tidigare nämnts, har klostergården varit omgiven av en korsgång, vars norra arm utgjordes av det nuvarande södra sidoskeppet, vilket bildats genom en vid 1400-talets mitt verkställd om- och påbyggnad av korsgången. Korsgångens arkadbågar ingå i södra väggen och en del av dess valv finnas bevarade över Strijkska graven (fig. 40) samt i Schéeles grav i hörnet mellan kyrkan och västra längan. På

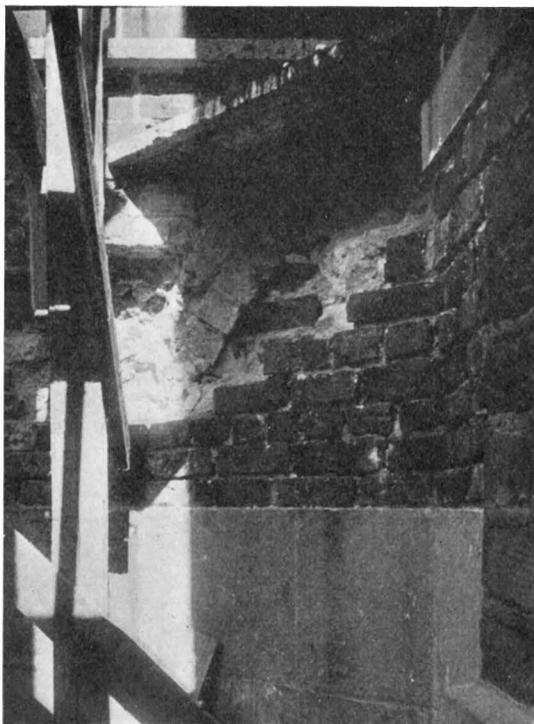

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 88. Yttersidan av korsgångens arkadbågar frambruten väster om Banérska gravkoret.

Die Aussenseite der Arkade des Kreuzganges westlich von der Begräbniskapelle Banérs. The outside of the arcade of the cloister, west of the Banér mortuary chapel.

sistnämnda ställe har hörnet mellan norra och västra längorna varit beläget. Detta framgår därav att i stället för en arkadbåge med den profil fig. 86 visas i gravens södra vägg en gördelbåge med samma profil som hos korsgångens valvstrålar. Även av själva valvet i den nästföljande travéen mot söder är en del synlig. Korsgångens utsträckning i övrigt kan icke med säkerhet i detalj fastställas utan grävningar söder om kyrkan. Av allt att döma har den på vanligt sätt omslutit en i det närmaste kvadratisk klostergård. Medeltida murar, som tala härför, finnas bevarade i gamla riksdagshuset och under Gymnasiegrändens. Av korsgångens östra länga finnes numera intet bevarat, men dess nordligaste del, som åtminstone sedan 1600-talet tjänat som sakristia, kvarstod till 1859, då den revs för att lämna plats för Bernadotteska gravkoret (jfr s. 92). Denna del av korsgången var uppförd i två våningar. Klostergården tyckes ha varit omgiven av större byggnader på norra, västra och södra sidorna, men har troligen icke haft något större hus på sin östra sida.¹ Det är

därför möjligt att korsgångens östra länga i sin helhet varit uppförd i två våningar till samma höjd som den rivna gamla sakristian. Härigenom hade man vunnit, dels en

¹ Likartade förhållanden förkomma även flerstädes vid andra franciskanerkloster. Som exempel kan nämnas klostret i Viborg i Danmark, där klostergården var omgiven av byggnader på två sidor men på de två andra sidorna endast av korsgång. (VILH. LORENZEN: De danske franciskanerklostres bygningshistorie, s. 37).

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 89. Rester av korsgångens valv och av den ursprungliga, fogstrukna tegelytan i korsgångens norra vägg (t. h. på bilden).

Reste von den Gewölben des Kreuzganges und von der ursprünglichen, ausgefugten Ziegelfläche der Nordwand des Kreuzganges. Fragments of the vaults of the cloister and of the original surface of the brickwork with pointed joints.

fullständigare avstängning utåt och dels en direkt förbindelse mellan södra klosterlängans övre våning och kyrkans kor. Något avgörande bevis för riktigheten av detta antagande finnes emellertid icke. Att döma av kartorna fig. 4 och 5, synes en del av östra sidan under 1600-talets förra del ha varit avgränsad med en mur eller ett plank. Det är emellertid mycket möjligt, att den felande delen av korsgångens östra länga rivits under reformationstidens tidigare del, då byggnaderna användes till allmänna icke kyrkliga ändamål.

I sektion har korsgångens norra länga haft det utseende pl. X A visar. Den västra armen har på samma sätt anslutit sig till klosterbyggnaderna såsom en lägre byggnad

under eget vattentak (fig. 91). Arkadbågarna, varav de flesta tillhörande norra sidan äro helt eller delvis bevarade¹ i södra sidoskeppets södra vägg, äro spetsbågiga och ha haft den profil fig. 86 visar. I fasaden ha de saknat profilering. Detta har kunnat konstateras väster om Banérska gravkoret, där en del av korsgångens sydfasad blivit förmurad vid gravkorets uppförande. Fig. 88 visar en del av bågens överdel, sedan förmurningen avlägsnats. Bågarna ha stått öppna, och för den händelse de tidvis varit stängda, måste tillslutningen ha skett med lösa träluckor. Invändigt ha korsgångens väggar varit fogstrukna med vita ränder målade på fogarna. Rester härav finnas i såväl Schéeles grav som över Strijkska graven (fig. 89). Under en senare medeltida period ha väggarna slammats.

Ett av korsgångens valv finnes helt bevarat, nämligen det som är beläget över Schéeles grav. Strålarnas profiler likna närmast fig. 38 I. Valvkapporna äro murade på stick. Tegelmått: 26—27 × ? × 8—10 cm. Teglet är av samma beskaffenhet som i övriga delar av den ursprungliga kyrkan. Troligen äro korsgångens valv uppförda samtidigt med anläggningen i övrigt. Härför tala alla bevarade rester och märken i kyrkans väggar. Det enda som kunde anses tala emot antagandet är, att korsgångens valv murats på stick, medan så icke är förhållandet med kyrkans valv. Detta kan dock förklaras därmed, att den förstnämnda tekniken vid denna tid ännu var så oprövad, att man icke vågade sig på att slå de stora valvens kappor utan understödjande konstruktion. För de små kapporna i korsgångsvalven var risken däremot ringa. Valven ha varit putsade och försedda med ornamentalkalkmålning. Endast ett mindre fragment härav finnes bevarat i valvet över Strijkska graven.

Genom en tidigare omtalad, vid 1400-talets mitt utförd tillbyggnad förändrades korsgångens norra arm till ett nytt sidoskepp. Ungefär samtidigt har också den västra armen påbyggt. Detta framgår av bevarade murrester i rummet över Schéeles grav och av en i kyrkans södra fasad befintlig stötfog (pl. III). Samtidigt måste västra klosterlängans vattentak, vars tidigare utseende framgår av fig. 91, ha ombyggt så att det fått den form fig. 94 visar. Vartill det genom påbyggnaden erhållna utrymmet i västra längan använts kan numera icke avgöras. Det över Schéeles grav tillkomna rummet har varit övertäckt med ett tunnvalv, varav rester finnas bevarade. I dess östra vägg har funnits en liten glugg mot södra skeppet, synlig å fig. 40.

Efter de omtalade om- och påbyggnaderna tycks man ha kommit från västra klosterlängan direkt in i kyrkans södra skepp genom den nuvarande ingången till Schéeles grav, möjligen med detta rum som ett slags förrum. Troligen har man också genom samma förrum kommit ut på gården. Under de förändringsarbeten som av Johan III verkställdes i klostret avstängdes denna kommunikationsled. Det påbyggda tornets kraftiga hörnpelare uppfyllde en stor del av nuvarande Schéeles grav och stängde den nyss

¹ De nuvarande i södra sidoskeppet som nischer befintliga arkadbågarna äro till en viss grad kompletterade vid sista restaureringen. Pl. VIII B samt en serie fotografier, som komma att förvaras i A. T. A. visa väggens utseende efter putsavknackningen och före kompletteringen.

Foto M. Olsson 1917.

Fig. 90. Riddarholmskyrkan. Interiör mot öster visande korets medeltida arkitektur efter altaruppsatsens nedtagande; under restaureringen 1917.

Das Innere gegen Osten mit der mittelalterlichen Architektur des Chores, während der Restaurierung 1917.

The interior looking east showing the medieval architecture of the choir during the restoration 1917.

omnämnda dörren. Samtidigt har vägen genom västra korsgångsarmen avstängts genom uppförandet av den nuvarande södra väggen i Schéeles grav. Denna är nämligen uppförd i vendiskt förband liksom tornpelarna.

SAMMANFATT-
NING OCH RE-
KONSTRUK-
TION AV DEN
URSPRUNG-
LIGA AN-
LÄGGNINGEN

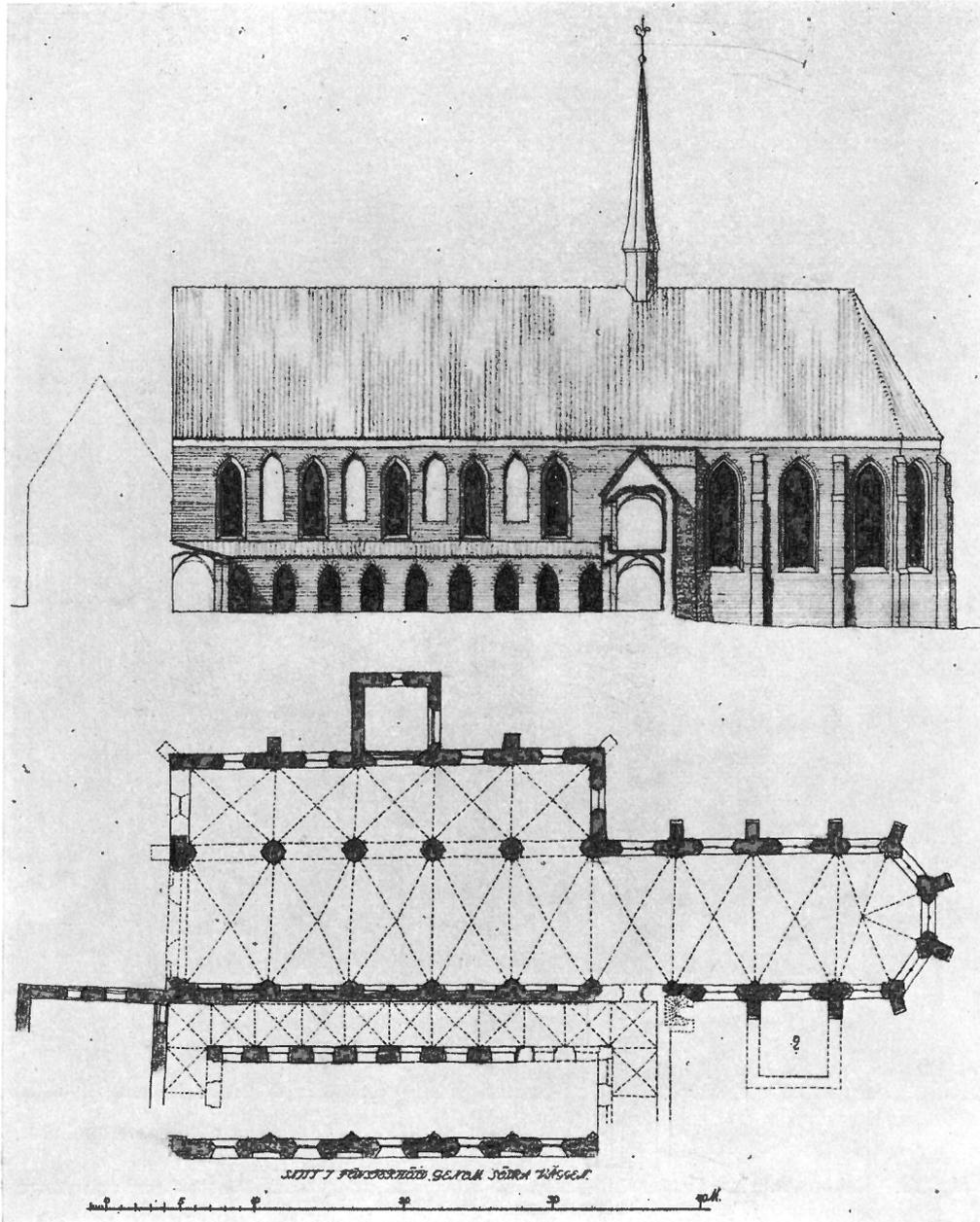
Av föregående undersökning har följande framgått rörande den nuvarande Riddarholmskyrkan i dess ursprungliga form:

Kyrkan var tvåskeppig och bestod av det nuvarande koret, mitterskeppet och norra sidoskeppet. Torn saknades. Det nuvarande vapenhuset på norra sidan invid sidoskeppet ingick i den ursprungliga anläggningen. Klostret låg söder om kyrkan. Dess byggnader grupperade sig kring en firsidig gård omgiven av en välvd korsgång. Västra klosterlängans nordgavel bildade rät vinkel med kyrkans västgavel och hade en ingång i denna gavel. Kyrkan hade en ingång i västra gaveln, en genom vapenhuset på norra sidan och en i korets södra vägg. Innertaket utgjordes av de nuvarande kryssvalven av tegel. De ha samma höjd i huvudskepp och kor och äro lägre i sidoskeppet (rekonstruerad sektion pl. X A). Samtliga valv dekorerades under 1200-talets slut med de ännu bevarade kalkmålningarna (jfr s. 144). Även väggarna ha samtidigt prytt med kalkmålningar av likartat slag. Golvet har bestått av kullerstenar satta i bruk. Fönstren voro spetsbågiga med rosverk av kalksten och försedda med glasmålningar av tidigt gotisk karaktär.

Interiören har i sin ursprungliga, tvåskeppiga form utmärkt sig för goda och verkningfulla ljuseffekter, varpå kyrkan ännu är ganska rik, trots alla i arkitektoniskt hänseende planlösa förändringar, som den under tidernas lopp undergått. Korets väggar utgjordes till största delen av spetsbågiga fönster och koret kom följaktligen att stå rikt och allsidigt belyst, något som även Erikskrönikans författare uppmärksammat och betonat. Han säger nämligen om kyrkan, att den har »en fagran liwsan koor» (jfr fig. 90). Med sina förgyllda strålar och sina med kalkmålningar prydda valv och väggar och sina rika altarprydnader har det varit ett praktfullt rum, som avgränsats från huvudskeppet av ett korskränk.

Huvudskeppet har varit ensidigt samt betydligt svagare belyst. Det starka söderljuset har fallit in i avgränsade knippen genom de smala, högt sittande, av maasverk sönderdelade fönstren och satt starka ljusfläckar på väggar och golv samt genom arkadbågarna delvis nått in med ett och annat ljusknippe i det låga och skumma, norra sidoskeppet, vilket i övrigt varit endast sparsamt upplyst genom sina små, mot norr vettande fönster.

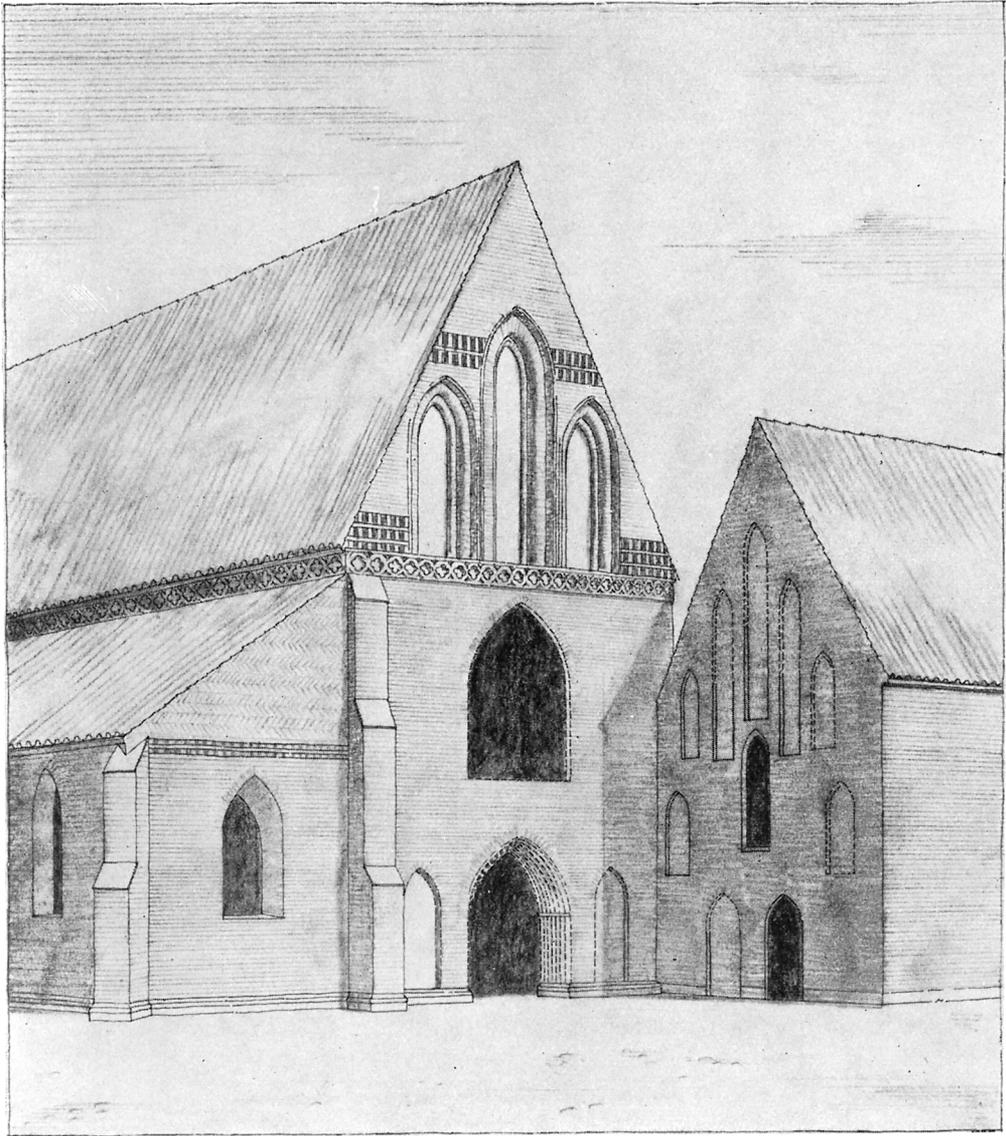
Fasaderna voro av fogstruket tegel och ganska rikt dekorerade, dels av fönstrens rosverk och dessutom av blindnischer med figurmålningar samt av friser av fyrpass och rundstavar m. m. Rikast dekorerade på detta sätt ha västra och södra fasaderna varit (rekonstruktioner av fasaderna, fig. 91 och 92 samt pl. IX B). Exteriören har i övrigt prunkat i färger. I fönsteromfattningarna och strävpelarnas kanter ha glaserade och oglaserade stenar omväxlat. Murverket har varit målat med rödfärg och fogarna upplinjerade med skarpa vita linjer. Fönstrens maasverk och smygarnas profiler ha varit målade med kalkfärg i rött, blått, grönt och grått. Taket har varit

T. Josephson delin. 1927.

Fig. 91. Rekonstruktion visande södra fasadens ursprungliga utseende.

Wiederherstellung des ursprünglichen Aussehens der Süd-
 fassade. Reconstruction of the original aspect of the south front.

T. Josephson delin. 1927.

Fig. 92. Rekonstruktion visande ursprungliga utseendet av kyrkans västra fasad och västra klosterlängans nordgavel.

Wiederherstellung des ursprünglichen Aussehens der Westfassade und des Nordgiebels der westlichen Klostergebäude.

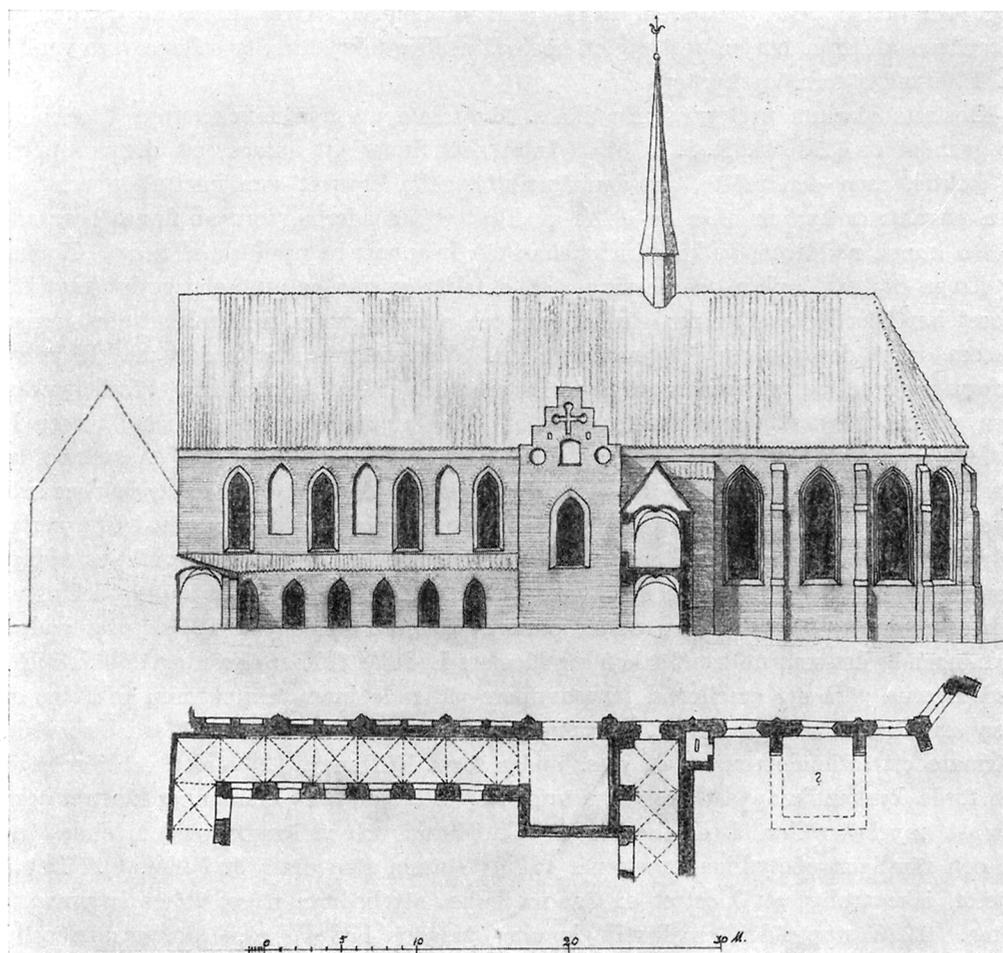
Reconstruction of the original aspect of the west front and of the north gable of the west cloister.

högt och täckt med rött s. k. munk- och nunnetegel. Över korets västra del har säkerligen alltifrån början rest sig en hög och spetsig takryttare, ty sådana voro vanliga på 1200-talets tornlösa kyrkor.

Klostrets diarium uppger, som redan s. 9 omtalats, att gråmunkeklostret i Stockholm är grundat år 1270 (S. R. S. s. 68). Intet skäl finnes att antaga, att denna uppgift är oriktig, men den måste, om den är riktig, gälla klostret som institution och icke den nuvarande kyrkan eller de delar av klosterbyggnaderna, som nu finnas bevarade. Dessa kunna nämligen, av konsthistoriska skäl, knappast ha uppförts så tidigt. Kyrkan är ifråga om såväl plan och resning som detaljer av ganska utpräglat gotisk karaktär. Koret har tresidig avslutning; gördelbågar och arkadbågar m. m. äro klart spetsbågiga, liksom också den ursprungliga nordportalen. Valvstrålarna äro neddragna till golvet i form av knektar, varigenom väggytorna erhålla vertikal uppdelning. Såväl kyrkans som västra klosterlångans fönster och blindnischer äro spetsbågiga och fönstren ha gotiskt maasverk. Västfasaden har en ursprunglig fyrpassfris av tegel. Å andra sidan visa de tryckta formerna och det primitiva systemet för motvägandet av valvens sidotryck, att byggnaden bör ha uppförts under tiden för gotikens genombrott i Uppsverige. När denna ägt rum, därom lämnar bl. a. det medeltida sigillmaterialet viktiga upplysningar. Vårt äldsta bevarade sigill med gotisk karaktär har tillhört kapitlet i Uppsala och förekommer första gången under ett brev daterat den 4 juli 1275. Det andra i ordningen är det som utförts för konung Magnus Ladulås till hans kröning 1276.¹ Stilförändringarna göra sig emellertid långsammare gällande inom arkitekturen än ifråga om lösa småföremål av sigillens art. Genombrottet inom arkitekturen inträffar i Uppsverige närmare ett årtionde senare, d. v. s. under förra hälften av 1280-talet, och före sagda tid torde kyrkan knappast kunna ha uppförts. Före år 1285 omnämnes klostret också endast mycket sällan i de bevarade urkunderna och vi äga kännedom endast om få och tämligen obetydliga donationer till detsamma före detta år (jfr s. 9). Det är därför icke troligt att klostret då ägt möjlighet att bedriva något större byggnadsföretag. 1285 uppträder emellertid konung Magnus Ladulås som klostrets frikostige donator. I sitt den 22 febr. sagda år upprättade testamente föreskriver han stora donationer till gråbröderna i Stockholm och utväljer sin gravplats i deras kyrka (D. S. nr 802). Senast 1285, men möjligen ett eller annat år tidigare, bör därför den tvåskeppiga kyrka, som utgör huvuddelen av den nuvarande, ha blivit planlagd och påbörjad. Den 30 juni 1290 var varken kyrkan eller klostret färdigbyggt, ty genom ett brev denna dag gav konungen till bröderna de tegelugnar han ägde på Norrmalm jämte ett jordområde på Malmen, för att de där skulle kunna hämta lera och sand till sin kyrkas och sitt klosters fullbordande (D. S. nr 1018). Samma år den 18 dec. dog Magnus Ladulås på Visingsö och begravdes i gråbrödrakyrkan i Stockholm »fore högga altare».² Efter konungens död böra de stora, i testamentet

¹ Se vidare härom STUDIER, s. 83.

² ERIKSKRÖNIKAN, utg. av ROLF PIPPING, s. 71.

T. Josephson delin. 1927.

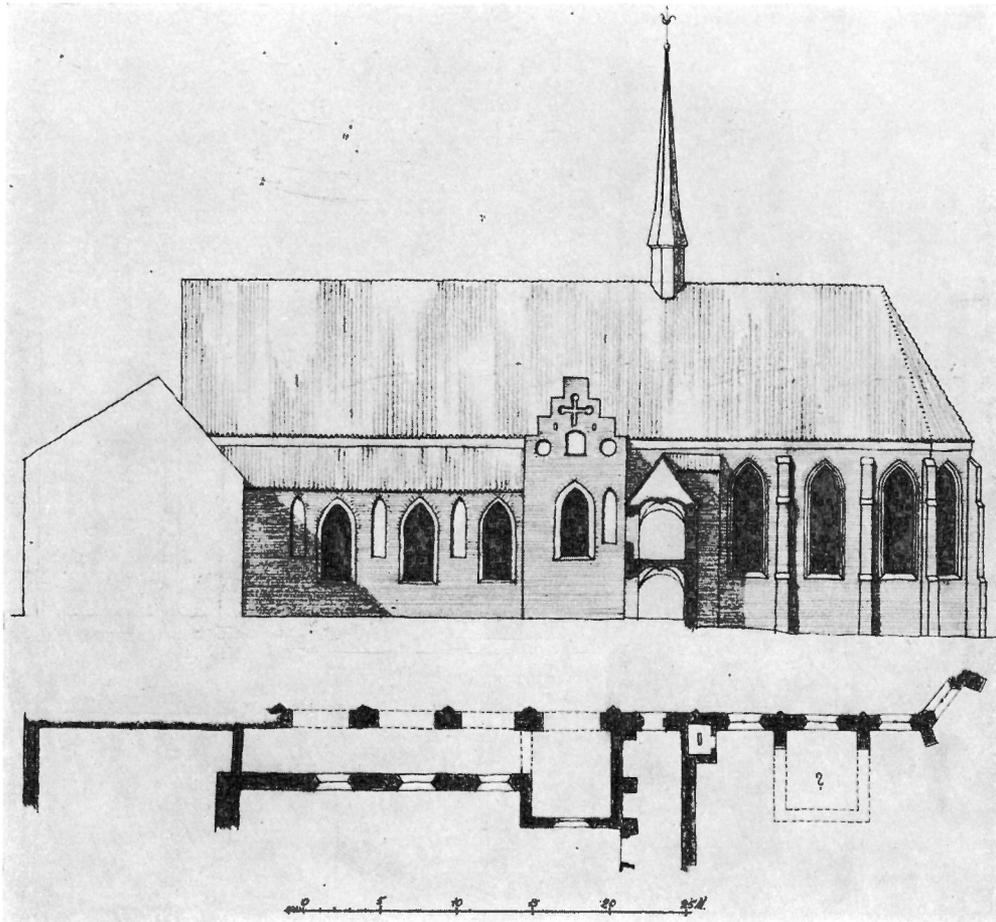
Fig. 93. Rekonstruktion visande södra fasadens utseende under 1400-talets förra del, efter kapellbyggnadens (»Erstaviksgravens») uppförande.

Wiederherstellung des Aussehens der Südfassade im ersten Teil des 15. Jhds, nach der Erbauung der Kapelle. Restoration of the aspect of the south façade in the first half of the 15th cent. after the building of the chapel.

föreskrivna, donationerna ha tillfallit klostret. Dessa samt de rika gåvor konungen och andra personer redan tidigare givit böra ha möjliggjort en kraftig byggnadsverksamhet. Det kan därför icke ha dröjt särdeles långt in på 1290-talet innan kyrkan fullbordats. Dess byggnadstid kan därför med stor säkerhet angivas till årtiondet från 1280-talets mitt till 1290-talets mitt.

KYRKAN
GÖRES
TRESKEPPIG

I sitt ursprungliga, tvåskeppiga skick bibehålles kyrkan till 1400-talets mitt, då den troligen av utrymmesskäl göres treskeppig, en för detta slag av kyrkor ganska

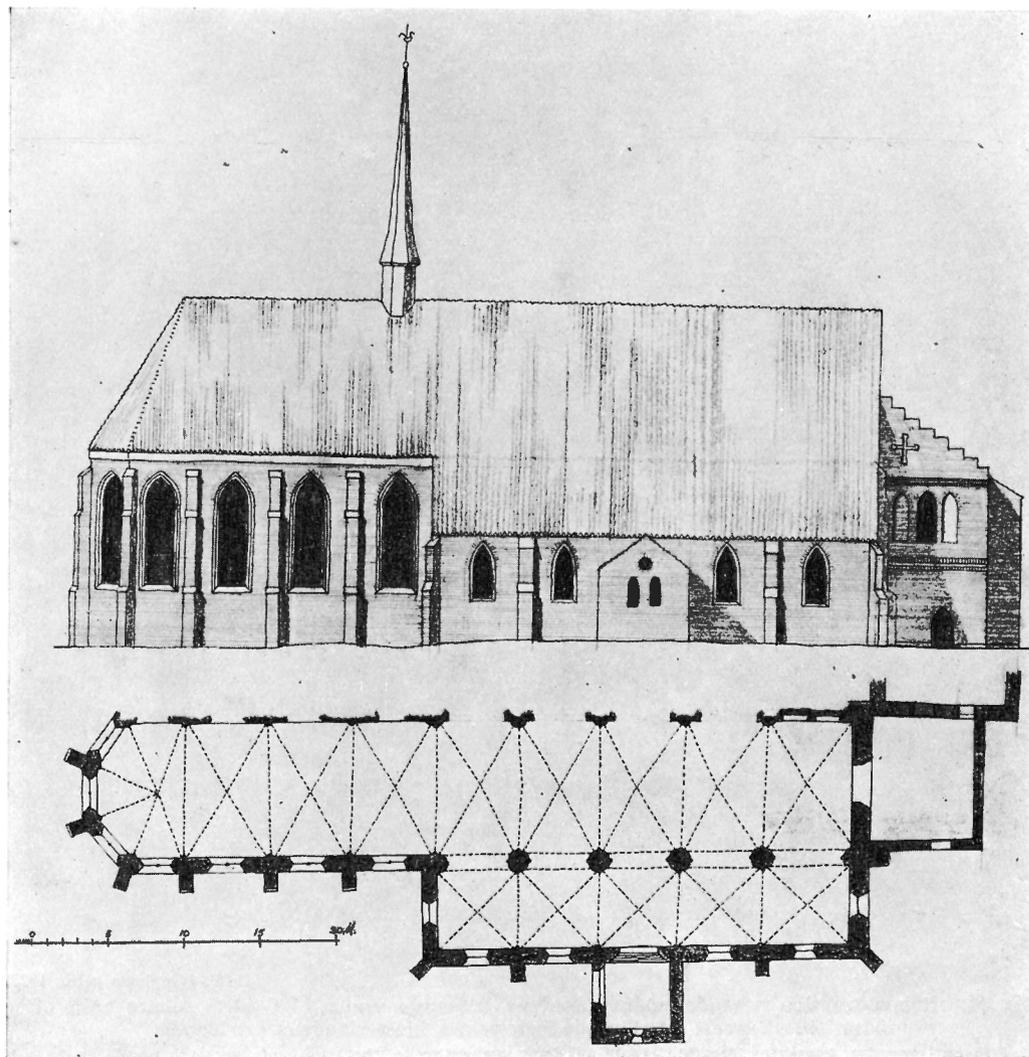

T. Josephson delin. 1927.

Fig. 94. Rekonstruktion visande södra fasadens utseende under 1400-talets senare hälft efter södra sidoskeppets uppförande och västra klosterlängans breddande.

Wiederherstellung des Aussehens der Südfassade in der Restoration of the aspect of the south façade in the sec.
zweiten Hälfte des 15. Jhds, nach der Erbauung der süd- half of the 15th cent. after the construction of the south-
lichen Nebenschiffes. aisle.

vanlig utveckling. Utvidgningen skedde på så sätt, att korgångens valv bortbrötos och dess södra vägg påbyggdes i höjd, varefter nya högre liggande valv inslogos och bågöppningar till mittskeppet uppbrötos i den ursprungliga kyrkans södra vägg, så att delar av denna vägg kommo att kvarstå som klumpiga fyrkantiga pelare. Redan tidigare hade ett kapell, »Erstaviksgraven», uppförts i korsgångens östligaste del (jfr s. 92 och fig. 93). Det nya skeppets valv och väggar dekorerades med kalkmålningar, vilka delvis finnas bevarade (jfr s. 151). Dessa målningar ha en helt annan karaktär än 1200-

T. Josephson delin.

Fig. 95. Rekonstruktion visande norra fasadens utseende under slutet av medeltiden, sedan västra klosterlängan utbyggt framför kyrkans västfasad.

Wiederherstellung des Aussehens der Nordfassade im ausgehenden Mittelalter, nach der Ausbaug der westlichen Klosterreihe vor der Westfassade. Restoration of the aspect of the north façade at the end of the middle age after building out of the west cloister before the west front of the church.

talsmålningarna. I motsats till dessa, som strängt ansluta sig till arkitekturformerna, ha de senare målningarna klätt hela valv- och väggytorna som en tapet.

DATERING Valvstrålarna i södra sidoskeppet ha en form, som väsentligen tillhör 1300-talets slut och 1400-talets förra hälft. Deras genomskärning är närmast hjässpunkten rek-

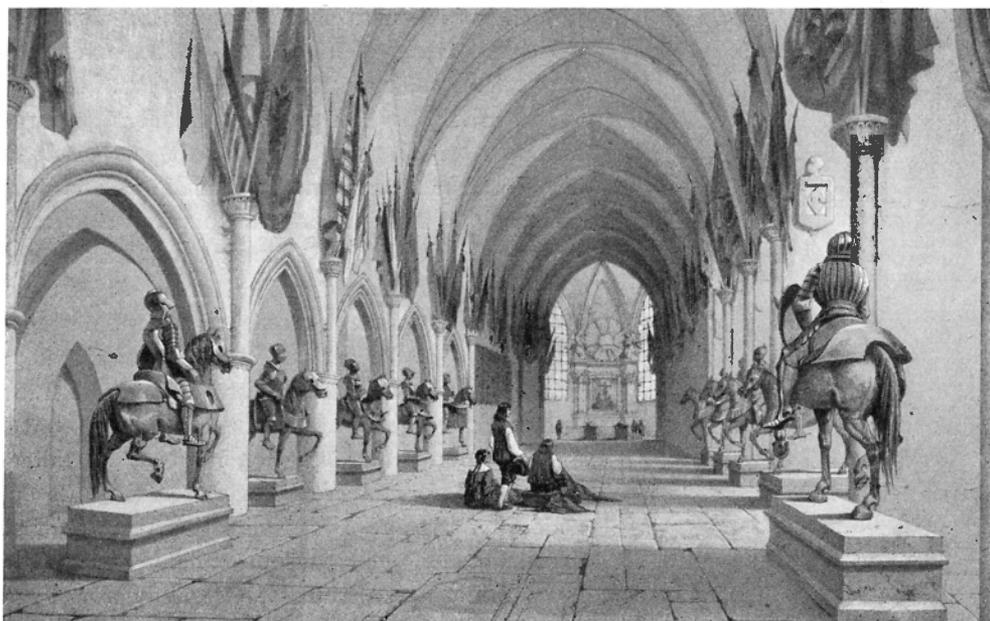

Fig. 96. Interiör av Riddarholmskyrkan omkr. 1840. Litografi efter teckn. av A. Mayer. Ur »Voyages de la commission scientifique du Nord en Scandinavie, pendant les années 1838—40».

Das Innere um 1840.

The interior about 1840.

tangulär, längre ned klöverbladsformad. Å andra sidan finnas i valven målningar, vilka knappast kunna vara utförda senare än omkring 1460 men väl något årtionde tidigare. Emellertid finnes uppgift om ett donationsbrev från år 1451, genom vilket borgaren i Stockholm Knut Trulle och hans maka skänkte ett stenhus till underhåll av ett kor och ett altare. Koret skulle ligga emellan »Köpmanna-Korin och Jössa Skötta Koor oppa nya hvalvena».¹ »Oppa nya hvalvena» betyder intill eller i närheten av nya valven. I kyrkan finnas inga andra valv, vilka 1451 kunna betecknas som nya, än södra sidoskeppets valv, emedan de övriga samtliga tillhöra 1200-talet. Härav skulle följa att valven, och därmed också södra sidoskeppet i dess helhet, skulle ha tillkommit kort före 1451. En möjlighet finnes emellertid att med »nya hvalvena» avsetts några valv i det byggnadsparti, som senare benämndes Erstaviksgraven. Målningarna ge emellertid ensamma en ganska god dateringsmöjlighet. Det är icke troligt att en så framstående och rik stiftelse som gråbrödraklostret i Stockholm skulle låta det nybyggda skeppet under någon längre tid stå odekorerat, då kyrkan i övrigt varit målad. Den våldsamma genombrytningen av den gamla sydväggen tvingade nästan till målning. Då målningarna förskrivs sig från 1400-talets mitt och knappast

¹ Jfr s. 105.

KYRKANS
KONST-
HISTORISKA
STÄLLNING

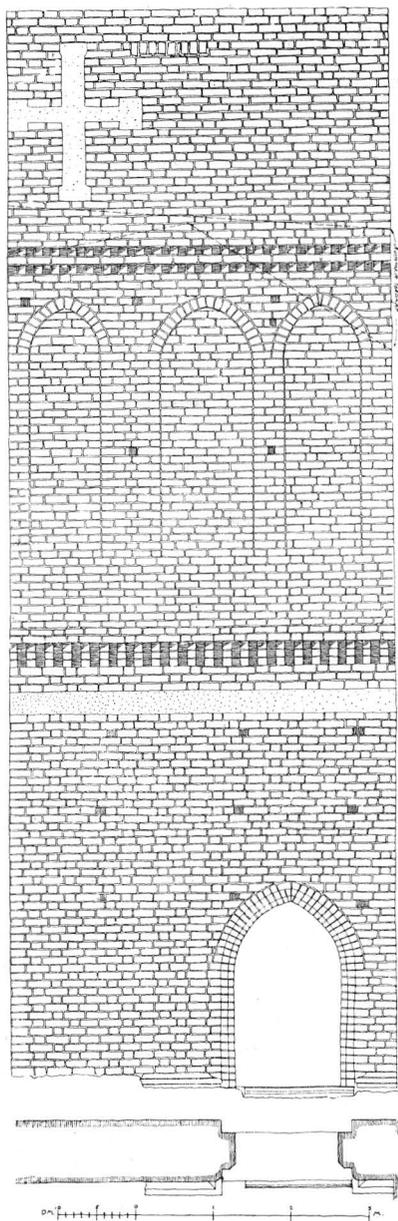

Fig. 97. Bevarat fasadparti av tornets senmedeltida del. Uppmåtningsritn. av T. Josephson 1927.

Beibehaltene Fassa-
denpartie des spät-
mittelalterlichen Teils
des Turmes. Preserved portion of
the façade of the to-
wer from the late
middle age.

kunna vara senare än från omkring 1460, blir resultatet även i detta fall, att södra sidoskeppet måste ha uppförts omkring 1400-talets mitt.

Riddarholmskyrkan är ett av de bäst bevarade exemplen på en typisk nordisk tiggarmunkskyrka från tiggarmunksordnarnas glanstid i vårt land. Franciskanerna och dominikanerna kunna visserligen icke uppvisa en lika strängt enhetlig och efter bestämda regler skapad arkitektur som en del äldre munkordnar, främst cistercienserna, men vissa för tiggarmunkarna karakteristiska drag kunna likväl urskiljas i deras byggnadskonst. Dessa gälla främst kyrkorummets utformning.

Tiggarmunkarna vände sig, i motsats till tidigare ordnar, till folkets breda lager, för vilka de öppnade sina kyrkor. Dessa blevo därför framför allt predikolokaler, icke, såsom tidigare varit fallet, huvudsakligen kultrum. Det gällde för tiggarmunkarna att skapa kyrkor, i vilka många människor på en gång kunde åhöra predikan och se de gudstjänstliga handlingarna.

Under tiggarmunkarnas första tid i Italien byggdes kyrkor av växlande typer, varvid andra ordnars byggnader, och främst cisterciensernas, fingo tjäna som mönster. Ur cistercienserkyrkan utvecklar sig i Italien ett flertal typer av franciskaner- och dominikanerkyrkor. Den kanske mest utmärkande kyrkoformen är den på vilken bl. a. S. Francesco i Pisa, S. Francesco samt S. Domenico, de båda sistnämnda i Siena, kunna nämnas som representativa exempel. Med sina rader av rakt avslutade kapell utefter tvärskeppets östra sida överensstämma de med de normala cistercienserkyrkorna, men i motsats mot dessa äro de enskeppiga och vanligen icke välvda utan försedda med öppna takstolar.

I länderna norr om Alpena står tiggarmunkarnas arkitektur betydligt friare i förhållande till den äldre byggnadskonsten. Här utveckla sig ett flertal starkt varierande typer. Man finner treskeppiga,

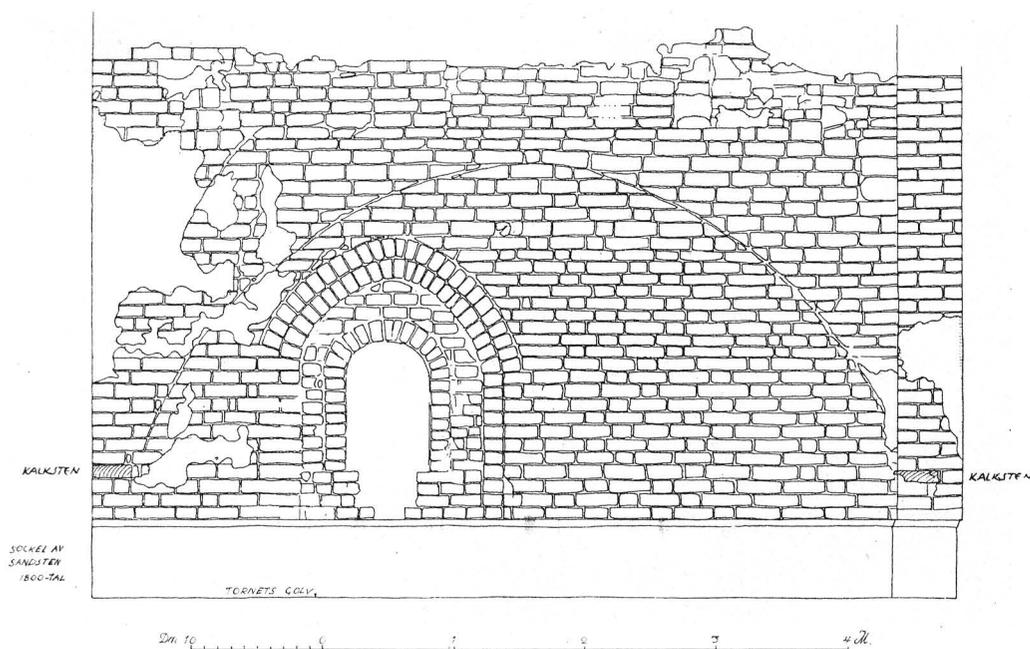

Fig. 98. Nedersta delen av tornets norra innervägg med den igenmurade norra portalen och spår efter bortrivet valv. Jfr fig. 99. Uppmätning av V. Westerberg 1915.

Unterer Teil der inneren Nordwand des Turmes, Lower part of the interior north wall of the tower with the blocked up north portal and traces of a vault.

enskeppiga, tvåskeppiga och firskeppiga kyrkor. Ett gemensamt drag hos alla typerna är det långt utdragna koret, som vanligen är av huvudskeppets bredd och ofta med polygonal avslutning. Det var munkarnas gudstjänstrum och var med ett korskrank avskilt från långhuset, som i sin helhet var avsett för folket. Bland tiggarmunkarnas kyrkor är den asymmetriska, tvåskeppiga typen, till vilken Riddarholmskyrkan hör, den kanske mest karakteristiska. Den förekommer tämligen ofta på tyskt kulturområde, och i de Skandinaviska länderna kan den sägas vara franciskanernas och dominikanernas normala kyrkotyp under 1200-talets slut och 1300-talet.

Bland svenska kyrkor av detta slag kunna nämnas franciskanerkyrkorna i Arboga, Jönköping och Ystad och dominikanerkyrkan i Lödöse. I Norge kan nämnas gråbrödernas kyrka i Bergen och i Finland dominikanerkyrkan i Viborg. I Danmark äro ett flertal kyrkor av detta slag kända, nämligen franciskanerkyrkorna i Svendborg, Odense, Horsens och Slesvig och dominikanerkyrkorna i Aarhus och Holbæk.

Franciskanerkyrkan i Ystad uppfördes någon gång under perioden 1260—1290 som en enskeppig, rakt avslutad kyrka med kryssvalv. Under 1300-talets förra hälft, före 1340, tillbyggdes ett långt, tresidigt avslutat kor av samma bredd som den äldre

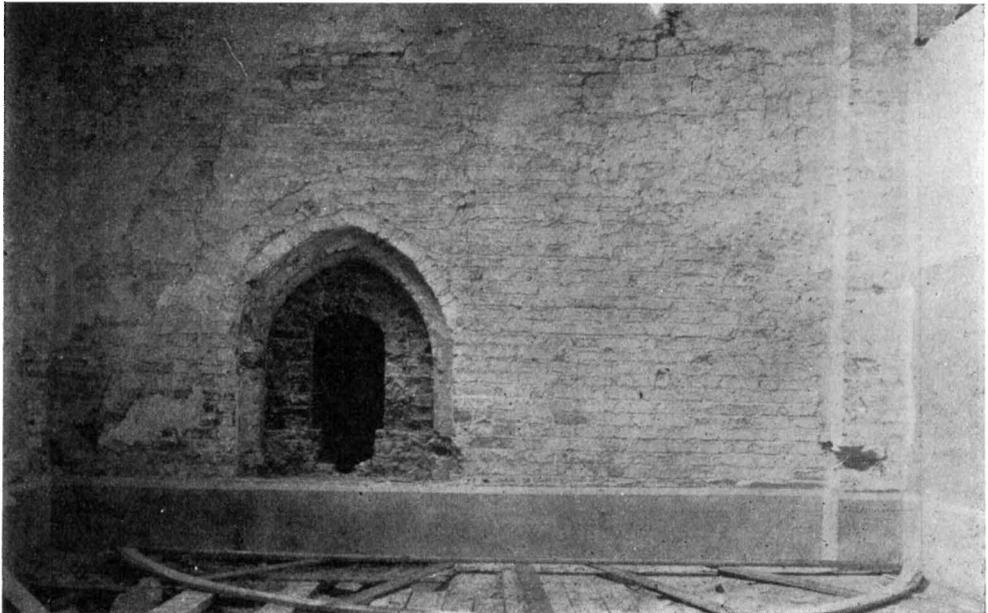

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 99. Nedersta delen av tornets norra innervägg. Jfr fig. 98.

Unterer Teil der inneren Nordwand des Turmes.

The lowest part of the interior north wall of the Tower.

kyrkan. Vid 1400-talets slut tillbyggdes ett lägre och smalare sidoskepp på södra sidan, varigenom kyrkan erhöll asymmetrisk plan.

Franciskanerkyrkorna i Horsens och Slesvig¹ byggdes likaledes ursprungligen enskeppiga med långa, rakt avslutade korbyggnader av ungefär samma bredd som kyrkan. Byggnadstiden för kyrkan i Horsens inföll mellan åren 1261 och 1275, och kyrkan i Slesvig byggdes ungefär samtidigt. Båda kyrkorna förändrades till tvåskeppiga på så sätt, att ett lägre och smalare sidoskepp tillbyggdes. Detta skedde i Slesvig omkring år 1300 och i Horsens före 1300-talets slut.

Dominikanerkyrkorna i Aarhus och Holbæk, av vilka den förra uppfördes omkring år 1275 och den senare under 1300-talets början, byggdes ursprungligen enskeppiga med kor av samma bredd som skeppet. Båda tillbyggdes omkring år 1400 med ett lägre och smalare sidoskepp, så att de erhöilo asymmetrisk plan.

Franciskanerkyrkorna i Svendborg, Odense och Arboga, och dominikanerkyrkan i Lödöse, ha liksom Riddarholmskyrkan från början byggts med asymmetrisk plan med ett långt kor av huvudskeppets bredd och ett lägre och smalare sidoskepp. Klostret

¹ Uppgifterna rörande de danska franciskaner- och dominikanerkyrkornas byggnadshistoria äro hämtade ur Vilhelm Lorenzens arbeten: De danske franciskanerklostres bygningshistorie (Köpenhamn 1914) och De danske dominikanerklostres bygningshistorie (Köpenhamn 1920).

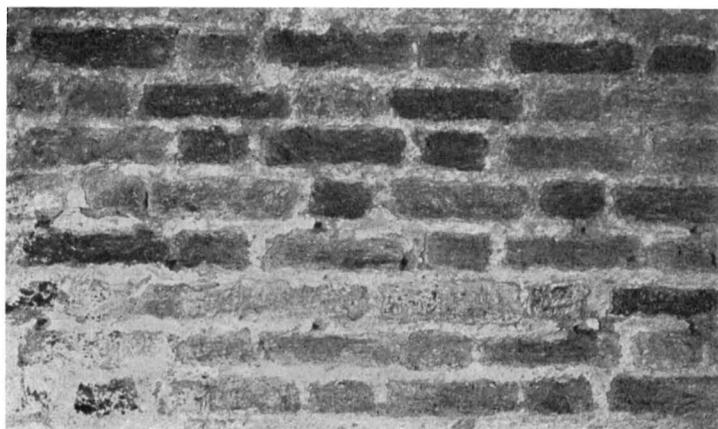

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 100. Detalj av ej fogstruket murverk i vendiskt förband, från insidan av tornets nordöstra hörnpelare.

Detail von nicht ausgefugtem Mauerwerk in wendischem Verband, von der Innenseite des nordöstlichen Eckpfeilers des Turmes. Detail of brick-work in vendish bond with not pointed commisures, from the inside of the pillar in the north east corner of the tower.

i Arboga grundades liksom Stockholmsklostret av konung Magnus Ladulås, och dess kyrka torde ha stått färdig vid ungefär samma tid som Riddarholmskyrkan, d. v. s. omkring år 1300.¹ Kyrkan i Odense uppfördes under 1300-talets förra hälft, och kyrkorna i Svendborg och Lödöse vid mitten av samma århundrade.

Av föregående mycket kortfattade översikt framgår, att den tvåskeppiga asymmetriska plantypen under 1200-talets slut och 1300-talets början är högsta modet inom de nordiska tiggarmunksordnarna. Ett flertal kyrkor av denna typ uppföras vid denna tid, och många äldre enskeppiga tiggarmunkskyrkor tillbyggs samtidigt eller under 1300-talets lopp, så att de blevo tvåskeppiga, vilket tydligen var en form, som väl lämpade sig för dessa ordnars behov. Riddarholmskyrkan i sin ursprungliga form kan därför sägas vara en typisk nordisk franciskanerkyrka från 1200-talets slut. Då kyrkan vid 1400-talets mitt utvidgas till treskeppig, följa bröderna i Stockholm likaledes en inom orden allmän strömning, som kan iakttagas på en mängd andra ställen. Mycket ofta sker förändringen på alldeles samma sätt som vid Riddarholmskyrkan, nämligen så, att den invid huvudskeppet belägna korsgångsarmen påbygges i höjd och öppnas

¹ Franciskanerkyrkorna i Stockholm och Arboga visa även i övrigt stora likheter. Bl. a. kan påpekas västfasadens dekorativa anordning, som är likartat komponerad i de båda kyrkorna, ehuru formerna genomgående äro enklare och mindre väl arbetade i Arbogakyrkan än i Stockholmskyrkan, vilket väl troligen är beroende därpå att den senare, där Magnus Ladulås valt sin gravplats, blivit så mycket rikligare understödd med gåvor. Den ovanliga decorationen med de förgyllda valvstrålarna i Riddarholmskyrkan är bl. a. ett vittnesbörd om att barfotabröderna i Stockholm haft god ekonomi.

mot kyrkan. Bland tidigare nämnda kyrkor som utvidgats just på detta sätt äro de i Horsens, Odense och Holbæk. De två förra ha tillbyggt under 1400-talet, den sistnämnda under 1500-talet.

I fråga om det arkitektoniska formförrådet tillhör Riddarholmskyrkan helt och hållet den baltiska riktningen inom vår medeltida tegelbyggnadskonst.

INTERIÖRENS
FÖRÄN-
RINGAR EF-
TER REFOR-
MATIONEN

Interiören behöll sitt medeltida utseende till den restaurering, som Johan III lät verkställa åren 1568—76. Då överkalkades de medeltida vägg- och valvmålningarna, och samtidigt erhöll kyrkan en ny altarprydnad, en nu försvunnen tavla föreställande nattvarden, och en ny predikstol. Framför altaret uppfördes de två ännu bevarade gravmonumenten över konungarna Magnus Ladulås och Karl Knutsson. I interiörens arkitektoniska utformning torde i övrigt ingen väsentlig förändring ha verkställts. Rummet hade alltså samma karaktär som under 1400-talet.

Vida mera ingripande voro de förändringar, som verkställdes under 1600-talets mitt. De många gravkor, som under 1630-, 1640- och 1650-talen byggdes, uppfördes framför befintliga fönster, och härigenom förändrades i hög grad belysningsförhållandena i kyrkan. Den blev visserligen icke mörkare än förut, ty gravkoren försågos i regel med stora fönster, men den konsekvent genomförda och säkerligen mycket verkningsfulla sidobelysningen från söder i mittskeppet ersattes med ojämn belysning, vars fördelning tillkommit genom en slump.

Under 1600-talets senare del får interiören mer och mer barockkaraktär, och denna utveckling fortsätter genom hela 1700-talet. Knektarna på väggar och rundpelare borthuggas, och valvstrålarnas profiler förändras genom avhuggning och påputsning.

Färgen hos valv och väggar är under denna tid svår att fastställa på grund av de talrika svart- och blåmålningar, som förekommit vid de kungliga begravingarna. Mellan dessa synes kyrkan dock ha varit vitmålad med ett manshögt, vid olika tider grått eller mörkt blått, fält kring väggarnas undre del. Se vidare härom s. 162. Den fasta inredningen, altare, predikstol, orgelverk och bänkar, får genomgående barockkaraktär. Sidoskeppen och gravkoren byggas fulla med läktare.

Rokokon sätter föga spår i interiören, som behåller sin barockkaraktär ända till 1800-talets början. Då verkställes mellan åren 1811—1817 en genomgripande restaurering av kyrkan under ledning av arkitekten Fredrik Blom. Det var vid detta tillfälle icke fråga om en reparation i 1600-talets och 1700-talets bemärkelse utan om en verklig restaurering med beaktande av byggnadens historiska minnen. Historisk sakkunnig var dåvarande protokollsekreteraren i utrikesexpeditionen C. F. Rothlieb.¹ Om de principer, som tillämpades, meddelar denne bl. a.: »Kyrkan som är byggd i Göthisk stil med korshvalf, ehuru icke efter Byggnadskonstens strängare regler, blef i möjligaste mätto bibehållen vid sitt forna utseende» (ROTHLIEB, s. 28),

¹ Rothlieb, C. F., förste expeditionssekreterare, historisk författare och samlare, f. 1783, d. 1835.

Fig. 101. »Ruin av Riddarholmskyrkan 1835.» Litografi av Strömer.

Die Kirche nach der Feuersbrunst 1835. Lithographie.

The church after the fire 1835. Lithograph.

d. v. s. man sökte återge den dess medeltida karaktär. Den fasta inredning, som nu utfördes och varibland särskilt bör nämnas orgelläktare och orgelfasad, utfördes emellertid icke i medeltida stil utan i rik empirestil¹ i vitt och guld. Valv och väggar ha även varit vita med svagt skär brytning.

Tidens historiskt romantiska betraktelsesätt fick vid denna restaurering ett ståtligt uttryck genom överflyttandet av statens trofésamling och andra historiska relikier till den nu till grav- och minneskyrka förvandlade Riddarholmskyrkan, där fanorna uppsattes i stora knippen kring valvkonsolerna i koret och mittskeppet, samt i gravkoren. Bland andra relikier, som uppställdes i koret, voro även »följande Vapen-Rustningar, hemtade från Arsenalen hvilka omgifna af Trophéer, blefvo uppställda på Consoler i kyrkan, nemligen: på första pelaren till höger från Altaret, Birger Jarls rustning;

¹ ROTHLEIB anmärker härom, att »om man i formerna af Orgelverket, med dess hvalf, ej igenfinnen den Göthiska stilen; så är orsaken att man varit föranlåten följa stilen af de prydnader, Kyrkan fört ägde; hvaribland Altar-prydnaden är den hufvudsakligaste» (s. 38). Altar-upsatsen är utförd 1678 efter ritningar av N. Tessin d. y. och är ett typiskt barockarbete.

på den andra till venster, Konung Gustaf I:s med hans Svärd; på den tredje till höger, Konung Magnus Ladulås och på den fjerde pelaren till venster, Konung Carl VIII Knutssons Rustning».¹

Vid kyrkans brand 1835 räddades inventarierna och även troféerna. Kyrkan restaurerades ånyo åren 1838—46 av arkitekten A. Nyström.² Interiören utfördes nu i nygotisk stil och gjordes så långt som möjligt symmetrisk genom påspikning av trä, som rörades och putsades. Den kalkfärgades i en mörkt rödbrun färgton varefter trofé-samlingen ånyo uppsattes på ungefär samma sätt som före branden. Även stora delar av Livrustkammarens samlingar av vapen och rustningar fördes nu till Riddarholmskyrkan och uppsattes där. Fig. 96 visar interiörens utseende omkring 1840, vid vilken tid dess restaurering i huvudsak var färdig. På 1850-talet bortflyttades Livrustkammarens vapen och rustningar, men trofédekorationerna bibehölls till 1906, då de nedtogos och bortflyttades. Fig. 23, 24 och 26 visa interiörens utseende före sistnämnda förändring. Då kyrkan berövats dessa prydnader, var dess förfallna skick så i ögonen fallande, att en restaurering blev nödvändig. Den verkställdes åren 1914—1922. Arkitekt och arbetschef var hovintendenten Gustaf Lindgren och professor Martin Olsson Byggnadsstyrelsens och Riksantikvariens kontrollant samt ledare för de historiska arbetena. De medeltida arkitekturformerna och den medeltida putsytan med dess målade dekorer har vid denna restaurering ånyo framtagits, medan interiören i övrigt fått behålla alla de prydnader från olika tider, som funnos bevarade.

TORNET

Tornet, som är en senare tillbyggnad, är uppfört i vinkeln mellan kyrkans ursprungliga västfasad och västra klosterlängans nordgavel med användande av dessa gavelmurar, vilka nu ingå i väggarna i tornets nedre del. Till sin plan är det kvadratisk och i hörnen försett med kraftiga, utbyggda, i plan likaledes i huvudsak kvadratiska hörnpelare, vilka omsluta äldre murpartier (pl. I). Materialet är tegel. Tornet har en bred, bänkförmad sockel av saltsjösandsten, vilken döljer den över marken belägna delen av grunden. På denna står en slät sockel av granit, insatt på 1840-talet. Hörnpelarna räcka till ungefär två tredjedelar av tornkroppens höjd och äro avtrappade och förtunnade ungefär på sin halva höjd (fig. 103).

I väggarna mellan hörnpelarna finnes på varje sida en stickbågig ljudglugg med spetsbågig omfattning. Varje glugg har på vardera sidan en likaledes spetsbågig blindnisch. Spetsarna på dessa gluggar och nischer äro belägna strax nedanför hörnpelarnas avslutning. Nedanför denna nischrad finnes en annan, även den bestående av en spetsbågig glugg, på vardera sidan omgiven av en blindnisch av samma form. Såväl gluggen som nischerna äro nu igenmurade. Delvis döljas de av hörnpelarna, vilka

¹ Att dessa Rothliebs historiska attributioner, utom beträffande Gustav Vasas rustning, äro oriktiga, torde knappast behöva påpekas. Att han i detta fall hyst någon misstanke härom framgår av följande anmärkning: »Om dessa Rustningar äro de verkliga kan jag ej bestämma; men åtminstone är anledning dertill hvad de trenne sistnämnde angår.»

² NYSTRÖM, PER AXEL, f. 1793, d. 1868, arkitekt.

Fig. 102. Riddarholmskyrkans norra fasad före branden 1835. Uppmät-
ningsritning av Fredrik Blom 1835. B. St.
Nordfassade vor der Feuersbrunst 1835. The north façade before the fire 1835.

uppmurats senare, så att de ställvis täcka nischernas halva bredd. Under nischerna komma andra blindingar i form av horisontala band, delvis igenmurade. Västfasadens nedre del har ännu en rad igenmurade nischer och ännu en bandformig blinding, och samma anordning jämte en tandsnittsfris och en korsformig blinding återfinnes på motsvarande plats på norra väggen, dold av Torstensonska gravkoret (fig. 97).

I jämnhöjd med hörnpelarnas avslutning löper en av gjutjärnskonsoler uppburen list, som likaledes är av gjutjärn. De delar av tornets murverk, som befinna sig under denna list, te sig vid ett hastigt påseende enhetliga; de äro, med undantag för mindre ilagningar, enhetliga i färg. Det ovanför densamma befintliga murpartiet skiljer sig däremot såväl genom former som färg starkt från de underliggande. Det har tillkommit vid en reparation efter kyrkans brand 1835 och är utfört i nygotisk stil efter ritning av professor E. G. Göthe¹. Tegelmått: 29 × 14 × 7 cm. Tornets nuvarande utseende i övrigt härrör sig i allt väsentligt från denna tillbyggnad.

Över den nyss omtalade gjutjärnslisten följer ett slätt murparti, prytt på varje sida med en urtavla och tvenne korsformiga blindingar. Däröver följer en annan, kraftig gjutjärnslist. Ovanför denna äro murarna förtunnade och i hörnen utformade till åttakantiga pelare, vilka skjuta upp fristående ett stycke över den egentliga tornkroppen. I denna översta del av tornet finnes på vardera sidan ett stort spetsbågigt fönster och tvenne korsformade blindingar.

Tornet avslutas med en hög, genombruten spira av gjutjärn, utförd efter ritning av Göthe (stadf. $\frac{4}{12}$ 1838). Fig. 104 visar den stadfästa ritningen och fig. 105 ett tidigare förslag till spira, ävenledes av Göthe. De ovan omtalade hörnpelarna uppbära mindre spiror av gjutjärn, vilka sammanbindas med den stora spiran genom »hörnornament av gjutjärn», i nygotisk stil utförda efter ritning av arkitekten Axel Nyström stadfäst d. $\frac{30}{7}$ 1846 (fig. 106).

I tornets västra vägg finnes en portal i nygotiska former och över densamma ett runt rosettfönster i samma stil, bägge utförda efter ritningar av arkitekten Nyström. Ritningen, fig. 107, är daterad 1843. Portalomfattningens listverk och kolonner äro av järn och oljemålad puts, rosverket av järn och dörrarna av ek. Kolonnernas kapitäl äro prydda med vinlövsornament.

Genom portalen kommer man in i ett mindre vindfång, uppfört vid senaste restaureringen, och därifrån i tornets nedre våning, som innehåller ett kvadratisk rum, vars golv ligger 5 trappsteg högre än golvet i mittskeppet. Tornrummet öppnar sig mot mittskeppet med en stor arkadbåge, uppbruten i kyrkans gamla västfasad. Till kyrkan leder en stentrappa av samma bredd som arkadbågen. Tornrummets södra vägg utgöres av västra klosterlängans norra gavel, som beskrivits s. 107. I övriga väggar finnas rester av äldre anordningar, vilka omtalas i det följande. Rummet övertäckes med ett fyrtaligt kryssvalv med profilerade ribbor. I tornrummet är orgel-

¹ GÖTHE, ERIK GUSTAF, f. 1779, d. 1838, skulptör, professor vid Konstakademien.

Foto G. Askberg 1926.

Fig. 103. Riddarholmskyrkan från nordväst.

Das Äussere von nordwesten.

The church from the north west.

läktaren inbyggd. Den är uppförd efter ritning daterad 1817 av arkitekten Fredrik Blom¹ men har senare undergått en del förändringar, senast vid sista restaureringen, då den sänktes och dess kolonner förkortades. Orgelfasaden fyller större delen av tornbågen, och orgelläktarens golv avdelar tornrummets nedersta del till en vestibul vid västra ingången.

Som tornet tillkommit under olika byggnadsperioder, behandlas i det följande varje sådan för sig.

TORNETS SEN-
MEDELTTIDA
DELAR

Nedre delarna av norra och västra väggarna ungefär till hjässhöjd för valvet i tornrummet äro uppförda i munkförband. De östra och södra väggarna tillhöra, som redan är nämnt, kyrkans äldsta byggnadsperiod. Norra och västra väggarnas tjocklek är endast omkr. 80 cm., varför den nya byggnaden icke tyckes ha varit ämnad att uppföras till någon större höjd. Munkförbandet i tornväggarna slutar på något olika höjd i norra och västra väggarna men i stort sett ungefär där röstet i kyrkans gamla västgavel börjar. Därefter vidtager ett annat slags murverk i vendiskt förband. Det tillhör en senare byggnadsperiod, 1500-talet.

Av fasadytorna av denna äldsta del av tornet finnes numera intet synligt i kyrkans yttre på grund av om- och tillbyggnader. Däremot finnes större delen av norra fasaden bevarad orörd av omändringar och brand i en smyg, som uppstått mellan tornets norra vägg, dess norra hörnpelare och Torstensonska gravkorets södra vägg och dit man sedan 1915 kan komma genom tornets ursprungliga norra portal (fig. 97). Teglet ligger i munkförband, men på det sätt, att kopparna ligga i vertikala rader och bilda ett slags mönster, såsom framgår av uppmättningsritningen. Fogarna äro jämna och väl strukna samt icke alldeles fulla. De ha strukits från två sidor, så att en svag rygg bildats mitt i fogen. Foghöjd 15—20 mm. Murverket har bomhål. Hela fasaden är rödfärgad med rester av vita upplinjerade fogar. Denna målning härrör emellertid icke i detta fall från medeltiden utan troligen från 1600-talet. Den övergår nämligen utan avbrott på en från denna tid stammande igenmurning av norra portalen (jfr s. 138).

Norra portalen visar i fasaden en mycket tryckt spetsbåge. På insidan är omfattningsbågen tydligt spetsbågig. Portalomfattningens profil framgår av fig. 97. På bågge sidor om portalen finnas profilerade sockelstenar av kalksten.

Ett stycke ovanför portalen har norra fasaden en bandformig blindering och tre skift ovanför denna en sågsnittsfris av tre skifts höjd. Däröver följer ett nu igenmurat, tryckt spetsbågigt fönster, som på vardera sidan är omgivet av en blindnisch av samma form och där ovanför ett par sågsnittsfriser av ett skifts höjd. Överst, invid nordöstra hörnpelaren finnes en större korsformig blindering.

Västra fasaden har varit prydd på likartat sätt, men är nu mycket skadad genom ombyggnader och lagningar. En bandformig blindering och två spetsbågiga blindnischer, som äro belägna i jämnhöjd med norra fasadens motsvarande nischer, finnas bevarade.

¹ BLOM, FREDRIK, arkitekt, f. 1781, d. 1853.

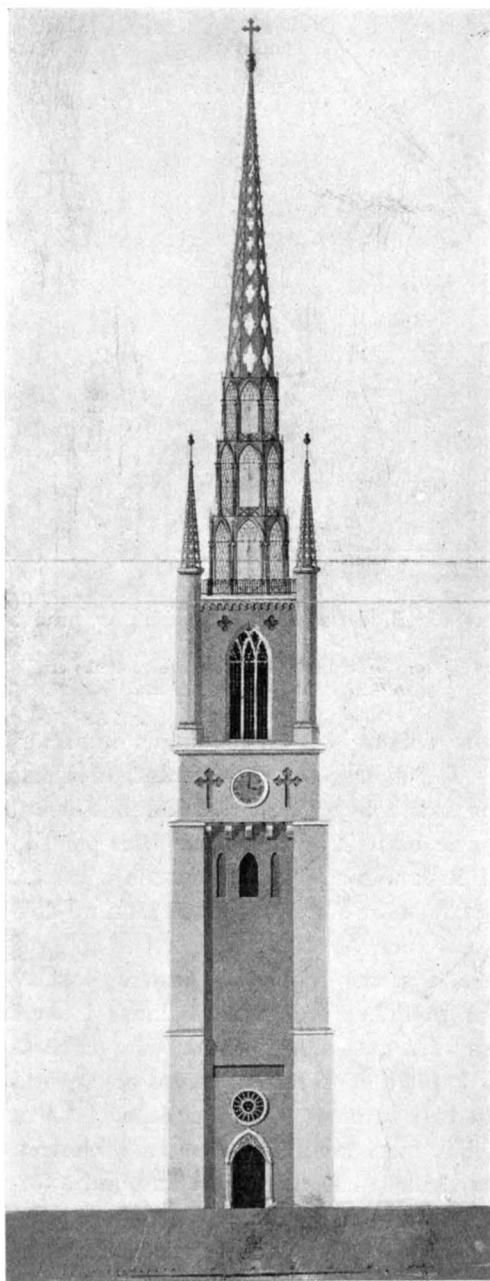

Fig. 104. Ritning till påbyggnad och ny spira av gjutjärn för Riddarholmskyrkan av G. Göthe, stadf. 1838. B. St.

Zeichnung für eine neue Turmspitze von Gusseisen, Drawing for a new spire of cast iron by G. Göthe, not von G. Göthe 1838. 1838. executed.

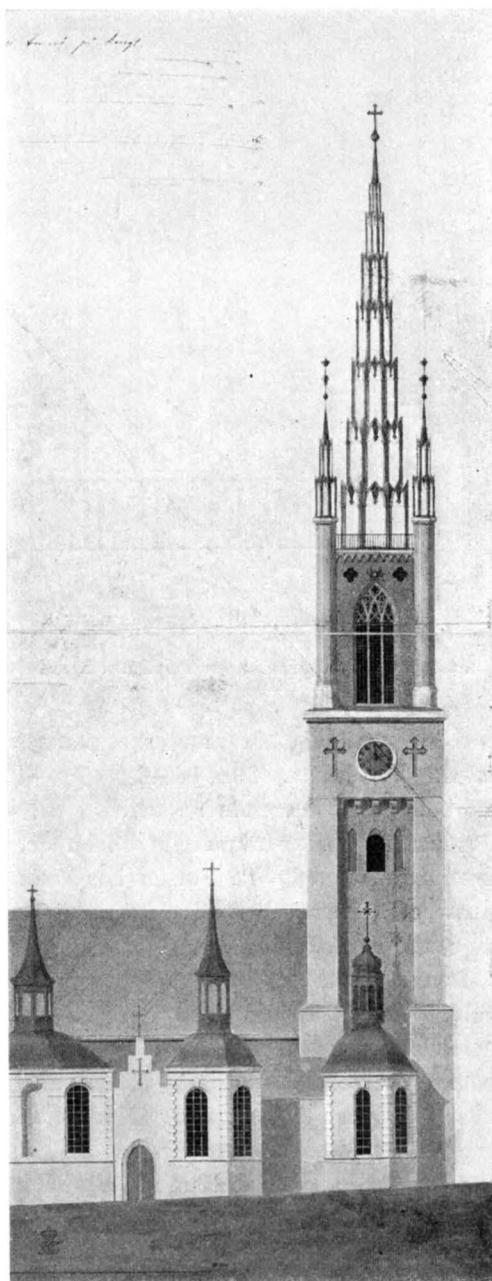

Fig. 105. Förslag till påbyggnad och ny spira av gjutjärn för Riddarholmskyrkan av G. Göthe. Ej utförd. B. St.

Vorschlag zu einer neuen Turmspitze von Gusseisen, Project for a new spire of cast iron by G. Göthe, not von G. Göthe. Nicht ausgeführt. executed.

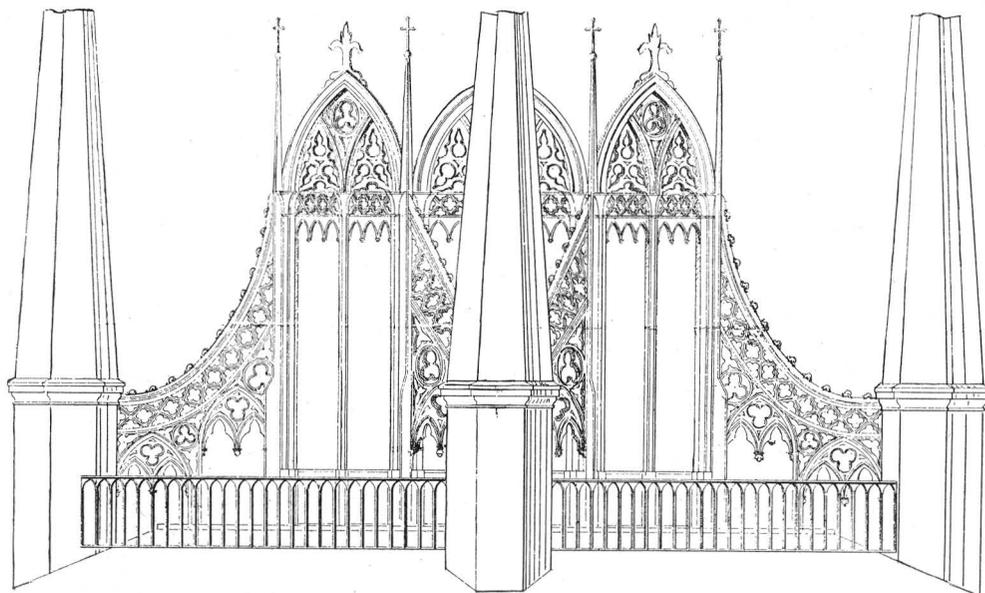

Fig. 106. »Ritning till hörnornament av gjutjärn» för Riddarholmskyrkans spira av Axel Nyström 1846. B. St.

Zeichnung für Eckornament der Turmspitze, von A. Nyström 1846. Drawing for the ornaments of the corners of the cast iron spire by A. Nyström 1846.

Även invändigt är murverket i tornets nedre del uppfört i regelbundet munkförband. Tegelmått: 29×13 — $14 \times 7,5$ — 8 cm. Teglet är gott och välbränt, men har ett helt annat utseende än teglet i till kyrkans äldsta byggnadsperiod hörande delar. Fogarna äro helt summariskt tillslätade. Väggarna ha redan från början varit putsade invändigt (fig. 99). På putsen har varit utförd kalkmålning av senmedeltida karaktär, varav ett ganska obetydligt fragment finnes bevarat norr om västportalen men nu dolt av läktarens bjälklag.

Denna äldsta del av tornet har varit uppdelad i tvenne våningar, vardera täckt av valv. Undervåningens valv är bortrivet, men märken av detsamma finnas i såväl norra som västra väggarna (fig. 98 o. 99). Det har varit ganska lågt och har vilat på hörnpelare av tegel, upptill avslutade med enkla kapital av kalksten, varav rester sitta kvar i NO och NV hörnen. Man har kommit in i rummet genom portalen i norra väggen. Genom dörren i norra klostergaveln har man kommit vidare in i klostret. För att denna dörr fortfarande skulle kunna användas, har man gjort en mindre förtagning av en halv stens djup i den tillbyggda västra väggen på det sätt fig. 84 visar. Valvet i bottenvåningen har haft så stor höjd, att det lämnat spetsen av kyrkans västportal fri, om den varit av samma höjd som portalen mellan norra skeppet och vapenhuset.

Rummet har haft en, möjligen två stickbågiga gluggar. Den ena finnes delvis

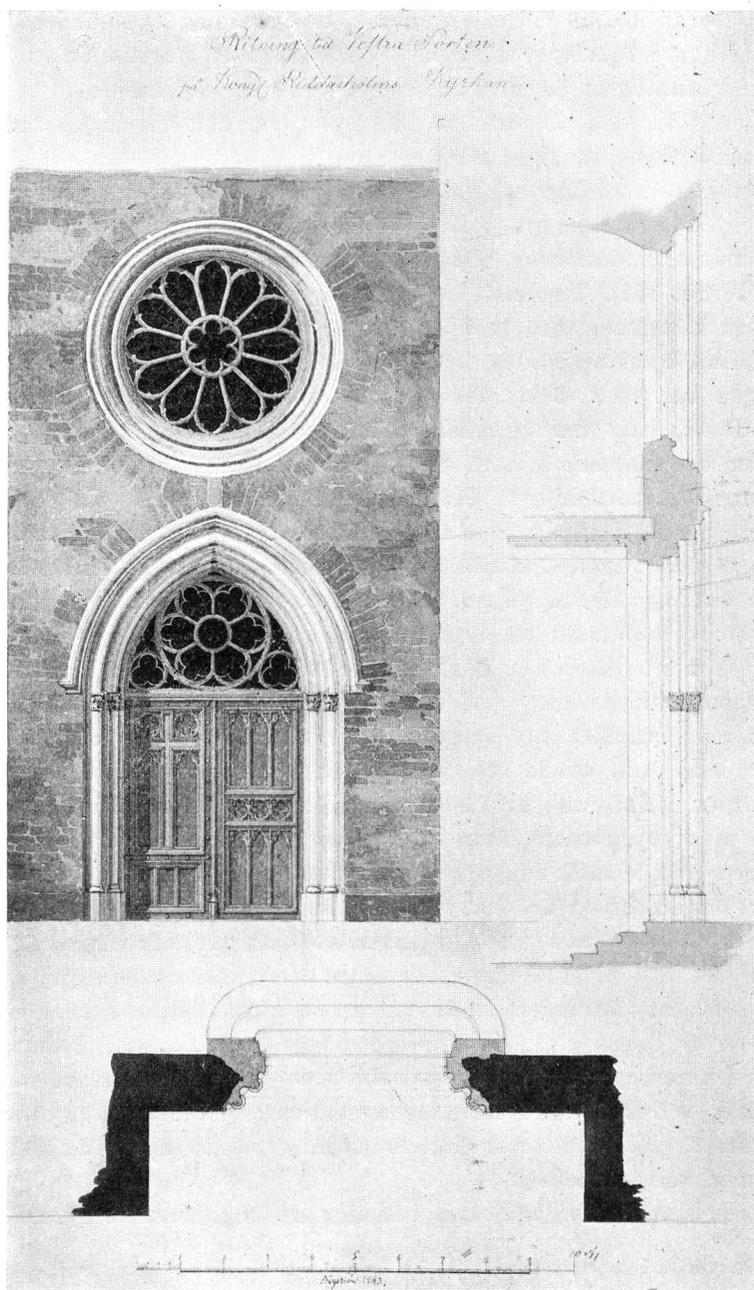

Fig. 107. Ritning till västportal för Riddarholmskyrkans torn av Axel Nyström. 1843.

Zeichnung für das Westportal des Turmes, Drawing for the west portal of the tower, von A. Nyström 1843. by A. Nyström 1843.

bevarad norr om nuvarande västra portalen. Den har suttit uppe under själva valvet. Smygens underkant är belägen 2,20 m. över nuvarande golvet i tornrummet. Den andra gluggens befintlighet är mera oviss. Spår av densamma, ehuru ej fullt säkra, synas i fasaden söder om västportalen. Om detta spår härrör från en liknande glugg, har denna varit belägen tämligen nära marken.

Portalen i tornets nordvägg har någon gång under 1500-talets slut eller 1600-talets förra del, före Torstensonska gravkorets uppförande, delvis igenmurats och omgjorts till ett mindre rundbågigt fönster (fig. 99). Säkerligen har detta skett 1634, vilket år tornet fick västportal (jfr s. 141). Tegelmått i igenmurningen $30 \times 14 \times 7$ —8,5 cm. I murverkets nedre del ligga kalkstenar med profilerad kant, vilka möjligen kunna vara trappsteg. Då Torstensonska koret uppfördes, fick fönstret intet ljus, varför det blev igenmurat.

Övervåningen har varit täckt med ett valv av i huvudsak samma form som det nuvarande. Detta, som har klockhål, vilket det ursprungliga troligen saknade, är inslaget under den reparation, som följde efter branden 1835.¹ Dess svicklar och sköldbågar äro dock medeltida.² Sköldbågar finnas intill östra och södra väggarna. De vila i N och S på i hörnen insatta medeltida murepelare, i SV hörnet däremot på en ur västra väggen utkragad konsol av tegel. Övre rummet har haft tvenne ljusöppningar, dels en låg i västra väggen nära golvet sittande stickbågig glugg med sned smyg, dels ett högre sittande smalt fönster på norra väggen, vilket redan omnämnts i samband med norra fasaden (s. 134). Det är utvändigt spetsbågigt; invändigt har det en stickbågig omfattningsbåge.

Den ringa murtjockleken hos väggarna i tornets nedre delar visar, att byggnaden ursprungligen icke varit avsedd att uppföras till någon större höjd. Den har tydligen endast utgjort en förlängning av västra klosterlängan, som utdragits framför kyrkans västgavel, så att nybyggnadens nedre våning kunnat tjäna som ett vapenhus framför västra portalen och framför ingången till klostret. Det har varit nödvändigt att ge tillbyggnaden mindre bredd än den gamla klosterlängan, för att takfallet icke skulle dölja den vackert dekorerade delen av kyrkans västfasad. Västvæggen är satt så nära åt öster, som det låtit sig göra utan att avstänga den gamla klosteringången. Rummets övre våning har haft förbindelse med den gamla klosterlängan genom en dörr, som upptagits i en av gamla klostergavelns spetsbågiga blindnischer. Denna ingång har vid senaste restaureringen ånyo upptagits och leder nu till orgelläktaren.

Fig. 95 visar en rekonstruktionsritning av kyrkan, sedd från norr efter nybyggnadens uppförande. Med undantag för tinnarna, av vilka inga säkra spår finnas, är rekonstruktionen väl grundad.

DATERING

Murverkets och arkitekturdetaljernas beskaffenhet angiva, att tornets nedre del är av

¹ Den profilerade strålen runt klockhålet är inslagen 1915. Före detta år fanns ingen stråle eller profil på denna plats.

² Ritsar i putsen, utförda vid sista restaureringen, visa gränsen mellan medeltida och nytt murverk i svicklarna.

senmedeltida ursprung. Tegelmått och teglets utseende är ungefär detsamma som i kyrkans från 1400-talets mitt stammande södra skepp, varför det synes troligt, att även tornet tillkommit under 1400-talets mitt eller senare del. Härför talar även såväl det å s. 138 omtalade målningsfragmentet på västra väggens insida, vilket har senmedeltida karaktär, som fasadens blindingar, som äro av sen form.

Det över den nu beskrivna äldsta delen av tornet följande murverket är av likformig beskaffenhet ända tills 1800-talsmurverket vidtager. Teglet ligger i vendiskt förband; tegelmått: 29—31 × 14—15 × 9—10 cm. Av fasadernas fogbehandling finnes intet bevarat i ursprungligt skick. På insidan är murverket starkt skadat av brand.

Det har redan omnämnts, att ifrågavarande del av tornkroppen har tvenne över varandra belägna rader av spetsbågiga gluggar och blindnischer. Den nedre radens yttersta nischer äro på alla tornets tre fria sidor till halva sin bredd avskurna av tornets hörnpelare. Detta är däremot icke fallet med den övre radens nischer, vilka sitta fullt symmetriskt mellan hörnpelarna. Härav följer att hörnpelarna uppförts senare än den del av tornet, i vilken de förbyggda nischerna äro belägna. Som nedan meddelas, blev tornet påbyggt i ett par omgångar under Johan III:s tid, och i samband med den sista av dessa måste hörnpelarna ha uppförts. Av det anförda följer också, att en vågrätt liggande söm måste finnas i tornkroppen, ehuru den icke numera kan iakttagas. Troligtvis är den belägen mellan de två omtalade nischraderna.

Det första påbyggandet av tornet ägde rum under de reparations- och byggnadsarbeten på kyrkan, som utfördes under åren 1568—1576. Räkenskaperna från denna reparation förstördes vid en brand i Kammararkivet i början av 1800-talet,¹ men de huvudsakliga åtgärderna refereras samstämmigt av ROTHLIEB och POSSIETH, vilka åberopa sagda räkenskaper som källa. De uppgiva för år 1573, att »Utom Tornets murning, förfärdigades väningsrum i Klosterhuset».² Den omtalade påbyggnaden torde ha sträckt sig till något över nocken på kyrkans gamla västgavel till den skarv, som ovan uppvisats måste finnas i murverket mellan de två i fasaderna synliga nischraderna.

¹ Enligt meddelande av kammararkivarien A. E. Afzelius.

² Övriga omtalade arbeten vid denna reparation äro: »År 1569 nedtogs Klosterhusets tak genom CARL TORNBYYGARE och täcktes sedan med bly och det lilla Tornet på Klostret förbättrades.

År 1570 borttogs gamla kopparen af Kyrkotaket, uträtades, sliptes och pålades å nyo; hvarjeme murningen i och utom Kyrkan begyntes och fortsattes.

År 1571 förfärdigades Predikstolen, Bänkar samt annat innandöme af trädvirke.

År 1572 fortsattes murningen och taktäckningen: Kyrkan hvitlammades innantill, då ock alla gamla Vapen och målningar på väggarna utströkos.

År 1574 börjades Orgelverkets byggnad.

År 1575 uppsattes Altaret och Altar-Taflan, hvilken sistnämnda Konung Johan III skänkte ifrån Slotts-Kyrkan, hvarefter arbetet i allmänhet fortsattes till den 1 Maj 1576; då kostnaden uppgått till 25,022 märker Stockholms mynt» (ROTHLIEB, s. 26—27).

Även under åren närmast efter 1576 torde en del arbeten ha pågått i kyrkan eller klostret att döma av ett Johan III:s brev i Sandbergska samlingen i K. A. (X 346) till fogden i Sollen-tuna, Vallentuna och Seminghundra härader, Nils Eriksson (dat. $\frac{8}{2}$ 1578). Konungen skriver:

Det är troligt, att tornet efter denna första påbyggnad haft det utseende, som Franz Hogenbergs stick (fig. 3). av Stockholm från Brunkeberg visar.¹ Tornet är här ganska lågt och täckt av ett fyrsidigt, svagt lutande tak, avslutat med en låg spets.

Det nya tornet vann emellertid icke Johan III:s gillande. Konungen önskade det högre och avslutat med »een skiön högh spitz.» I ett brev »till Bårgmester och Rådih i Ståchholm, ath the lathe bygge och beprydhe Staden, Datum 1 Januarij [15]81» säger han, att »Såsom wij och endeligin welle, att alle Stadsens befästningar, bådhe Torn, Porthar, Murar och Wallar, så och kyrkierne dårsammestädz skolle blifwe förbättrade och igen opbygde, och efter dett att wij och welle att Tornett opå Klösterkyrkian på Gråmunckeholm, skall vtij denne vår medh muring blifwe fulfölgd, så högdtt som wij dätt hafwe ährnadh, ther opå sådan skall blifwe bygdtt, Een skiön högh spidz och i lijke motto också opå dän Finske Kyrkiann, Tesslikest welle wij och hafwe något förändrett opå StadzKyrchian, huileke wij medh vår bekostning, welle lathe beställe, Därföre hafwe wij för godtt ansedtt, att huardere vtaf eder blifwer tilldeeleet sijn andpartt vtaf sådane bygningar ther i Stockolm, opå dett, att dett kunde sådan däste snarare, och Alfvarsambligere blifwe företagitt och fortt drefwett, Och fördänskuld förordnah tigh Oluf Gunmundsen, att du vtij dätto åhr, skall tigh opå taghe förb: te Clösters och Kyrkiers bygningar — — — och på dett, att den ene bygningen icke skall förhindre thän andre, så welle wij att nu medh dett förste, skall medh muringen blife begyndtt opå Klösters Tornedh, medan thär till åhr bådhe Kalck

»Efther thett Nils Ericksonn wij ändeligenn och för alth vele haffwe fulfölgt medh then Clösterbygningh, som wij befalet haffwe här på Gråmunckeholm, hafues förhänder. Ther till wij nådigt haffuer eftherlatidtt then Kyrcketijend, som nu i thette året inkomen åhr vdi Täby, Wada, Angarne och Ösby kyrckehebbber vti Walentuna häradt; varföre är vår wilie och alffwarlige befallning, att du nu strax schall här inkomme lathe samme Kyrcketijendh och them våre tilförordnade som samme Clösterbygningh förestå öffwerantwarde: Ther du haffver digh effther rätte.»

Man har tidigare betydligt överdrivit storleken av dessa Johan III:s arbeten. Bland annat har uppgivits, att koret då tillbyggt och erhållit sin nuvarande form. Undersökningen av själva monumentet har till fullo visat, att detta är oriktigt och att koret i sin nuvarande form är ursprungligt. Bland övriga förändringar, som med orätt tillskrivits Johan III:s reparation, kan nämnas insläendet av valven i södra sidoskeppet. Även detta är, som undersökningen av byggnaden visat, felaktigt. Valven ha kalkmålningar från 1400-talets mitt. Grundorsaken till den felaktiga uppfattningen är att som källa använts ett efter ett äldre träsnitt utfört kopparstick av DIONYSIUS PADT-BRUGGE, visande Kristiern II:s intåg i Stockholm d. 7 sept. 1520. Som redan S. CURMAN uppvisat i en 1911 avgiven kritik av ett förslag till kyrkans restaurering, äger denna även i huvudsak mycket felaktiga bild intet som helst värde i fråga om byggnadens detaljer. Detsamma gäller även om en del andra äldre avbildningar.

¹ Det bör påpekas, att bägge de omtalade sticken av FRANZ HOGENBERG torde kunna anses som ganska tillförlitliga. Den bild, som det från Brunkeberg tagna sticket visar av Riddarholmskyrkan, överensstämmer i allt väsentligt med den fullt säkra rekonstruktion av byggnaden, som kunnat göras med tillhjälp av bevarade spår å monumentet självt. Vad tornet beträffar, kan bilden icke kontrolleras, men ingen anledning finnes att antaga, att denna lätt synliga byggnadsdel skulle ha återgivits oriktigare än övriga mindre lätt iakttagbara delar.

och Tegell i förråd» (RIKSREG. 1581, fol. 127). Arbetet pågick också följande år, då konungen anslog till »förbyggingh» av Gråmunkeholms kyrka 2¹/₂ pundläst spannmål av kyrkotioden i Westerbotten samt 6 tunnor smör och 2 skeppund gäddor av prästernas i Lule och Skellefte taxa (RIKSREG. 1582 d. 2⁰/₁).

Om någon spets verkligen blev uppsatt vid detta tillfälle är tvivelaktigt. Om så har skett, tycks den icke ha tillfredsställt konungen, ty redan 1584 skriver han till Willam Boij, »att han skall late förändre then Spetzen på Clöster kyrken» (RIKSREG. 1584 2⁴/₃). Befallningen tyckes dock icke ha lett till något resultat, ty den upprepas 1589, då konungen skriver: »Effter thett Oluff Grelson wij medh thett förste i Währ wele haffue en annen spitz opsatt på Gråmuncke Klöster Kyrkie, efter thett, som M. Willem Boij weet föreserifue. Derföre är vår willie och befallningh, att dw nu i winter besteller och lather införe så mykedh wireke och annen tilfongh, som der till will behöffues. Och wele wij att förskriffne spitz, såsom och spitzten på S:te Clara skole blifwe både techte med Kopper» (RIKSREG. 6¹/₁ 1589).

Huruvida förändringen då verkställdes låter sig icke avgöras, men troligt är att så skedde. I stort sett torde tornspiran vid slutet av Johan III:s regering ha haft samma utseende som den har på Henrik Keyzers bild av Stockholm 1637 (fig. 9) och som den, med vissa mindre betydanle förändringar, bibehöll ända till branden 1835. Spirans detaljer framgå tydligt av uppmättningsritningarna, fig. 76 o. 102. ROTHLIEB uppger (s. 30) utan angivande av källa, att »år 1620 byggdes de fyra små Tornen eller Spirorna, som i hvarje hörn af Tornet omkring den stora Spiran är uppförde på de Stödjepelare eller Contreforts, som omgifva Tornets hörn och bekläddes dessa Spiror med koppar och pryddes med förgyllda flaggor». Uppgiften kan icke bestridas men har ej heller kunnat bestyrkas.

FÖRÄNDRINGAR
UNDER
1600-TÅLET

År 1634 utfördes en del arbeten i tornet troligen mest förstärkningsarbeten i samband med upphängningen av de nya klockor kyrkan erhöi i gåva av drottning Kristina. 1634 förekommer bl. a. följande utgifter för tornet: »Gaffz åth Timbermännerna då dee fulkomnade klocke stapulen Uti Clöstret 1 t:a Ööll för 10 dlr». Samma år d. 1 juni erhöi »Capitain Bengt Jönsson sampt hans Fändrich Hans Lårich, för dett dee medh deeras Compagni Upwindade Klockorna i Thornet och satte dem ij stapulen¹ 60 dlr». Den 6 juni betalades »till Timbermän då dee Vpreste Spitzen opå thornet till 1 t:a Ööll Penningar 5: —». Likaledes betalades till timmermän för arbete »opå thorns förbindning in Decemb: 1634 2 dlr 68 öre Huitmijnt».

Sistnämnda år uppfördes en ny portal i tornets västvägg i stället för den i norra väggen belägna medeltida portalen. Den beskrives av ROTHLIEB, på vars tid den ännu fanns bevarad, på följande sätt. Den hade »yttre prydnader af Stenhuggeri-arbete, nemligen: tvenne Colonner, stående på hvar sin väl uthuggna fot och öfver sig hvar sina Engla-hufvuden. Bredvid Colonnerne stå tvenne stora bilder af sten. Den på norra sidan föreställer Verldens Frälsare, Jesus Christus, hafvandes på sin vänstra hand ett

1600-TALS-
PORTAL

¹ D. v. s. den träkonstruktion som fanns inbyggd i tornet för klockornas upphängning.

klot, hvarpå står ett kors, som fordom varit förgylt, och visar med högra handen åt himmelen. Den andra föreställer Moses med sina tvenne taflor. Öfver dörren är ett, efter den tidens smak verkställt stenhuggare-arbete, som är med tvenne Englar utsiradt, och öfverst mitt öfver portalen en Engel, stående uti en niche och hållande i vänstra handen ett kors. Allt detta blev vid sista reparationen¹ bibehållit med några smärre förändringar» (ROTHLIEB s. 32).

Av denna portal finnas numera inga rester bevarade. Den bortrevs 1844 och ersattes med den nuvarande nygotiska putsportalen. Av ROTHLIEBS beskrivning att döma har den haft ungefär samma utseende som Tyska kyrkans ungefär samtidigt utförda sydportal. På den som fig. 101 återgivna bilden av Riddarholmskyrkan efter branden 1835 synes en del av portalen, men den överensstämmer ganska dåligt med ROTHLIEBS beskrivning. Troligen utfördes samtidigt med renässansportalens ett fönster över densamma, antingen på det nuvarande rundfönstrets plats eller ock i tympanonfältet. 1662 finnes med säkerhet ett fönster på tornets västfasad, ty då utför »mäster Daniel glassmästare 1 stort nijtt fönster öffuer Wästra dören» (RÄKENSK. 1662). 1677 tyckas bilderna vid portalen ha varit sönderslagna, ty sagda år gjordes en utbetalning till mäster Johan Köpke Steenhuggare för det han »gordt hufwun och hender upå bilderna» på stora kyrkoporten. Samtidigt uppfördes »ett skuur öfwer stora Portalen, Taket under med olliefärga blåa och guhla stiernor» målat. Portalen blev »med olliefärg grått anstruken och der hoos Swarta Lister» (RÄKENSK. 1677). 1731 utbetalades »Åkare Löhn för en gl Sten Pelare från Gambla Slättet, och til Kijrekiän, som sattes emot Pelaren på Kijrekiogafwelen» (RÄKENSK. 1731).

1735 gjordes en utbetalning till målaren Anders Gothman för det han »anstruckit Stora Kijrek dören på båda sidor med dess Sten Sürater och bilder med grå allie färg och för gijlt med äckta gull nemligen tie bud orden på Mosij Sten tafflor och på äpplät samt åhr tallet tillsammans 54 dlr kmt». År 1784 erhöi Olof Berggren för det han »repareradt åtskillige figurer samt giordt en Nij Arm på en Dito; förbättradt åtskillige Ornamenten 8 dlr 16 sk.». Vid samma tillfälle har målaren Pehr Biörn »anstruckit stora Kijrko dörrarna 2^{ne} gånger med Koppar Couleur» samt »Portalet med sina figurer med lius guhl Couleur 3^{ne} gånger» (RÄKENSK. 1784). 1820 repareras »Bilderna wid Stora Kyrkodörren» med gips af hofbildhuggaren Thoman»² (RÄKENSK. 1820).

Innanför dörren gjordes 1740 ett vindfång synligt å vissa äldre planer. Sagda års räkenskaper meddela, att Erich German »förfärdigat och hopsatt ett stort Skranck innan för Wästra Kijrekdörren, försedt med 4 dörrar och 8 Fönsterluffter med tillhörige Engelske bågar, samt det öfriga alt med Fijlningar lika på båda sidor bearbetat» (RÄKENSK. 1740).

Åren 1697—1700 repareras själva tornspiran med dess kopparbeklädnad grundligt

SPIRANS
REPARATION

¹ Den omtalade reparationen påbörjades 1811.

² THOMAN, ERNST PHILIP, ornamentsbildhuggare, f. 1760, d. 1833.

Förstnämnda år betalas till »Gullsmeden Mester Ferdinandus Zeel för den Nya Kyrckiohanens förgjällning, iemte tillagt gull 59 dlr». Följande år finnas stora utgiftsposter bl. a. till »Kopparslagaren Mester Lorentz Palm som förledet åhr opstigit på Tornet och nedertagit den gamle Hanen, samt En Ny förfärdigat och igen opsatt,¹ item beslagit Tornet och Taket med Koppar och Tornluckorne med järnbleck». 1726 vidtagas åter stora reparationsarbeten på spiran. Detta år åtager sig »Bijgg Mestaren Mester Michael Sontag at med egit Folek och egen bekåstnad förfärdiga alla nödvändiga Ställningar på Tornet at den gamla kopparen ifrån Spitzten af Tornet till Durchsickten kan nederrifwas och nij åter upslås igen, samt sielfwa Tornet under Kopparn på alla Sidor så reparera laga och förbättra, at det i alla deelar skall wara försvarligit och Tornet ingen fahra hafwa hwarecken af röta, dropp eller svicktande, utan vara ansvarig om någon Skada eller olijcka i Tiden på Tornet tima skulle som nu gienom Menniskelig Försichtighet hindras och förekommas kan». I lön erhöill han 1800 dlr kmt. 1746 utföras nya och lika omfattande reparationsarbeten. Dessutom förekomma nästan årligen mindre reparationsarbeten å spiran.

Den 28 juli 1835 slog åskan ned i tornet, varvid den gamla spiran fullständigt nedbrann. Den ersattes med den nuvarande genombrutna gjutjärnsspiran.

BRAND

Riddarholmskyrkans gamla tornspira hade en för sin tillkomsttid, 1500-talet, mycket karakteristisk form. Under 1400- och 1500-talen voro dessa höga, spetsiga spiror synnerligen omtyckta och använda, vilket sammanhänger med gotikens förkärlek för vertikalbetoning och strävan efter stor höjd på byggnaderna. Willam Boijs spira på Riddarholmskyrkan är ett exempel bland många på den seghet, med vilken de gotiska traditionerna fortlevde i vårt land, i synnerhet inom den kyrkliga byggnadskonsten. Detaljernas utformning med den lökformiga ansvällningen vid basen, urtavlor och »durchsichter» erinra starkt om allmänt förekommande tornformer i Willam Boijs hemland Nederländerna.

¹ Till belöning härför erhöill han följande år en silverpokal. Räkenskaperna omtala härom: »Gullsmeden MESTER FERDINANDUS ZEEL för en Sölfwer pocal med Låch oppå, om 24¹/₄ Lod, hwilken Kåpparslagaren MR LORENTZ PALM, som op satte den Nija Hanen på Ridderholms Kyrckiotorn till föräring bekom [1]699 d. 10 Januarj 35: 10 dlr». I sitt kvitto erkänner Palm sig ha »bekommit denne förgjllte bågaren till een Discretion för det iag wågat mitt Lijff och uppsatt hanen på riddarholms Kyrckiotorn» (jfr ROTHLIB, s. 30 not).

Foto K. Schultz 1917.

Fig. 108. Unggotisk kalkmålning tillhörande »grupp I» i korets östligaste valv (travée 2) 1290-talet. Frühgotische Kalkmalerei, der »Gruppe I» zugehörig, im Young Gothic painting belonging to the »group I» in the östlichsten Chorgewölbe, 1290-er Jahre. easternmost vault of the choir, about 1290.

MEDELTIDA KALKMÅLNINGAR

UNGGOTISKA
MÅLNINGAR

Unggotiska målningar. Samtliga valv i den ursprungliga tvåskeppiga kyrkan äro försedda med målningar av till synes enhetlig karaktär. Målningarna ha, liksom vårt tidigt gotiska dekorativa måleri i allmänhet, starkt arkitektonisk hållning. Det dekorativa systemet ansluter sig strängt till de konstruktiva formerna och framhäver dessa. Valvstrålar och knektar utgöra dekorationens stomme. De sakna i koret och huvudskeppet ornamentala dekoration. Formerna framhävas av målningen därigenom att strålarnas olika strängar äro målade i olika färger, i koret rött, blått och guld, i huvudskeppet rött, blått och vitt. Här finnes anledning att påpeka tillförlitligheten av Erikskrönikans uppgifter om kyrkan. Krönikan säger om koret, att »swigbogane äre alle lagde mz gul». Förgyllningen på valvstrålarna, som påvisats vid senaste restaureringen, bestyrka tillfullo riktigheten av krönikans uppgifter. Knektarna äro i

KORET OCH
HUVUDSKEP-
PETS VALV-
MÅLNINGAR

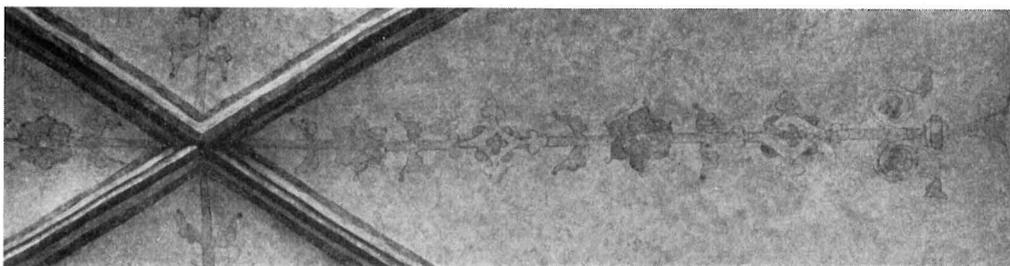

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 109. Detalj av kalkmålningarna i södra valvkappan i korets östligaste valv. Jfr fig. 108.
 Teil der Kalkmalereien der südlichen Gewölbekappe im östlichsten Chorgewölbe. Detail of the paintings in the south sectroid in the easternmost vault of the choir.

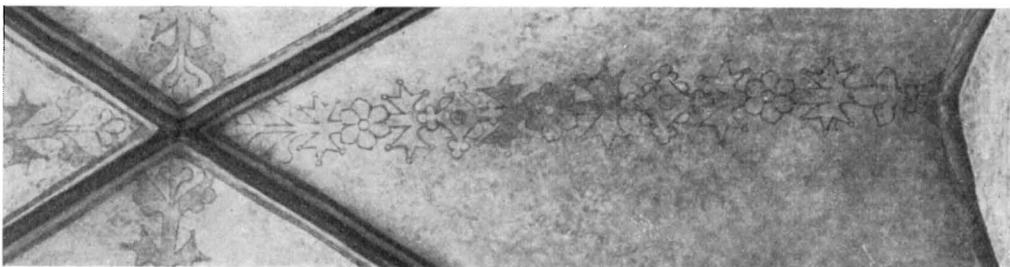

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 110. Unggotiska kalkmålningar tillhörande »grupp I». Detalj av norra valvkappan i korets västligaste valv (travée 4).

Frühgotische Kalkmalereien der »Gruppe I» zugehörig. Teil der nördlichen Gewölbekappe des westlichsten Chorgewölbes. Young gothic paintings belonging to the »group I». Detail of the north sectroid of the westernmost vault of the choir.

hela kyrkan målade i rött och grönt. Rundstavarna, som följa skärningslinjerna mellan valvkapporna och sköldmurarna, äro dekorerade med målade, röda, blå och gröna band, som äro virade runt stavarna. Vid sköldmurarnas hjässpunkter mötas de på vardera sidan från olika håll kring rundstavarna virade banden. De förenas, och från föreningspunkten växa utefter hjässlinjerna raka, strängt stiliserade träd med gröna, treflikiga blad och röda och blå blommor. De röda blommorna äro naturalistiska, rosliknande och sextaliga. De blå bestå av romber med trepass på spetsarna och med fyra bakom romberna framstickande röda foderblad. De kring rundstavarna virade banden äro tydligen tänkta som de i valven växande trädens rötter, som förena dem med jorden. I en del valv äro rundstavarna likväl enfärgade.

I valvsvicklarna växer i varje kappan ett annat, mindre träd. Alla träd i samma svickel stanna på samma höjd och omsluta svickeln som en bukett. De ha tre olika slags blad, treflikiga, treklöverblad och femflikiga (fig. 115 o. 116), men inga blommor. De nedersta grenarna hos dessa träd äro i regel höjda uppåt på så sätt, att de korsar varandra över mittstammen. De två västligaste arkadbågarna mellan mitt-

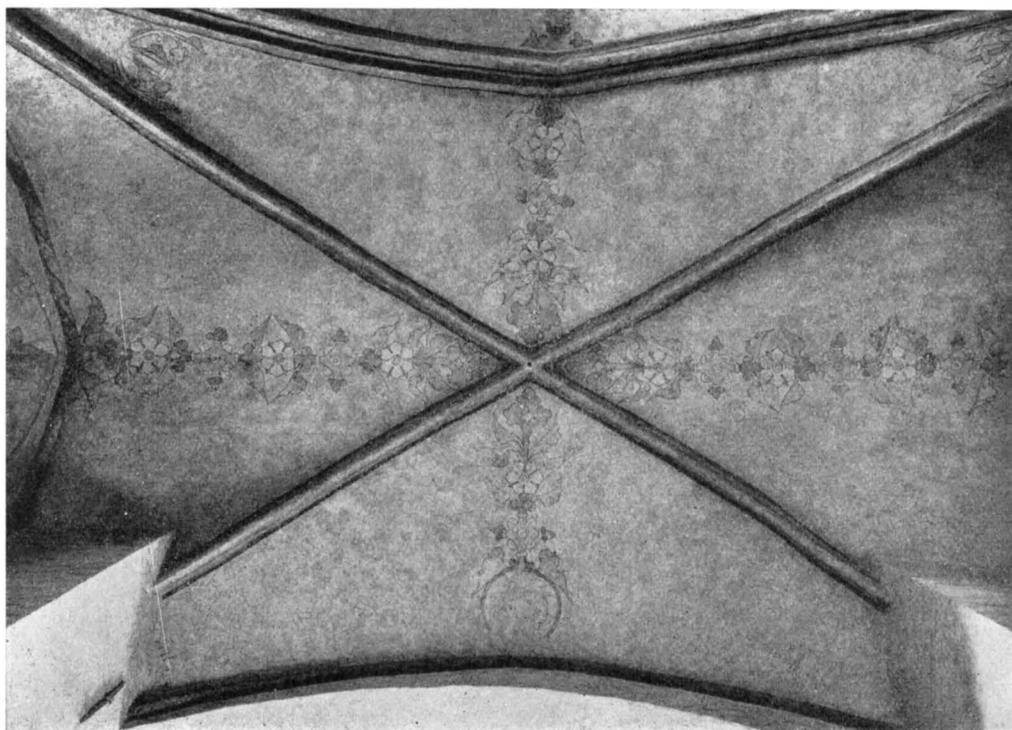

Foto K. Schultz 1917.

Fig. 111. Unggotiska kalkmålningar tillhörande »grupp II» i mittskeppets västligaste valv (travée 5). Frühgotische Kalkmalereien der »Gruppe II» zugehörig im Young gothic mural paintings belonging to »group II» in the westlichsten Gewölbe des Mittelschiffes.

skeppet och norra sidoskeppet äro delvis ornerade och omgivas av målade ornamentala bårder. Så har säkerligen även varit förhållandet med de östligare arkadbågarna, ehuru inga rester av dessa ornament blivit bevarade. De profilerade delarna av dessa bågar äro målade i röd och grön färg, vilket, såsom man kunnat konstatera, ursprungligen varit förhållandet.

NORRA SIDO-
SKEPPETS
MÅLNINGAR

I norra sidoskeppet äro målningarna något rikare än i kor och mittskepp med olika ornament i de olika valven. Anslutningen till arkitekturen är dock lika sträng. De symmetriska ornamenten följa valvens hjässlinjer och förgrenas och sammanflätas där de mötas kring cirklar, som äro slagna kring hjässpunkterna. Ornamentsformerna framgå närmare av bilderna fig. 126—131. Strålarna ha i detta skepp varit prydda med olika rut-, vigg- och bandmotiv, som emellertid endast i ett valv kunnat i sin helhet rekonstrueras.

VÄGGMÅL-
NINGAR

Även väggarna ha varit målade, åtminstone i koret, ehuru endast få fragment blivit bevarade till vår tid. Knektarnas kapital ha varit omgivna av på väggarna målade

Foto K. Schultz 1917.

Fig. 112. Unggotiska kalkmålningar tillhörande »grupp II» i mittskeppets tredje valv (travée 3).
Frühgotische Kalkmalereien der »Gruppe II» zugehörig im Young gothic mural paintings belonging to »group II» in
dritten Gewölbe des Mittelschiffes. the third vault of the nave.

ornament. På ett ställe är detta bevarat, nämligen vid knekten på norra väggen när mast öster om ingången till Karolinska gravkoret. Motivet är valvmålningarna mycket närstående. Kring arkadbågarna mot norra skeppet ha varit målade bårder, varav dock det mesta är förstört. Endast de två västligaste bågarnas motiv finnes bevarat (fig. 119 o. 123—124). Ornamentsformerna äro desamma som i valvmålningarna, parvis ställda treflikiga blad och mellan dessa fyrtaliga blommor. Bladen utväxa i ena fallet från ett i zigzag gående band, i det andra från ett kedjeband. Arkadbågarna äro i övrigt prydda med fyrpassformade blommor samt enkla rutmönster.

Korväggarna ha varit prydda med en serie stora figurmålningar, troligen apostlabilder. Två sådana bilder finnas bevarade på östväggen bakom altaret (fig. 121 o. 122). De långa slanka figurerna utfylla de smala väggfälten mellan fönstret och knektarna. Båda äro manliga, med nakna fötter, stående på invigningskors. Den ena håller en bok, den andra saknar attribut. Ett fragment av en tredje figur finnes på norra väggen

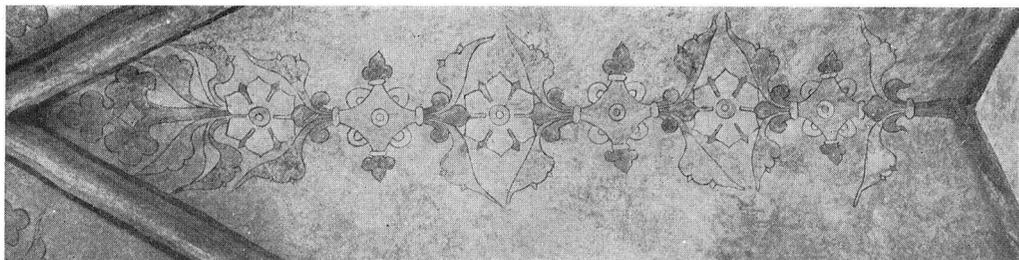

Fig. 113. Detalj av kalkmålningar av »grupp II» i mittskeppets västligaste valv. (Jfr fig. 111.)
Ausschnitt aus den Kalkmalereien von der »Gruppe II» im Detail of the mural paintings »group II» in the western-
westlichstesten Gewölbe des Mittelschiffes. most vault of the nave.

Fig. 114. Detalj av kalkmålningar av »grupp II» i mittskeppets tredje valv. (Jfr fig. 112.)
Ausschnitt aus den Kalkmalereien von der »Gruppe II» im Detail of the mural paintings »group II» in the western-
westlichstesten Gewölbe des Mittelschiffes. most vault of the nave.

omedelbart väster om ingången till Karolinska gravkoret. Denna bild håller ett svärd och är möjligen en Paulus. Bredvid bilden finnes ett invigningskors. Väster om korets västligaste fönster på norra väggen är ytterligare ett målningsfragment, som dock är så starkt skadat, att det icke kan närmare bestämmas.

Figurstilen är naturalistisk. Kropparna ha något svängd hållning; veckbehandlingen är omsorgsfull och vecken långa och mjuka. Händer och ansikten äro väl tecknade. En närmare stilanalys är svår att verkställa på grund av att så sparsamma rester finnas bevarade, men att målningarna ha ungotisk karaktär är alldeles tydligt. Att de äro samtida med valvmålningarna framgår bl. a. även av de med figurerna sammankomponerade ornamenten (fig. 121).

MÅLNINGAR-
NAS STIL

Korets och huvudskeppets målningar synas vid ett hastigt påseende vara fullt enhetliga, beroende dels på enheten i färg och dels därpå att samma stränga hänsyn till arkitekturen råder i alla dessa valv. Att samma målarlag utfört samtliga målningar i den ursprungliga kyrkan synes påtagligt. En närmare granskning visar emellertid, att en väsentlig olikhet finnes mellan korets och huvudskeppets ornamentik. Korvalvens ornament äro verkliga träd med blad och blommor utväxande från en

genomgående mittstam. Huvudskeppets ornament sakna däremot stam. De äro hopfogade av löst intill varandra fogade ornamentsdetaljer, som sakna organiskt sammanhang. En ingående analys av målningarnas stil har verkställt i »STUDIER» s. 65—87 och hänvisas därför till detta arbete. Målningarna uppdelas där i två olika grupper, som för korthetens skull benämnas »Riddarholmskyrkan I» och »Riddarholmskyrkan II». Till gruppen »Riddarholmskyrkan I» höra korets målningar, till »Riddarholmskyrkan II» huvudskeppets och norra sidoskeppets. Då inga övergångsformer finnas, utan varje valv i vardera gruppen strängt följer sin grupps schema, måste man förutsätta en tidsskillnad — kortare eller längre — mellan grupperna. Då det viktigaste ornamentsmotivet i gruppen II är en degenerationsform av det motsvarande ornamentet i grupp I, måste den senare vara äldre än den förra.

Inom vardera av grupperna finnas vissa olikheter i teckningssättet mellan de olika valvens målningar, som visa att de utförts av olika händer. I gruppen »Riddarholmskyrkan I» är första valvet från öster avvikande från de övriga genom ett sirligare, mera slutet teckningssätt. Bladen i detta valv (fig. 108 o. 109) ha mycket böjda konturer och väl utbildade skaft. Flikarna äro icke särdeles djupa och begränsas alla av böjda linjer. Ornamenten äro i sin helhet spensliga och sirliga. Detta valv har utförts av lagets skickligaste målare, »mästaren», möjligen som förebild för övriga valv, vilkas ornament ha en mera robust karaktär med grövre mittstam och mera klumpigt tecknade blad och blommor (fig. 110). Bladen äro korta, utan skaft och med bladskivorna direkt övergående i stammen. Bladens konturer äro sammansatta av rakalinjier.

En motsvarande olikhet kan iakttagas även inom gruppen »Riddarholmskyrkan II». Bland huvudskeppets målningar skiljer sig det västligaste valvets (fig. 111 o. 113) från de övriga genom sin skickligare teckning. Ornamenten äro där bredare och yvigare än i skeppets övriga valv. Bladen äro större och fylligare samt ofta tecknade omvikta. Mellan bladflikarna sitta små knoppliknande biflikar, vilka saknas i övriga valv där bladen äro små och förkrumpte och ornamenten stelare och magrare (jfr fig. 113 o. 114). Även ifråga om färgen finnes en viss olikhet, i det att toppblad och liljespetsar i det västligaste valvet delvis äro gula men i övriga valv röda. Västligaste valvet

10*

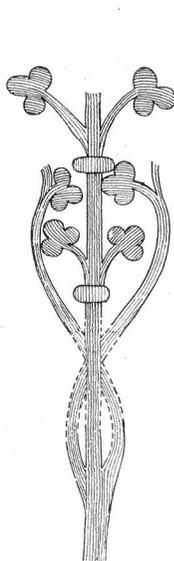

Fig. 115. Kalkmålning i valvsvickel i koret. S. Mårtensson delin.

Kalkmalerei im Chorgewölbe.
Mural painting in the vaultage of the choir.

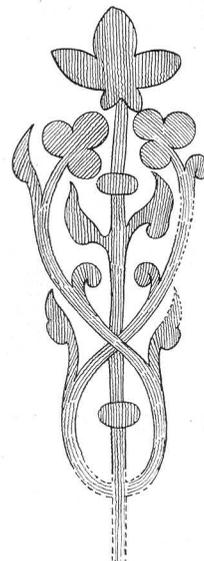

Fig. 116. Kalkmålning i valvsvickel i mittskeppet. S. Mårtensson delin.

Kalkmalerei im Hauptschiffe.
Mural painting in the vaultage of the nave.

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 117. Valvsvickel i mittskeppets västra del med ungotiska kalkmålningar.

Gewölbezwickel im westlichen Teil des Hauptschiffes mit frühgotischen Kalkmalereien. Spandrel in the western part of the nave with young-gothic mural paintings.

Foto T. Josephson 1927.

Fig. 118. Tegelsten, funnen i Riddarholmskyrkan, med ett före bränningen inristat ornament; omkr. 1300.

Backstein, in der Riddarholmskirche gefunden, mit vor dem Brennen eingeritztem Ornament, um 1300.

Brick found in Riddarholm Church with ornament carved before the burning, about 1300.

i mittskeppet liksom också valven 3, 4 och 5 i norra sidoskeppet (fig. 127 o. 129—131) äro utförda av »mästaren», de övriga av mindre skickliga medhjälpare (jfr *STUDIER*, s. 70—72).

MÅLNINGAR-
NAS KONST-
HISTORISKA
STÄLLNING
OCH DATE-
RING.

Av ungotiska kalkmålningar, som stå nära de i Riddarholmskyrkan befintliga, äro Strängnäs domkyrkas målningar de förnämsta. Andra finnas i Sigtuna Mariakyrka och i Västeråkers m. fl. kyrkor i Uppland (jfr *STUDIER*, s. 85). Strängnäs-målningarna kunna uppdelas i två grupper av olika ålder, benämnda »Strängnäs I» och »Strängnäs II», av vilka den förra är den äldsta. En jämförande undersökning av ornamentiken i Riddarholmskyrkans och Strängnäs domkyrkas målningar har verkställt i »*STUDIER*» s. 74—82. Undersökningen har givit det resultatet att, typologiskt sett, den inbördes ordningsföljden mellan grupperna är »Strängnäs I», »Riddarholmskyrkan I», »Riddarholmskyrkan II» »Strängnäs II», och allt talar för, att i detta fall den kronologiska ordningsföljden överensstämmer med den typologiska. Samtliga målningar ha utpräglad ungotisk karaktär¹ och måste av skäl, som på s. 119 angivits rörande gotikens

¹ En intressant parallell till valvmålningarnas ornamentik visar en i kyrkan funnen tegelsten som av gods och format att döma tillhör den äldsta byggnadsperioden. Den har det av fig. 118 återgivna ornamentet inristat på sin ena flatsida före bränningen.

genombrott i Sverige, ha tillkommit efter 1275. Erikskrönikans uppgift om valvstrålarna, »swigbogane», i koret, att de voro »alle lagde mz gul», ger en annan hållpunkt för dateringen. Språkforskningen har visat, att Erikskrönikan, som behandlar händelserna intill år 1319, är slutförd ungefär vid sagda år. Härav följer, att de i densamma omtalade kormålningarna »Riddarholmskyrkan I» måste vara utförda före detta år. Vi behöva emellertid icke nöja oss med denna vida gräns för dateringen. Strängnäs domkyrka invigdes 1291, och säkerligen ha de äldre strängnåsmålningarna, »Strängnäs I» utförts under tiden närmast före denna invigning. Riddarholmskyrkan stod, som s. 119 angivits, ännu 1290 under byggnad. Sistnämnda år dog klostrets huvuddonator, Magnus Ladulås, varefter de stora gåvor, som denne i sitt testamente tilldelat stiftelsen, kommo densamma till del. Bröderna kunde nu bygga kyrkan färdig och smycka koret med målning, varvid de läto förgylla valvstrålarna i koret, en i vårt land enastående och i tiggaremunkskyrkor över huvud taget knappast förekommande form av dekorerings, som med tanke på det använda bladguldets tjocklek måste ha varit mycket dyrbar. På grund av det ovan sagda torde korets målningar kunna dateras till 1290-talet och troligast till 1290-talets förra hälft. Som målningarna i huvudskeppet och norra sidoskeppet, »Riddarholmskyrkan II», påtagligen utförts av samma målarlag, är det knappast troligt att de äro avsevärt mycket senare än korets. De böra ha tillkommit under 1290-talets slut eller 1300-talets första årtionde.

Sengotiska målningar. Då kyrkan vid 1400-talets mitt utvidgades genom södra sidoskeppets tillbyggande, dekorerades den nytillkomna delen av kyrkorummet till såväl valv som väggar med kalkmålningar. De nya målningarna ha en annan karaktär än de ungotiska. I motsats till de sistnämnda, som strängt ansluta sig till arkitekturformerna för att framhäva dessa, breda de nya målningarna ut sig över väggar och valvkappor som tapeter med figurscener och mellan dessa ett nät av grenigt rankverk eller schablonerade stjärnor, så att ingen del av murytan lämnats odekorerad. Färghållningen hos de nya målningarna har emellertid anpassats efter de förut befintliga. De dominerande färgerna äro liksom i de ungotiska målningarna rött, blått och grönt. Utseendet framgår närmare av fig. 132, som visar det näst västligaste valvet i södra sidoskeppet, där målningarna äro relativt väl bevarade. I övrigt äro dessa målningar bibehållna i ett betydligt mera fragmentariskt skick än de ungotiska. Följande rester av målningar tillhörande denna grupp finnas bevarade:

SENGOTISKA
MÅLNINGAR

Södra sidoskeppets IV (västligaste) travée: Varken valv eller väggar ha några bevarade målningsfragment. Däremot finnes en mindre rest av en bladranka i nordvästra svickeln av det i denna travée delvis bevarade korsgångsvalvet. Detta fragment synes tillhöra samma tid som målningarna i södra sidoskeppet i övrigt. Färgerna äro rött och något svart.

Travée III. Valvmålningarna äro ganska väl bevarade (fig. 132). Strålarna äro bandade med snett dragna omväxlande röda, vita och gröna fält. Från strålarna utgå små krabbliknande, trefflikiga, omväxlande gröna och röda blad. Valvkapporna äro

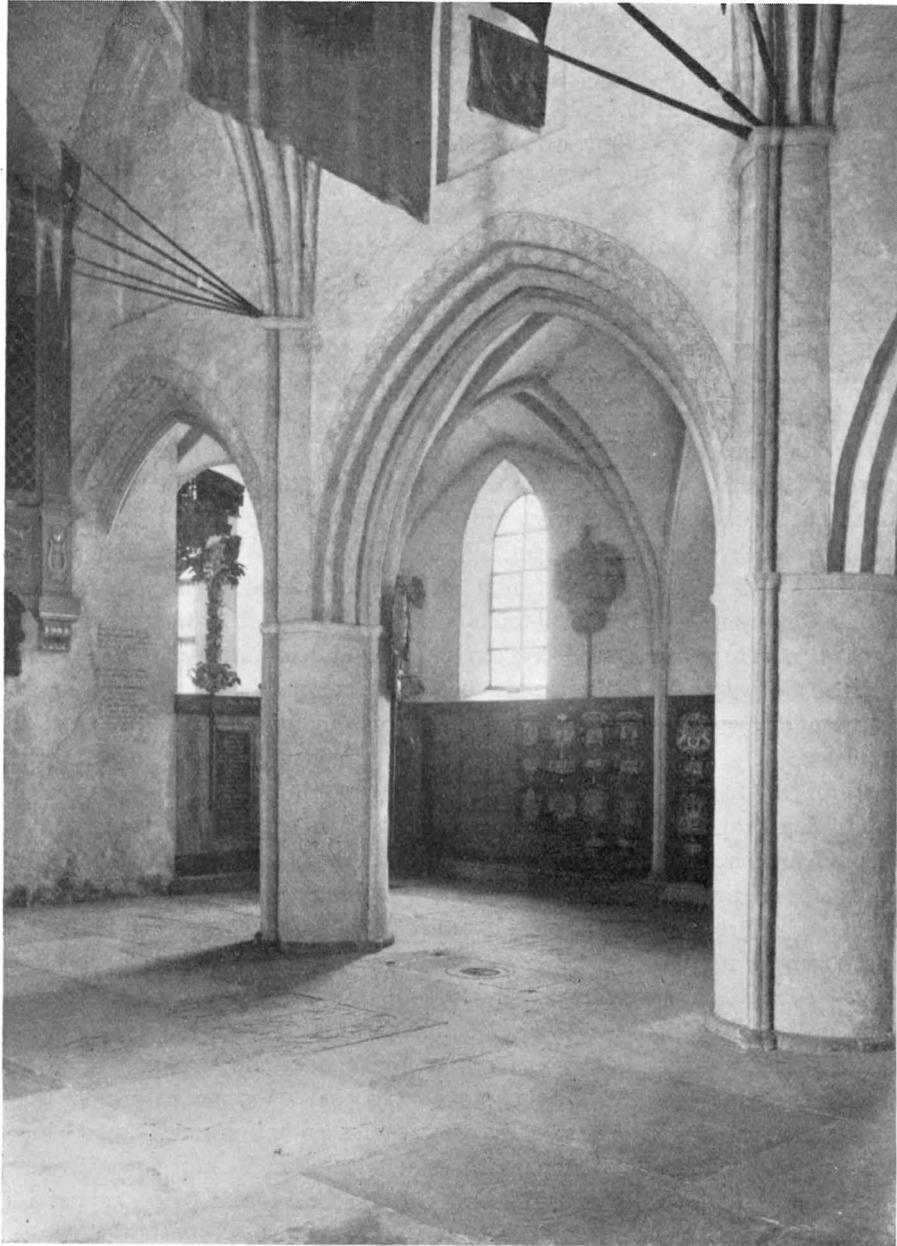
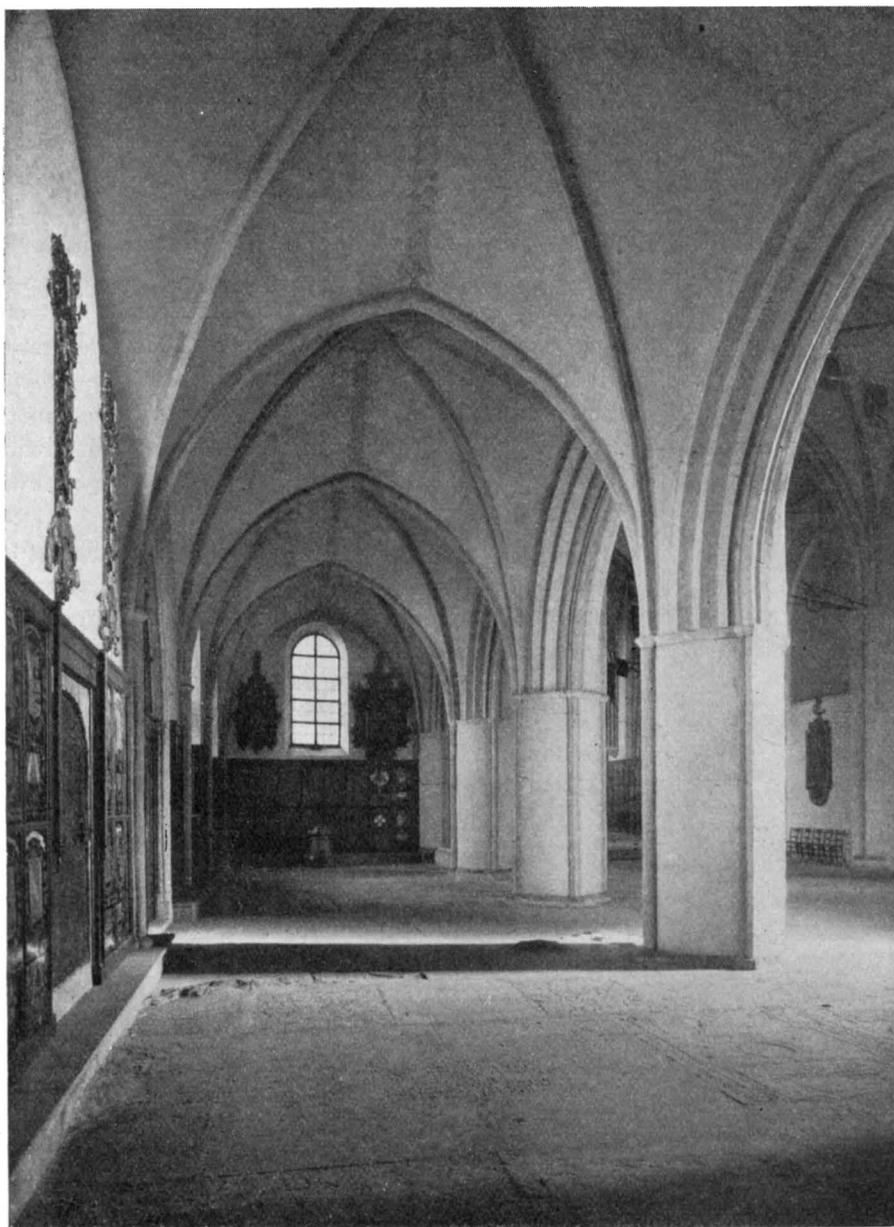

Foto. G. Askberg 1926.

Fig. 119. Mittskeppets nordvästra del med inblick i norra sidoskeppet.
Der nordwestliche Teil des Hauptschiffes. The north west portion of the nave.

N. Åzelius foto 1927.

Fig. 120. Norra sidoskeppet sett mot öster.
Nordlisches Nebenschiff gegen Osten. North aisle towards the east.

Fig. 121. Väggmålning på korets östvägg bakom altare-upsatsen. Efter kalkering i full storlek av C. L. Lundin 1915.

fyllda med ett grenigt rankverk med S-böjda grenar, treflikiga gröna och röda blad och stora sex- eller sju-taliga blommor. På södra väggen, väster om fönstret, finnas två mycket starkt skadade figurscener. Bakgrunden är strödd med schablonerade röda stjärnor. Scenerna åtskiljas av schablonerade röda bårder. I arkadbågen mot mittskeppet finnas talrika svagt synliga fragment av grenverk med figurer och språkband, troligen en framställning av »Jesse rot».

Travée II. Strålarna bandade vinkelrätt mot strålens längdriktning med röda och gröna band. (Bevarat endast till mindre delar). I kapporna fragment av rankverk av samma slag som i travée III. I arkadbågen mot mittskeppet fragment av figurer mot bakgrund strödd med röda, ej schablonerade stjärnor. Därjämte rankverk av samma slag som i valvkapporna.

Travée I. Inga rester av målningar finnas bevarade.

Även i mittskeppet finnas några fragment av målningar tillhörande denna grupp. I dess östligaste travée i sköldbågen till nuvarande sakristian¹ finnas fragment av en figurscen med nakna figurer (Jesu dop?). Bakgrunden är strödd dels med större schablonerade, dels med mindre, ej schablonerade röda stjärnor.

Mittskeppets västligaste travée. I västligaste nischen i södra väggen finnes rankverk med röda och gröna blad av samma form som i södra sidoskeppets valv (fig. 133).

Norra sidoskeppets östligaste travée. I detta valvs västra kapp finnas fragment av ornamental målning, som synes ha anslutit sig till den ungotiska. Fragmenten utgöras av svagt synliga, slingrande röda rankor med gröna blad, som ha svarta konturer. Målningarna äro utförda på den ursprungliga putsen och täcka delvis den ungotiska målningen. Dessa fragment ha sengotisk karaktär och äro möjligen tillkomna samtidigt med målningarna i södra

¹ Nuvarande sakristian, »Erstaviksgraven», har förr varit öppen mot mittskeppet, vilket förklarar målningens förekomst på denna plats. Sakristian är anordnad vid 1800-talets mitt. Jfr s. 92.

Wandmalerei an der Ostwand des Chores hinter dem Altaraufsatz. Mural painting on the east wall of the choir behind the altar-piece.

skeppet. De tyda liksom resterna av 1400-talsmålning på väggen i mittskeppets västligaste travée (fig. 133) på att hela interiören blivit målad samtidigt med södra skeppet och att i kyrkans ursprungliga delar, som redan hade ungotisk dekoration, denna fått bilda stomme för den nya dekorerings på samma sätt som skett i flera andra uppsvenska kyrkor, exempelvis Västeråker. Att så obetydliga delar av dessa målningar blivit bevarade skulle kunna bero därpå, att de utförts direkt på den glatta 1200-talsputsen, som blivit fet av röken från vaxljusen. På grund av alla de omputsningar, som kyrkan genomgått, skulle denna då mycket löst sittande dekoration i sin helhet ha blivit förstörd med undantag för här omnämnda fragment.

De nu beskrivna målningarna tillhöra en grupp, som ansluter sig till dekorationen i Strängnäs domkyrkas kor. Övriga till gruppen hörande arbeten äro spridda i Mälardalen. Dit höra bl. a. målningarna i Över-Selö och Åkers kyrkor i Södermanland, samt i Orkesta, Villberga och Håbo-Tibble kyrkor i Uppland. Strängnåsmålningarna äro genom donatorsvapen daterade till 1462 eller 1463. Riddarholmskyrkans målningar äro stilitiskt något ålderdomligare och därför troligen tillkomna något tidigare än Strängnåsmålningarna. Då det icke är troligt att man någon längre tid lät den nybyggda delen av kyrkan stå odecorerad, då kyrkan i övrigt var målad, är det sannolikt att målningarna utförts i samband med sidoskeppets tillbyggande omkr. 1450 eller kort tid därefter.

I tornets bottenvåning på norra sidan om västra portalen påträffades vid sista restaureringen ett fragment av medeltida kalkmålning. Det visar delar av ett par djävlar, men vad scenen föreställt kan icke avgöras. Färgerna äro rött, gult och svart. Dessa målningsrester, som tillhöra 1400-talets senare del eller 1500-talets början, äro numera helt dolda av vindfångets vägg och orgelläktarens bjälklag.

I övre sydvästra hörnrummet, som under medeltiden utgjorde en del av ett rum i västra klosterlängan, finnas på norra väggen en del medeltida målningsfragment. Rummet

Fig. 122. Väggmålning på korets östvägg bakom altareuppsatsen. Efter kalkering i full storlek av C. L. Lundin 1915.

Wandmalerei an der Ostwand des Chores Mural painting on the east wall of the choir hinter dem Altaraufsatz. behind the altar-piece.

MÅLNINGAR-
NAS STIL OCH
DATERING

FRAGMENT AV
KALKMÅL-
NING I
TORNET

MEDELTIDS-
MÅLNING I
ÖVRE SYD-
VÄSTRA
HÖRN-RUMMET

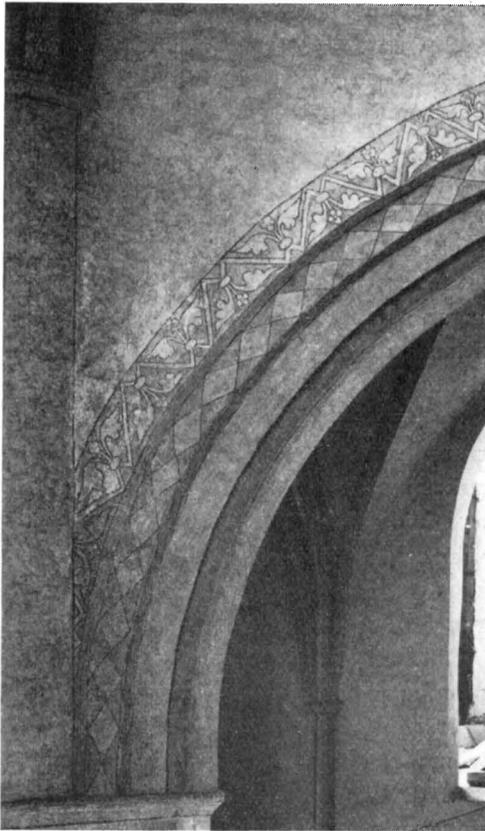

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 123. Unggotisk kalkmålning på och kring arkadbågen mellan mittskeppets fjärde travée och norra sidoskeppet.

Frühgotische Kalkmalerei an dem Arkadenbogen zwischen dem 4. Travée des Hauptschiffes und dem nördlichen Nebenschiff.

Younggothic mural painting on the arcade between the fourth compartment of the nave and the north aisle.

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 124. Unggotisk kalkmålning på och kring arkadbågen mellan mittskeppets västligaste travée och norra sidoskeppet.

Frühgotische Kalkmalerei an dem Bogen zwischen der westlichsten Travée des Hauptschiffes und dem nördlichen Nebenschiff.

Young gothic mural painting on the arcade between the westernmost compartment of the nave and the north aisle.

har varit dekorerat med en tapetmålning av yppiga, breda och storbladiga rankor av grön färg och med svarta konturer. Inga spår av figurer finnas. Målningen täcker det igenmurade fönster, som finnes i klosterlängans norra vägg och som igensattes, då tornets understa medeltida delar uppfördes. Målningen kan alltså icke vara tidigare än tornets tillkomsttid, d. v. s. 1400-talets senare del. Av rankverkets form att döma, tillhör målningen troligen tiden omkring 1500.

»EN SANN OCH
MÄRKELIG
INSKRIFT»

Äldre beskrivningar, exempelvis ROTHLEB (s. 22), omtala »en sann och märkelig inskrift, som under Catholska Tidehvarvet blivit anbragt i Kyrkan upp under hvalf-

Fig. 125. Målade friser kring mittskeppets två västligaste arkadbågar mot norra sidoskeppet. a västligaste arkadbågen, b näst västligaste arkadbågen. S. Mårtensson delin.

Bemalte Friese rings um die zwei westlich- Painted friezes around the two westernmost
sten Arkadenbogen des Hauptschiffes gegen arcades of the nave against the north aisle.
das nördliche Nebenschiff.

vet, förmodligen i Hög-Choret, med Munkstil och röd färg, hvilken, då Kyrkan år 1713 hvitlimmades, blef överstruken, nemligen: Sex fuerunt, sunt eruntque, Causæ Malorum in Suecia; 1. Proprium Commodum 2. Latens odium 3. Contentus Legum 4. Negligentia Communis boni 5. Favor improvidus in Exteros 6. Pertinax invidia in Suos.» Översättning: Sex hava orsakerna varit, äro och bliva till olyckorna i Sverige: Egennyttja, lömskt hat, förakt för lagarna, likgiltighet för det allmänna bästa, obetänksam gunst för utlänningar, envis avund inbördes. Källan för dessa ofta citerade satsar är biskop Jesper Svedbergs »Rettmätiga Heders försvar», och som sagesman uppger Svedberg kyrkoherden i Riddarholmsförsamlingen Johan Ekendahl.¹ Vid sista restaureringen ha inga spår av denna inskrift kunnat påträffas. Om den funnits, bör den med sin omisskännliga renässanskaraktär ha tillhört medeltidens allra sista del. Mycket talar emellertid för, att det är Jesper Svedberg eller Johan Ekendahl, som författat den och lokaliserat den till den ärevördiga medeltidskyrkan för att giva den större pondus. 1922 anbragtes inskriften på mittskeppets västra vägg på norra sidan om ingången. Den är målad med röd färg och »munkbokstäver» jämte uppgift om att den fordom skall ha funnits i kyrkan.

Målningarna synas ha bibehållits under större delen av 1500-talet, men vid de stora reparationsarbeten, som konung Johan III utförde på 1570-talet, synas de ha blivit överkalkade. I uppgiften över arbeten, som utfördes 1572, nämnes bl. a., att »kyrkan hvitlimmades innantill, då och alla gamla Vapen och målningar på väggarna utströkos» (jfr s. 139). Sedan den tiden ha valv och väggar flera gånger omputsats, sista gången i samband med reparationerna efter 1835 års brand. Därjämte har kyrkan ommålats med kalk- eller limfärg. Vid de undersökningar av puts och färglager på väggar och valv, som gjordes i samband med målningarnas framtagning och

¹ JESPER SVEDBERGS »Rettmätiga Heders försvar», senare delen, Skara 1719, s. 144 § 138. »Men afwunden, afwunden hafwer regerat alt för stadtit, och förblindat honom. Then lasten är intet upkommen i går eller förgår i Swea- och Giötha rike, ei heller uphörer i morgon eller öfvermorgon, Gud bättrat! Och må jag här införa, hwad som hans Ährewyrdighet Kyrkioherden i Riddarholmen, Her Johan Ekendahl mig berettat hafwer, at när Kyrkian thersammastädes år 1713 hvitlimades, befans up under hwalfwet med gammal munk stil och röd ferg på sielfwa hwalfmuren effterföljande skrift: Sex fuerunt, sunt, eruntque . . .» JOH. EKENDAHL, f. 1668 d. 1722, kyrkoherde i Riddarholmsförsamlingen 1715—22.

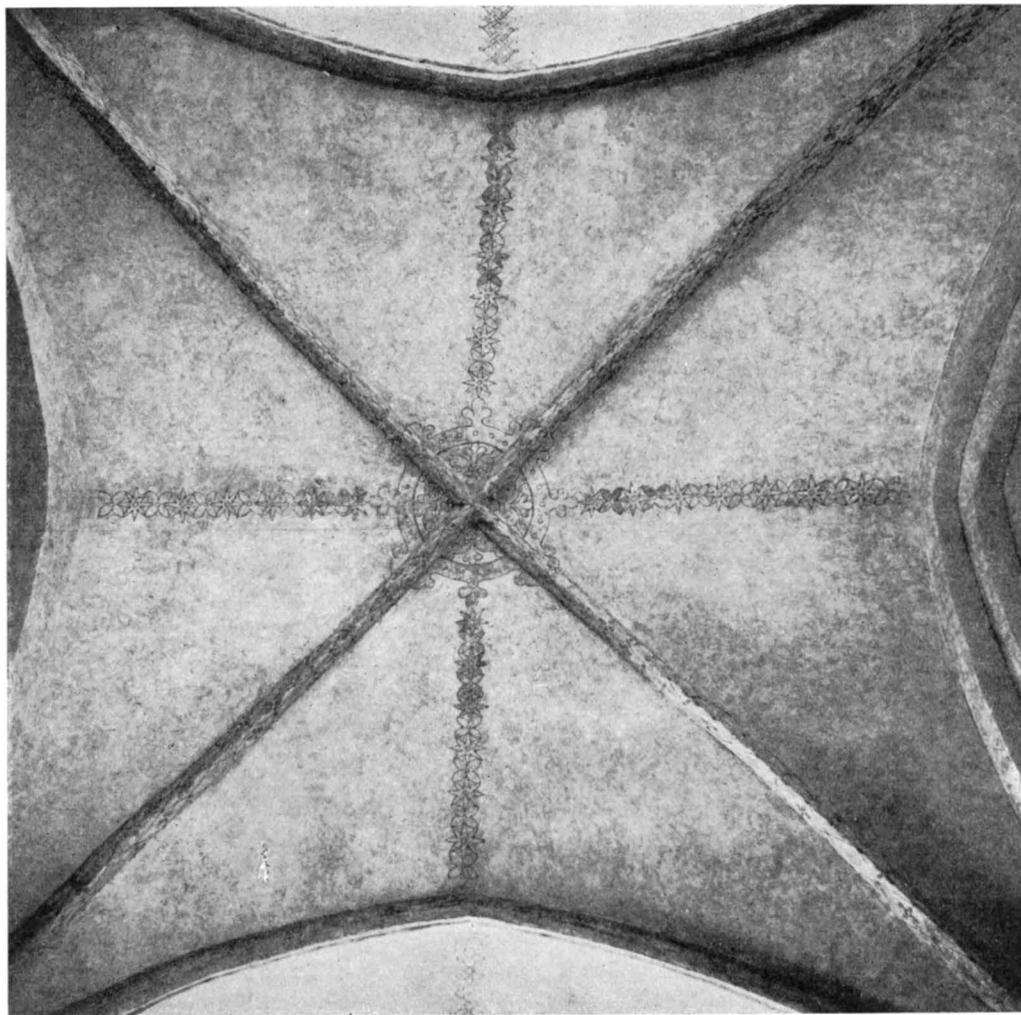

Foto K. Schultz 1917.

Fig. 126. Norra sidoskeppets andra valv från öster med ungotiska kalkmålningar, tillhörande »grupp II».

Zweites Joch von Osten des nördlichen Seitenschiffes mit fröhgotischen Kalkmalereien der »Gruppe II».

Second compartment from the east reckoned in the north aisle with young gothic mural paintings belonging to the »group II».

konservering 1914—15, visade det sig, att på vissa ställen ända till ett tiotal olika färglager av omväxlande vit, grå, blå och svart färg kunde urskiljas. Även grå färg med svart stänkning iaktogs på rundpelarna och norra skeppets väggar. Förklaringen till förekomsten av alla dessa färglager är, att kyrkan svart-, blå- eller gråmålats till de många kungliga begravingar, som ägt rum där under 1600- och 1700-talen, och

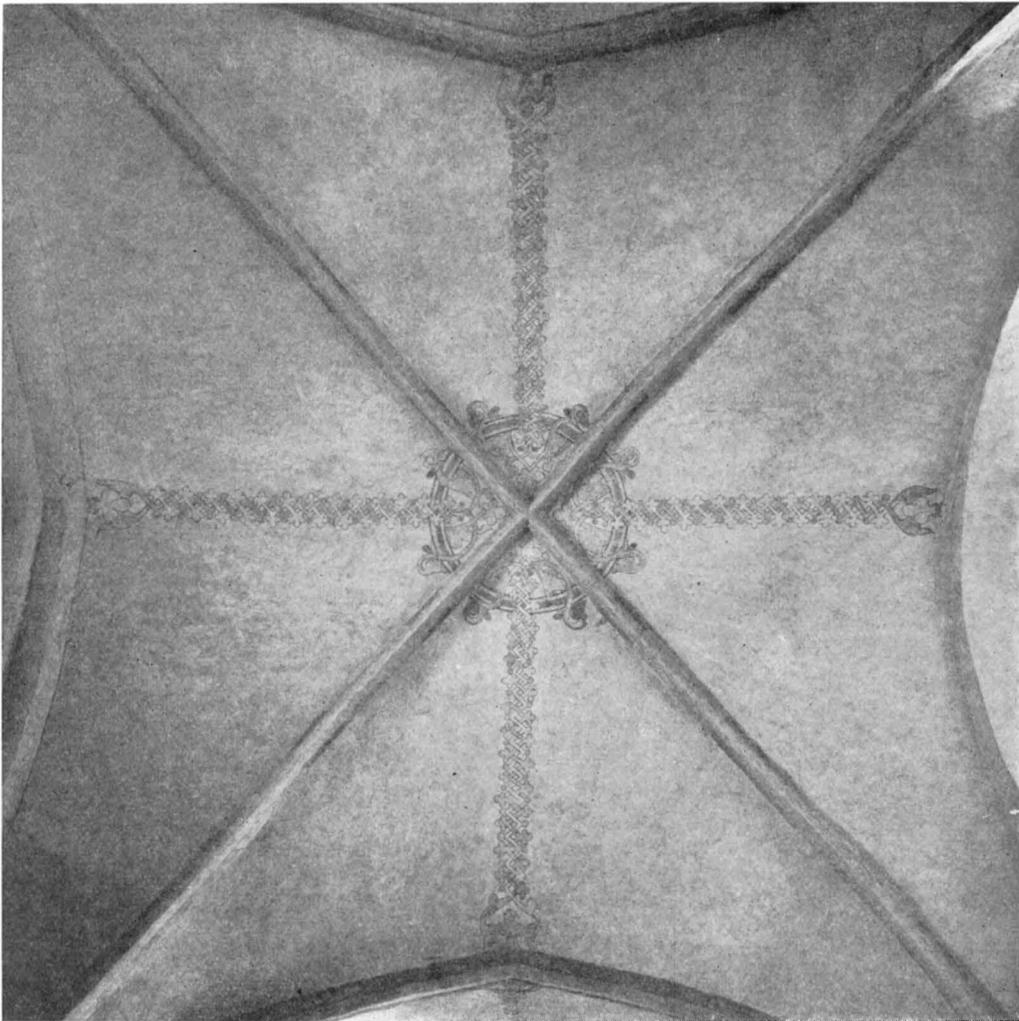

Foto K. Schultz 1917.

Fig. 127. Norra sidoskeppets fjärde valv med unngotiska målningar tillhörande »grupp II».
 Viertes Joch des nördlichen Nebenschiffes mit frühgotischen Kalkmalereien der »Gruppe II». Fourth compartment of the north aisle with young gothic mural paintings belonging to the »group II».

efter varje sådan sorg högtid ånyo vitmålats. Vid uppsättandet av de vidlyftiga dekorationsanordningar, som utfördes vid begravningarna, har det i stor utsträckning spikats och på andra sätt gjorts ingrepp i murar och valvstrålar. Detta är förklaringen till att väggmålningarna och strålarnas dekorering blivit så svårt skadade. De unngotiska ornamentmålningarna i valven ha däremot varit relativt litet utsatta för

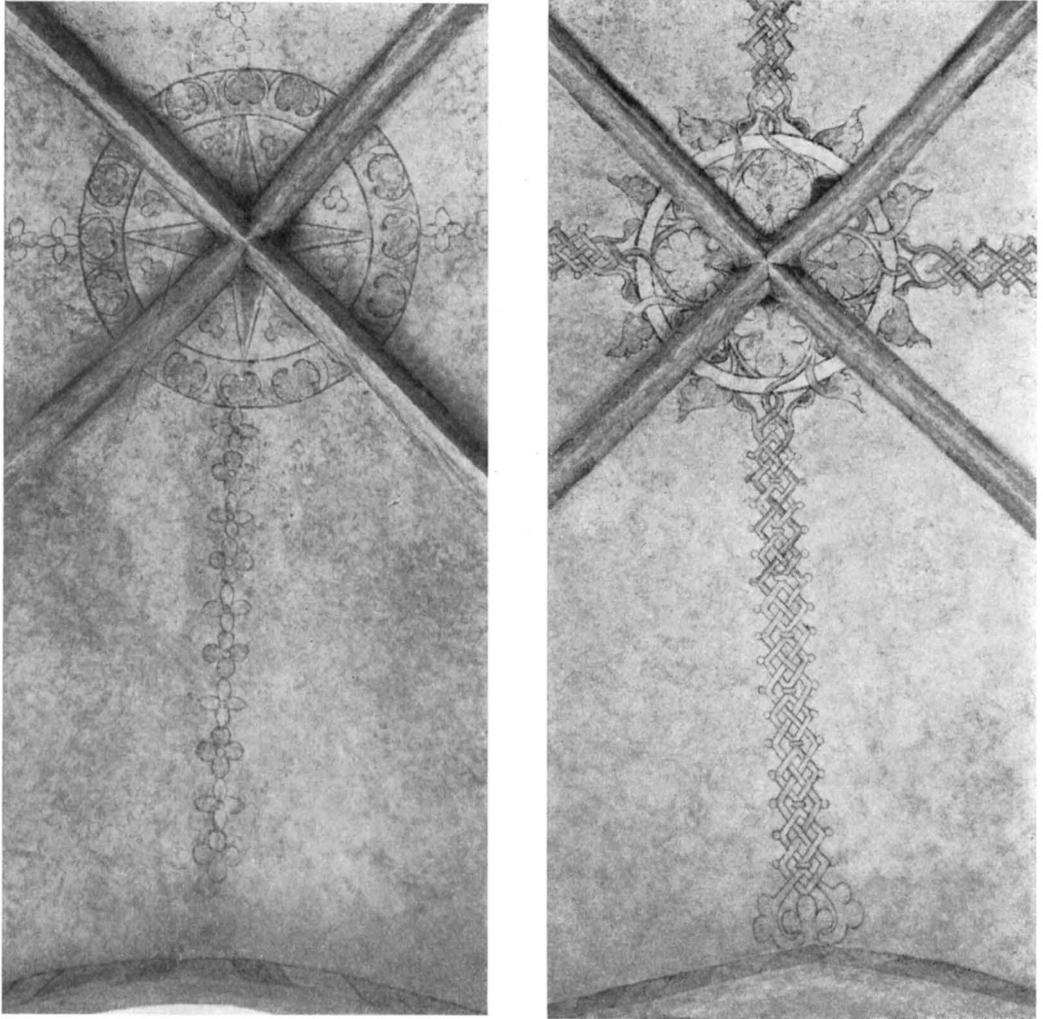

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 128, 129. Detaljer av kalkmålningarna i norra sidoskeppets första (östligaste) och tredje valv. Ausschnitte der Kalkmalereien des ersten (östlichen) und dritten Joches des nördlichen Nebenschiffes. Details of the mural paintings of the first (easternmost) and third compartment of the north aisle.

åverkan av detta slag, emedan de äro koncentrerade till partierna närmast valvhjäsorna, där inga dekorationer varit fästade. De äro också de målningar som blivit bäst bevarade.

I räkenskaperna finnas mycket talrika uppgifter om vitlimning och andra ommålningar. Här meddelas några sådana utdrag, som lämna upplysningar om interiörens

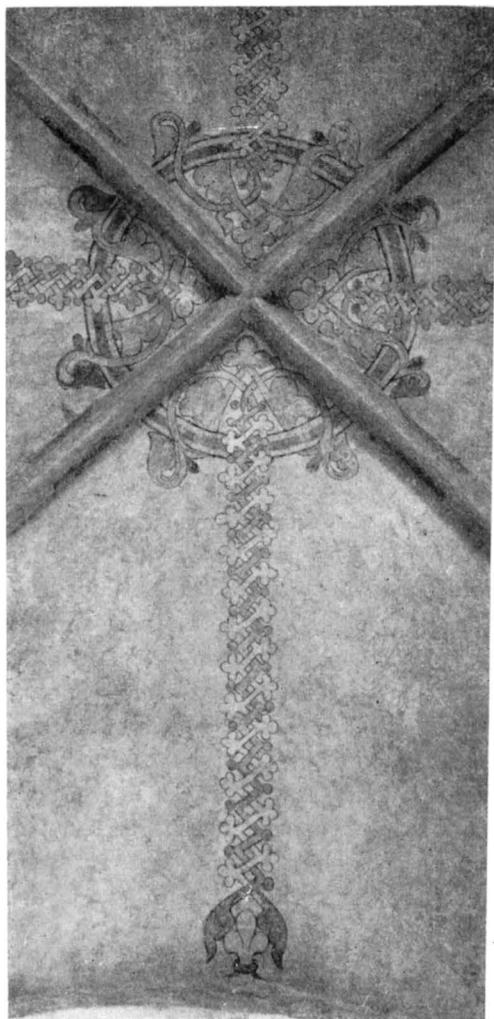

Foto K. Schultz 1917.

Fig. 130, 131. Detaljer av kalkmålningarna i norra sidoskeppets fjärde och femte valv.
 Ausschnitte der Kalkmalereien des vierten und fünften Joches des nördlichen Nebenschiffes. Details of the mural paintings of the fourth and fifth compartments of the north aisle.

färgbehandling vid olika tider. 1650 målades »uthi klosterkiörckan med grått kringh om weggarna i kiörcka och kringh om alla pelare medh svart ling[ering?]». Vid samma tillfälle målades »organ grön kringh om» och målades blått på pelaren vid predikstolen (RÄKENSK. 1651). 1655, 1659 och 1661 gjordes större och mindre utbetalningar för vitlimning i kyrkan. 1668 blevo enligt räkenskaperna »alla Pelarna
 11. *Sveriges kyrkov. Stockholm II.*

anstruckne blå», »item kyrckjan in Uthj runt om kring medh swart streek och gråå anstruken» (RÄKENSK. 1668). »Anno 1671 den 13 Julij begynte Muremestaren Mester Johan Persson at mura och hwijtlima Ridderholms Kyrkian under hvalfwet widh Sahl: Wochtmestarens graff och Sahl: Grefwe Giöstaff Leionhuufwudz graf,¹ som aldeles af dropp war förderfwat och nederrutit.» Samma år blevo »5 st. hwalff boga på östre sydhan blå anstruckne, tillijka medh 5 st. pehlare, sampt på muren grådt anstruket» (RÄKENSK. 1671). Redan 1677 blevo pelarna ånyo strukna med blått och delar av väggarna med grått. 1682 vitlimmades hela kyrkan och sakristian invändigt och redan 1688 förnyades vitlimningen. 1708 vitlimmades kyrkan och ströks nedomkring med grå färg; 1711 vitlimmades den ånyo. Posterna för vitlimning förekomma allt framgent med korta mellanrum, och kyrkan synes under 1700-talet vanligen ha varit vit med ett grått fält kring väggarnas nedre del. Pelarna ha vanligen likaledes varit gråmålade men ibland varit blå. Vid den genomgripande reparationen efter branden 1835 kalkfärgades valv och väggar i en ljus rödbrun färgton, vilken den sedan fått behålla ända till den 1914 påbörjade restaureringen.

KALKMÅL-
NINGARNAS
ÅTERUPP-
TÄCKANDE
OCH FRAM-
TAGNING

De medeltida kalkmålningarna återupptäcktes vid de undersökningar som verkställdes i kyrkan i samband med utredningen för den 1914 påbörjade restaureringen. En stor del av målningarna, nämligen dekoreringsen i östra och västra valvkapporna i samtliga valv i mittskeppet med undantag för det västligaste samt i koret och i ett par av norra sidoskeppets valv, framknackades helt och hållet vid detta tillfälle. Då de framknackade målningarna verkade störande i interiören, blevo de övermålade med rödbrun slamfärg till drottning Sofias begravning 1914. Denna åtgärd var emellertid synnerligen olycklig. Slamfärgen, som innehöll fettämnen, trängde in i alla sprickor och ojämnheter i putsen. Det visade sig vara fullkomligt omöjligt att helt avlägsna densamma. Målningarnas konturer kunde ånyo framtagas, men deras färgverkan var förstörd. Detta förhållande har gjort, att man varit tvungen att vid restaureringen tillämpa flera olika metoder, beroende på det tillstånd i vilket målningarna befunnit sig.

MÅLNINGAR-
NAS KONSER-
VERING

Samtliga kompletteringar, som utförts vid målningarnas konservering, ha verkställts med prickade konturer och streckade färgplan. Nytt guld är laserat, och lasyren är verkställd genom tätt invid varandra dragna streck. Gränserna mellan ursprunglig puts och vid restaureringen gjorda lagningar är alltid markerad med svagt synliga blyertslinjer. Kompletteringar ha verkställts endast beträffande ornamentala delar och endast i sådana fall, då utseendet varit ställt utom varje tvivel. I övrigt ha följande olika metoder kommit till användning:

1. Sår i putsen ha lagats; målningen har i övrigt lämnats fullständigt orörd.
2. Målningarnas konturer ha, där så erfordrats, förstärkts med kol; i övrigt inga åtgärder; (mindre kompletteringar på nya putspartier i dessa målningar ha dock verkställts med kalkfärg, men med prickade konturer).

¹ Alltså i norra sidoskeppet.

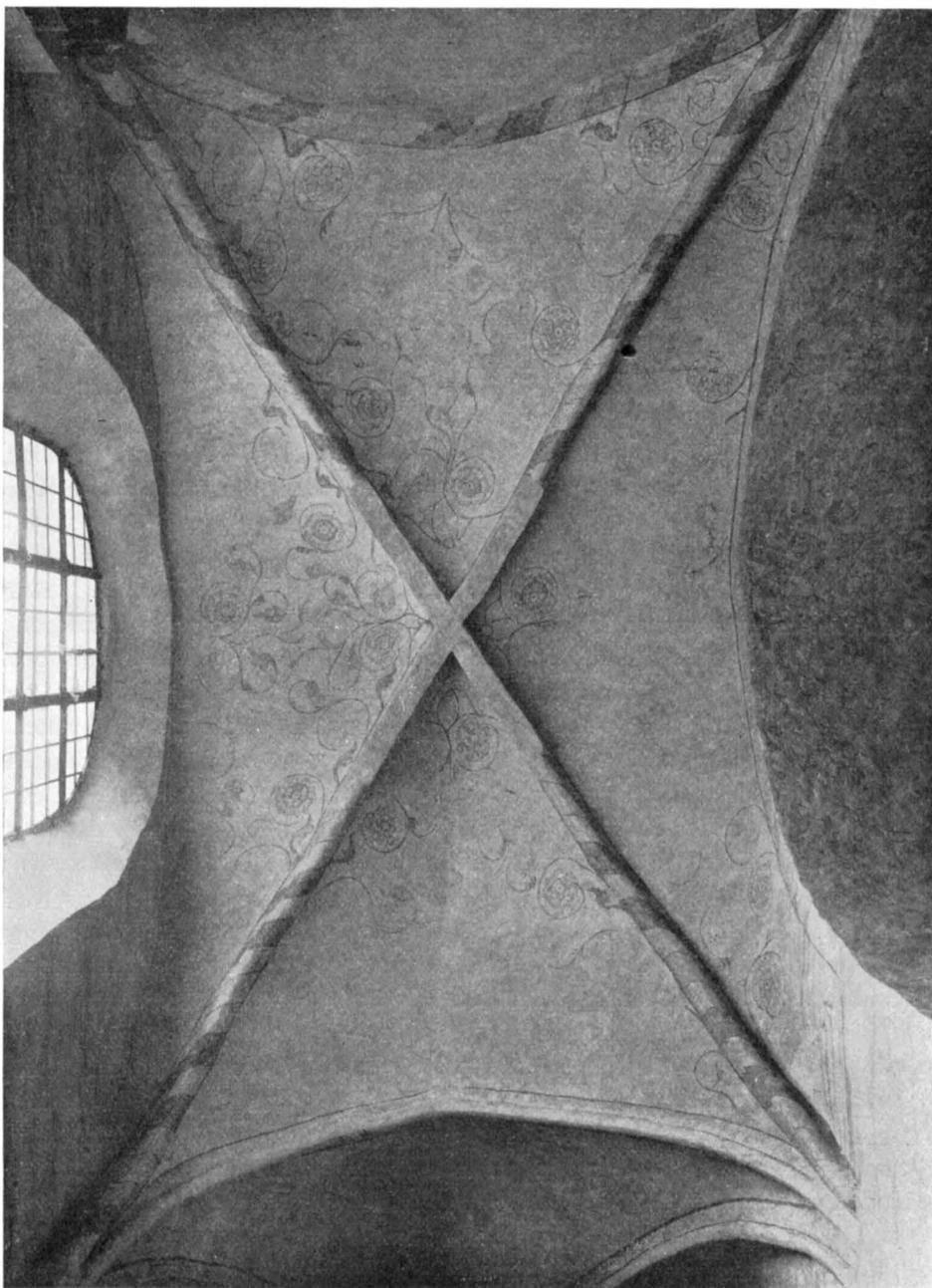

Foto K. Schultz 1917.

Fig. 132. Kalkmålningar från 1400-talets mitt i södra sidoskeppets tredje valv.
Kalkmalereien im dritten Joch des südlichen Nebenschiffes, Mitte des 15. Jhds. Mural paintings in the third compartment of the south aisle. 15th. cent.

3. Såväl konturerna som färgytorna ha, där så erfordrats, förstärkts med kalkfärg. De målningar, som efter framtagningen blivit övermålade med slamfärg, ha påmålats, så att de fått samma ton som de orörda målningarna i samma valv.

Samtliga målningar äro i detalj fotograferade före konserveringen, och dessa fotografier förvaras i A. T. A. Framtagningen, med undantag för de vid förundersökningarna blottade målningarna, och konserveringen har verkställts 1914—1915 av dekorationsmålaren C. L. Lundin efter anvisningar och under kontroll av författaren.

I fråga om målningsrestaureringens detaljer är följande att anmärka:

Koret. Travée 1 (koravslutningen). Endast strålarna äro målade. Valvkapporna ha aldrig haft målningar. Av färgen på strålarna äro endast mindre partier bevarade. Av guldet fanns i allmänhet endast mindre fragment. Dessa äro orörda och omslutas av blyertslinjer. Större sammanhängande partier med bevarad förgyllning finnas på de delar av de östliga strålarna, som äro dolda av altaruppsatsen, samt på kapitälerna på samma ställen och i koravslutningens nordöstra och sydöstra hörn. Strålar och knektar äro i detta och i samtliga övriga valv behandlade enligt metod 3, väggmålningarna bakom altaret enligt metod 1.

Travée 2. Norra valvkappans målningar voro ganska väl bevarade; endast några obetydliga kompletteringar av några bladspetsar ha utförts. De röda och blå färgerna äro något förstärkta, den gröna färgen är orörd. Södra valvkappans målningar voro dåligt bevarade. De ha konserverats enligt metod 3; talrika mindre kompletteringar ha verkställts. Östra och västra kapporna hade renknackats under förundersökningarna för restaureringen och därefter överstrukits med slamfärg. Metod 3 har tillämpats. En större komplettering har utförts i västra kappans östra del; i övrigt endast ett par obetydliga kompletteringar i dessa två valvkappor. Målningarna i svicklarna och fragmenten av väggmålningar ha konserverats enligt metod 3. Invigningskorset väster om ingången till Karolinska gravkoret är till stor del nytt. I övrigt endast obetydliga kompletteringar.

Travée 3. Metod 3 har tillämpats i hela valvet. I norra och södra kapporna ha dock endast mindre partier behöft förstärkas. Östra och västra kapporna, som varit slamfärgade, ha i sin helhet påmålats. Endast obetydliga partier äro kompletterade.

Travée 4. I norra valvkappan är en större komplettering verkställd i kappans södra del. Målningarna äro i övrigt orörda. I södra kappan fanns endast ett fragment bevarat ungefär mitt i valvet. Ornamentet är kompletterat till konturen, men utan färg. Östra och västra kapporna ha varit övermålade med slamfärg. De ha behandlats enligt metod 3, och flera mindre kompletteringar ha utförts. Målningarna i svicklarna ha behandlats enligt metod 3.

Mittskeppet. Travée 1 (östligaste travéen). Norra och södra kapporna äro konserverade enligt metod 2. En större komplettering är verkställd i södra kappan mellan första och andra blomman från spetsen. Dessutom äro några mindre kompletteringar

Foto T. Josephson 1927.

Fig. 133. Fragment av senmedeltida kalkmålning på södra väggen i mittskeppets västligaste travée.

Fragmente spätmittelalterlicher Kalkmalerei an der Südwand der westlichsten Travée des Hauptschiffes. Rests of mural painting from the end of the middle age on the south wall of the westernmost compartment of the nave.

gjorda. Östra och västra kapporna, som varit övermålade med slamfärg, äro behandlade enligt metod 3. I östra kappan har en större och i båda kapporna några mindre kompletteringar verkställt. I svicklarnas målningar ha mindre kompletteringar utförts; metod 3 har tillämpats.

Travée 2. Norra och södra valvkappornas målningar äro konserverade enligt metod 2; endast obetydliga kompletteringar ha verkställt. Östra och västra kapporna ha varit övermålade med slamfärg. De äro liksom svicklarnas målningar behandlade enligt metod 3. Endast obetydliga kompletteringar äro verkställda.

Travée 3. Norra och södra valvkapporna konserverade enligt metod 2. Endast mycket obetydliga kompletteringar verkställda. Östra och västra kapporna ha varit slamfärgade. De äro liksom svicklarnas målningar konserverade enligt metod 3. Större kompletteringar äro verkställda i båda kappornas spetsar vid strålarnas skärningspunkt. I övrigt endast obetydliga kompletteringar.

Travée 4. Målningarna i norra och södra kapporna konserverade enligt metod 2, östra och västra, som varit slamfärgade, samt svicklarnas målningar enligt metod 3. Endast obetydliga kompletteringar ha verkställt. Den ornamentala frisen på norra väggen, runt arkadbågen, är mycket kompletterad; den är behandlad enligt metod 3.

Travée 5. Målningarna i samtliga valvkappor äro behandlade enligt metod 2, i svicklarna och på norra väggen enligt metod 3. Samtliga valvmålningar voro ganska väl bevarade, och endast mycket små kompletteringar ha verkställt. I västra valvkappans västra del finnes en röd cirkel, i vilken ett ornament varit inskrivet. Då det icke kunnat med säkerhet rekonstrueras, har det lämnats orört. Den ornamentala frisen kring arkadbågen mot norra sidoskeppet är kompletterad i stor utsträckning.

Norra sidoskeppet. Travée 1 (östligast). Av strålarnas dekorerings funnos endast mindre fragment bevarade, varför den icke kunnat i sin helhet rekonstrueras. Stora partier av de ornamentala banden utefter hjässlinjerna voro förstörda i norra, södra och västra valvkapporna. De ha kompletterats med prickade konturer och icke belagts med färg. Målningarna i övrigt voro ganska väl bevarade och ha konserverats enligt metod 2. I västra kappan finnas svagt synliga slingor, tillhörande en senare period, möjligen 1400-talet (jfr s. 154). De ha behandlats enligt metod 1.

Travée 2. Av strålarnas dekorerings funnos endast mindre partier bevarade, dock så mycket att ornamentet kunnat tillförlitligt kompletteras. Av övriga målningar är ena halvan av ornamentet kring strålarnas skärningspunkt samt ungefär hälften av målningarna utefter valvkappornas hjässlinjer kompletterade med prickade konturer, men utan påläggning av färg. Bevarade målningspartier äro behandlade enligt metod 3.

Travée 3. Av strålarnas dekorerings äro endast mindre fragment bevarade. Mönstret har ej kunnat i sin helhet rekonstrueras. Nedre partierna av flätornamenten utefter hjässlinjerna i norra, södra och västra kapporna voro borta och ha rekonstruerats med prickade konturer, men utan färg i övrigt. Valvets målningar voro i övrigt väl bevarade och ha behandlats enligt metod 2.

Travée 4. Om strålarna gäller det som sagts om strålarna i travée 3. I målningarna i kapporna, som behandlats enligt metod 3, äro ganska många små kompletteringar verkställda.

Travée 5. Strålarna ha icke haft ornamental utsmyckning. Mittersta strängen har varit blågrå och sidopartierna röda. Mindre partier funnos bevarade, men huvudparten av färgen är ny. Större delen av ornamentet utefter hjässlinjerna i västra valvkappan är rekonstruerad och har prickad kontur. Även i övrigt äro mindre kompletteringar verkställda. Målningarna i detta valv hade blivit slamfärgade efter framtagningen. De ha behandlats enligt metod 3.

Södra sidoskeppet. Samtliga målningar i södra sidoskeppet och även de rester av sengotisk dekoration, som finnas i mittskeppet, ha vid restaureringen behandlats enligt metod 3. Endast mindre kompletteringar ha verkställts.

Resterna av den ursprungliga sydfasadens målade dekorerings, som beskrives s. 80, liksom också fragmenten av målningar i övre sydvästra hörnrummet, ha behandlats enligt metod 1.

Fig. 134. Gustavianska gravkoret sett från SO. I bakgrunden Bernadotteska och Vasaborgska gravkoren. Foto omkr. 1900,

Die Gustavianische Begräbniskapelle von SO. Im Hintergrund die Begräbniskapellen der Häuser Bernadotte und Vasaborg.

The Gustavian mortuary chapel from the south-east. In the background the Bernadotte and the Vasaborg mortuary chapels.

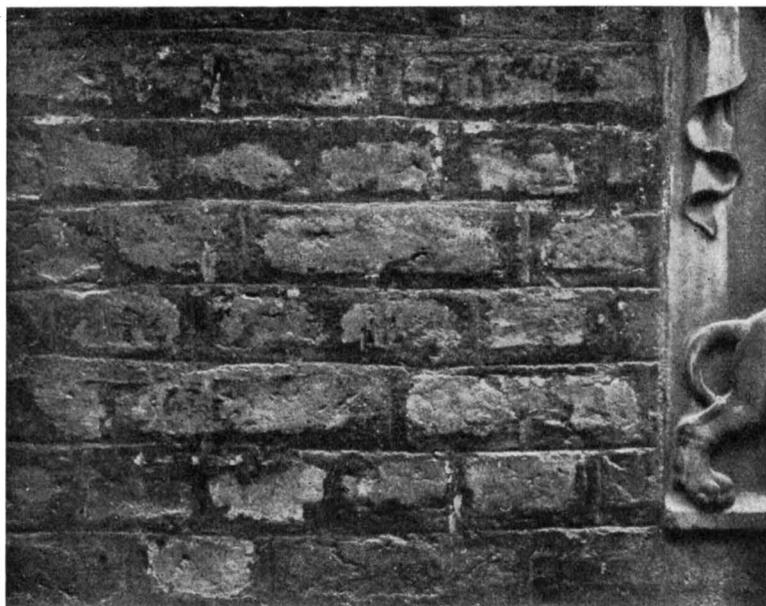

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 135. Gustavianska gravkoret, detalj av fasadens murverk.
 Die Gustaviansche Begräbniskapelle, Detail The Gustavian mortuary chapel, detail of the
 des Mauerwerks der Fassade. brick-work of the façade.

GUSTAVIANSKA GRAVKORET

Under storhetstiden blev Riddarholmskyrkan de svenska konungarnas gravkyrka. Redan under medeltiden hade den i viss mån tjänat detta ändamål. Klostrets och kyrkans grundläggare, Magnus Ladulås, hade låtit bygga sin grav i dess högkor. Strax bredvid fick senare konung Karl Knutsson sin grav.¹ Gustav Vasa och Johan III valde sina gravställen i Uppsala domkyrka, i den gamla nationalhelgedomen i Uppsveriges huvudort, där benen av Sveriges skyddspatron, Erik den helige, vilade. Då Sverige genom 30-åriga kriget blev en stormakt, blev Stockholm på ett helt annat sätt än förr det svenska väldets huvudstad och centrum för förvaltningen. Där borde också konungarna hava sina gravar. Då Gustav II Adolf beslöt att i Stockholm bygga ett särskilt kungligt gravkor, förlade han detta till Gråmunkeholms klosterkyrka i stället för till Storkyrkan, vilket annars kunde synas ha legat närmare till hands. Skälet var troligen de gamla kungagravarnas tillvaro. Det låg säkert en tanke i att

¹ Se härom CARL M. FÜRST och MARTIN OLSSON, Magnus Ladulås' och Karl Knutssons gravar i Riddarholmskyrkan. Stockholm 1921.

han valde sin gravplats bredvid Magnus Ladulås', den främste representanten för riksenheten och en stark konungamakt, som vår medeltidshistoria har att uppvisa.

År 1629 före avresan till Tyskland gav konungen ibland andra befallningar, vilka han »den Kongl. Senaten lämnade, ock denna, at den graf, som Han för sig uti Klosterkyrkan utvalt, skulle skyndsamligen förfärdigas; tilläggandes det allmänna ordspråket: Jag vet väl, att den kruka, som ofta till brunnen bäres, varder dock en gång sönderslagen»¹. Den utsedda platsen var på södra sidan om kyrkans högkor. Gravkoret uppfördes åren 1632—34. 1633 den 22 juli erhöll Kristian Blume 30 riksdaler »för en schamplun till Kongl. Majestäts graf».² Överinseendet över byggnaden utövades av rådmannen i Stockholm Olof Persson Biugg.³

Koret har rektangulär planform med tresidig avslutning mot söder. Det består av ett övre och ett nedre kor, det förra liggande tre steg över golvet i kyrkans kor. Det senare är ett underjordiskt gravvalv. Byggnaden är uppförd av tegel och grå sandsten. Utvändigt äro väggarna fogstrukna, invändigt putsade och vitkalkade. Tegelmått i fasaden $30 \times 15 \times 8$ cm. Fogarna äro väl avjämnade, försedda med uppdragna skarpa ritsar samt målade med rödbrun kalkfärg (fig. 135). Sockeln är av röd saltsjösandsten och grå kalksten.

Fasaderna äro vertikalt uppdelade av smala strävpelare samt av ett slags rusticerade pilastrar av grå sandsten, som omgiva de höga och smala rundbågiga fönstren. Vertikalerna dominera avgjort i fasaden. Horisontalt är den uppdelad ovan den omtalade

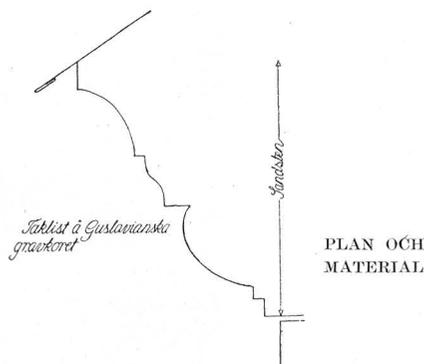

Fig. 136. Gustavianska gravkoret. Taklistens profil.

Die Gustaviansche Begräbniskapelle, Profil des Dachgesimses.
The Gustavian mortuary chapel, profile of the moulding.

EXTERIÖR

Fig. 137. Gustavianska gravkoret. Kartusch av sandsten på korets västra vägg. S. Mårtensson delin. 1917.

Die Gustaviansche Begräbniskapelle, Cartouche von Sandstein an der Westwand des Chores. The Gustavian mortuary chapel, Cartouche of sandstone on the west wall of the choir.

¹ AND. ANT. VON STIERNMAN i företalet till WENDELIVS.

² UPMARK, G., Svensk byggnadskonst, s. 100. Stockholm 1904.

³ A. A. v. STIERNMANS Adels Matrikel I, s. 665.

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 138. Gustavianska gravkoret. Kartusch i frisen på korets östra sida.
Die Gustavianische Begräbniskapelle, Cartouche im Frieze an der Ostseite des Gebäudes. The Gustavian mortuary chapel, cartouche in the frieze of the east wall.

sockeln, nederst med en låg våning klädd med rusticerade grå sandstenskvadrer. Där-
ovanför delas fasaden av en serie smala sandstenslister, och överst nedanför taklisten
(fig. 136) finnas frisartade kartuscher med inskrifter omgivna av broskornament. Grav-
koret är ett mycket gott exempel på den yngre vasatidens främst från Holland påver-
kade byggnadskonst.

De höga och smala rundbågiga fönstren ha karmverk av sandsten. Vid bågarnas
anfang finnas ett slags konsoler i form av voluter likaledes av sandsten, insatta i själva
fönsterytan och erinrande om »näsorna» i den gotiska arkitekturen.¹ Under varje fönster
finnes en kartusch, och under taklisten löper en fris av smala kartuscher, ornerade med
typiska broskornament och försedda med inskrifter (fig. 137, 138). I frisen under taklisten
står med början på västra sidan: GLORIA · ALTISSIMO · SVORVM · REFVGIO² · SEPLTVRA ·
POTENTISSIMI · PRINCIPIS · / GVSTAVI · MAGNI · D · G · REGNORVM · SVETIAE · / REGIS · INCOM-
PARABILIS · / QUI · REGNO · VNDIQVE · HOSTIBVS · OBSESSO · AD · IMPERIVM · INTRAVIT · PACATIS
· DEINDE · DANIS · MOSCHOQVE · ET · POLONO · MITIORIBVS · FACTIS · REGNV · AMPLIATIVIT ·
SVMMAQVE · PRIVDETIA · GVBERNAVIT · TANDEM · RETRVSO · CAESARE · GERMANISQVE · A · PAPA ·

¹ UPMARK, a. a., s. 100.

² Detta var konungens valspråk: Orden börja med initialbokstäverna i konungens namn:
G. A. S. R. eller Gustavus Adolphus Svecorum Rex.

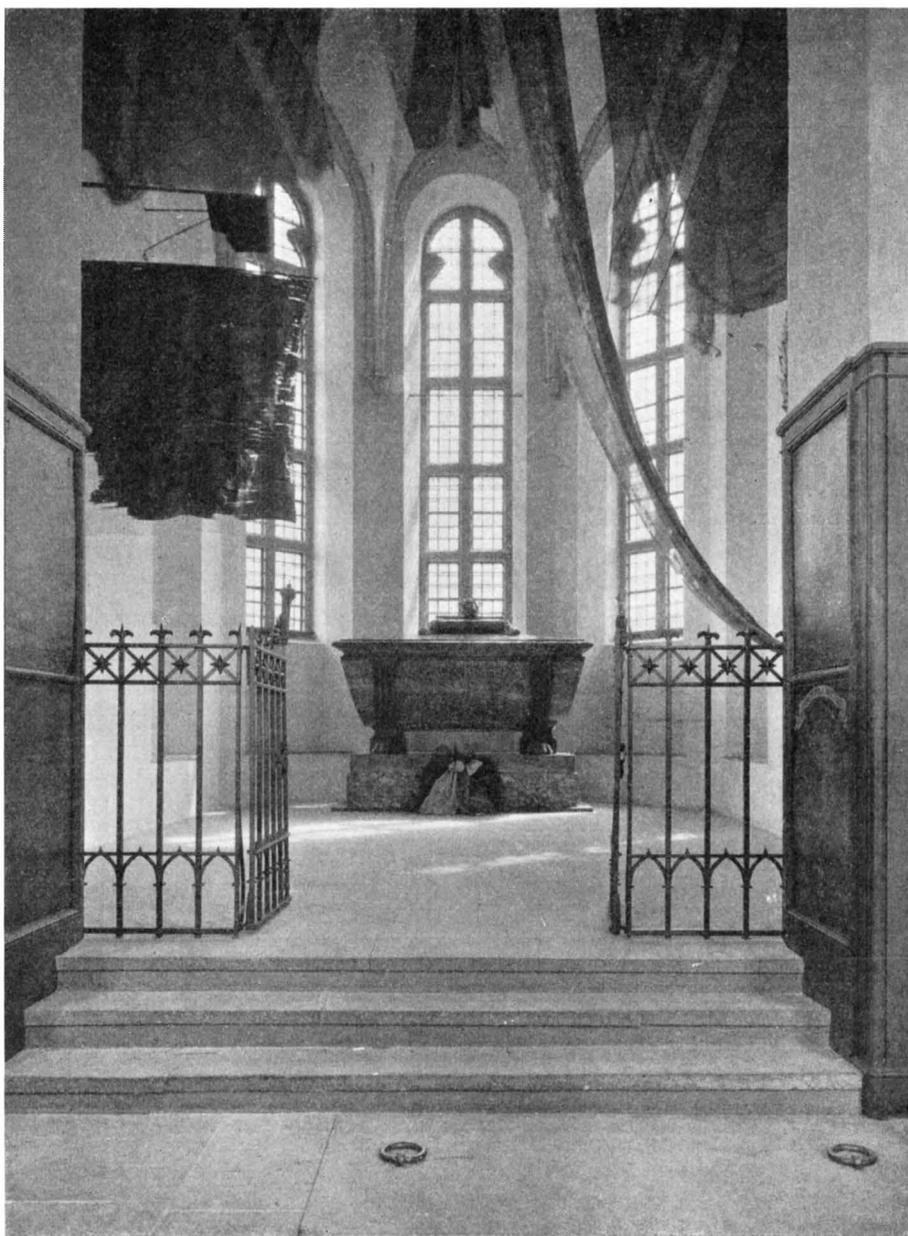

Foto G. Heurlin 1924.

Fig. 139. Gustavianska gravkoret.

Die Gustavianische Begräbniskapelle.

The Gustavian mortuary chapel.

· DEFORMATIONE · LIBERATIS¹ · IN · PVGNA · LVTZENSI · VICTOR · HEROICE · OBIIT · VIII · ID · NOVEMB · ANNO · DNI · CIO · IOC · XXXII.²

På korets södra vägg finnes, i stället för inskrift, riksvapnet hållet av lejon. I var och en av kartuscherna under fönstren står en rad av följande inskrift:

IN ANGVSTIIS INTRAVIT.
PIETATEM AMAVIT.
HOSTES PROSTRAVIT.
REGNUM DILATAVIT.
SVECOS EXALTAVIT.
OPPRESSOS LIBERAVIT.
MORIENS TRIUMPHAVIT.³

Samtliga inskrifter äro utförda med upphöjda bokstäver och ha enligt POSSIETH ursprungligen varit förgyllda.

Korets norra del är täckt av ett sadeltak klätt med koppar. Över södra delen är taket utformat till en åttasidig kupol med likaledes åttasidig tambur, vars kupol är utdragen till en spira. På dess översta spets stod fordom enligt STIERNMAN »Gustavianska stamvapnet, en förgylter Vase: under Vasen en likaledes förgylt Pelican, som hugger sig i bröstet, at med sin egen blod upfriska och göra sina kringstående ungar levande».⁴ Vasen har senare, troligen efter branden 1835, ersatts med ett kors.

Vid restaureringen 1914—1922 utbyttes en del av fasadens förvittrade, icke ornerade sandstensdetaljer mot nya. En del voro redan tidigare utbytta. 1822 utbetalades till E. J. Bobergh 10 Rd B:o »för Inscriptionernes uphuggande å Gustavianska Graf Choret» (RÄKENSK. 1822).

INTERIÖR

Gravkorets övre rum öppnar sig mot kyrkan med en spetsbågig arkadöppning utan profilering. Koret har sju fönster med bågar av järn och blyinfattade rutor. Rummet övertäckes av tvenne kryssvalv, det ena fyrtaligt, det andra sextaligt. Valven liksom planformen och fasaderna visa, att man vid korets uppförande i viss mån anpassat

¹ V. STIERNEMAN omtalar i sitt företal till WENDELIVS att över detta uttryck blev franske ambassadören i Stockholm Claudius de Mesmes så uppbragt, att han »med påminnelse däremot, anmelte sådant hos sitt Hof såsom en grof sidovörnad för Hans Helighet Påfven».

² Översättning: Lovad vare den Högste, de sinas tillflykt.

Gustaf den stores, av Guds nåd, de svenska väldenas allermäktigste furstes grav, den ojämförlige konungens, som tillträdde regeringen medan riket var hotat av fiender från alla håll. Sedan han därpå tvingat danskarna till fred och kuvat moskoviten och polacken, vidgade han sitt välde och styrde det med högsta vishet, och omsider, sedan han undanträngt kejsaren och befriat tyskarna från det påvliga oket, dog han som segrare hjältedöden vid Lützen den 6 november 1632.

³ Översättning: Under trångmål började han. Fromheten älskade han. Fienderna nedslog han. Våldet vidgade han. Svenskarna höjde han. De förtryckta befriade han. I döden segrade han.

⁴ Pelikanen, som utgjuter sitt blod för sina ungar, är en i den medeltida konsten ofta förekommande sinnebild för Kristus, som utgöt sitt blod för människorna. I detta fall har denna gamla symbol använts med hänsyftning på Gustav II Adolf.

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 140. Valvkonsol i Gustavianska gravkoret. Gewölbeconsole in der Gustavianischen Begräbniskapelle. Console of limestone in the Gustavian mortuary chapel.

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 141. Valvkonsol i Gustavianska gravkoret. Gewölbeconsole in der Gustavianischen Begräbniskapelle. Console of limestone in the Gustavian mortuary chapel.

sig efter den gamla kyrkans arkitekturformer. Valvkapporna ha samma höga och vassa form som valven i kyrkans koravslutning. Runt sköldmurarna löper en vulst på samma sätt som i kyrkan; även strålarna ha om kyrkans strålar påminnande form. Valven uppbäras av konsoler av oljemålad sandsten, prydda med broskornament och i vissa fall även med änglahuvuden (fig. 140, 141). Konsolerna äro liksom fasadens stensulpturer utförda av Christian Blume och Joest Henne.

Golvet är av grå och röd kalksten i mönster; i mitten en stor åttauddig stjärna. Stengolvet inlades vid en 1811 påbörjad reparation; före denna tid var golvet av »bräder».

Övre gravkoret avstänges från kyrkan med grindar av smitt järn i nygotiska former. Över grindarnas mitt sitter riksvapnet med vasavapnet som hjärtvapen. Det omgives av lagerkrans och palmkvistar, allt av förgylld brons (fig. 139). Såväl grindar som vapen äro utförda vid den 1811 påbörjade reparationen. 1819 är »till Cisseleuren Ekman utbetalt återstoden af den utaf honom betingade betalning för Wasa-Wapnet å Gustavianska Grafkorets Gallerwerk» (RÄKENSK. 1819). Säkerligen är såväl gallerverk som vapen ritade av Fredrik Blom, som ledde sagda restaureringsarbeten. Det visar likväl ganska stora likheter med ett förslag till galler och grindar, som 1796 utarbetades av arkitekten G. af Sillén¹ men som aldrig kom till utförande (fig. 144). Detta galler föregicks av andra äldre sådana. 1654 utbetalas till »Hans Bernt Hechtemakere och Gustaf Larsson Klensmedh, emoth två gallrer dhe til Glorwürdigst i

¹ AF SILLÉN, GUSTAV, f. 1762, d. 1825, arkitekt, fortifikationsofficer, hovintendent 1796.

åminnelse Konung Gustaf Adolphz graf gjort hafwa 2: 19: 4 $\frac{4}{5}$ » (RÄKENSK. 1654). 1672 upprättades kontrakt mellan »Kongl. Rådet och Öfverståthåll:» Axel Sparre och giördelmak:» Mathias Haas om ett nytt gallery af guten mässing för Konung Gustaf Adolphs graff effter Architecteuren Nicod. Tessins ritning emot 2 $\frac{3}{4}$ D. kmts arbetslön för skålpundet» (P. 4). Huruvida detta galler, vars utseende är okänt, kom till utförande är icke bekant.

I korets fond står Gustav II Adolfs, ursprungligen av Gustav III för Adolf Fredrik beställda, sarkofag av spräcklig grågrön och gråröd italiensk marmor. I koret hänga troféer, tagna under trettioåriga kriget, och i själva arkadbågen ryska flaggor och vimplar från sjösegrarna vid Fredrikshamn och Svensksund 1790. De uppsattes här 1922. På väggarna äro även upphängda kransar av ädel metall, nedlagda vid Gustav II Adolfs sarkofag av in- och utländska personer och korporationer vid de högtidligheter, som vid olika tillfällen ägt rum i kyrkan till konungens minne.

INTERIÖRENS
FÖRÄN-
RINGAR

Ursprungligen hade man tänkt, att »in uti detta Griftechoret skulle opsättas Konung Gustaf Adolphs Ärestod, redan år 1634 förfärdigad i Nürnberg». Detta framgår av Rådsprotokoll av den 16 april 1634 (STIERNMAN). Möjligen har en nu i Nationalmuseum befintlig bronsbyst av konungen varit avsedd för detta ändamål. Den bär inskriften »Georg Petel ad viv. sculp. 1632, Christof Neidhart in Augsburg gos mich 1643».¹ Den enda prydnad koret erhöi var emellertid det i den kungliga begravningsprocessionen burna huvudbaneret samt 34 landskapsfanor av »svart Damast med af guld, silfver och silke stickade vapen», vilka upphängdes under valvet på järnställningar, som ännu äro bevarade på sina platser. Fanorna kvarsutto till 1742, då de nedtogos med anledning av drottning Ulrika Eleonoras begravning. De hamnade i kyrkans sydvästra hörnrum, och 1757 beviljade »Öfwerste-Marskalken Grefwe Ekeblad effter inhämtat Kongl. M:ts nådigste gottfinnande att de ofwanpå kyrkans likhwalf befunde förmultnade och i stycken fallne g:la fanor av swart sidentög, dels med målade wapn och dels med Broderie arbete som varit Lik Baner och fordom hängt i Konung Gustaf Adolphs Grafchor, må disponeras til någon Kyrkans förmon, sedan desamma af Öfwer-Intendenten och Cansel. Rådet Berch såsom antiquarius blifwit besigtigade. Af desse g:le fanor blef sedermera under Kyrkoherden Doctor Petersons² öfverwaro i Kyrkoherdehuset utbrände 200 lod silfver som å 6 $\frac{1}{2}$ D. lodet utgjorde en Inkomst för Kyrkan af 1 300 D. Kmt enl. Kyrkoherdens däröfwer utgifne räkning». (P. 4.) En sorglig bild af tyvärr ej alltför ovanlig pietetslöshet.

Sedan blev, säger ROTHLEB, »detta Graf-Chor, som så länge fordrat ett värdigare utseende, lemnadt utan all vård och snart sagt nyttjadt till en Material-bod, intill den sista [1811] i Kyrkan anställda reparation». Redan dessförinnan hade emellertid Gustav III vidtagit åtgärder för att iordningställa gravkoret. Ett par olika projekt utarbetades av arkitekten Jean Erik Rehn.³ Det ena (fig. 145) är daterat 1785. Mittaxelns fönster

¹ UPMARK, G., a. a., s. 101.

² Personnotis, s. 98.

³ Personnotis, s. 100.

Fig. 142. Gustavianska gravkoret med trofédekorationer; omkr. 1890.
Die Gustaviansche Begräbniskapelle mit Trophäen- The Gustavian mortuary chapel with decoration of
dekorationen, um 1890. trophies, about 1890.

Fig. 143. Gustavianska gravkorets interiör med troféedekorationer; omkr. 1900.

Das Innere der Gustavianischen Begräbniskapelle mit Trophäendekoration, um 1900. The interior of the Gustavian mortuary chapel with decoration of trophies.

är till största delen igensatt med en stor inskriftstavla, framför vilken står en rusticerad kolonn uppbärande en urna. Däröver finnes ett mindre, runt fönster omgivet av ornament. Framför kolonnen står en sarkofag med de kungliga insignierna vilande på ett hyende på locket. På sidorna om sarkofagen finnas figurgrupper. Golvet i sydliga delen av koret, där sarkofagen är uppställd, är förhöjt med tre steg. Av ritningarna framgår icke, om sarkofagen varit avsedd för Gustav II Adolf eller för Adolf Fredrik. Det senare förefaller troligast. Gustav III lät nämligen, som redan nämnts, i Italien för sin fader utföra den sarkofag som nu är Gustav II Adolfs och som är uppställd vid korets fondvägg. Allt talar för, att Gustav III hade avsett denna hedersplats för sin fader, och den sarkofag, som han lät utföra, har heller icke kunnat ställas på någon annan plats i detta gravkor. Det är därför troligt, att Jean Erik Rehns ritning är ett förslag till Gustavianska gravkorets ordnande, med Adolf Fredriks sarkofag på hedersplatsen.¹

¹ Ett alternativt förslag av samme arkitekt finnes i Nationalmuseum (inv.nr 120/1916).

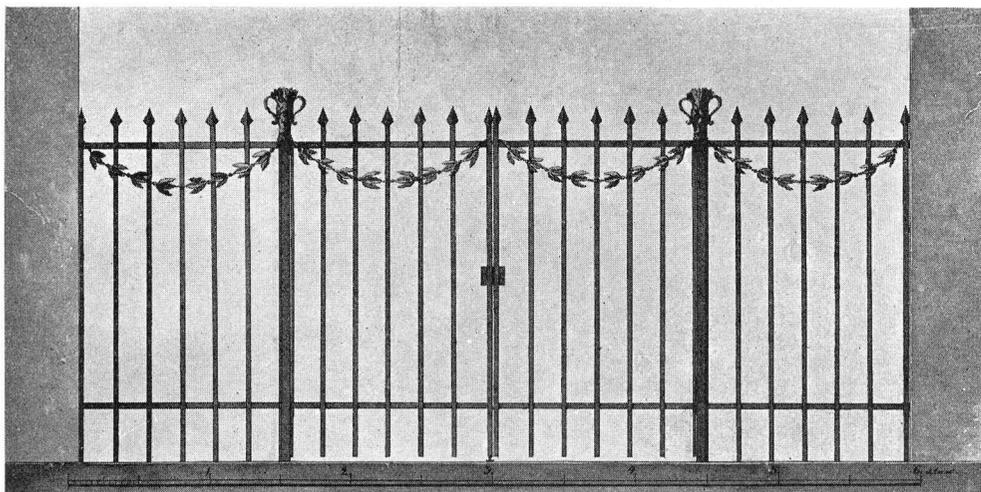

Fig. 144. Ritning till gallerverk och grindar i Gustavianska gravkoret av G. af Sillén 1796. Originalritn. i B. St. arkiv.

Zeichnung für Gitterwerk und Gattertüre für die Gustavianische Begräbniskapelle, von G. af Sillén 1796. Drawing for screens and gates in the Gustavian mortuary chapel, by G. af Sillén 1796.

Den för Adolf Fredrik avsedda sarkofagen kom emellertid icke till Sverige förrän efter Gustav III:s död, och den blev aldrig tagen i bruk för sitt ursprungliga ändamål. Frågan om gravkorets värdiga ordnande var fortfarande aktuell. Man tänkte sig nu, att Gustav II Adolf borde ha hedersplatsen i gravkoret, och ritningar till sarkofag för hans kista samt till andra detaljer för korets ordnande uppgjordes under Gustav IV Adolfs förmyndarregering både av arkitekterna C. F. Sundvall¹ och G. af Sillén var för sig. Ingentenda kom emellertid till utförande. 1808 var frågan fortfarande oavgjord. Då gavs som tävlingsuppgift vid Konstakademien att utarbета förslag till ordnande av Gustavianska gravkoret. Ett av dessa tävlingsprojekt finnes bevarat. Det är författat av den mest begåvade bland tidens unga arkitekter, nämligen A. Hambré.² Fig. 146 visar en av Hambrés ritningar. Konungens kista är tänkt uppställd på ett högt, altarliknande postament prytt med riksvapnet i relief. På kistan ligga konungamaktens insignier. Bakom densamma reser sig en hög pyramidformad minnessten med inskrift. Kistan flankeras av tvenne kolonner uppbärande segergudinnor. Kolonnerna ha i spiral gående bildframställningar i relief på samma sätt som Trajanus' och Marcus Aurelius' kolonner i Rom. I nischer under valvet äro uppställda byster av konungens främste medhjälpare, och koret i övrigt är uppfyllt med grupper av troféer i nyantika former. Fönstren tänktes omgjorda. De ha maasverk med fyrpass och andra medeltida former,

¹ SUNDVALL, C. F., arkitekt, f. 1754, d. 1831.

² HAMBRÉ, A., arkitekt, f. 1790 d. 1818. Utom här avbildade ritning till Gustavianska gravkorets inredning finnas planer och studier till samma förslag i författarens ägo.

12. *Sveriges kyrkor. Stockholm II.*

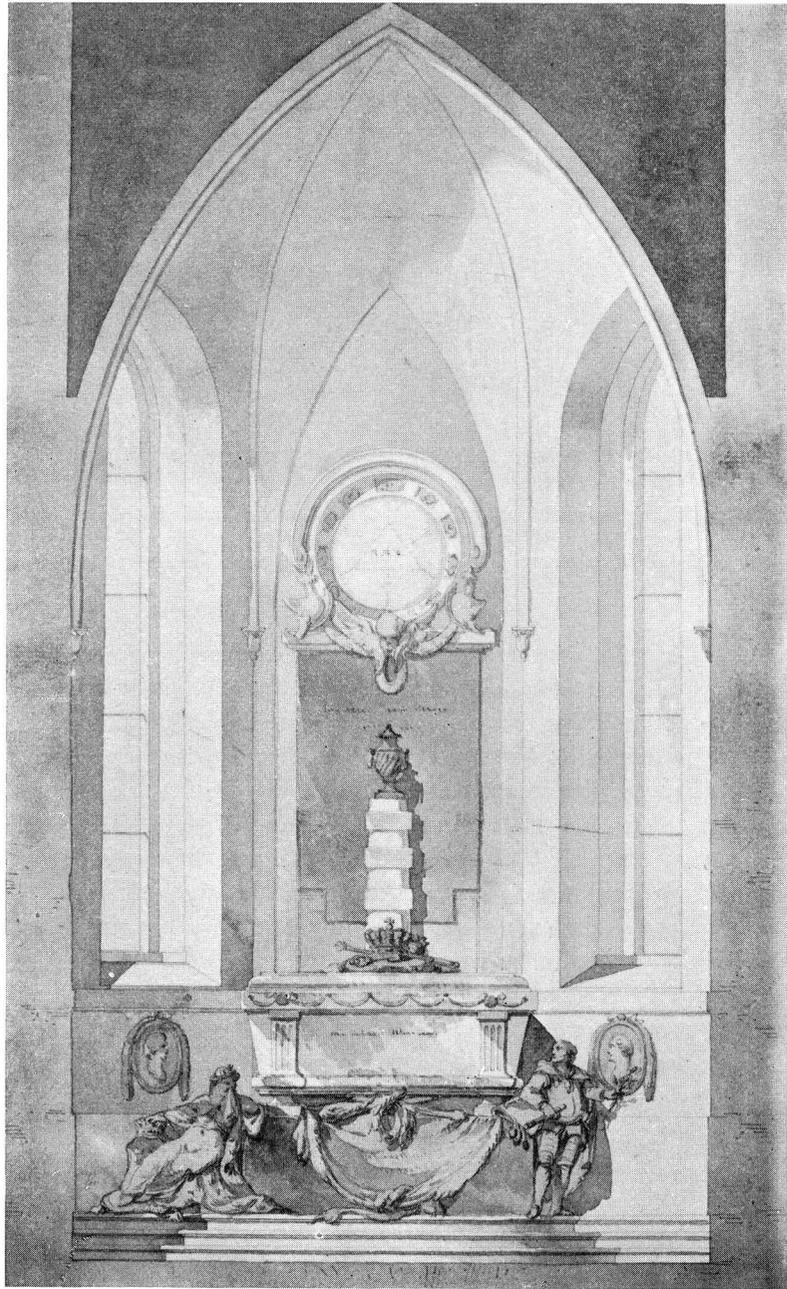

Fig. 145. Projekt till Gustavianska gravkorets inredning och dekorerings
av J. E. Rehn 1785. Orig. i K. B.

Entwurf der Dekoration der Gustavianischen Begräbniskapelle von J. E. Rehn 1785. Decoration of the Gustavian mortuary chapel,
projected by J. E. Rehn 1785.

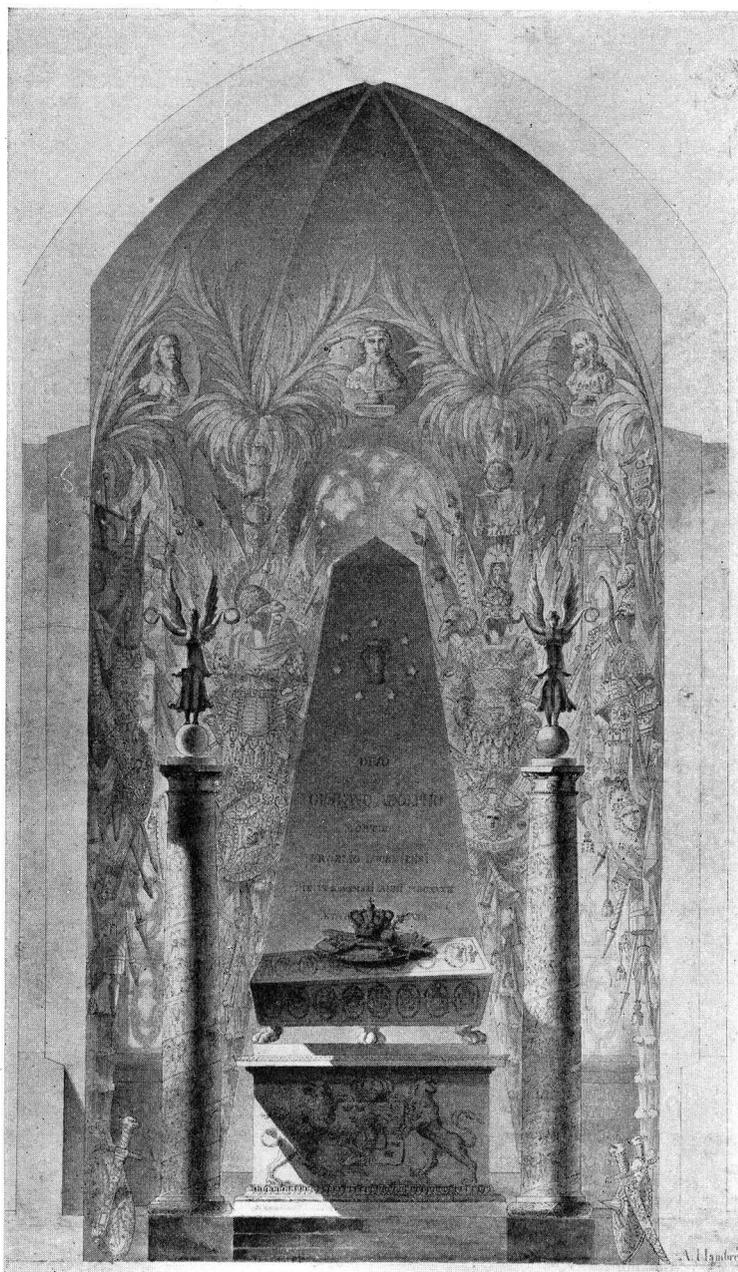

Fig. 146. Projekt till Gustavianska gravkorets inredning och dekorerings av A. Hambré 1808. Orig. i K. B.

Entwurf der Dekoration der Gustaviani- Decoration of the Gustavian chap-
schen Begräbniskapelle von A. Hambré 1808. pel projected by A. Hambré 1808.

ett inslag redan nu av den annalkande nygotiken. Hambrés förslag är visserligen ett akademiprojekt, men detta förminskar icke dess arkitekturhistoriska intresse.

År 1811 påbörjades en större reparation av kyrkan, och då iståndsattes även Gustavianska gravkoret. Arbetena leddes av arkitekten Fredrik Blom.¹ Vid detta tillfälle blev gravkoret »innan och utan helt och hållet iståndsatt samt nytt golv af sten inlagt i det öfre Choret, der det förut var af bräder, och i det nedre omlagdt och förbättradt» (ROTHLIEB). Konung Adolf Fredriks sarkofag uppställdes tom i korets fond, och runt valvkonsolerna och i korets hörn uppsattes »i särskilda grupper de Trophéer, bestående af Fanor, Standarer, Flaggor och Vimplar, som blifvit från Rikets fiender eröfrade under de Konungars Regering, hvilka här fått deras hvilorum» (ROTHLIEB).² Till den minnesfest, som år 1832 firades på 200-årsdagen av Gustav II Adolfs död, uppflyttades konungens kista ur gravvalvet och insattes i den ovan omtalade sarkofagen, som samtidigt fick sin nuvarande inskrift GUSTAVUS ADOLPHUS MAGNUS.

GRAVVALVET Till undre koret, gravvalvet, leder en trappa av grå kalksten. Trappans väggar äro av oljemålade grå sandsten. Nedgången till valvet stod före sista restaureringen öppen och omgiven av ett enkelt skrank (fig. 24, 142). Under 1700-talet och troligen också under 1600-talet täcktes nedgången av stenhällar, om vilkas utseende intet är bekant. 1820 utfördes nya hällar av slipad kolmårdsmarmor. Sagda år gjordes utbetalning »till J. N. Ekerman för en ny grafsten till Gustavianska Grafven af fin marmor slipad på en sida» jämte »inhuggen Inscription därå enligt formulair, med svart Lackfärg bestående av 204 bokstäfver». Ifrågavarande hällar finnas ännu bevarade. De stodo före sista restaureringen uppresta i vapenhuset. På den ena av dem finnes följande inskrift:

ACCEDITE VENERABUNDI
QVI LOCA HEC INVISITIS
SUAQUE MAGNIS PERSOLVITE JURA MANIBUS
HEROUM
EX GUSTAVIANA VASARUM SERIE
ADSPICITIS SEPULCRALEM SEDEM
SACRAQUE TANGITIS LIMINA
UNDE AD OSSA
GUSTAVI ADOLPHI MAGNI
PER PAUCOS GRADUS DESCENDITUR³

Inskriften är författad av G. Adlerbeth (FERLIN, s. 1301).

¹ BLOM, FREDRIK, arkitekt, f. 1781, d. 1853.

² ROTHLIEBS uppgifter om troféernas proveniens måste här, liksom på alla andra ställen där de citeras, tagas med reservation. Senare forskning har visat, att Rothliebs uppgifter i mycket stor utsträckning äro felaktiga.

³ Översättning: Nalkens vördnadsfulla, I som besöken dessa rum, och bevisen de ärebetygelser som tillkommer hjältarnas stora andar av den gustavianska Vasaätten. I skåden gravstället, I beträden de helgade rämärken, där blott få steg skilja Eder från den store Gustaf Adolfs stoft.

Foto O. Sellman 1922.

Fig. 147. Banérska och Vasaborgska gravkoren.

Begräbniskapelle der Häuser Banér und Vasaborg.

The Banér and Vasaborg mortuary chapels.

1922 återinlades dessa hällar på sin gamla plats över nedgången.

Gravvalvet är täckt av tvenne fyrtaliga kryssvalv utan strålar. Golvet är av plansten. Ingången stänges med en grind av smitt järn. 1922 reparerades gravvalvet. Samtidigt nedflyttades drottning Maria Eleonoras kista, efter restaurering, i gravvalvet och uppställdes på sina ursprungliga postament av grå sandsten. Drottningens kista hade under 1800-talets slut uppflyttats i övre koret från sin ursprungliga plats i valvet och uppställts på en med svart kläde överdragen katafalk (fig. 143).

PROJEKT TILL
NYTT GRAV-
KOR FÖR
GUSTAV II
ADOLF

I detta sammanhang bör slutligen omnämnas drottning Kristinas planer på ett annat, ståtligare gravkor för Gustav II Adolf. Att drottningen efter sin tronavsägelse hyst en plan att låta den italienske skulptören och arkitekten Bernini uppföra ett nytt gravkor åt hennes fader i stället för det nuvarande, antydes i ett brev från Nicodemus Tessin d. y.¹

Redan tidigare hade emellertid ett annat förslag till mausoléum för Gustav II Adolf förelagts drottningen av den franske målaren Sebastien Bourdon² under dennes vistelse i Stockholm åren 1652—1654. Detta förslag, som sannolikt aldrig fått en mera utarbetad form, var säkerligen uppgjort av den berömde franske konstteoretikern ANDRÉ FELIBIEN. Byggnaden, som skulle ha rund planform, tänktes ligga fritt på en terrass omgärdad av en statyprydd balustrad. Den skulle täckas av en kupol, på vars krön skulle stå en basunande Renommé. Portalen skulle vara komponerad av sex kolonner av dorisk ordning. Invändigt skulle väggarna vara uppdelade i tvenne kolonnordningar — den undre jonisk, den övre korintisk — med kolonner av vitådrig marmor samt med kapitäl och lister av förgylld brons. Mellan kolonnerna skulle finnas nischer med statyer. Kupolen skulle invändigt dekoreras med allegoriska målningar efter ett invecklat, men för tiden normalt program, för vilket mycket ingående redogöres i förslaget.

Mitt i gravkoret skulle ett monument över konungen resa sig. Det skulle vara dels av vit och dels av svart marmor, och åtta hermer av förgylld brons, föreställande »les principaux États du Royaume de Suède», skulle uppbära gesimsen. Dessa figurer skulle hålla kedjade några andra statyer, föreställande de erövrade provinserna, som skulle sitta vid de förras fötter. På monumentets sidor skulle finnas reliefer med motiv ur konungens liv och på dess krön en trofégrupp, ur vilken en fågel Fenix skulle uppstå. Under detta moment skulle själva graven vara belägen. Den skulle utgöras av en krypta, täckt med valv av svart marmor, bestrött med gulddroppar. I kryptan skulle stå en sarkofag, på vilken konungens bild av vit marmor skulle vila på en bädd av svart. Han skulle vara klädd i en rustning »à l'antique» och luta huvudet mot en kudde hållen av Sömn och Döden.³

¹ Se härom vidare O. SIRÉN, Gamla Stockholms hus II. Stockholm 1913, s. 63 samt STUDIER s. 40.

² SEBASTIEN BOURDON, fransk målare, f. 1616, d. 1671, verksam i Stockholm 1652—1654.

³ Förslaget finnes tryckt i ANDRÉ FELIBIENS arbete »Entretiens sur la vie et sur les ouvrages, des plus excellents peintres anciens et modernes», Paris 1666. Förslaget är ingående behandlat av GUNNAR M. SILFVERSTOLPE i »Studier till Oscar Almgren», Stockholm 1919, s. 8.

Det senast beskrivna förslaget till gravbyggnad är ett karakteristiskt exempel på den härskande smaken inom sepulcralkonsten i Europa vid tiden för projektets framställande. De närmaste förebilderna äro säkerligen franska. De ifrågavarande franska byggnaderna å sin sida äro, vad konstruktion och exteriör beträffar, påverkade från såväl antikens som renässansens byggnadskonst. Förebilderna för interiörens utformning äro att finna i den romerska barocken och främst i Berninis arbeten.

BANÉRSKA GRAVKORET

Sedan Gustav II Adolf utvalt sin gravplats vid klosterkyrkan, följdes hans exempel av en hel rad av hans fältherrar. Början gjordes av Johan Banér, som 1636 »murade en Graf på södra sidan om Kyrkan» (F. ö. G. s., 10). För graven betalades till kyrkan i olika poster från sistnämnda år till 1641 en summa av 515 dlr smt. 1636 begrovs i gravkoret Johan Banérs första fru, Catharina Elisabeth Pfuel, och den 19 sept. 1641 begrovs fältherren själv.

Koret (fig. 147), som har åttasidig planform, är uppfört av tegel med sockel och listverk av sandsten. Tegelmått i fasaden $28-29 \times 17 \times 7,5$ cm.

Fasaden är, liksom Gustavianska gravkorets, vertikalt uppdelad av smala, avfasade strävpelare av tegel, mellan vilka sitta smala rundbågiga fönster, sju till antalet. Utsmäckningen är den allra enklaste; endast ett par oprofilerade horisontala sandstenslister och oornerade slutstenar i fönsteröppningarnas hjässor. Koret täckes av ett sadeltak, åt söder tresidigt avvalmat. Det är täckt med koppar och prytt med ett enkelt, förgyllt kors. Taket förstördes vid kyrkans brand 1835, men uppfördes ånyo till samma utseende som före branden.

Byggnaden är liksom föregående och alla följande gravkor uppdelad i ett övre kor, liggande 9 steg över kyrkans golv, och ett undre, halvt underjordiskt gravvalv. Ingångarna till bägge ha tagits i den gamla korsgångens arkadbågar. Ingången till övre koret stänges med en grind av smitt järn, utförd 1917, vilken ersatt en slät fyrkantig, brunmålad trädörr, insatt vid restaureringen 1836—40. Av den ursprungliga, i arkadbågen inmurade dörromfattningen, finnes östra sidan bevarad. Koret är invändigt putsat med gulvit puts, vid sista restaureringen framtagen under senare putslager. Det täckes av ett 10-kappigt kryssvalv med profilerade strålar. Valvet är slaget som en kupol med koncentriskt liggande ringar. Materialet är s. k. holländsk klinker. Mått: $22 \times 10,5 \times 5$ cm. Strålarna uppbäras av små, nästan klotformade konsoler av sandsten, prydda med blad, vars nerver utformats som rader av diamantsnitt. I valvhjässan vid strålarnas skärningspunkt sitter en druvklase av sandsten. Golvet är av plansten. I korets norra vägg upptogs vid den 1811 påbörjade restaureringen en mindre, spetsbågig arkadöppning, genom vilken en vacker inblick i koret erhöles (fig. 148). Denna arkadöppning igenmurades vid den sista restaureringen.

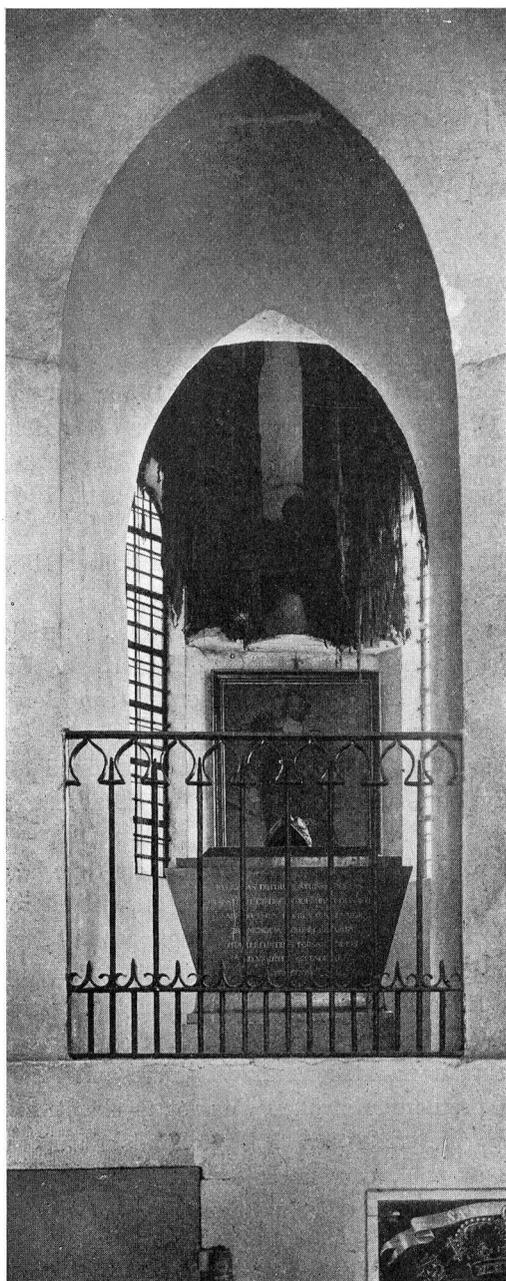

Fig. 148. Banérska gravkoret före 1906.
Begrävningskapelle des Hauses Banér vor 1906. The Banér mortuary chapel before 1906.

Mitt på golvet i övre koret står Johan Banérs sarkofag av brun marmor, uppsatt 1758 på bekostnad av riksrådet Anders Johan von Höpken. I samband härmed uppflyttades 1759 fältherrens kista ur gravvalvet och insattes i denna sarkofag (ROTHLIEB, s. 149). På sarkofagen står en hjälm från 1600-talet, och på östra väggen hänger en rustning från samma tid. Båda härstamma, liksom också en hjälm och ett bröstharnesk, uppställda i nischen över nedgången till undre gravvalvet, från den Banérska rustkammaren på Djursholm. De skänktes till kyrkan under 1800-talets början (ROTHLIEB s. 149). På norra väggen hänger ett oljefärgsporträtt i kroppsstorlek av Johan Banér. Det hängde 1914 framför gravkorets södra fönster, vilket vid denna tid var igensatt (fig. 148).

År 1817 uppsattes »öfver alla hvalfslutningar Trophéer af Fanor och Standarder, hvilka blifvit eröfrade i de många Fältslag, Johan Banér dels bivistade, dels såsom Anförare vann öfver Rikets fiender» (ROTHLIEB, s. 148).¹ De bortflyttades tillsammans med övriga troféer år 1906.

Nedgången till undre koret stänges av järndörrar. Dessa voro före sista restaureringen släta, men blevo 1919 försedda med ornerade beslag av smitt järn samt med sköldar med Banérs och v. Pfuels vapen målade i heraldiska färger. Gravvalvet är täckt av ett tunnvalv med tvenne-stickkupor. Såväl valv som väggar äro fogstrukna. Golvet är av plansten.

Enligt Carl Fr. Scheffers testamente av d. 16 maj 1784 skulle kyrkan erhålla en summa av 333: 16. För räntan härpå skulle Banérska gravkoret underhållas »såsom nu och framdeles Töresö ägare tillhörigt».

¹ Jfr s. 180 not 2.

Fig. 149. Vasaborgska gravkoret.

Begräbniskapelle des Hauses Vasaborg.

Foto C. G. Rosenberg 1922.

The Vasaborg mortuary chapel.

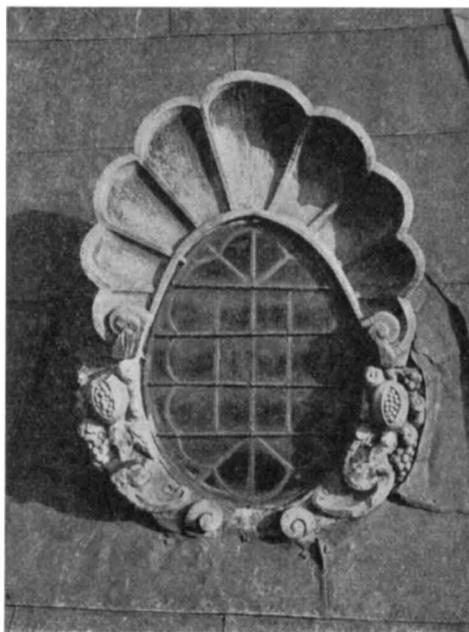

Foto M. Olsson 1917.

Fig. 151. Vasaborgska gravkoret. Fönsteromfattning av sandsten för ett av kupolens fönster.

<p>Begrävningskapelle Vasaborgs: Sandsteineinfassung eines Fensters der Kuppel.</p>	<p>The Vasaborg mortuary chapel: Frame of sandstone for one of the windows of the dome.</p>
---	---

VASABORGSKA GRAVKORET

På kyrkans södra sida öster om det Banérska ligger det Vasaborgska gravkoret. Det är uppfört år 1647 (POSSIETH, s.169), och för graven betalades till kyrkan 450 dlr kmt (O. 1).

Koret har sexsidig plan och är uppfört av tegel med hörnkedjor och listverk av grå sandsten. Tegelmått: $29 \times 14,5 \times 7,5$ cm. Sockeln, som är 1,90 m. hög, är utförd av rusticerad saltsjösandsten i kvadrer. Det för exteriören mest karakteristiska är att väggytorna sakna fönster. Troligen har avsikten ursprungligen varit att förse koret med höga, smala fönster på samma sätt som i de bägge förut beskrivna gravkoren. Härför talar en i sydvästra väggens övre del synlig igenmurad båge. Denna plan har frångåtts, och i stället ha sex stycken små ovala fönster anbringats i den åttasidiga, kopparklädda kupolens nedre del. De ha sandstensomfattningar i form av snäckor (fig. 151). Yttertaket, som är åttasidigt och kupolliknande, har en hög åttasidig tambur, i hörnen prydd med kolonnetter. Den täckes av en annan åttasidig kupol, krönt med ett förgyllt kors. I tamburens väggar finnas fönster.

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 152. Valvkonsol i Vasaborgska gravkoret.
Gewölbeconsole in der Begräbniskapelle Vasaborgs. Console in the Vasaborg mortuary chapel.

Foto M. Olsson 1914.

Fig. 153. Valvkonsol i Vasaborgska gravkoret.
Gewölbeconsole in der Begräbniskapelle Vasaborgs. Console in the Vasaborg mortuary chapel.

Övre korets väggar äro invändigt putsade och kalkfärgade. Östra väggen är uppförd i munkförband och tillhör 1400-talet (jfr s. 92). Taket utgöres av ett kupolformat, åttasidigt valv med tambur. Strålarna, som äro av sandsten, äro skulpterade med lagermotiv samt målade i grönt och guld. De uppbäras av konsoler i form av änglahuvuden omgivna av fruktgirlander, likaledes av sandsten, förgyllda och målade i gröna och röda metalliskt glänsande färger. Ansiktsfärgen är blekt skär. Huvudena, som alla äro olika, äro av två skilda typer, dels feta, pussiga och slappa ansikten med hängande kinder och ögonlock (fig. 152 visar exempel på ett av dessa) dels kraftiga, energiska ansikten såsom fig. 153. Håret är hos samtliga ornamentalt behandlat, uppdelat i små lockar, vilka hoprullats till volutliknande klumpar. Färgerna på strålar och konsoler äro ursprungliga. POSSIETH (s. 169) säger om koret, att det är »med förgylta hwalfbogar vthi Creuts hwalfwet. Op vnder hwalwet är 8 änglar målade hafwandes hvardera sina Insignia, at ther med beteckna en lofwärd wandel, salig dödh och glad vpståndelse». Några insignier finnas icke numera bevarade. Strålarnas och konsolernas färger framtogs vid sista restaureringen. Före sagda tillfälle

voro de övermålade med flera färglager, det översta gråbrun oljefärg stammande från en restaurering på 1840-talet. De nuvarande färgerna äro endast lätt upphjälpta här och var; guldet är dock till största delen nytt.

Interiörens liksom exteriörens utseende bestämmes av fönstrens placering. Ljuset silar i smala knippen in genom de små, i valvets nedersta del sittande, ovala fönstren, vilka ha blyinfattade rutor med gammalt, av ålder färgat glas. I tamburens övre del sitta andra små fönster, vilka, osynliga för den i kyrkan stående, sända ljus ned i koret genom den cirkelrunda öppningen i valvets hjässa (jfr fig. 150). Resultat därav är en sällsynt vacker och stämningsfull belysning av rummet.

Korets golv är av plansten. I dess nordöstra hörn finnes nedgång till den bredvidliggande Bielkeska graven. Invid östra väggen leder en smal trappa med räcke av smitt järn upp till rummet över sakristian. Som dörrhål tjänar en i den medeltida muren befintlig öppning. Denna anordning har tillkommit vid den senaste, 1914 påbörjade restaureringen. Arkadbågen mot kyrkan stänges med grindar av smitt järn, utförda efter ritning av hovintendenten G. Lindgren vid nyssnämnda restaurering. Det föregicks av ett annat järngaller i nygotisk stil, säkerligen uppsatt omkring 1840 (fig. 154). I gravkoret är sedan 1920 greve Gustav Gustavssons av Vasaborg ståtliga tennkista uppställd. Den har förut stått i gravvalvet, där den blivit starkt hoptryckt av andra, senare på densamma ställda kistor, varjämte den blivit starkt angripen av tennpest. Då den blivit restaurerad, fanns icke plats i gravvalvet, varför den uppställdes på sin nuvarande plats på ett postament av slipad röd kalksten, utfört efter ritning av professor Ivar Tengbom. På väggarna äro anbragta vid samma tillfälle uppsatta bronstavlor med de förnämsta i gravkoret vilande personernas namn. Restaureringen och uppställningen av såväl kistan som bronstavlor är utförd på bekostnad av greve Eugène von Rosen. Bakom greve Gustav Gustavssons kista sitter på väggen hans huvudbaner, och från kupolen nedhänga två begravningsfanor, som förts i hans begravningsprocession. I övrigt täckas väggarna av huvudbaner och anvapen, tillhörande i koret begravda personer.

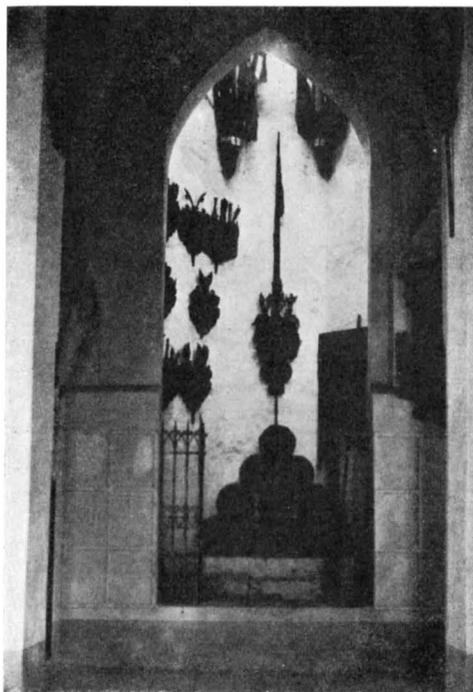

Fig. 154. Vasaborgska gravkoret. Interiörens utseende före trofédekorationens borttagande 1906.

Begräbniskapelle des Hauses Vasaborg. Das Innere vor der Hinwegnahme der Trophäen.

The Vasaborg mortuary chapel. The interior before the removing of the trophies.

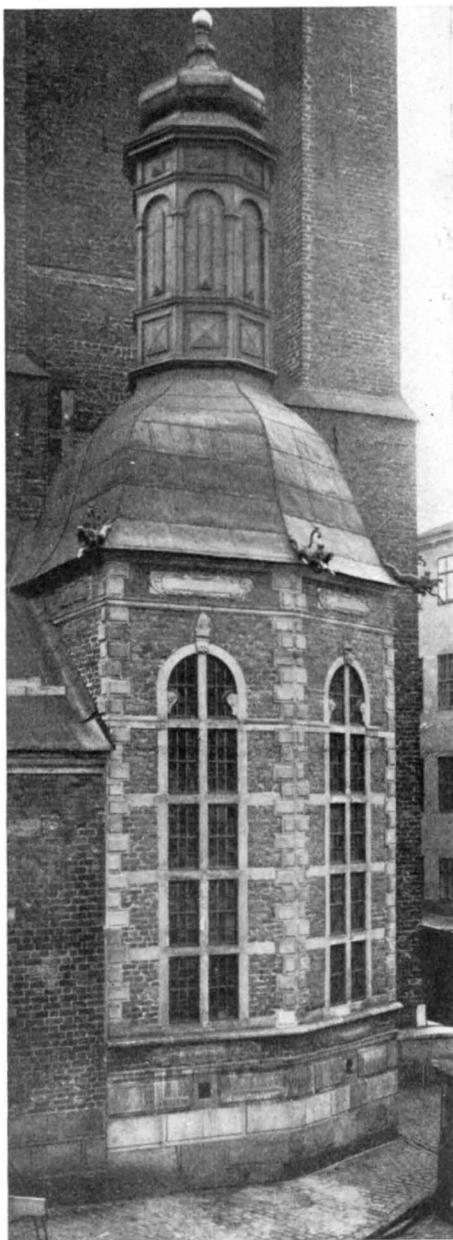

Foto M. Olsson 1917.

Fig. 155. Torstensonska gravkoret.

Die Begräbniskapelle Torstensons. The Torstenson mortuary chapel.

Koret försågs redan under 1600-talet med läktare och bänkinredning. POSSIETH säger (s. 170), att »på thetta Grifte-hwalf hafwer kyrkian låtit byggia sig bänkar til Församlingens tjenst». År 1681 betalas till mästern Himrich Mattsson Möller för det han »anstrukit Listren under Hwalwet ofwan på lächtren i Gösta Göstafsons Graf med blått» (RÄKENSK. 1681). Under 1720-talet fördes en process mellan greve Carl Gustaf Düker och kyrkoförståndarna angående rätten till dessa bänkrum. Bänkinredningen bibehölls till den 1811 påbörjade restaureringen. År 1817, då trofésamlingen flyttades till Riddarholmskyrkan, uppsattes »öfver de i Choret varande 6 hvalfslutningar på Consoler 60 stycken Fanor och Standarder, hvilka blifvit eröfrade under Trettioårskriget vid obekanta tillfällen» (ROTHLIEB, s. 144.)¹ De bortflyttades med övriga troféer 1906.

Nedgången till gravvalvet är belägen under en i golvet i arkadöppningen befintlig häll, varjämte vid sista restaureringen anordnats en med en dörr av smitt järn försedd mindre nedgång från södra sidoskeppet. Rummet är täckt med ett lågt kryssvalv, vilket är vitslammat liksom väggarna. Golvet är av plansten. Då gravvalvet öppnades 1916, var det mycket förfallet till såväl valv som väggar och golv. Det reparerades vid sagda tillfälle.

TORSTENSONSKA GRAVKORET

Invid norra sidoskeppets västra vägg ligger det Torstensonska gravkoret. Det är uppfört år 1651 av fältherren Lennart Torstensons änka, grevinnan Beata de la Gardie, som detta år betalade till kyrkan för gravplatsen 300 dukater specie (POSSIETH, s. 171).

¹ Jfr s. 180 not 2.

Koret har rektangulär planform med tresidig avslutning i väster. Rummet har tre fönster, av vilka det västra före sista restaureringen var igensatt på insidan med en träskärm. Materialet är i fasaden fogstruket tegel och grå sandsten. Tegelmått $28,5 \times 15 \times 7$ cm. Den höga kvaderstenssockeln är av röd saltsjösandsten.

Av de förut beskrivna koren liknar detta närmast det Gustavianska. Det har höga, smala, rundbågiga fönster med karmverk av grå sandsten och hörnkedjor av samma

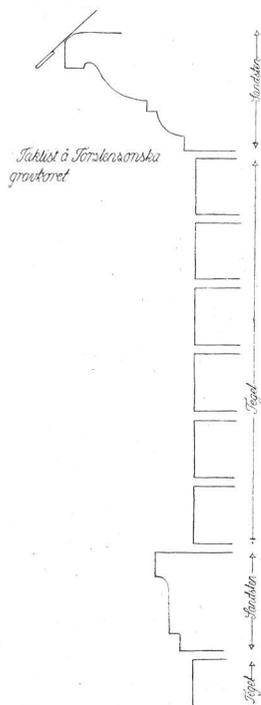

Fig. 156. Torstensonska gravkoret. Taklistens profil.

Die Begräbniskapelle Torstensons. Profil des Dachgesimses. The Torstenson mortuary chapel. Profile of the moulding.

material (fig. 155). Slutstenarna i fönstrens valvbågar äro prydda med änglahuvuden, bärande druvklasar. Tvenne av dessa, på norra och västra sidorna, liksom en del av hörnkedjornas och karmverkets sandsten utbyttes vid sista restaureringen mot nya delar av samma utseende. De ursprungliga skulpterade delarna äro bevarade i kyrkans samlingar. Horisontalerna i fönstrens karmverk äro sammanbundna de olika fönstren emellan med band av grå sandsten. Över och under varje fönster sitter en kartusch prydd med broskornament, men utan inskrift. De ornamentala detaljerna visa mycket stor likhet med Gustavianska korets. Sandstenen i såväl fönstrens karmverk som slutstenarna och hörnkedjorna har varit oljemålad, säkerligen från begynnelsen. Byggnaden är täckt med en åttasidig kupol med en likaledes åttasidig tambur. Den sistnämnda täckes av en lökkupol, avslutad med ett flammande kors. Taket är helt klätt med koppar. Vid takfoten sitter på varje hörn en krönt drake (fig. 155). Taket förstördes vid kyrkans brand 1835, men uppfördes ånyo till samma utseende som före branden. Huruvida drakarna funnos på det ursprungliga taket, är dock icke med säkerhet bekant men troligen har så varit förhållandet.

Koret är uppdelat i tvenne rum, ett övre kor och ett nedre gravvalv, bäge över jord. Det förra, som ligger 2,75 m. över kyrkans golv, öppnar sig mot norra sidoskeppet genom en stor rundbågig arkadöppning. Väggarna äro putsade och vitkalkade. Rummet täckes av ett sextaligt kryssvalv med ryggar i putsen. I valvhjässan en druvklase av sandsten, ursprungligen målad med grå oljefärg, framtagna vid sista restaureringen under senare

övermålningar. Valvryggarna utgå från konsoler i form av änglahuvuden av likaledes gråmålad sandsten. Änglahuvudena hava samtliga olika ansiktsuttryck. De äro starkt uppnästa och ha håret upplagt i stora, ornamentalt behandlade lockar (fig. 158). De tvenne konsolerna på korets västvägg voro före sista restaureringen bortbilade jämnt med väggytan för att lämna plats för där uppställda anträd. Under restaureringen ha nya konsoler insatts, som utgöra kopior av en av de gamla. Golvet är av plansten.

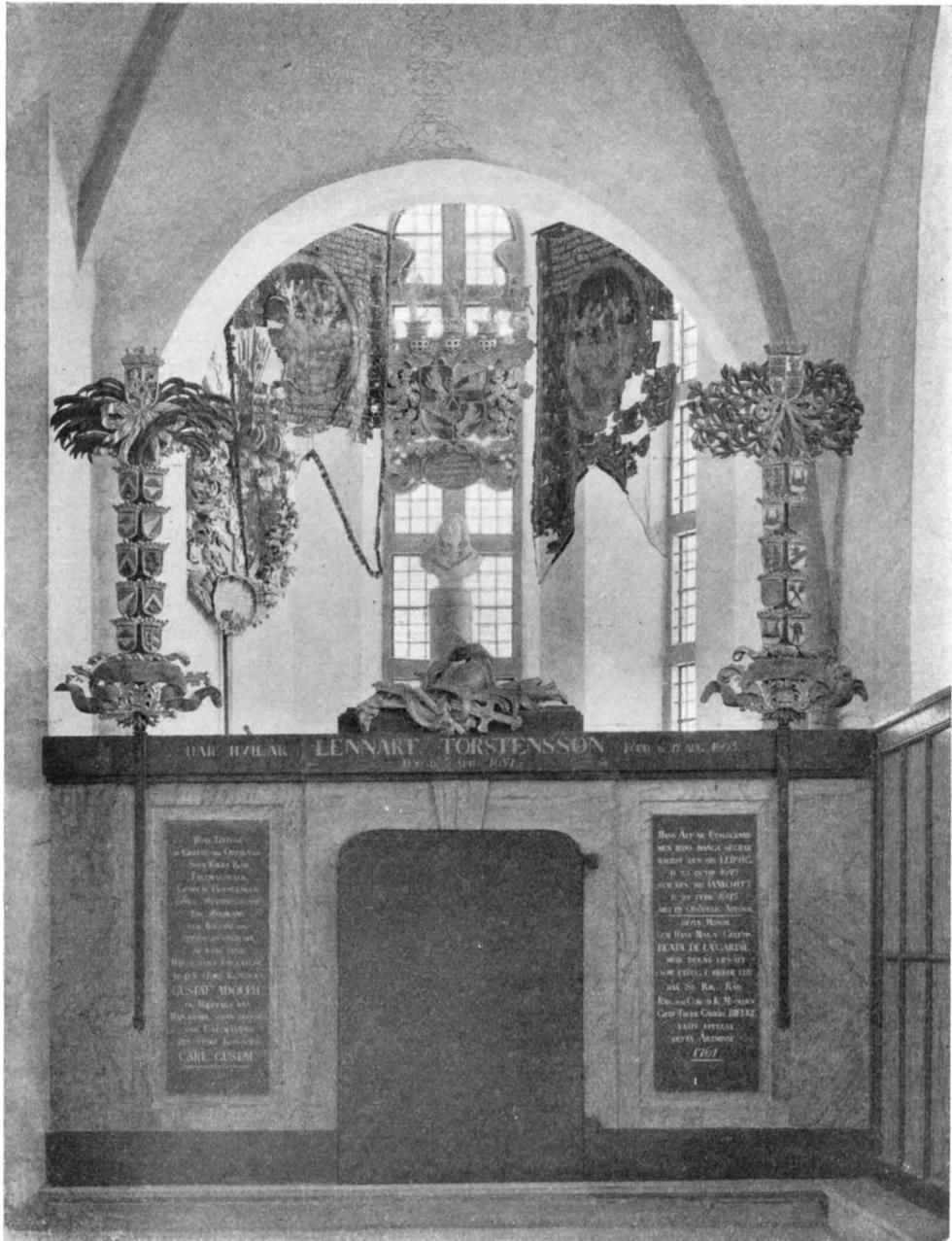

Foto C. G. Rosenberg 1922.

Fig. 157. Torstensonska gravkoret.
Die Begräbniskapelle Torstensons. The Torstenson mortuary chapel.

I koret står fältherren Lennart Torstensons byst av vit marmor på ett postament av kolmårdsmarmor. Bysten är ett 1600-talsarbete, troligen utfört av bildhuggaren Carlo Carove. I övrigt äro i koret upphängda huvudbaner, anvapen och sorgefanor för såväl Lennart Torstenson som för medlemmar av hans ätt.

Det undre rummet, gravvalvet, är avskilt från kyrkan med en vägg av grå sandsten, oljemålad som kolmårdsmarmor. Ingången till gravvalvet är stängd med en svartmålad järndörr av rektangulär form med avrundade övre hörn. Väggen avslutas upptill med en list av slipad brunröd kalksten. Ovanför dörren finnes över listen en plint av samma slags sten, vilken uppbär en i bly gjuten trofégrupp (fig. 157). På listen samt på tvenne på båda sidor om dörren infällda tavlor, som likaledes äro av slipad brun kalksten, läses i förgyllda bokstäver följande, av Olof von Dalin¹ författade äreminne:

HÄR HVILAR/ LENNART TORSTENSSON/ FÖDD
D. 17 AUG. 1603, DÖD D. 7 APR. 1651.

HANS TITTLAR/ AF GREFVE TILL ORTALA ETC./
SVEA RIKES RÅD/ FÄLTMARSKALK/ GENERAL
GOUVERNEUR ÖFVER WESTERGÖTLAND/ DAL
WÄRMLAND/ OCH HALLAND ETC./ UTTYDA EN
RINGA DEL/ AF HANS DYGD.

HAN FÖRDES SOM LÄRLING/ AF DEN STORE
KONUNGEN/ GUSTAF ADOLPH/ PÅ HIEL-
TARS BAN/ HAN KUNDE SEDAN DITFÖRA/ SOM
LÄROMÄSTARE/ DEN STORE KONUNGEN/ CARL
GUSTAF.

HANS ÄTT ÄR UTSLOCKNAD/ MEN HANS MÅNGA
SEGRAR/ HÄLDST DEN VID LEIPZIG/ D: 23 OCT^{BR} 1642./ OCH DEN VID IANKOWITZ/ D:
24 FEBR. 1645/ ÄRO EN ODÖDELIG AFFÖDA./

ÖFVER HONÖM/ OCH HANS MAKA GREFVIN:/ BEATA DE LA GARDIE/ MED DERAS
LIPSÄTT/ SOM UTDÖG I FIERDE LED/ HAR SV: RIK: RÅD/ RID: OCH COM: AF K: M: ORDEN/
GREF THURE GABRIEL BIELKE/ LÅTIT UPRESA/ DETTA ÄREMINNE/ 1761.¹

Vid 1700-talets mitt var koret mycket förfallet, varför riksrådet greve Thure Gabriel Bjelke lät reparera detsamma år 1761. Samma år nedsatte han en summa av 2,400 D:r K:p:mt hos Kyrko-Rådet med föreskrift, att Grafven i evärdeliga tider

Foto M. Olsson 1915.

Fig. 158. Valvconsole i Torstensonska gravkoret.

Gewölbeconsole in der
Begräbniskapelle Tor-
stensons.

Console in the mortuary
chapel of Torstenson.

¹ BERCH, C. R., Namnkunnige Svenska Herrars och Fruers Skådepenningar, Stockholm 1777, s. 145.

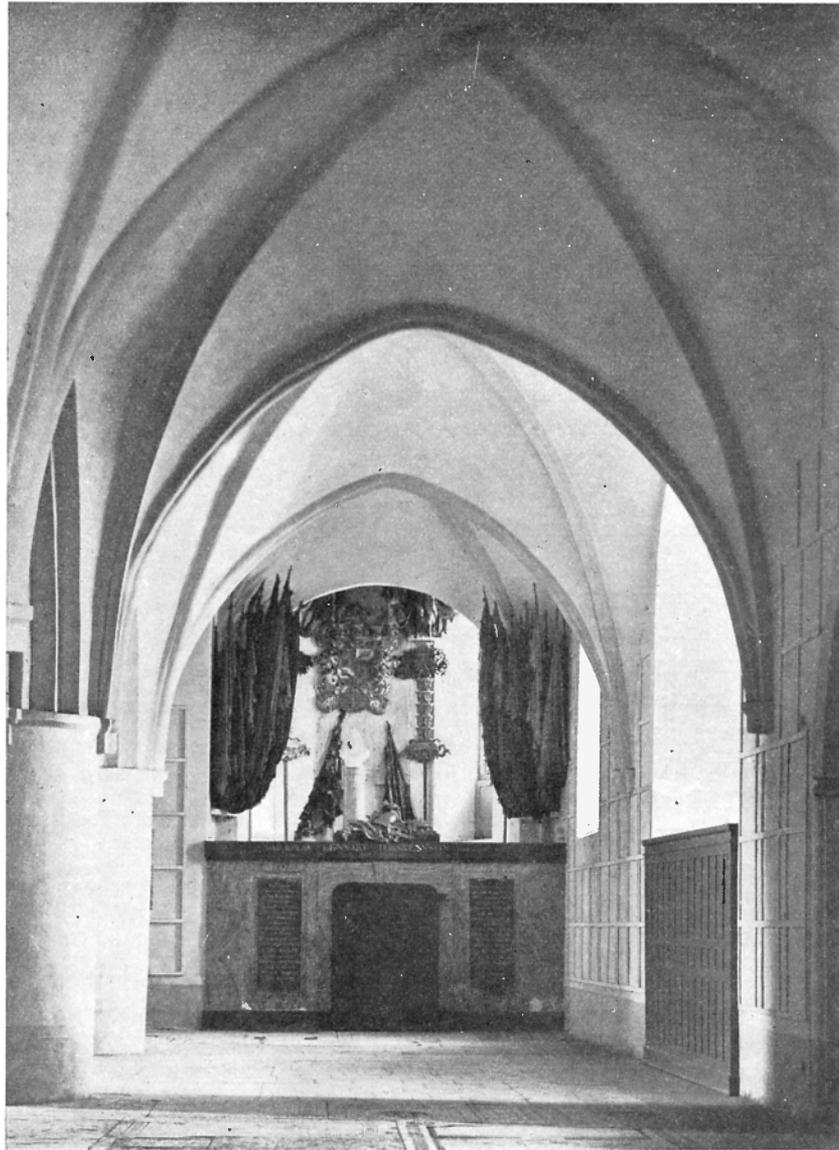

Fig. 159. Torstensonska gravkoret. Interiörens utseende före trofédekorationens borttagande 1906.

Die Begräbniskapelle Torstensons. Das Innere vor der Hinwegnahme der Trophäen.

The mortuary chapel of Torstenson. The interior before the removing of the trophies.

af Kyrkan skulle underhållas, hvilket Kyrkorådet sig åtog» (ROTHLIEB, s. 152). Denna fond förvaltas nu av Riksmarskalksämberet.

De ovan beskrivna dekorativa anordningarna i gravkoret verkställdes i samband med denna reparation och äro utförda av arkitekten J. E. Rehn. I dennes egenhändiga förteckning över sina arbeten upptages bl. a. även »det Grefweliga Torstensonska Graf Choret, Kongl. Riddarholms Kyrekian». ¹ En skiss till anordningen delvis avvikande från den som blivit utförd, finnes bland J. E. Rehns efterlämnade papper i Hochschildska samlingen på Bellinga i Skåne. Den har påskriften »Sepulture de Torstenson à l'Eglise de Riddarholm à Stockholm» (fig. 160). Den om kolmårdsmarmor erinrande oljemålningen på gravvalvets vägg mot kyrkan har troligen tillkommit i samband med den Rehnska reparationen. Att den fanns 1784 är säkert, ty detta år erhöill målaren Pehr Biörn betalning för det han å »Torstensonska grafwen renowert inskription, uppmarmorerat, och strukit dörrn» (RÅKENSK. 1784). Under marmoreringen finnas ställvis rester av en äldre grå målning. Detta är troligen den ursprungliga 1600-talsmålningen, ty samma färg finnes på övre valvets skulpterade stenkonsoler.

1817 blevo »i Choret öfwer Grafhvalfvvet i särskilda grupper uppsatta de Trophéer, som eröfrades i Slagen vid Leipzig och Jancowitz, äfvensom på hvardera sidan af Arcad-öppningen åt Kyrkan, på den ena: Trophéer som vunnos vid Jancowitz, och på den andra vid Infallet i Holstein» (ROTHLIEB, s. 155). Troféerna bortflyttades 1906. Gravvalvets tak utgöres av ett nätvalv. Såväl valv som väggar äro putsade och vitkalkade. Golvet är av plansten.

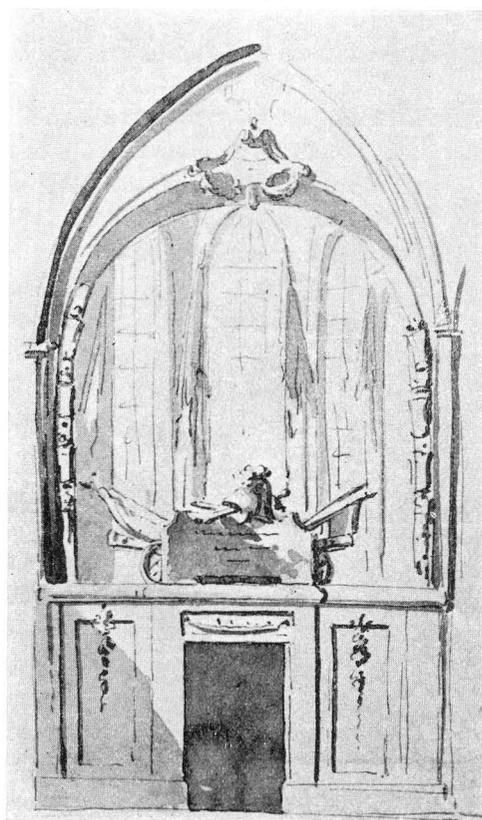

Fig. 160. Utkast till inredning och dekore-ring av Torstensonska gravkoret av Jean Erik Rehn omkr. 1761. Hochschildska samlingen Bellinga.

Entwurf der Einrichtung und Dekoration der Begräbniskapelle Torstensons von J. E. Rehn um 1761. The Torstenson mortuary chapel, project for fittings and decoration by J. E. Rehn about 1761.

¹ Förteckningen tryckt i S:t Eriks årsbok 1925, s. 147 ff.

LEWENHAUPTSKA (LEIJONHUFVUDSKA) GRAVKORET

Invid norra skeppets norra sida och öster om vapenhuset ligger det Lewenhauptska gravkoret, i äldre handlingar vanligen kallat det Leijonhufvudska. Det är uppfört 1654 av fältmarskalkarna Gustaf Adolf och Carl Maurits Lewenhaupt, och betalades av var och en av dem till kyrkan »350 R:dr, som gör i Silfr:mt 560 Dlr, jämte Stältnings wärcket serskilt» (F. ö. G., s. 9). Byggnaden är uppdelad genom en skiljevåg i tvenne lika stora gravkor med kvadratisk grundplan, av vilka det östra i äldre handlingar benämnes »Gref Gustaf Leijonhufvuds graf» och det västra »Gref Carl Leijonhufvuds graf.» Om koret meddelar POSSIETH, att »Thet berättas allmanneligen at thessa tvenne Herrar och Bröder så käriligen älskat hwar annan vthi lifstiden at the ock önskat få sigh hwila med hwar annan vnder ett griftetaak. Til hwilken ända the ock med inbördes samråde sielfwa sigh sina lägerställen betingadt och betalt, sielfwa gifwit sådant vtkast till theras vpbyggiande som then nu för ögonen står. Hwartera Choret är både liust och angenämt».

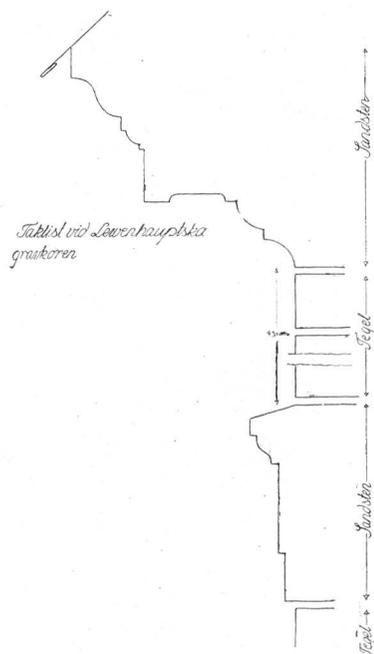

Fig. 161. Lewenhauptska gravkorets taklist.

Dachgesims der Begräbniskapelle Lewenhaupts.

Moulding of Lewenhaupt the mortuary chapel.

Byggnadens fasader äro av fogstruket tegel med hörnkedjor, listverk och övrig dekorening av grå sandsten liksom föregående gravkor, ehuru betydligt enklare utsmäckade. Tegelmått $28 \times 14 \times 7$ cm. Hörnkedjorna inkräkta på såväl vapenhusets som norra sidoskeppets fasader, varigenom gravkoret ser större ut, än det verkligen är. I norra fasadens mitt mellan dess tvenne fönster finnes en nisch av fönstrens storlek, troligen avsedd för uppställning av något skulpturverk. Den omgives på vardera sidan av långa raka lagergirlander av oljemålad sandsten. Taket är av koppar och svängt i karnisform. Det avslutas med en öppen lanternin, prydd med en spetsig spira med förgyllt kors. Vartdera gravkoret har ett övre omkring 1,5 m. över kyrkans golv liggande rum och ett undre, halvt underjordiskt gravvalv. De övre koren äro täckta med kryssvalv utan ribbor, vilka liksom väggarna äro putsade och vitkalkade. I skiljeväggen mellan ingår en norra sidoskeppet tillhörande medeltida strävpelare. I västra korets vägg finnes en igenmurad ingång från vapenhuset, troligen gjord under slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet för att användas vid kungliga begravningar och andra högtidligheter, då koren upptogos av sittplatser (jfr s. 102). Östra koret har två och västra

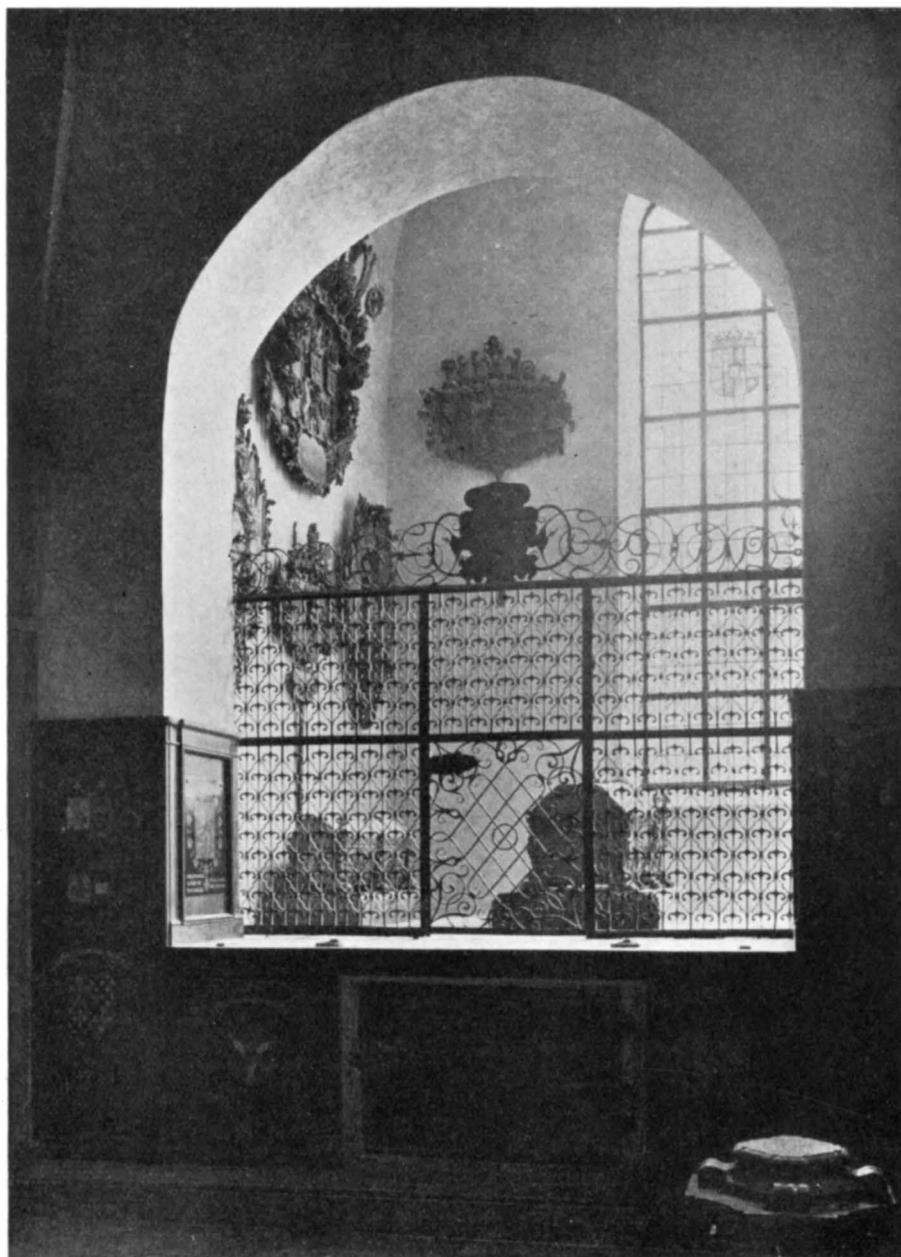

Foto Rosenberg 1922.

Fig. 162. Levenhauptska gravkoret, »Gref Gustaf Leijonhufvuds graf.»
 Begräbniskapelle Levenhaupts, Grab des Grafen Gustaf Leijonhufvud. The Lewenhaupt mortuary chapel, »grave of the Count Gustaf Leijonhufvud».

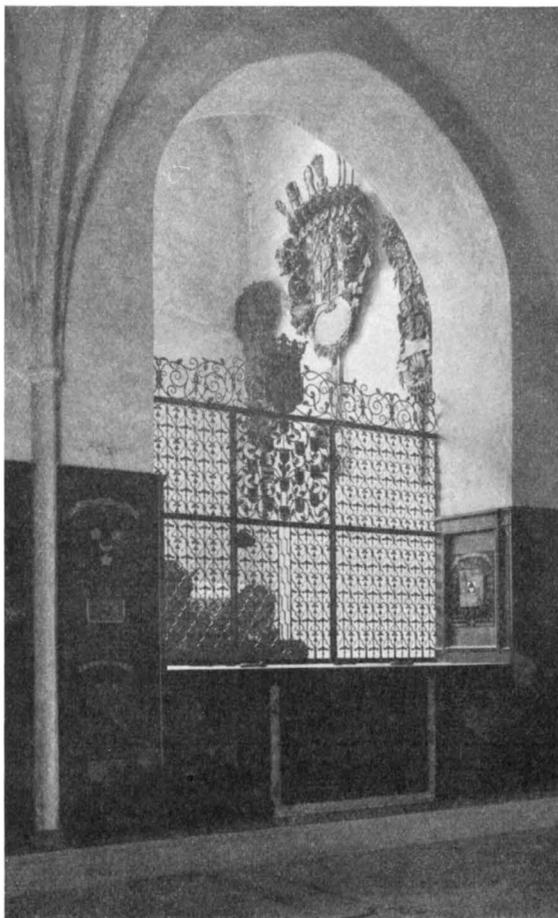

Foto T. Josephson 1927.

Fig. 163. Lewenhauptska gravkoret, »Gref Carl Leijonhuvuds graf».

Begräbniskapelle Lewenhaupts,	The Lewenhaupt mortuary chapel,
»Grab des Grafen Carl Leijonhufvud».	»grave of Count Carl Leijonhufvud».

koret ett fönster med bågar av järn och blyinfattade rutor. I de norra fönstrens mittpartier finnas, vid senaste restaureringen uppsatta, heraldiska glasmålningar av artisten Yngve Lundström, återgivande Lewenhauptska släktvapen. Golvet utgöres av plansten. Arkadbågarna mot kyrkan stängas med gallerverk av smitt järn. Det östra korets (fig. 162) är ett mycket gott prov på smideskonsten vid 1600-talets mitt. Smidet är nu svartmålat med det i överstycket sittande Lewenhauptska vapnet i heraldiska färger. Under den svarta färgen finnes grön sådan, vilken knappast är grundningsfärg,

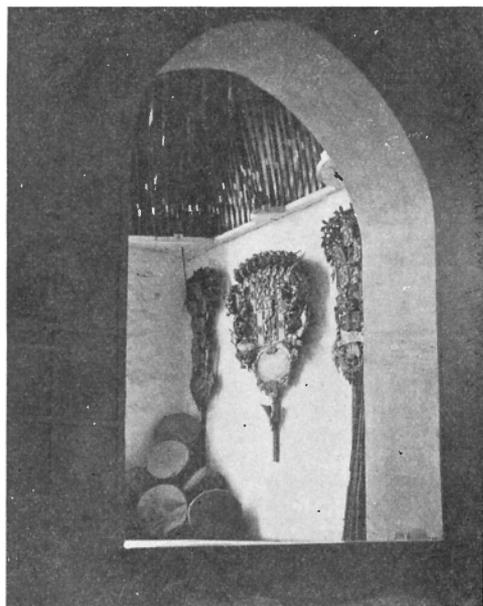

Fig. 164 och 165. »Gref Carl Leijonhufvuds graf» före trofésamlingens borttagande 1906.
 »Grab des Grafen Carl Leijonhufvud» vor der Hinwegnahme der Trophäen. 1906. »The grave of Count Carl Leijonhufvud» before the removing of the trophies. 1906.

utan troligen smidets ursprungliga målning. Gallret i västra koret är utfört vid restaureringen 1914—22 efter ritning av hovintendenten G. Lindgren. Det är en modifierad kopia av gallret i östra koret (fig. 163).

I västra koret stå på låga postament fältmarskalken Karl Mauritz Lewenhaupts och hans frus praktfulla tennsarkofager och vid sidan av dem en mindre barnkista av samma material. I östra koret står likaledes dess grundläggares tennsarkofag, och vid sidan en tennkista för hans vid unga år döde son. Samtliga dessa kistor uppflyttades vid den sista restaureringen ur gravvalven och uppställdes i de övre koren. På väggarna hänga talrika huvudbaner, anvapen och begravningsfanor m. m.

Under tiden från 1817 till 1906 voro i dessa gravkor »runt omkring, under hvalfven, uppsatta det stora antal Trophéer af Fanor, Standarer och Cossack-Standarer eller Flyglar, hvilka af Grefve Adam Ludvig Lewenhaupt vid många segerrika tillfällen blifvit eröfrade» (ROTHLIEB, s. 162).¹ Fig. 164—166 visa koren med trofédekorationer.

Gravvalvens väggar och valv äro slammade. Golvet är av tegel. Nedgångarna stängas med järnluckor av smitt järn. Nedgångarnas kalkstensomfattningar insattes 1916. Luckorna däremot äro gamla, troligen ursprungliga.

¹ Jfr s. 180, not 2.

Fig. 166. »Grev Gustaf Leijonhuvuds graf»
före trofésamlingens borttagande 1906.

»Das Grab des Grafen
Gustaf Leijonhufvud» vor
der Hinwegnahme der Tro-
phäen. 1906.

»The grave of Count
Gustaf Leijonhufvud» be-
fore the removing of the
trophies. 1906.

WACHTMEISTERSKA ELLER VON FERSENSKA GRAVKORET

Samtidigt med det Lewenhauptska koret uppfördes på kyrkans norra sida väster om vapenhuset ett annat sådant för riksstallmästaren och generalen friherre Hans Wachtmeister, vilken dog år 1652. Vid hans frånfalle var koret troligen ännu icke uppfört. »För thetta Lägerställe är til Kyrkian then 10 December 1654 lefreradt 640 Dr Smt hwaraf slutes at thetta Grifte Chor är efter Salig herr Generalens Griftefärd, af thess Högförnäma Anförvanter vprettadt» (POSSIETH, s. 172). Genom gifte 1715 mellan greve Hans von Fersen och grevinnan Eleonora Margareta Wachtmeister övergick gravkoret till von Fersenska ätten och benämnes under 1700-talet vanligen Fersenska gravkoret. Flera medlemmar av denna släkt ha här begravts, men äro senare

»afförde till Deras nya familie Graf i Ljungs kyrka i Östergöthland» (GRAAF STEENS Book, s. 70).

Koret är uppfört i samma stil som det Lewenhauptska i anslutning till detta och i avsikt att av de bägge gravkoren och det mellanliggande vapenhuset åstadkomma ett enhetligt byggnadsparti (fig. 103).

Den omkr. 2 m. höga sockeln är utförd av saltsjösandsten.

Tegelmått i fasaden: $29 \times 14 \times 6,5$ cm. Hörnkedjorna, som delvis äro insatta i vapenhusets medeltida murverk, samt lister och taklist äro av gråmålad puts. Slutstenarna å fönsteröppningarnas valvringar äro av sandsten och skulpterade i form av änglahuvuden uppbärande »druvklasar». Taket är av koppar och av samma huvudform som det Lewenhauptska korets. Byggnaden har i plan femsidig form. Den innehåller ett övre kor, vars golv ligger 2,5 m. över kyrkans, och ett undre gravvalv ungefär i samma plan som kyrkans golv.

Det övre koret har tre stora fönster med bågar av smitt järn och blyinfattade rutor. Det täckes av ett sextaligt kryssvalv med i putsen utformade rygggar. Slutstenen i hjässpunkten är av gråmålad sandsten i form av en nedhängande druvklase. Ryggarna utgå från konsoler i form av änglahuvuden. Såväl valv som väggar äro putsade och vitkalkade samt behängda med huvudbaner och anvapen, tillhörande de i koret begravda. Golvet är av plansten.

Till gravvalvet leder en rundbågig dörröppning, stängd med en svartmålad dörr av smitt järn. Framför denna ingång, liksom framför nedgångarna till de Lewenhauptska gravvalven, sutto före sista restaureringen skärmar av trä, målade i ekfärg och ditsatta vid en 1836 påbörjad restaurering (fig. 159). Gravvalvet täckes av ett nätvalv, vilket liksom väggarna är putsat och kalkfärgat vitt. Golvet är av plansten.

År 1817 uppsattes »öfver hvarje hvalvslutning på Consoler trenne Groupper Trophéer, bestående af Ryska och Sachsiska Fanor och Standarer, hvilka vid obekanta tillfällen blifvit eröfrade» (ROTHLIEB, s. 159). De bortflyttades 1906. Vid restaureringen 1914—1922 reparerades koret såväl utvändigt som invändigt, varvid dock inga väsentliga förändringar vidtogos.

De i det föregående beskrivna gravkoren bilda såväl till tid som stil en samhörande grupp av monument. De äro samtliga uppförda under en tidrymd av omkring 20 år (1632—1654) och visa prov på den yngre Vasatidens kyrkliga arkitektur. Den byggnadskonst de representera har sina rötter å ena sidan i den sengotiska, inhemska tegelarkitekturen, å andra sidan i den i Holland ur dess nationella medeltida tegelarkitektur utbildade byggnadsstil, vars förnämsta representanter äro arkitekterna Henrik de Keyser och Lieven de Key.

GRAVKORENS
KONSTHISTO-
RISKA STÄLL-
NING

Karakteristiskt för denna arkitektur är dess användande av tegel i dess naturliga färg, mot vilket sättas hörnkedjor, listverk, kartuscher och annan ornering av grå natursten — här vanligen gotlandssandsten — vars färg kontrasterar mot teglets. Typiskt för densamma är även dess starka kärlek för vertikal uppdelning av fasadytorna, en nedärvd tradition från gotiken. Fönsteromfattningarna växa gärna såväl uppåt som nedåt i form av pilastrar, vilka ofta äro rusticerade, samtidigt med att svagt utskjutande strävpelare ytterligare understryka samma sak. Mest typiskt är i detta avseende Gustavianska gravkoret. Utom vertikaluppdelningen finnes emellertid en bestämt markerad horisontalindelning, om ock mindre starkt betonad, i form dels av profilerade lister, dels av oprofilerade band av sandsten, som ofta sammanbinda de horisontala leden i fönstrens sandstenskarmverk. Fasaderna äro ofta rikligt prydda med kartuscher och annan skulptural utsmyckning av sandsten. Kartuscherorna utgöras av broskornament, som på 1630-talet börja uttränga den för den närmast föregående tidsperioden karakteristiska beslagsornamentiken.

KAROLINSKA GRAVKORET

LÄGE OCH
MATERIAL

Invid högkorets norra sida, mitt emot Gustavianska gravkoret, ligger det Karolinska. I motsats till de tidigare beskrivna gravkorsbyggnaderna, där man anpassat material och stil efter redan befintlig äldre arkitektur, står detta kor som en fullt självständig byggnad, endast av nödtvång sammanfogad med den gamla kyrkan, till vars stil den icke tar någon som helst hänsyn. Gravkoret är helt uppfört av ljusgrå gotlands-sandsten (fig. 167 och 176).

PLAN
FASAD

Grundplanen är kvadratisk med något indragna, avrundade hörn (fronderade hörn). Koret har en omkring 3,5 m. hög underbyggnad, profilerad på sätt som fig. 168 och 169 visa. Understa skiftet i sockeln är av saltsjösandsten. På vardera av byggnadens tre fria sidor finnas mindre, i det närmaste kvadratiske ljusöppningar, ledande till det under jord befintliga gravvalvet (fig. 172). På denna underbyggnad reser sig på vardera av de fria sidorna en dorisk kolonnställning av fyra kolonner, som omgiva rundbågiga fönster. Kolonnerna uppbära ett entablement med triglyfer och bildprydda metoper. Fig. 170 visar entablementets profil. Kornischens undersida är kassetterad och kassetterna omväxlande ornerade med droppar, rosetter och tre kronor. Över entablementet följer en attika med ett rundfönster, på vardera sidan omgivet av två pilastrar, en över vardera av de ovan nämnda kolonnerna. Profileringen av listen vid attikans krön visar fig. 171. Över attikan vidtager en kupol med samma grundplan som byggnaden. Den är kopparklädd och prydd med förgyllda ornament samt avslutas uppåt med ett altareliknande postament, på vilket vilar ett hyende med en kunglig krona, allt av driven och förgylld koppar.

Underbyggnadens ljusöppningar ha ornerade omfattningar, de äro upptill prydda

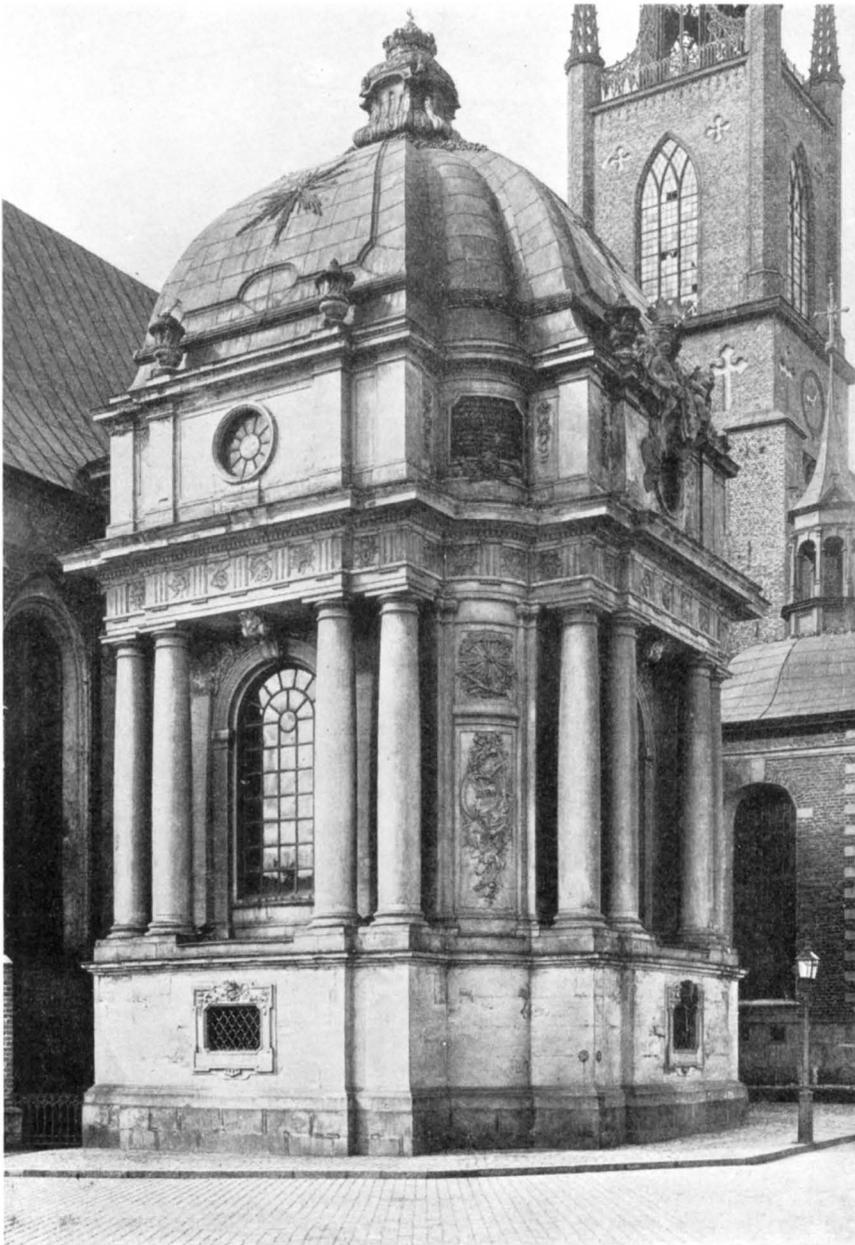
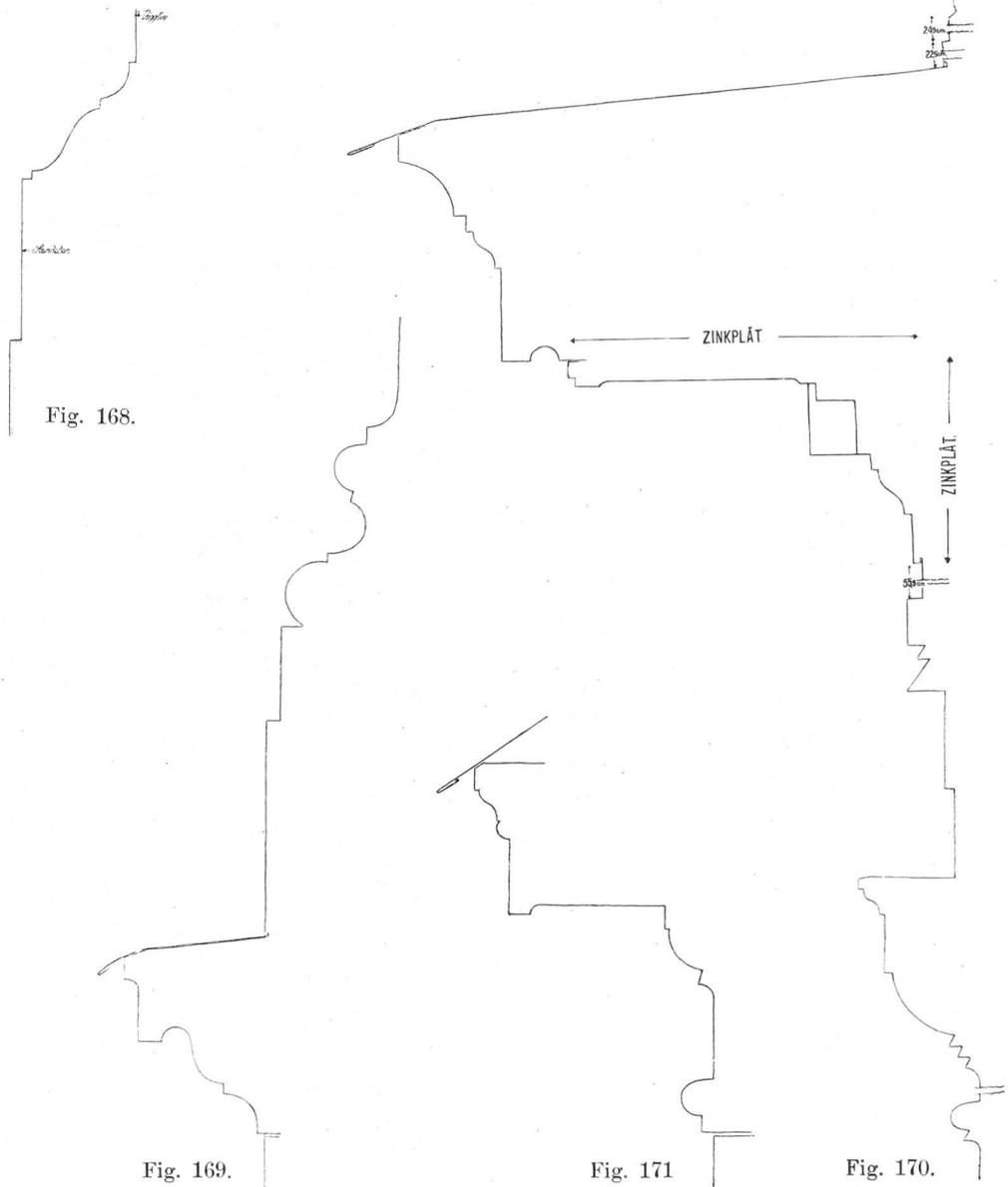

Fig. 167. Karolinska gravkoret sett från öster.

Die Karolinische Begräbniskapelle von osten.

The Caroline mortuary chapel from the east.

Ftg. 168—171. Profiler från Karolinska gravkorets fasader. Skala 1:10. Fig. 168. Sockeln. Fig. 169. Underbyggnadens övre list och kolonnernas baser. Fig. 170. Entablementet. Fig. 171. Attikans övre list.

Fassadenprofile der Karolinischen Begräbniskapelle. Abb. 168. Sockel. Abb. 169. Das obere Gesims der Unterbaus und die Basen der Kolonnen. Abb. 170. Das Entablement. Abb. 171. Das obere Gesims der Attika.

Profiles of the exterior of the Caroline mortuary chapel. Fig. 168. The socle. Fig. 169. The upper moulding of the substructure and of the columns. Fig. 170. The entablature. Fig. 171. The upper moulding of the attic.

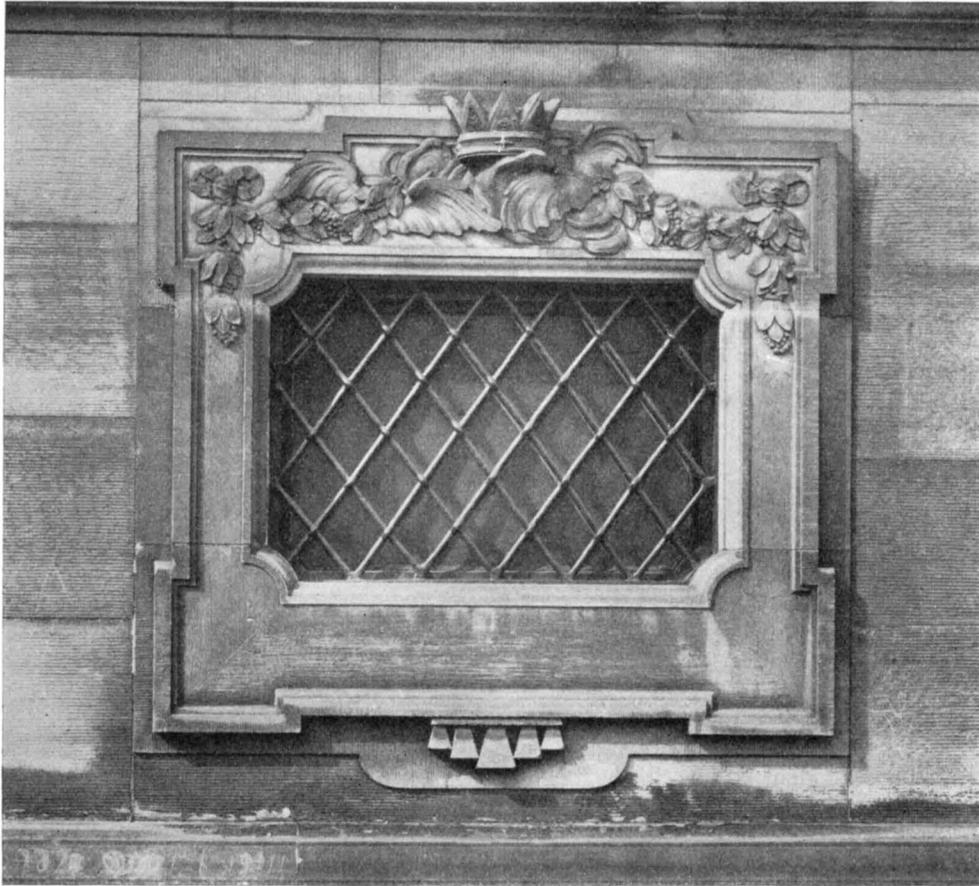

Foto G. Askberg 1926.

Fig. 172. Karolinska gravkoret. Omfattning kring luftöppning i byggnadens undre parti.
 Die Karolinische Begräbniskapelle. Einfassung eines Luftloches im unteren Teil des Baues. The Caroline mortuary chapel. Frame of an air-hole in the lower part of the edifice.

med flädermusvingar, omgivna av moln och uppbärande en krona. På sidorna äro de smyckade med girlander och hängen av lager (fig. 172).

De stora rundbågiga fönstrens slutstenar äro utbildade som kraftiga, med voluter och bladornament ornerade konsoler. Svickefälten på sidan om fönstrens rundbågar äro utfyllda med palmkvistar. De rundade hörnpartierna äro på nordöstra och nordvästra hörnen prydda med reliefer. På de två övriga hörnen äro ornamenten icke uthuggna, men stenmaterial härför är insatt. Överst, i jämnhöjd med fönstrens rundbågar, finnes en strålände nordstjärna och över denna ett språkband med inskriften NESCIT OCCASUM. Därunder korslagda palm- och lagerkvistar. Under dessa ornament,

Foto M. Olsson 1916.

Fig. 173. Karolinska gravkoret. Detalj av fasadens entablement.

Die Karolinische Begräbniskapelle. Teil des Entablements der Fassade. The Caroline mortuary chapel. Detail of the entablature of the façade.

och skilda från dem genom lister, befinna sig stora hängformade trofégrupper, olika i de olika hörnen. I triglyffrisens metoper finnas andra troféer av växlande utseende, hjälmar av olika slag, fjäderkronor, medusahuvuden etc. (fig. 173). I attikans hörnpartier äro infällda bronstavlor med följande inskrifter i upphöjda kapitäl:

På nordöstra hörnet: AETERNE MEMORIE/ VTQVE CONDAT QVOD MORTALE FVIT/ TRIVM CAROLORVM X. XI. ET XII./ REGVM SVECIAE/ QVORVM/ ILLE QVATVOR PROVINC[IIS] IMPER[IVM] AVXIT/ ISTE TRIB[VS] VNO ANNO VICTOR[IIS] DEFEND[IT]/ HIC MALVIT IMPERATORIE MORI/ QVAM PARTÀ NON TVERI.

På nordvästra hörnet: ATQVE REGINARVM/ PIET[ATE] ALIISQVE SVMM[IS] VIRT[VTIBVS] ILLVSTRIVM/ HEDEVIGIS ELEONORAE/ ET/ VLRICAE ELEONORAE/ SIBIQVE/ MONUMENT[VM] HOC POSVERVNT/ FREDERICVS ET VLRICA ELEON[ORA]/ REX ET REGINA SVECIAE/ ANNO MDCXLI.¹

Under vardera tavlan en lejonmask med en lejonhud, vars bakben äro inträdda

¹ I översättning: För att åt ett evigt minne bevara vad som var dödligt av de trenne svenska konungarna, Carl X, Carl XI och Carl XII, av vilka den förste vidgade riket med fyra provinser, den andre försvarade det genom tre segrar på ett år och den siste hellre ville dö som härskare än icke skydda det till alla delar, uppreste Fredrik och Ulrika Eleonora, Sveriges konung och drottning, detta monument åt Hedvig Eleonora och Ulrika Eleonora, drottningar berömda för fromhet och andra de högsta dygder, samt åt sig själva år 1741.

Foto G. Askberg 1926.

Fig. 174. Karolinska gravkoret. Detalj av norra fasadens övre partier.
Die Karolinische Begräbniskapelle. Teil der oberen The Caroline mortuary chapel. Detail of the
Partien der Nordfassade. upper part of the north façade.

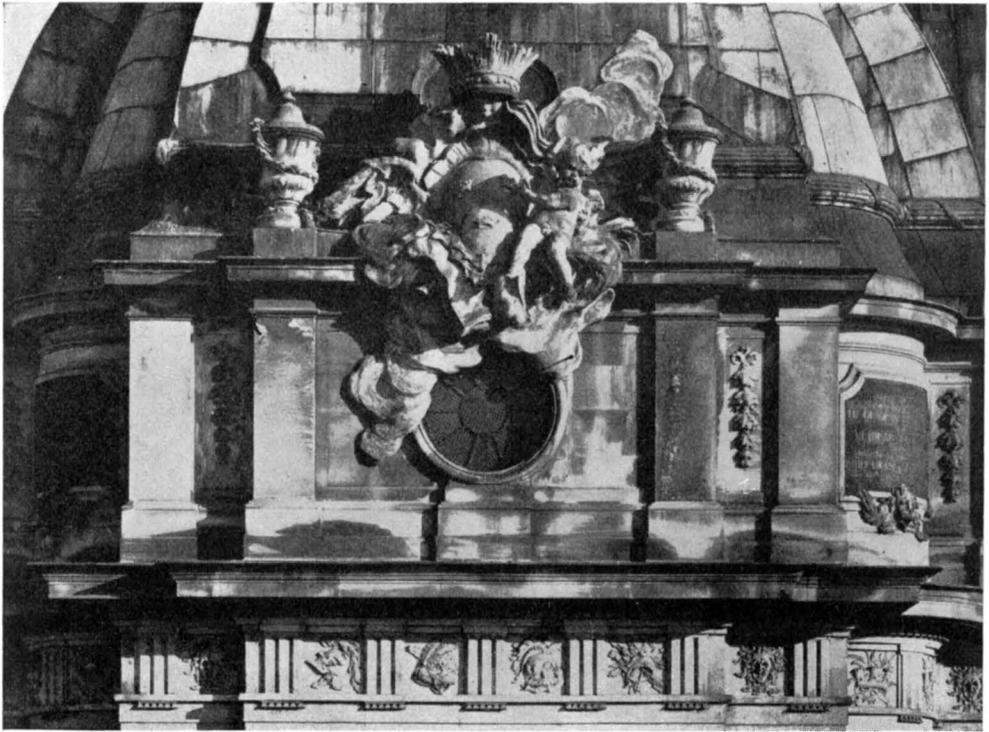

Foto G. Askberg 1926.

Fig. 175. Karolinska gravkoret. Norra fasadens attika med »svenska vapnet».

Die Karolinische Begräbniskapelle. Die Attika der Nordfassade mit dem schwedischen Wappen. The Caroline mortuary chapel. The attic of the north façade with the Swedish coat-of-arms.

över tavlans ram, medan frambenen ligga korsade under masken. På sidorna om dessa tavlor, liksom också mellan pilastrarna på norra fasadens attika, finnas lagerhängen.

På attikans hörn över de två inre pilastrarna på varje fasad stå urnor av sandsten. På norra sidan mellan dessa urnor och mitt över rundfönstret finnes exteriörens förnämsta dekoration, det krönte riksvapnet tre kronor uppbyggt av en putto och omgivet av moln, som falla ned över attikan och delvis omsluta rundfönstret (fig. 175). Denna dekoration är, liksom huvudparten av fasadernas dekorer, utförd av den vid slottsbygget anställda franske bildhuggaren Charles Guillaume Cousin¹ (jfr s. 240).

Övergången från attikan till kupolen förmedlas av en stor och grund hålkäl, och över denna löper en förgylld virad kapplist.

Kupolen har liksom grundplanen fyrsidig form med fronderade hörn. Den är helt

¹ Cousin, Charles Guillaume, fransk skulptör, f. 1707, d. 1783, inkallad för slottsbygget och verksam i Sverige 1737—1747. Om Cousin, se LINDBLOM, A.: Fransk barock- och rokokoskulptur i Sverige. Uppsala 1923.

klädd med koppar, som nu fått en mycket vacker grön färg. Den har på vardera av sina östra, norra och västra sidofält en strålande nordstjärna i driven, förgylld koppar. Det förut omnämnda altaret, som kröner kupolen, är vid sin bas omgivet av uppåtvikta förgyllda akanthusblad. Nedanför dessa ligga girlander av blommor, och i kupolens hörn nedfalla blomsterhängen utefter alla kupolens kanter. Dessa äro, enligt vad som framgår av räkenskaperna, gjutna av bly. På altaret, vars form bäst framgår av fig. 174, ligger ett hyende med tofsar i hörnen och på detta en kunglig krona, allt rikt förgyllt. Orneringen på kupolen är modellerad av Lambert Dequinze och driven i koppar av Gustav Österman och Olof Sjöström (jfr s. 239).

Karolinska gravkoret består, liksom alla kyrkans övriga gravkor, av ett övre kapell och ett underjordiskt gravvalv. Det förra öppnar sig mot kyrkans kor med en hög, rundbågig arkadbåge. Till gravvalvet leder en trappa, belägen i kyrkans golv mitt framför sistnämnda arkadbåge, täckt med en ornerad lucka av ek, utförd vid den senaste restaureringen.

INTERIÖR

Kapellet består av ett i plan kvadratisk rum med så djupa nischer på alla sidor, att planen får formen av ett grekiskt kors (pl. I). I de vid korets tre fria sidor befintliga nischerna äro de stora rundbågiga fönstren anbragta. Dessa ha spröjsverk av ek. Väggarna äro även invändigt helt och hållet av grå sandsten. Stenen har förr varit oljemålad med grå färg, men denna målning blev avlägsnad vid en restaurering under 1900-talets början. Sedan målningen borttagits, har interiören fått ett något torrt och kritigt utseende.

Rummet har en 2,10 m. hög sockel, som avslutas med en list av det utseende fig. 196 visar. På sockeln stå i vardera av rummets fyra hörn tvenne korintiska kolonner, som uppbära ett entablement med modilloner. Entablementet är förkroppat över kolonnerna och mottager valvets svicklar. Fälten mellan kolonnerna ha följande ornering i skulpterad sandsten: överst en nordstjärna, därunder kransar av palmkvistar med tre kring kvistarna trädade kronor, underst hängen sammansatta av fem under varandra sittande kransar, allt uthugget i sandsten (fig. 178). I den båge, som öppnar sig mot kyrkans kor, finnes en rundbågig nisch i vardera väggen; däröver tre kronor i en krönt cirkelrund sköld, omgiven av vingar och lagergirlander; överst två korslagda palmkvistar och en lagerkrans. Innerväggarnas beskrivna dekorerings, som har gustaviansk karaktär, torde icke vara ursprunglig utan tillkommen på 1780-talet (jfr s. 242).

Rummets nischer täckas av kassetterade tunnvalv; i varje kasett finns en sextalig blomma. I väggfälten mellan entablementet och gördelbågarna mynna attikans rundfönster. Det kvadratiske mittrummet täckes av en kupol utan tambur, och övergången från kvadratisk till cirkelrund form förmedlas av pendentiv. Kupolens mittparti upptages av ett cirkelformigt fält, omslutet av en lagerkransformad list. Kupolen i övrigt är uppdelad av radierande strålar ornerade med lagerhängen. Ytan mellan strålarna är uppdelad i kassetter av samma utseende som i tunnvalven över nischerna. Valvet är slaget av tegel; orneringen är, att döma av räkenskaperna, av stuck, och det hela

Foto G. Askberg 1926.

Fig. 176. Karolinska gravkoret sett från nordväst.

Die Karolinische Begräbniskapelle von Nordwesten. The Caroline mortuary chapel from the north west.

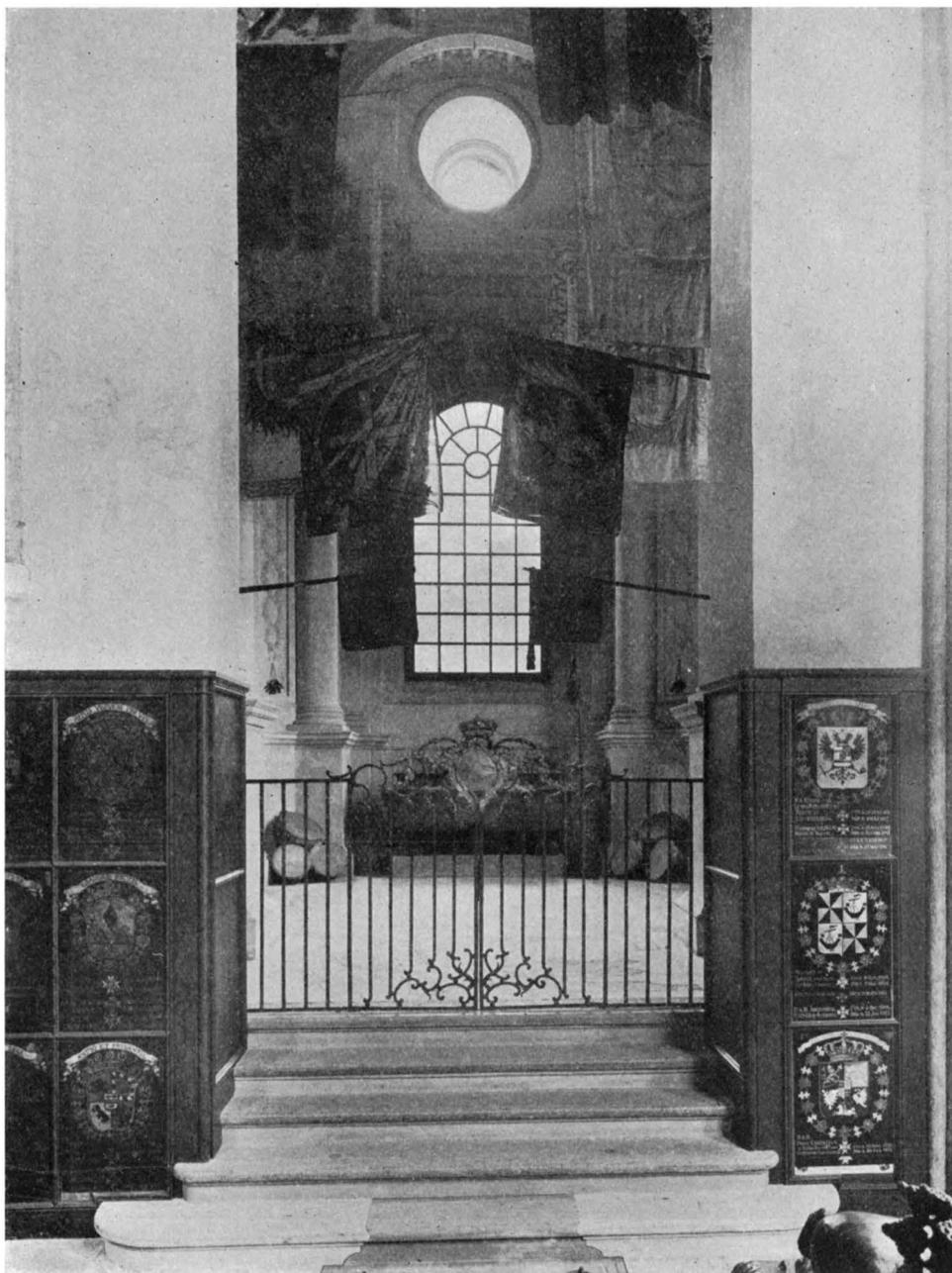

Foto M. Olsson 1922.

Fig. 177. Karolinska gravkoret.

Die Karolinische Begräbniskapelle.

The Caroline mortuary chapel.

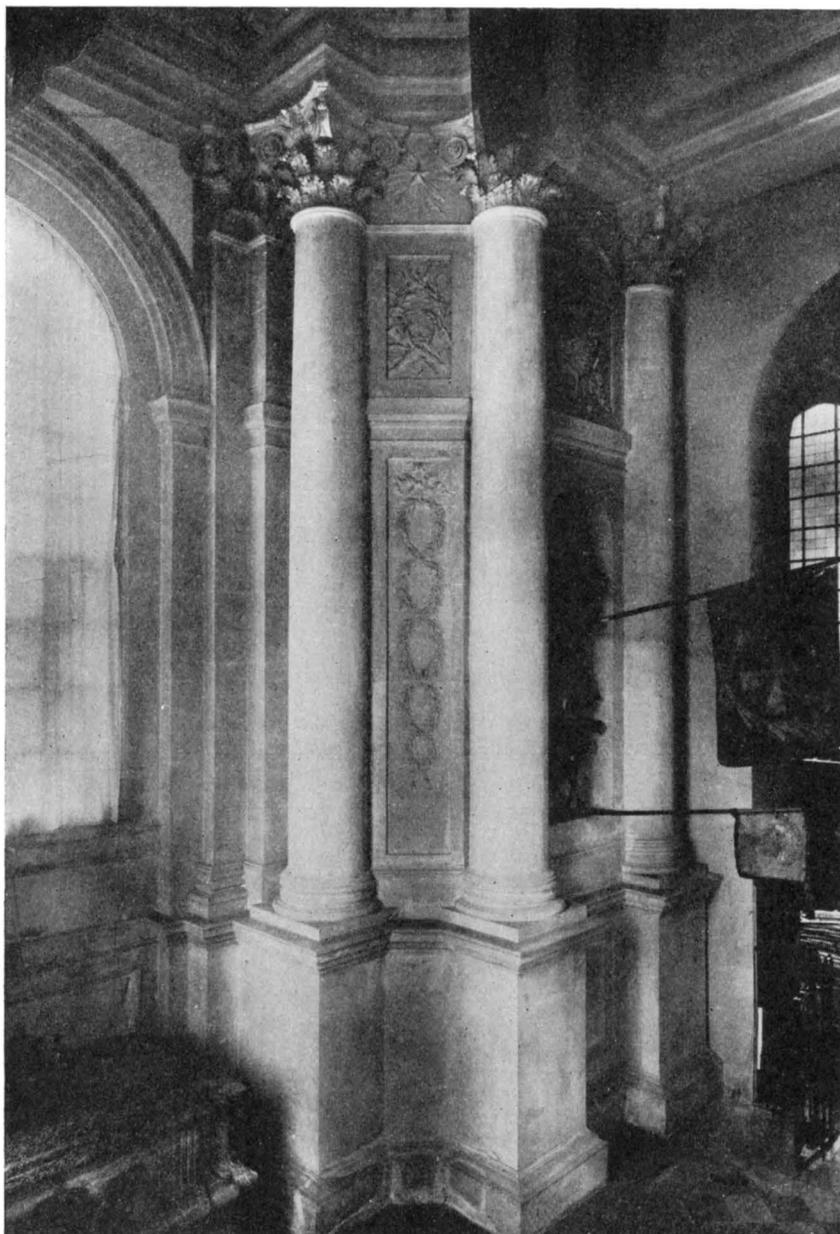

Foto G. Askberg 1927.

Fig. 178. Karolinska gravkoret. Detalj av interiörens arkitektoniska och dekorativa utformning.

Die Karolinische Begräbniskapelle. Ausschnitt der architektonischen und dekorativen Gestaltung des Inneren. The Caroline mortuary chapel. Detail of the architectonic and decorative shape of the interior.

Foto M. Olsson 1922.

Fig. 179. Karolinska gravkoret. Grindar av smitt järn.

Die Karolinische Begräbniskapelle. Gitterthüren von Schmiedeeisen.

The Caroline mortuary chapel. Gates of forged iron.

är oljemålat grått i samma färg som kalkstenen. Golvet är av grå och röd kalksten i mönster. Arkadbågen mot kyrkan stänges av ett järngaller i rikt rokokosmide med dekorationer av gjuten förgylld brons (fig. 179). I korets fondnisch står Karl XII:s sarkofag av svart marmor och i sidonischerna Fredrik I:s och Ulrika Eleonoras sarkofager av kolmårdsmarmor, utförda, den förra troligen efter ritning av N. Tessin d. y.¹, de senare efter ritning av Karl Hårleman².

¹ TESSIN D. Y., N., arkitekt, f. 1654, d. 1728

² HÅRLEMAN, KARL, arkitekt, f. 1700, d. 1753.

Fig. 180. Karolinska gravkorets inre med trofédekorationer; 1880-talet.
Die Karolinische Begräbniskapelle mit Trophäen- The Caroline mortuary chapel with decoration
dekorationen, 1880-er Jahre. of trophies, about 1880.

Fig. 181. Karolinska gravkorets inre med troféedekoration; omkr. 1900.

Das Innere der Karolinischen Begräbniskapelle mit
Trophäendekoration um 1900.

The interior of the Caroline mortuary chapel with de-
coration of trophies, about 1900.

I koret äro upphängda fanor och andra troféer, som förskriva sig från Karl X Gustavs, Karl XI:s och Karl XII:s fälttåg. På väggpelarna på vardera sidan om Karl XII:s sarkofag hänga i knippen den polska fästningens Thorns nycklar. Den intogs av Karl XII år 1703. I en fotställning invid samma sarkofag står ett standar, som enligt traditionen skall vara egenhändigt erövrat av Karl XII.

År 1817 uppsattes »på Entablementet och Postamentet i alla 4 hörnen Grupper af Trophéer, hvilka blivit eröfrade under de tre Carlarnes segerrika fälttåg, äfvensom på sidorna af fönstret i fonden öfver Konung Carl XII:s Sarcophage. I de tvenne Nicherna på hvardera sidan af Arcad-öppningen åt Kyrkan [voro] i den högra konung Carl X Gustafs fulla rustning, som blifvit hitsänd från Polen, uppsatt, och i den venstra ett Konungens skottfria Harnesk, som Konungen nyttjat i Polen, hvarpå märke efter en kula synes, samt Casquet, med tvenne genom Harnesket i kors ställda Svärd, dem Konungen mycket brukat i de Polska och Danska fälttågen, och hvilka förvarades förr

Foto S. Wallin 1917.

Fig. 182. Karolinska gravkorets gravvalv.

Das Grabgewölbe der Karolinischen Begräbniskapelle.

The sepulchral vault of the Caroline mortuary chapel.

i arsenalen; varande dessa Rustningar omgifna af Trophéer» (ROTHLIEB, s. 133)¹. Efter den reparation, som följde på kyrkans brand 1835, återuppsattes troféerna på ungefär samma sätt som före branden och det utseende korets interiör då fick, bibehöll det, tills trofésamlingen 1906 bortflyttades från kyrkan (fig. 180 och 181).

Gravvalvet har i stort sett samma plan som kapellet. De låga väggarna äro av rödbrun saltsjösandsten. Mitt i rummet står en åttakantig pelare av samma material, vilken uppbär valvet, ett ringformat tunnvalv. Valvet är invändigt klätt med zinkplåt, som är gråmalad och beströdd med förgyllda stjärnor. Golvet är av kalkstensplattor, inlagda vid sista restaureringen. Tidigare var det av cement sedan en reparation under 1800-talets slut. Rummet erhåller svag sekundär belysning genom de i gravkorets sockel sittande ljusöppningarna. I gravvalvet, som är ett i arkitektoniskt avseende synnerligen ståtligt rum (fig. 182), äro i nischerna och i rummets fyra hörn uppställda konungarna Karl X Gustavs och Karl XI:s samt deras gemålens och barns praktfulla kistor,

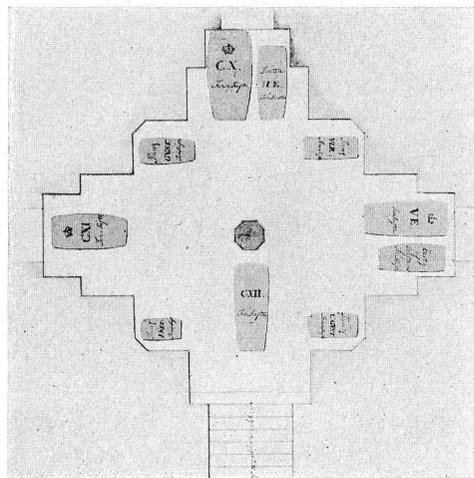
¹ Jfr s. 180 not 2.

de flesta arbeten av högt konstnärligt värde och utförda efter ritningar av N. Tessin d. y. Kistorna äro väl inkomponerade i arkitekturen, och hela gravvalvet är ett synnerligen representativt exempel på den svenska barocktidens praktfulla, främst av Bernini inspirerade, begravningskonst. Fig. 183 återger en av Karl Hårleman gjord plan av gravvalvet, som visar kistornas placering före gravkorets fullbordande under 1700-talet. De stå alltjämt på samma sätt, med undantag för Karl XII:s kista, som förflyttats till sarkofagen i övre gravkoret.

I samband med beskrivningen av Gustavianska gravkoret har omtalats, att drottning Kristina hyst planer på att ersätta sin faders ganska enkla gravkor med ett präktigare. Det är troligt att därvid den gamla planen på klosterkyrkans rivande och ersättande med en mera monumental byggnad varit på tal. André Félibiens projekterade s. 182 omtalade kungagrav kan knappast tänkas planlagd invid den medeltida kyrkan, vars rivande man måste ha förutsatt.

Karl X Gustav har hyst liknande planer och därvid icke haft endast omsorgen om sin företrädares grav i åtanke, utan säkerligen även velat sörja för att hans eget sista vilorum skulle få en monumental utformning. Att så varit fallet framgår av en »Kungl. Maj:tz Instruction hwar efter Architecten Jean de la Vallée sig skal hafwa at rätta, angående det arbetet, som i Stockholm förfärdigas skal», daterad den 3 juni 1658. I denna instruktion säges bl. a. att »Klöster-Kyrekan på Riddareholmen med dernäst omliggande gatur och platzer skal just afmätas, och twänne desseiner deröfwer fattas; den ena, huru det stäär til at reguleras, brukandes till nytta största deelen af det, som allaredo är bygt, och den andra, huru samma Kyrekia skulle på bästa sättet af nyo vpbyggt blifwa, observerandes dervtinnan Hans Kl. May:ts salig Konung Gustafs Graf, och huru samma Graf kan blifwa beprydd och ornerat.»¹

Resultatet av den befallning, som i denna instruktion gives Jean de la Vallée, torde vara en ännu bevarad serie av sex olika förslag till nybyggande eller mer eller mindre genomgripande ombyggande av klosterkyrkan. Ritningarna, som säkerligen

KAROLINSKA
GRAVKORETS
BYGGNADS-
HISTORIA

Fig. 183. Plan av Karolinska gravvalvet visande kistornas placering under 1700-talet före gravkorets fullbordande. Av Karl Hårleman. B. St.

Plan der Karolinischen Begräbniskapelle, die Lage der Särge im 18. Jhd. vor der Vollbringung der Kapelle illustrierend, von K. Hårleman. Plan of the Caroline mortuary chapel, showing the location of the coffins during the 18th cent., by K. Hårleman.

¹ Instruktionen är tryckt i A. A. v. STIERNMAN, Samling utaf Kongl. Bref etc. II, s. 880.

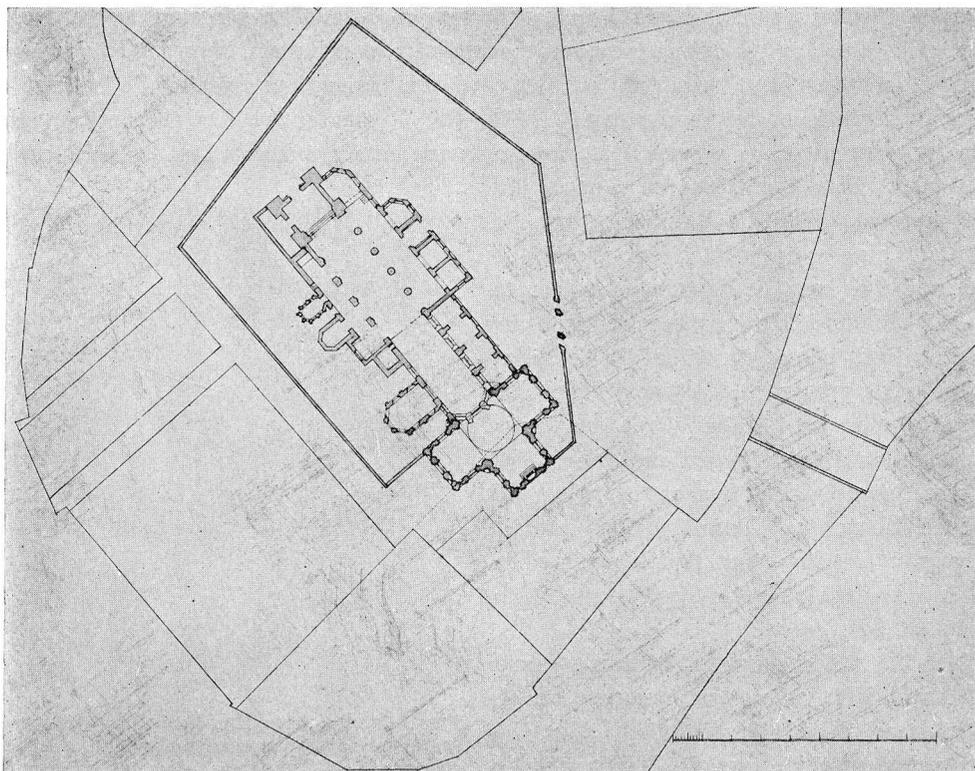

Fig. 184. Projekt av Jean de la Vallée till Riddarholmskyrkans om- och tillbyggnad. Alternativ I. Omkr. 1658. N. M.

Entwurf von Jean de la Vallée für Umbau der Riddarholmskirche, Alternativ I, um 1658.

Project by Jean de la Vallée for rebuilding of the Riddarholm Church. Alternative I, about 1658.

härröra från Jean de la Vallées hand, finnas i Nationalmusei handteckningssamling och återgivas av fig. 184—189.¹

Gemensamt för alla ombyggnadsförslagen är att arkitekten söker att erhålla ett centralrum av mer eller mindre rik form, som skall öppna sig mot kyrkans skepp och vars fasad skall, från staden sett, skyla den gamla, för den tidens krav alltför anspråkslösa klosterkyrkan.

¹ Dessa ritningar (sex olika projekt på fem blad), som förut delvis äro publicerade av SIRÉN (Gamla Stockholmshus II) och av förf. i STUDIER, äro omtalade redan av G. UPMARK d. ä. (Svensk Byggnadskonst, s. 187), som utan tvekan hänför dem till N. Tessin d. ä. SIRÉN, som även hänför dem till Tessin d. ä., säger (a. a. s. 60), att »det kan icke nekas, att dessa ritningar äro utförda på ett sätt, som nära erinrar om de la Vallées teckningsmanér. Dock kan jag tillsvidare icke finna skäl starka nog att fränkänna dem Tessin och hänföra dem till Vallée». Även förf. har tidigare i STUDIER, s. 51, angivit dem som Tessin d. ä:s arbeten. Fullgoda skäl för att hänföra dem till de la Vallée finnas emellertid. Dels är teckningsättet obestriddligen mera likt de la Vallées

Det minst radikala förslaget bibehåller hela kyrkan, men förlänger dess kor österut med en korsformig byggnad med likvärdiga rakt avslutade korsarmar (fig. 184). Över mittkvadraten välver sig en kupol. Gustavianska gravkoret bevaras, och på korets norra sida uppföres ett nytt sidoskepp eller en rad av nya kapell av samma bredd som det gamla norra sidoskeppet. Fasaderna tyckas, efter planen att döma, ha tänkts uppdelade med pilastrar eller lisener, troligen i anslutning till Gustavianska gravkoret. För att ytterligare förhöja intrycket från staden skulle kyrkogården regleras och en monumental kyrkogårdsport uppföras i Riddarholmsbrons fond.

Fyra av förslagen åsyfta rivande av såväl kyrkans kor som Gustavianska gravkoret. Två av dem, fig. 185 och 186, visa ett stort kvadratisk kor med fem- eller firsidiga utbyggnader. Ett annat visar ett stort, cirkelrunt, kupolvälvt kor med tre stora, i plan trepassformade utbyggnader, (fig. 187). Centralrummet i det sistnämnda förslaget har i väggarna fyra stora halvrunda nischer, som sönderdela de återstående väggytorna. Enligt ännu ett annat förslag skulle kyrkan få ett stort kor med elliptisk planform (fig. 188).

Det sista förslaget slutligen avser att helt slopa den gamla kyrkan och ersätta den med en centralbyggnad med en ovanligt rik och rörlig planform (fig. 189). Mittpartiet upptages av ett stort, cirkelrunt rum. Från detta utgå fyra korta, smala korsarmar, av vilka de på norra och södra sidorna äro försedda med absider. Den östligaste, mot staden vettande korsarmen är utbildad till en förhall med kolonner och flankerad av tvenne smala trapporn. I hörnen mellan varje korsarm äro ovala kapell, vart och ett med tre fönster. Genom de talrika utbyggnaderna som öppna sig mot centralrummet, reduceras dess väggar till ett antal pelare. Dessa ha emellertid ytterligare sönderdelats genom en i plan halvcirkelformig nisch i varje pelare.

Dessa storartade byggnadsplaner, som i likhet med många andra av J. de la Vallées arkitekturprojekt endast fått form såsom planskisser, till vilka fasadritningar aldrig blivit

än Tessin d. ä:s, dels låta sig ritningarna bäst förklara, om man sammanställer dem med den ovan anförda instruktionen för de la Vallée. Ritningarna visa, att »Klöster-Kyrckian med dernäst omliggande gator och platzer blifvit just afmätta». Fem av dem (fig. 184—188) visa också, huru det på olika sätt »ståar til at reguleras, brukandes till nytta största delen af det, som allaredo är bygt», medan den sjätte (fig. 189) visar, »huru samma Kyrckia skulle på bästa sättet af nyo upbygd blifwa». Ett annat skäl är att två av förslagen (fig. 184 och 185) tydligen avse en tillbyggnad i holländsk renässansstil med anpassning till den gamla kyrkans och Gustavianska gravkorets byggnadsstil, vilket bevisligen varit de la Vallées mening (jfr s. 224). Slutligen ligger det närmast till hands att antaga, att dessa förslag härröra från 1650-talets slut, då de la Vallée hade uppdraget om hand och då konungen, såsom av instruktionen framgår, hyste ganska omfattande planer. Under Karl XI:s förmyndarregering reducerades planerna. 1667 var det icke tal om annat än ett gravkor, vilket de la Vallée tänkte sig såsom en pendant till det Gustavianska. Detta gravkor skulle ligga på ett ställe »som eder intet kan vara obekant nämbligen tvert emot Konung Gustaff Adolphs graff» (jfr s. 223). Då N. Tessin d. ä. i början av 1670-talet fick uppdraget om hand, var den ekonomiska ställningen i landet sådan, att så vittomfattande projekt som dem ritningarna visa, torde ha saknat alla utsikter att vinna beaktande.

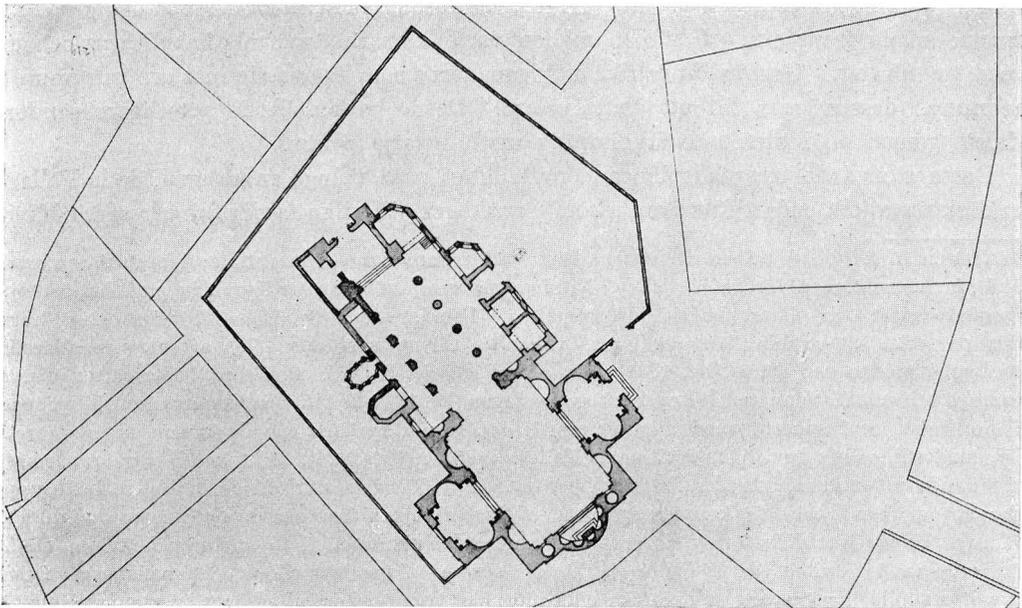
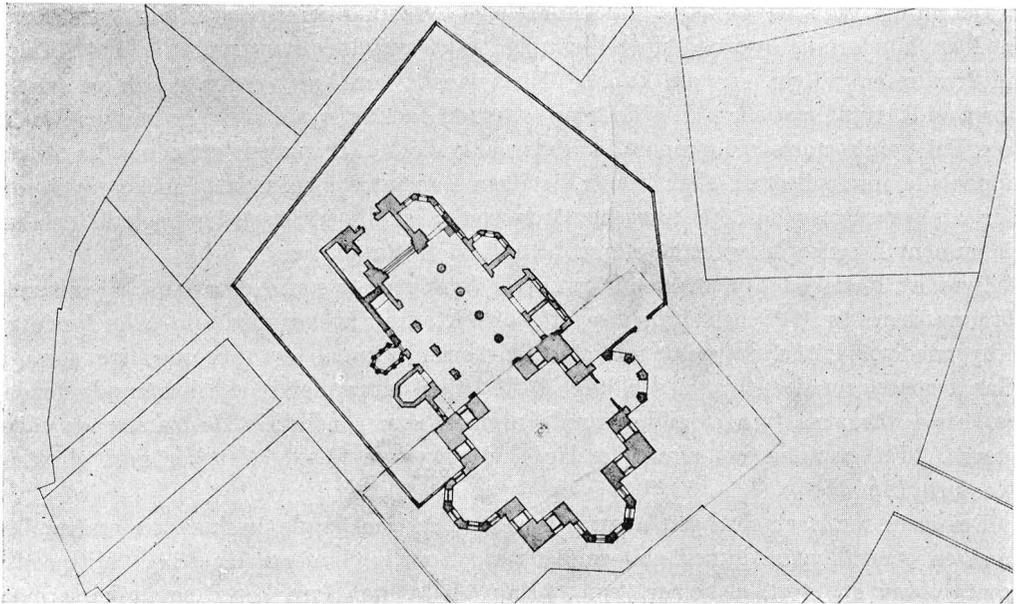

Fig. 185, 186. Projekt av Jean de la Vallée till Riddarholmskyrkans om- och tillbyggnad. Alternativ II och III. Omkr. 1658. N. M.

Entwurf von Jean de la Vallée für Umbau der Riddarholmskirche, Alternativ II und III, um 1658.

Project by Jean de la Vallée for rebuilding of Riddarholm Church. Alternative II and III, about 1658

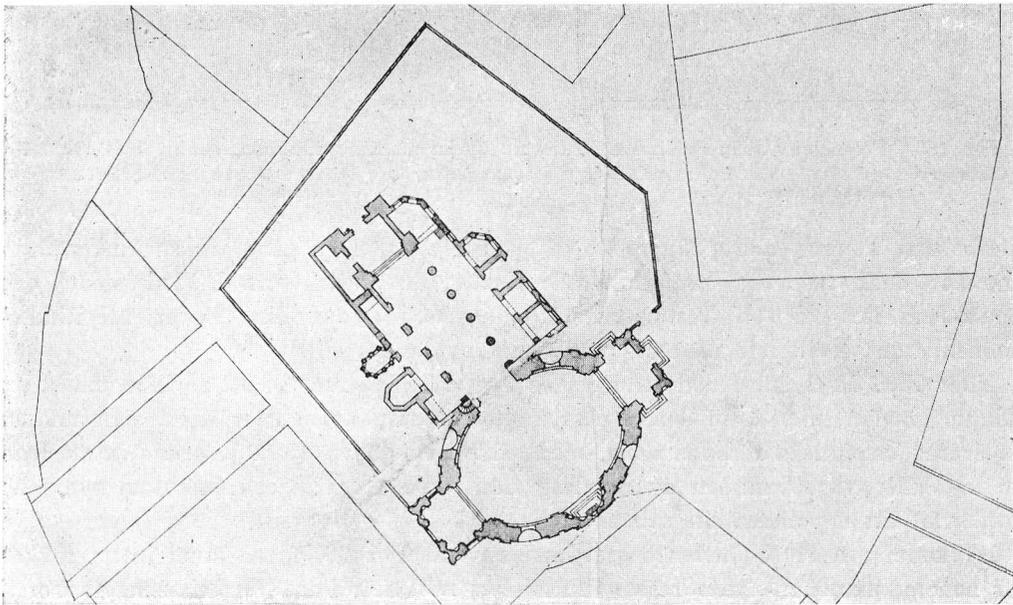
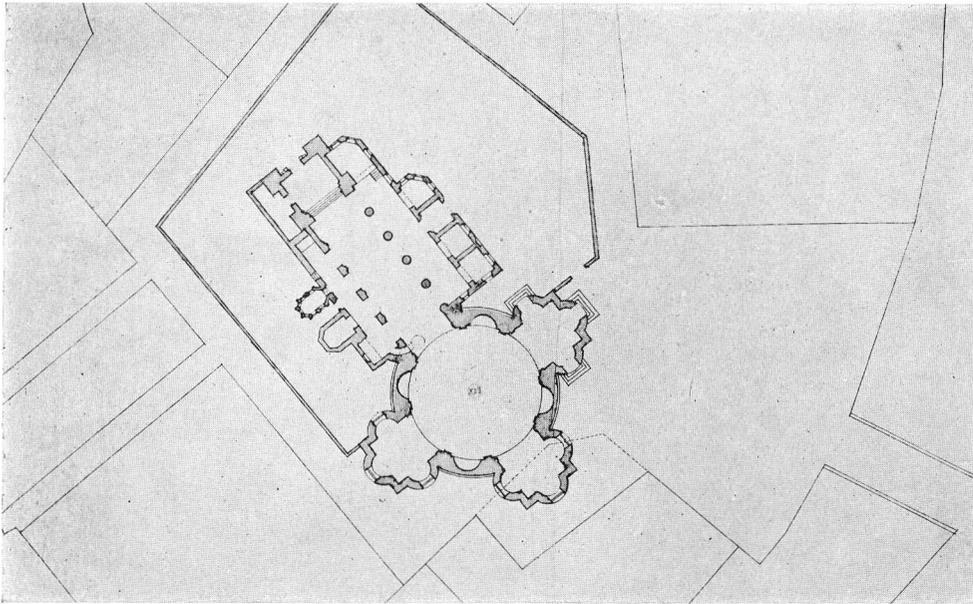

Fig. 187, 188. Projekt av Jean de la Vallée till Riddarholmskyrkans om- och tillbyggnad. Alternativ IV och V. Omkr. 1658. N. M.

Entwurf von Jean de la Vallée für Umbau der Riddarholmskirche. Alternativ IV und V, um 1658.

Project by Jean de la Vallée for rebuilding of the church. Alternative IV and V, about 1658.

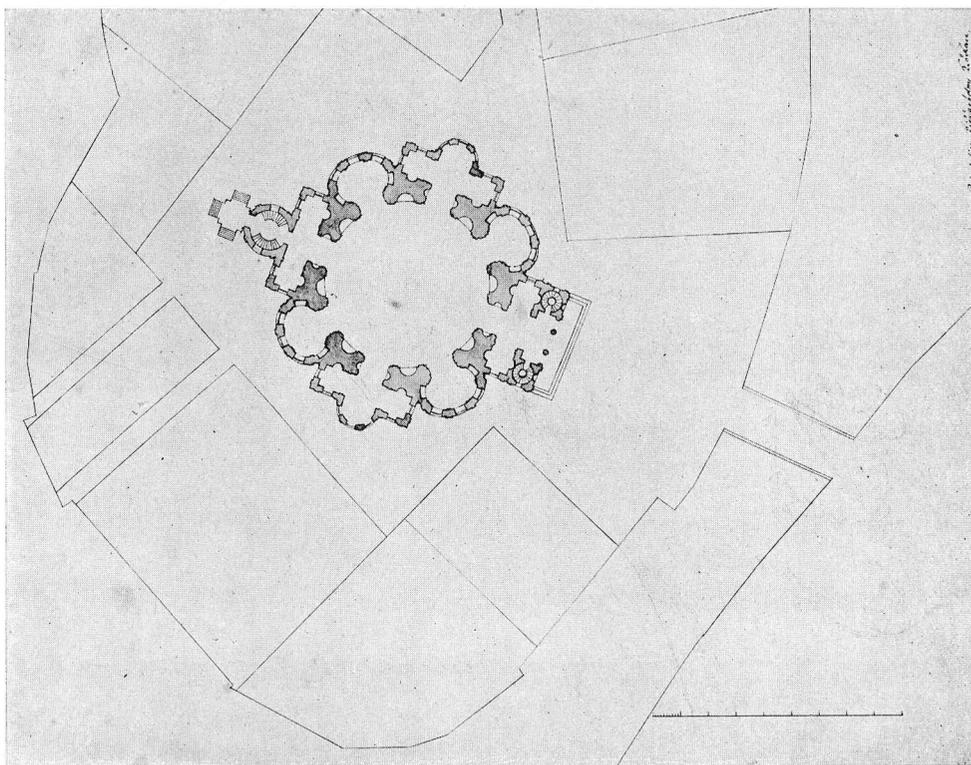

Fig. 189. Projekt av Jean de la Vallée till ny kyrka på Riddarholmen. Omkr. 1658. N. M.
 Entwurf von Jean de la Vallée für eine neue Kirche
 auf Riddarholmen, um 1658. Project by Jean de la Vallée for a new church at Riddarholmen; about 1658.

utarbetade, kommo aldrig längre än på papperet. Den en gång väckta tanken återkommer dock mera än ett århundrade senare, då arkitekterna E. Palmstedt¹ och Louis-Jean Desprez² på Gustav III:s uppdrag utarbetade olika förslag till Riddarholmskyrkans ersättande med ett pantheon i nyklassisk stil.³

Efter Karl X Gustavs död reducerades byggnadsplanerna till att omfatta endast ett mindre gravkor, men även denna plan möttes av stora svårigheter, delvis på grund av de svåra ekonomiska förhållandena, men säkerligen delvis också på grund av att Jean de la Vallée var överlupen av uppdrag från rikets stormän och dessutom synes ha haft svårt att organisera sitt arbete.

Då konung Karl X Gustav begravdes i november 1660, fanns ännu intet gravkor för honom, utan hans kista måste tillfälligtvis nedsättas i det Gustavianska gravkoret.

¹ PALMSTEDT, ERIK, arkitekt, f. 1741, d. 1803.

² DESPREZ, LOUIS-JEAN, fransk-svensk målare och arkitekt, f. omkr. 1737, d. 1804.

³ Dessa projekt finnas närmare behandlade i STUDIER, s. 55 ff.

Det ansågs likväl icke fullt värdigt, att konungen som tillhörde en annan ätt, begravdes i Vasagraven. Det var därför angeläget att ett nytt gravkor uppfördes så snart som möjligt.

År 1665 den 23 juni skriver förmyndarregeringen till överståthållaren i Stockholm att »effter som Wij intentionerade äre at låtha upprätta och förferdiga det monument och grafställe uthi Ridderholmskyrkian, hwarest H. K. M:t vår fordom elskelige, nu mera sahl. h. h. fader, glorwördigst i åminnelse, nederlagd är; fördenskull är till eder Wår nådige willie och befallning, at I strax tillholle architecten La Vallee at göra der på en dessein och afrijtning och alltså dereffter låtha eder detta werket så wahra befahlat, at det framför annat och uthan vidare dröjsmåhl verkställas måtte». Befallningen tycks emellertid icke ha lett till något resultat, ty den 1 mars 1667 skriver regeringen ånyo om samma sak, denna gången direkt till arkitekten de la Vallée: »I kunne eder, trotjenare och commissarie, nogsamt påminna huruledes Vij allarede för några åhr sedan i nåder eder beordra mände, att I een dessein och affrijtning skollen giöra uppå een graff, som Wij öfwer Wår h:de sahl. herr faders döda lekamen uthi Ridderholmskiörkia hafwa ärint att byggia låta; menn såsom Wij alltsedan icke den ringaste underriktelse hafft hafwer hwad aff eder heruthinnan kan förrettatt wara, altså kommer det Oss något selsampt före och wela ennu hermed denne ordre till eder reitererat hafwe med nådigh befallning att I samma dessein uthan wijdare dröjsmåhl förfärdigen, och till Oss medh allra forderligaste låthen inlefwera, på deth att medh byggningen nu nästkommande sommar må kunna en begynnelse giöras, och dhénsamma sedhan effter handen fullbordas.» Samtidigt skrev regeringen till Kammarkollegium att ställa medel till förfogande för arbetets påbörjande och för säkerhets skull också till överståthållaren att »tillhålla bemelte commissarie, att han desseinen med forderligaste förferdigar».

Ännu i augusti samma år hade de la Vallée likväl intet åtgjort, ty regeringen sänder ännu en påminnelse till överståthållaren, att han skall »nu strax i detta år låtha giöre en begynnelse till Wåhr högstärade sahl. h. fadhers graff och dess byggningh, så att i detta år anläggess ett fundament effter en rätt dessein på det rum och stelle i Ridderhollms kyrkia, som edher intet kan wara obekandt, nämbligen twert emot Konungh Gustaff Adolphs graff». Nu uppgjorde Jean de la Vallée ett »förslagh uppå nödige medel till materialiers inkiöp och arbetz löhners affbetalningh wijdh thet arbetet, som uthi innewarande åhr och nästtilkommande wijnter uppå Saligh Hanss Kongl. Maj:tz Konungh Carel Gustafz graff förrättas skall». Kostnadsförslaget är signerat och daterat den 22 aug. 1667.¹

Det upptager dels schaktning för grund, dels grundläggning. Vidare »300 kvadrat alnar tiåkt sandsteen att bekläda wäggiarna med in i grafwen å 12 öre alnen». Slutligen den största posten, som gäller huggsten för den blivande fasaden. Härom säges, att »stenhuggerijt belangande som kommer uthan uppå grafwen [göres] aldeles lijka

¹ Original bland Stockholms stads akter i R. A. Tryckt i SIREN, Gamla Stockholmshus II, s. 68.

med dhett som ähr uppå sal. Hans Kongl. Maj:tz Konungh Gustaff Adolffz graff». Vidare meddelas, att »stenhuggaren på Riddarhuset, mester Hanss Caner tillbiuder sigh att tillskaffa [stenen], hafwandess allareda itt godt parti steen här i förrådth att begynna medh och begärrar för steen och arbetzlöhn för heela grafwen ifrån marken och under takfooten aldeles lijka giordh medh förbemälte sal. konungh Gustaff Adolffz graff 4,000 dlr smt».

Som av uppgifterna i kostnadsförslaget framgår, har det varit de la Vallées mening att bygga en pendant till Gustavianska gravkoret och i fråga om material och stil ansluta sig till den redan befintliga byggnaden. Några ritningar, sammanhörande med detta kostnadsförslag ha icke kunnat anträffas. Möjligen ha inga utförliga ritningar utarbetats utan endast en planskiss. Arkitekten har lättast blivit kvitt de envisa påminnelserna genom att förorda, att den nya graven gjordes lika med den Gustavianska, för vilket förslag även goda arkitektoniska skäl kunde anföras. Med arbetets igångsättande tyckes det dock fortfarande ha gått ganska trögt, ty i en skrivelse till överståthållaren den 2 nov. 1667 finner Kungl. Maj:t »godt sina ordres att iterera, med nådig vilja och befallning det sådan anstalt giöres att nestkommande vår materialerne måtte wara widh handen, att derpå må kunna giöras effter den formerade desseinen een rätt begynnelse». Denna befallning tyckes knappast ha medfört mycket större verkan än de föregående. En del sten måste emellertid, på grund av vad nedan anføres, ha blivit anskaffad och huggen.

Nästa gång arbetet omtalas, nämligen den 21 mars 1671, »blef i Senaten påmint om Konung Carl Gustafs graf, thet war oförswarligt at then icke bijgdes. Wid samma tilfälle vpwistes ock öfwer samma graf twenne författade desseiner, then förra vpsatt af de la Wallée; Then senare af Tessin. Men emedan then förra icke allment bifall kunde winna, blef then senare såsom mäst behagelig, anseenligast och allra tienligast wedertagen. Hwar vppå fölgde, at then steen som efter then förra war bestald och huggen, skulle bortsäljas och annor steen i stället vpkiöpas och bearbetas».¹ Härmed var Jean de la Vallées befattning med gravkoret slut. Rådet hade tydligen förlorat tålamodet med honom. Med de la Vallée övergav man också tanken på att låta gravkoret ansluta sig till den äldre byggnaden.

N. Tessin d. ä. frångick helt och hållet den Valléeska planen på en pendant till det Gustavianska koret. Hans gravkapell, till vilket ritningen finnes bevarad, skiljer sig demonstrativt beträffande såväl färg som form från allt, som tidigare finnes byggt på platsen. Den approberade ritningen, som är påtecknad av hela förmyndarregeringen, återgives av fig. 190. Till planen och väggarna, t. o. m. attikan, överensstämmer den, med undantag för dekoreringen, i allt väsentligt med den utförda byggnaden, och dessa delar kunna därför betraktas som den äldre Tessins verk, även om byggnaden, såsom i det följande kommer att visas, under hans tid icke blev fullföljd i så stor utsträckning. Även de på attikan stående urnorna återfinnas på denna ritning. Byggnadens övre delar äro däremot väsentligt olika. Tessin hade tänkt sig koret täckt med

¹ Enligt POSSIETH, s. 149. Originalprotokollet har icke kunnat återfinnas.

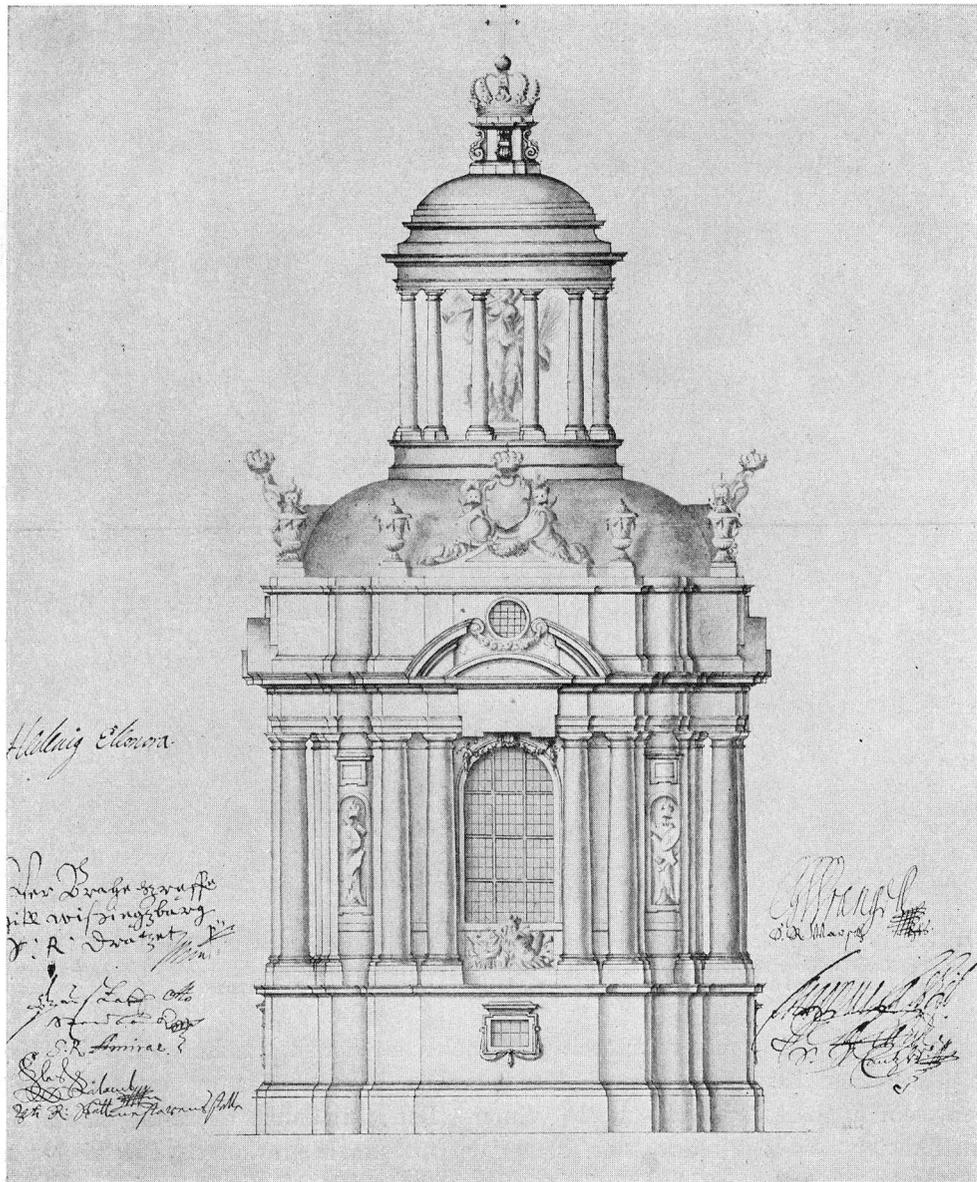

Fig. 190. N. Tessin d. ä:s 1671 approberade ritning till Karolinska gravkoret. N. M.
 N. Tessins d. ä. approbierte Zeichnung für die Karolinische Begräbiskapelle. The approved design of N. Tessin s:or for the Caroline mortuary chapel.

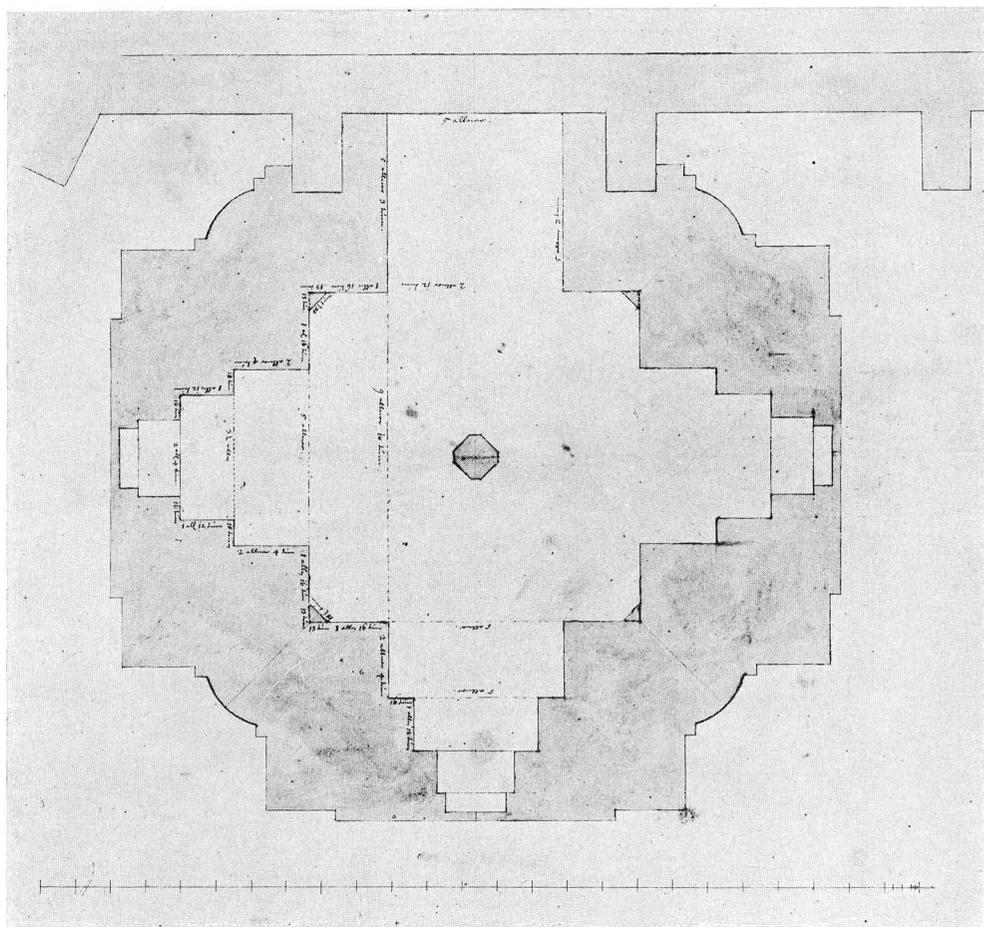

Fig. 191. Plan till Karolinska gravkorets gravvalv. Arbetsritning av N. Tessin d. ä. N. M.
 Plan der Karolinischen Begräbniskapelle, Arbeitszeichnung von N. Tessin d. ä. Plan of the Caroline mortuary chapel, design by N. Tessin s:or

en kupol av ganska tryckt form, och på kupolen ett doriskt rundtempel, inuti vilket han placerat en basunande Fama. Rundtemplets kupol krönes av en stor kunglig krona, som uppbäres av fyra stående voluter. Den sistnämnda anordningen har rätt stora likheter med det altare, som kröner det nuvarande gravkoret. Placeringen av rundtemplet ovanpå kalottkupolen är mindre lycklig, och det Tessinska förslaget saknar över huvud taget den måtta och det sinne för helhetsintrycket, som utmärker de la Vallées utkast. Templet är för stort i förhållande till den undervarande byggnaden, och organiskt samband mellan dem saknas, vilket troligen är det viktigaste skälet till att man i dessa delar senare frångått Tessins förslag.

Såväl plan- som detaljritningar till gravkoret av Tessins hand finnas bevarade. Fig. 191 visar en av planritningarna till gravvalvet. Den överensstämmer helt och hållet med det utförda gravvalvet. Även planens ytterkontur, med sina »fronderade» hörn, mellan vilka sidorna framträda med dubbla språng såsom avantcorpser, är densamma som hos det nuvarande gravkoret. Det är samma mycket rörliga barockplan, som kommit till användning i en hel del svenska gravkor från 1600-talets slut och 1700-talets början.

Ombytet av arkitekt medförde emellertid icke stor förbättring i fråga om arbetets bedrivande; det gick fortfarande mycket långsamt. Tessin utarbetade ett »memorial om den steen som behöfves till Kongl. Majjt:ts graff»¹ På detta finnes en anteckning om att stenhuggaregesällen Märten Fredrich haft det med sig på Gotland år 1673. I memorialet angives noggrant de kolonner, pilastrar, kapital m. m., som skola finnas såväl ut- som invändigt. Beträffande de 12 stora kolonner, som stå parvis på sidorna om fönstren, säges att »hwardera pelare blijffwer 9 alnar högh och stenen der till måste vararundh huggen, så att han blijffwer twert öfwer 1 aln och 9 tum tiock, så här till tages dee längste stycken som möieligast kunna bringas till wäge hijt åth kunde man bringa dem till wäge aff två stycken wore wäll, men dett der icke kan wara, måste dhe blijffwa aff

3 stycken på hwar andre till 9 alnars långh». På det nuvarande gravkoret äro dessa kolonner monoliter, ehuru med lagningar. Om de invändiga kolonnerna säges, att de skola vara 8 stycken »9 alnar höge och när stenen ähr rundh huggen måste dhen wara 1 aln 4 tum tiock twert öfwer, kunde dhe och föras aff 2 stycken wore wäll men der dett icke kann låtha göra sikh måste dhe wara aff 3 stycken». Därefter befallas att om, då de specificerade stenarna inlastas, ännu skulle finnas plats i farkosten, då »bryter mann dhe största stücken samman», som man kan uppbringa och inlasta. »Men der farkosten enda icke hadde sin fulla last, tages dee största stycken som der ordinarie brytes till des hann bekommer sin fulla ladningh». Stenen synes ha brutits men icke kunnat avsändas, ty påföljande år, 1674, avsändes en skrivelse till

¹ Originaliet i Nationalmusei handteckningssamling; tryckt i STRÉN, Gamla Stockholmshus II, s. 69.

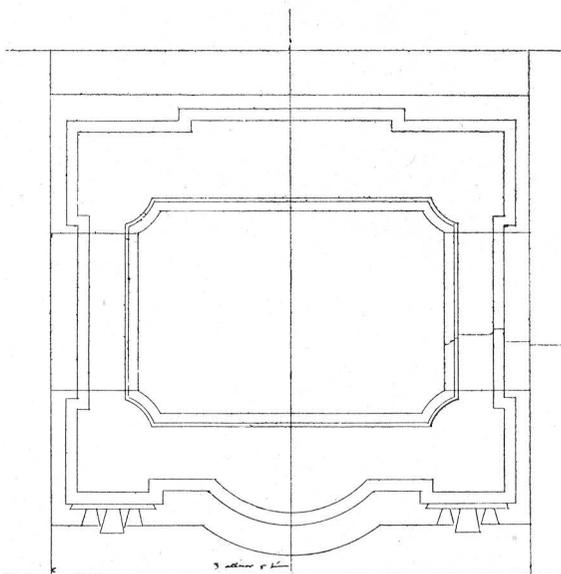

Fig. 192. Karolinska gravkoret. Detaljritning till omfattningen kring gravvalvets ljusöppningar av N. Tessin d. ä. B. St.

Die Karolinische Begräbniskapelle. Detailzeichnung für die Einfassung der Lichtöffnungen des Grabgewölbes, von Tessin d. ä.

Detail design for the frame of lights of the sepulchral vault of the Caroline mortuary chapel, by Tessin s:or.

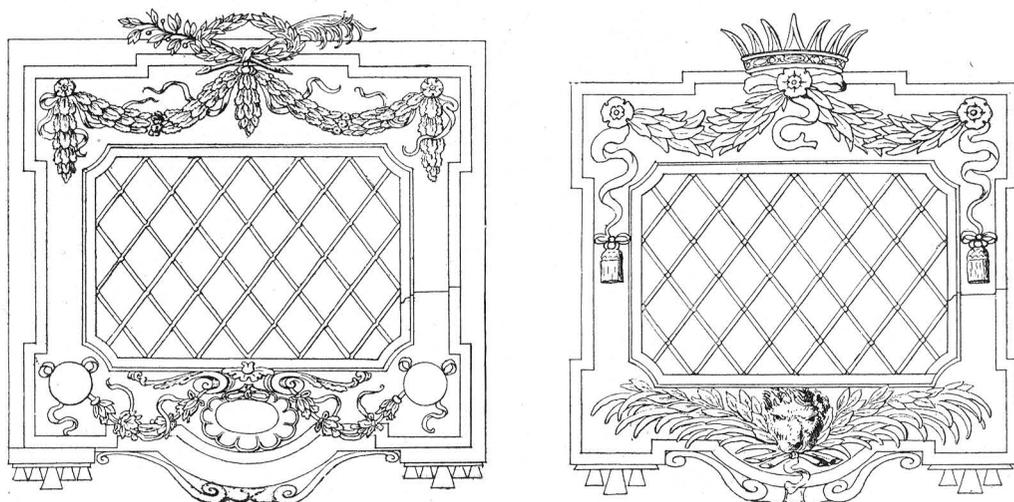

Fig. 193 och 194. Karolinska gravkoret. Detaljrutningar till omfattning kring gravvalvets ljusöppningar av N. Tessin d. ä. B. St.

Die Karolinische Begräbniskapelle. Detailzeichnungen für die Einfassung der Lichtöffnungen des Grabgewölbes, von Tessin d. ä.

The Caroline mortuary chapel. Detail designs for the frame of the lights of the sepulchral vault, by Tessin s.or. Tessin d. ä.

Gotland, i vilken säges att som »nu härifrån Kongl. Amiralitetet till Gottlandh af-färddar en Fahrkåst som skall afhempta och hijtföhra dhen målsteen, som nästförledit åhr till hanss Kongl. Maj:tz Glorwyrdigast i åminnelse Sal. Konung Carl Gustaffs grafz förfärdigande» blivit bruten, alltså uppmanas allmogen samt alla dem det vederbör att ofördröjligen laga, att sagda sten blir nedförd och inlastad, så att för den skull intet onödigt dröjsmål måtte uppkomma.¹ Att Tessin icke heller med denna sändning fått all den sten han ansåg sig behöva till graven, framgår därav, att han påföljande år, 1675, utarbetar ett nytt memorial angående sten från Gotland,² vilket upptager en hel del stora stycken, varjämte han varnar mot att taga »sådhan steen som är bruten sidst uthi förledhen höst och sönder frusen».

Arbetet fortskred mycket sakta. Vid Karl XI:s död var själva det underjordiska gravvalvet så färdigt, att konungen kunde begravas där,³ men av byggnadens över

¹ Karl X Gustavs begravningshandlingar R. A.

² Original i Nationalmusei handteckningssamling. Tryckt i SIRÉN, a. a., s. 70.

³ I samband därmed överflyttades Karl X Gustavs och Karl XI:s barns kistor från Gustavian-ska gravkoret till den nya graven. POSSIETH (s. 161) meddelar härom »at åhr 1797 in Novembri blefwo Konung Carl Gustafs och the fyra Kongliga Printzernas Likkistor burna uthur Konung Gustaf Adolphs Graf ther the tilförene stodo, och satte uthi thenne Nyja Kongeliga Graf; Konung Carl Gustafs stälde mitt för Griftedören, Konung Carl then Elloftes och Drottning Ulrica Eleonora stodo emot hwar andra, hafwandes en af the Kongl. Arf Printzarna på hwarthera sidan (jfr fig. 183). När nu således alla thessa fem Kongeliga Liken woro tagne uthur Konung Gustaf Adolphs graf, lades nychelen ther til in uthi sielfva grafwen, hwar uppå dören blev tilsluten, och en ny mur fram för dören upsatter».

jord befintliga delar var vid århundradets slut endast underbyggnaden t. o. m. kolonnernas baser uppförd, vilket framgår dels av ett i det följande refererat memorial från år 1720 (jfr s. 232), dels av stenhuggaren Olof Fristedts räkning 1743 (Stockholms slottsbok). Fristedt verkställde stenhuggeriarbetet vid gravkorets fullbordande och han upp-tager i sin mycket utförliga räkning bl. a. invändigt »8 st. af dee stoora Composite Col-lonerne . . . med sina halsband åwan på doch utan baser inunder», samt därjämte »1 st. Nij Composite Collon Base eller skafft gesims nij gjord i stället för en af dee gamla som af watten och dropp bliwit skämbd under den gamla tiden som grafwen stod stilla, hwilken till dee förenembde Colloner blef brukad».

Tessin d. ä:s direkta inverkan på detaljernas utformning hos det nu befintliga gravkoret inskränker sig till själva gravvalvet, som helt och hållet byggts under hans ledning. Av exteriörens detaljer äro endast sockelpartiets profiler samt delvis ljusöppningarna i underbyggnaden utförda efter hans detaljritningar, av vilka en större samling finnes bevarad, dels i Byggnadsstyrelsens arkiv och dels i Tessinska samlingen i Nationalmuseum. Ritningarna ha alla gammal påskrift med samma hand »Kongl. Grafwen». Till underbyggnaden finnas uppställningsritningar och dels ritade, dels utklippta profiler i stor skala. Till ljusöppningarnas omfattningar finnas tre olika detaljritningar. Den första följer nästan helt och hållet huvudritningen, men alla deko-rationer ha borttagits (fig. 192). De två andra förslagen fig. 193 och 194, ha samma grundform, men avvika mycket från huvudritningen genom en betydligt rikare deko-tering av lager och blomsterhängen m. m. av för den äldre karolinska tiden typiska former. De vid omfattningarnas underkanter befintliga ornamenten påminna t. o. m. något om den yngre vasatidens broskornament. De nu befintliga omfattningarna äro icke utförda efter någon av dessa ritningar. Huvudformen är densamma, men dekoreringsen är olika (fig. 172). Det är troligt att omfattningarna under N. Tessin d. ä:s tid utförts efter någon av dessa ritningar, men att de under den långa tid koret stått ofärdigt blivit skadade och därför förnyats, då koret färdigbyggdes. De nuvarande omfattningarna, som äro sparsammare dekorerade, äro nämligen utförda under den Härlemanska perio-den under början av 1740-talet. De finnas upptagna i stenhuggaren O. Fristedts räk-ning av år 1743, där de benämnas »ornamenterne . . . öfwer dee aldra nedersta lufferne åt grafwalfwet».

Att N. Tessin d. ä. i detalj planerat byggnadens slutförande, framgår av de bevarade detaljritningarna. Bland dessa finnas uppställningsritningar såväl till fasaderna som till gravkorets inre, måttatta detaljplaner till de fronderade hörnen, detaljer till kolonner, kapitäl och baser och även till entablementets triglyffris. Fig. 195—197 visa några av dessa ritningar. Huvudritningen saknar triglyfer, men Tessin tycks i detta som i flera andra avseenden ha gjort förändringar under arbetets fortgång.

Under hela Karl XII:s regeringstid låg arbetet helt och hållet nere. Varken konungen eller hans arkitekt, N. Tessin d. y., hyste något intresse för detta gravkor, som var sammanfogat med en byggnad, som enligt bådås åsikt borde rivas, så fort sig göra lät.

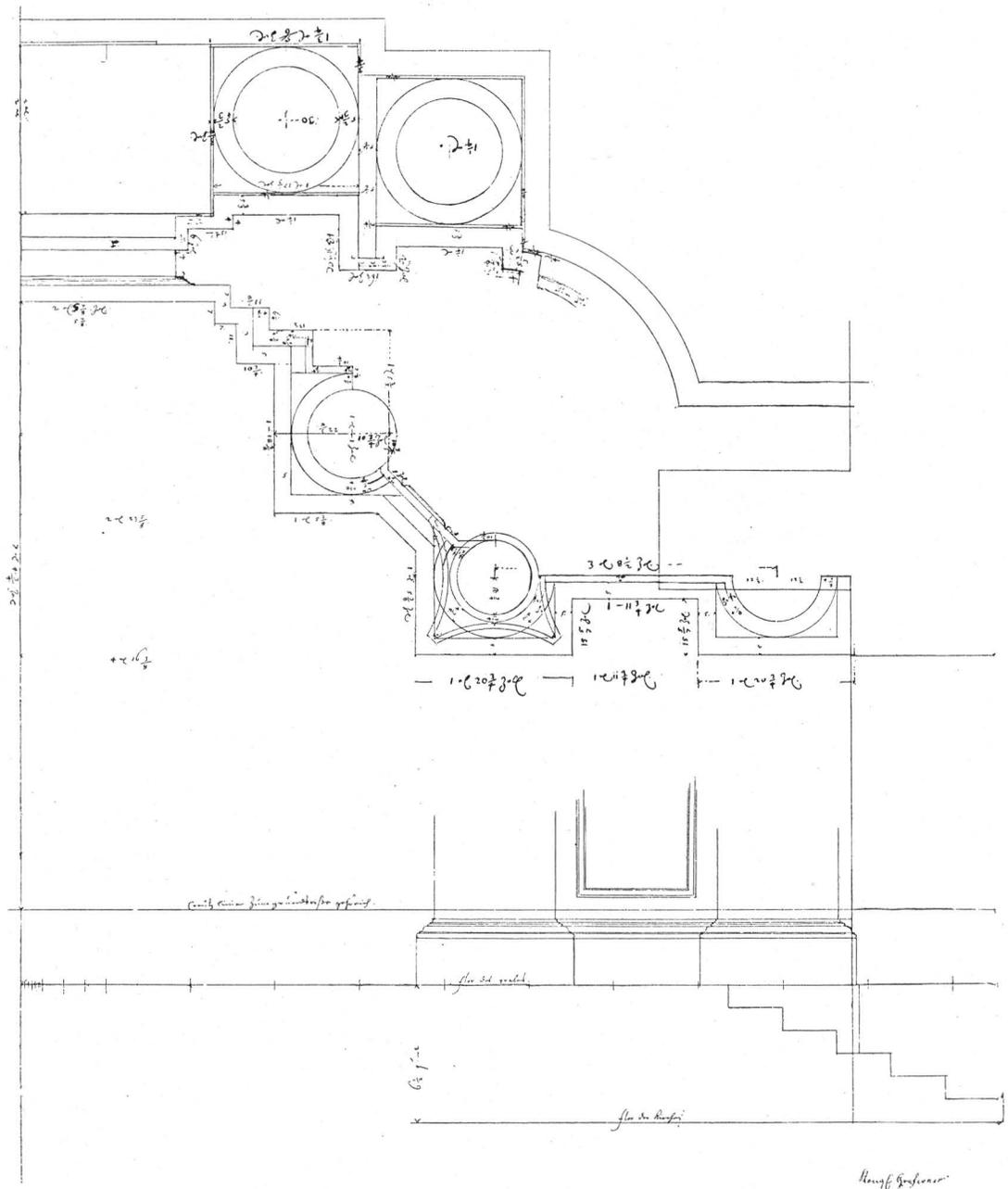

Fig. 195. Detaljritning av N. Tessin d. ä. till Karolinska gravkoret. Överst plan av korets sydöstra hörnparti. Nedtill trappan från kyrkan till gravkoret samt uppställningsritning för tillhörande sockel. B. St.

Detailzeichnungen, von Tessin d. ä., für die Karolinische Begräbniskapelle. Oben Plan der südöstlichen Ecke, unten die Treppe von der Kirche zu der Kapelle und Sockel derselben.

Detail designs, by Tessin s:or, for the Caroline mortuary chapel. Above plan of the south east corner of the chapel, below the stair from the church to the chapel and the socle belonging thereto.

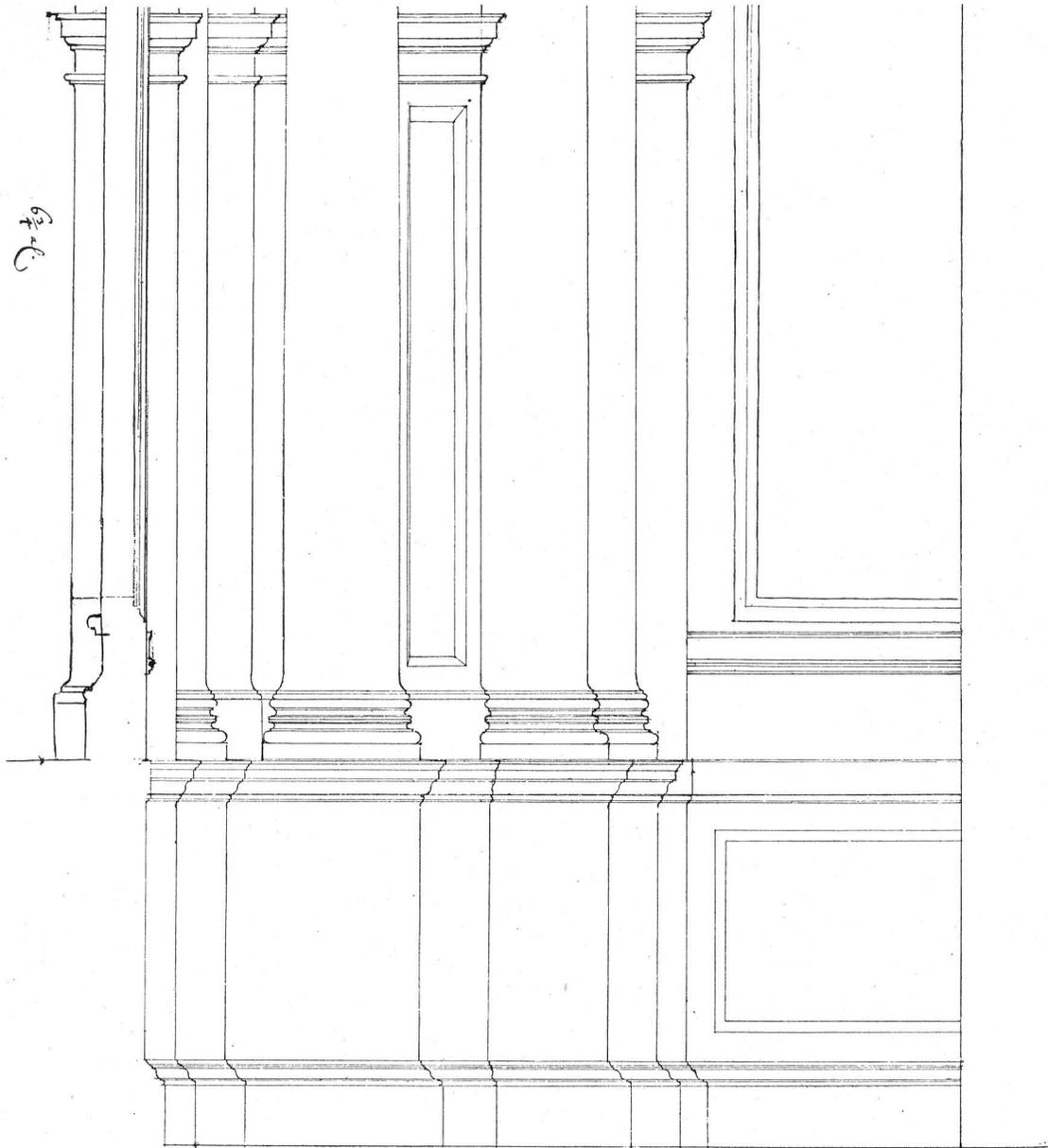

Fig. 196. Invändig uppställningsritning för Karolinska gravkorets nordvästra hörnparti, av N. Tessin d. ä. B. St.

Innerer Aufriss der nordwestlichen Ecke der Karolinischen Begräbniskapelle, von Tessin d. ä. Interior arrangement of the north west corner of the Caroline mortuary chapel, by Tessin s:or.

Deras intresse var inriktat på den stora krönings- och gravkyrka för Sveriges konungar, som N. Tessin d. y. föreslagit skulle byggas mitt emot slottet vid Norrmalmstorg (nuv. Gustav Adolfstorg) och till vilken fullständiga ritningar voro utarbetade.¹ Under sådana förhållanden hade det varit meningslöst att använda medel till att fullborda ett gravkor, som var mycket anspråkslöst i förhållande till den storartade gravkyrka man avsåg att bygga och som skulle bli överflödigt, om den stora kyrkan byggdes. Den redan

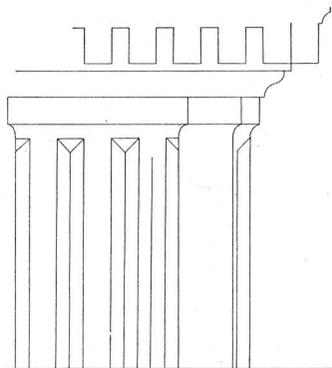

Fig. 197. Detaljritning till Karolinska gravkorets entablement av N. Tessin d. ä. B. St. Detailzeichnung für den Entablement der Karolinschen Begräbniskapelle, von Tessin d. ä. Particular design for the entablature of the Caroline mortuary chapel, by Tessin s:or.

uppförda delen av gravkoret skyddades av ett brädskjul täckt med taktegel. Gravkorets väggar voro icke uppförda så högt att de skymde det fönster, som fanns i korets norra vägg, där nu arkadbågen till gravkoret är. Detta fönster omtalas på 1720-talet. En talande bild av den ofärdiga byggnadens utseende strax efter Karl XII:s död lämnar ett memorial från år 1720. I detta »påminnes uthi menlös underdånighet om Glorwördigast i Åminnelse Konung Karl then XI:tes mycket vackert anlagda men ännu icke til sin fulbordan komne Graf, hwilken står under ett gammalt och ned ved jorden på många ställen förrutnad t brädskiul, täckt med tacktegel, hwilket jemwäl är så bofälligt

at thet hwarken snö eller regn utehåller, hwar af sielfwa Griftehwalvet en stor skada taga kunde, thet icke ofördröjligen förbättras» (O. 1.).

I en »specifikation å några reparationer, som redan någon tid behöfts göras vid Ridderholms-kyrkan», klaga kyrkoföreståndarna, 1726 att »på Kongl. Carolinska grafwen är fuller så väl tegeltaket mycket illa sönder så at der äst det icke snart blifwer omlagat sjelfwa hwalfwet derigenom tager skada af wäta».² N. Tessin d. y., till vilken ärendet remitteras, tillbakavisar i irriterad ton påståendet och bilägger som bevis en »nu nyligen gifven besiktningsattest att allt ännu är utan skada och endast yttre tegeltaket något skadat som med 100 tegel kan blifwa lagat». Att Tessin till en viss grad försummat underhållet är dock troligt och förklarligt, då han säkerligen icke räknade med att byggnaden skulle fullbordas.

Med det svenska stormaktsväldet föll också N. Tessin d. y:s stora gravkyrkoprojekt, och man fick inrikta sig på att fullborda det påbörjade gravkoret. Den ekonomiska ställningen i landet var dock sådan, att även ett så litet företag vållade svårigheter. Att arbetet slutligen påbörjades, var till största delen drottning Ulrika Eleonora d. y:s förtjänst. Efter påminnelser från drottningen skriver Sekreta utskottet den 28 juli

¹ RAGNAR JOSEPHSON, Tessins slottsomgivning. Stockholm 1925.

² Original i R. A. »Öfverintendentsämbetet».

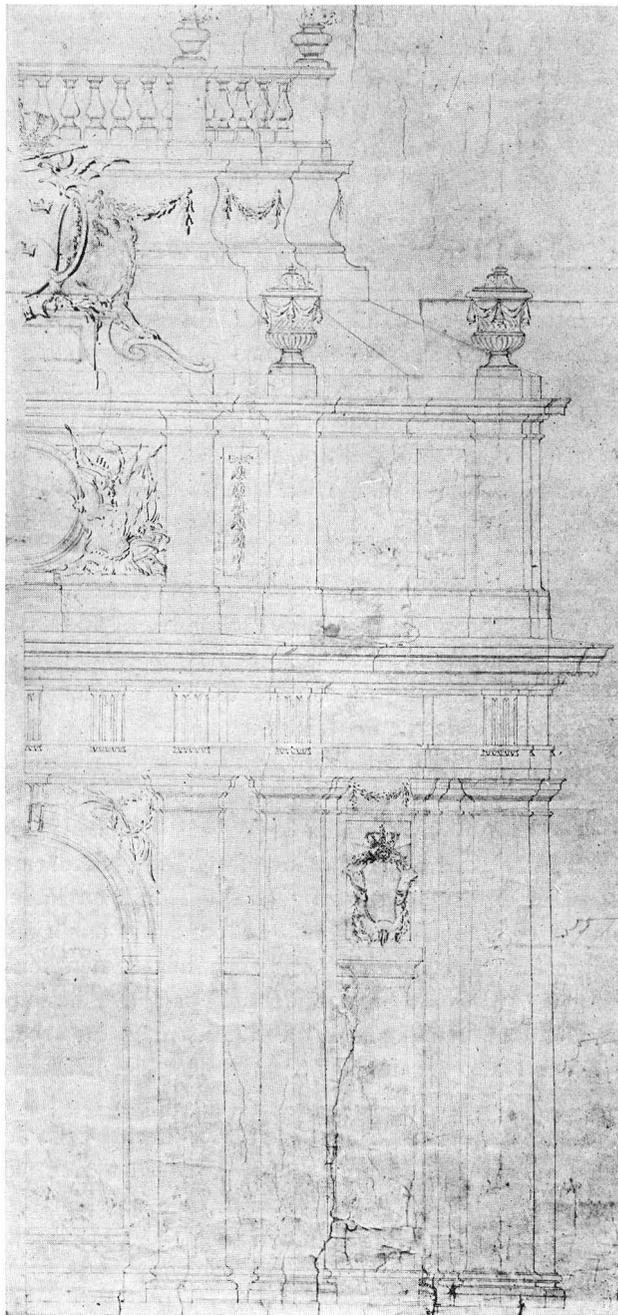

Fig. 198. Karolinska gravkoret. Ej utfört fasad- och takprojekt, trol. från 1730 av Karl Härleman. B. St.

Die Karolinische Begräbniskapelle. Nicht ausgeführter Fassade- und Dachvorschlag, von Karl Härleman wahrscheinlich 1730.

The Caroline mortuary chapel. Project not carried out for façade and roof, by Karl Härleman 1730.

1727 till Rikens ständers statsdeputation och begär en utredning om kostnaderna för såväl bättre likkistor för de kungliga liken som för den kungliga gravens uppbyggnad och behöriga iståndsättande. Statsdeputationen remitterade ärendet till Statskontoret, och av Statskontorets skrivelse till Kungl. Maj:t den 27 september samma år framgår, att Statsdeputationen väl sökt att »taga det hos sig i öfverwägande och därtill en viss summa i staten opföra» men att deputationen, »alldenstund borgmästaren Adlercrantz af hwilken förslaget gifwas skall ej war i staden», icke kunnat fixera någon summa, »och hölt Statsdeputationen så före, sedan riksdagen då skred till ända, att denna saken lærer komma att afgöras hos Eders Kongl. Maj:t i rådet.»¹ Sedan en del skrivelser växlats i saken, fattar Kungl. Maj:t beslut. I det kungliga brevet till Statskontoret, som är dagtecknat den 2 dec. 1728, säges att »som Wi i nåder för godt funnit att förordna, det kistorna för de kongl. liken numera måge förferdigas och dertill brukas svenskt marmor, samt at den kongl. grafwen må äfwen wäl repareras och utwidgas och klockarehuset² till den ändan nederrifwas så gifwe Wi Eder sådant till nådigt swar härmed till kända, hafwandes wi beordrat Öfwer Intendenten Grefwe Carl Gustaf Tessin, att hoos den öfwer Statsverket förordnade Commissionen uppgifwa förslag på hwad som erfordras till den kongl. grafwens reparation, hwilket tillika med det som marmorkistorna kunna komma att kosta Wij befalt berörde statscommission, at uti staten för nästkommande åhr föra»³. Rikets ständer beviljade därefter för vart och ett av åren 1729—43 ett belopp av 3 000 dlr smt till gravkorets fullbordande. Dessa summor fonderades till en början, och först 1733 börja åtgärder vidtagas för anskaffande av materialier.

Ledningen av gravkorsbygget utövades till år 1741 av överintendenten Karl Gustaf Tessin, som var ledare för det samtidigt pågående slottsbygget. Gravkoret räknades som ett annex till slottsbygget, och samma konstnärer och hantverkare användes vid båda företagen. 1741 blev Karl Hårleman överintendent och därmed även nominell ledare för arbetet. Den konstnärliga och tekniska ledningen hade han redan förut utövat, alltifrån det arbetet med gravkorets fullbordande påbörjades. De ritningar efter vilka det blivit utfört, äro av hans hand, och han är den konstnärlige skaparen av hela det nuvarande gravkoret med undantag för själva det underjordiska gravvalvet. Vid utförandet har han anslutit till N. Tessin d. ä:s arbete, men detta har närmast varit honom en black om foten vid hans eget konstnärliga skapande. Även detaljkontrollen har legat i Hårlemans hand. Räkningarna äro till största delen attesterade av honom, men från och med år 1742 delvis även av C. J. Cronstedt.

Då frågan om gravkorets fullbordande under 1720-talet blev aktuell, hade en så stark smakförändring inträtt, att det var i det närmaste självklart, att man icke skulle följa N. Tessin d. ä:s mera än 50 år gamla ritningar. Uppdraget att utarbete nya

¹ R. A., Statskontorets arkiv, skrivelser till K. M:t.

² Om klockarhuset, se s. 28.

³ R. A., Statskommissionens arkiv, Inkomna skrivelser 1728.

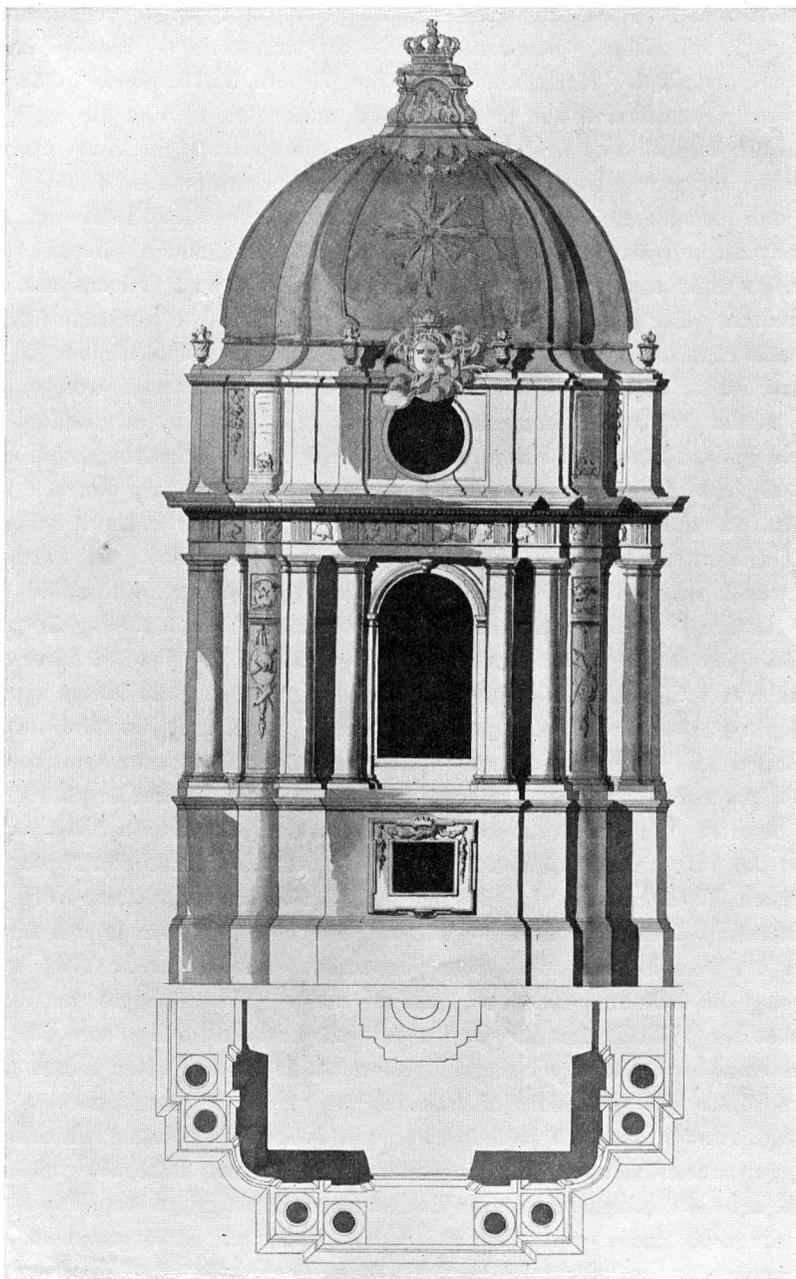

Fig. 199. Karl Hårlemans slutliga förslag till Karolinska gravkoret omkr. 1738. På Hårlemans original återgående kopia från 1700-talet. K. B.

Die endgültige Zeichnung Hårlemans für die Karolinische Begräbniskapelle, um 1738. The definitive drawing of K. Hårleman for the Caroline mortuary chapel, about 1738.

lämnades, som redan omnämnts, åt Hårleman. Det påbörjade gravkoret syntes dock allför litet och oansenligt, och man önskade det förstorat med bibehållande av det redan färdiga gravvalvet. Hårleman skriver den 19 febr. 1730 till Karl Gustav Tessin, »j'ai fait bien des reflexion sur la manier d'agrandir le tombeau Royal, mais il ne m'en est encore tombé sous la main aucune qui me paraisse meilleure que celle que j'aurai l'honneur de soumettre à votre decision par le premier ordinaire».¹

Av skäl, som numera undandraga sig vårt bedömande, återvände Hårleman till Tessin d. ä:s grundplan och lät den redan utförda delen av byggnaden bliva bestämmande för den slutliga utformningen. Bevarade ritningar i Byggnadsstyrelsens arkiv visa ett par av Hårlemans olika projekt. Fig. 198 torde återge det äldsta bevarade förslaget. De Tessinska arkitekturformerna ha i stort sett bibehållits oförändrade till och med attikan, vars brutna segmentbågar dock borttagits och ersatts med trofégrupper, som omgiva de runda fönstren. Tavlorna över dessa ha borttagits, och dekoreringen har genomgående gjorts lättare och sirligare. Den väsentligaste förändringen gäller emellertid taket. De på attikans krön stående urnorna ha bibehållits, ehuru i något förändrad form. I stället för den låga Tessinska kupolen har kommit ett rakt, lågt, vid hörnen avfasat tak, krönt med en hög urneprydd balustrad. På norra fasadens attika över rundfönstret står, omgiven av ornament, en större krönt sköld med riksvapnet tre kronor. Den kraftiga horisontalbetoningen i detta förslag är påfallande. Arkitekten frångick det dock och utarbetade en ny taklösning. Fig. 199 visar det Hårlemanska förslaget i dess slutgiltiga form. Ritningen är ej av Hårleman egenhändigt, utan är troligen en samtida kopia. Egenhändiga detaljritningar finnas däremot bevarade. Fig. 200 återger en, som visar utformningen av attikan och kupolen samt motsvarande partier inuti gravkoret. »Svenska vapnet» över norra rundfönstret är på denna ritning antytt med blyerts. Vid utförandet har den skulpturala dekorationen blivit något rikare och fylligare än vad huvudritningen visar. Ett i huvudsak utarbetat förslag synes ha förelegat hösten 1731. Redan den 19 febr. 1730 förklarar Hårleman i brev till Karl Gustav Tessin, att han med första post skall för beslut översända det förslag, som Hårleman själv funnit vara det bästa (jfr ovan). I slutet av år 1731 inforrades kostnadsförslag på stenhuggeriarbetet, och då måste huvudritningen ha varit färdig. Den 29 november 1731 inlämnade O. Fristedt ett kostnadsförslag, som dock icke omfattade den skulpturala utsmyckningen, vilken skulle utföras efter senare utarbetade modeller i full storlek. Fristedts sluträkning² upptager »stenhuggararbete som efter ingivit förslag . . . färdigiat och fullbordat är, som sedermera med sielfwa ornamenterna och Bilthuggarearbete, samt uppsättningsomkostnaden apart, i nogaste arbetslön uppföres». Med arbetets igångsättande dröjde det dock ännu några år. Om de 1730 utarbetade ritningarna under väntetiden blivit föråldrade och därför omarbetade vid arbetets utförande, kan nu icke med bestämdhet avgöras. En omständighet finnes, som

¹ R. A. Tessinska saml. C. Hårlemans brev t. C. G. Tessin.

² Stockholms slottsbok 1743.

talar för att så skett. Originalen till såväl fig. 198 som fig. 200 äro i stor skala utförda arbetsritningar. Det är icke troligt, att arkitekten utarbetat detaljritningar i denna stora skala, förrän gillad och godkänd huvudritning förelegat. Det synes därför troligt att fig. 198 visar Härlemans förslag av år 1730 och att detaljritningen utarbetats för att möjliggöra infordrandet av anbud. Fig. 199 och den till samma förslag hörande detaljritningen, fig. 200 skulle däremot härröra från en omarbetning av ritningarna, som bör ha verkställts i samband med arbetets igångsättande omkring 1738. Stilistiska skäl tala för att detta antagande är riktigt, då ritningen, fig. 198 visar en äldre karaktär än fig. 200, som legat till grund för utförandet.

I ett till statskommissionen ställt memorial, daterat den 9 dec. 1732, uppgiver Karl Gustaf Tessin, »att de nu några få år efter hwarannan anslagne medel hwilka ännu stå orörda under min och slottsbokhållaren Spiners disposition, eij warit tillräckliga att med något allfwar kunna angripa detta wärcket, hwilket dock nästkommande währ ske skall, hafwandes till den ändan conducteuren Gråberg, som wistas på Gottland undfått befallning att öfwerskaffa nödig steen efter de öfwersände mått, så snart öppet watten tillåter sådan att hitföra skolande då genast och sedan år efter år så många stenhuggare till detta arbete förordnas, som någonsin vid den angelägna slottsbyggnaden kunna umbäras».

Under de två följande åren utfördes likväl intet arbete, men 1735 började förberedelser på allvar att vidtagas. Man inköper såväl 1735 som 1736 ganska stora mängder sandsten på Gotland och hemfraktar densamma. Vidare upptaga räkenskaperna¹ bjälkar och annat virke samt en hel del redskap. De arbetslöner, som utbetalats, gälla uteslutande förberedande arbeten. Timmermännen hava 1736 gjort »en nij drög, underslag och nödige rullor och med dem jämte gardebussarnes tillhielp arbetat på de stora Gättlands stenars transporterande ifrån Slåttsbackens strand fram till Materialboden wid Gref Bengts hus och bemålte Kongl. Grafts förnödenhet på Ridдарholms kyrkiogård, af dem som förledit år wid samma slåttsbackens strand blefwo för deras storlek och swåra tyngd skull qwarliggande».

1737 göres intet arbete och endast mindre materialinköp. 1738 inköpas däremot ganska mycket materialier av allehanda slag, varjämte ytterligare förberedelser göras för arbetets igångsättande. Därom meddela räkenskaperna, att »Timmer Männen hafwa aftagit tegeltaket och nederrifvit gamla takresningen öfwer bente graf och tillhuggit större och mindre bjälkar och af dem opsatt ställningar tillika medh nij takresning och brådebeteckning därpå öfwer gl. hwalfwet för järnbleckplåtarnas påslående² samt även continuerat och arbetat wid den stora kranen eller stenmaschine med sten-

¹ Räkenskaperna för denna byggnadsperiod finnas i Stockholms slottsbok i Slottsarkivet.

² D. v. s. man gjorde ett nytt provisoriskt tak för att skydda det gamla gravvalvet för väta under arbetet, som skulle fortsätta under flera år. 1738 »ophandlades af Gustaf Kierman (jfr s. 98) 458 st. små klippta jernplåtar till kongl. grafwens beteckning för hwalfwets konservation under den tid att arbetet påstår».

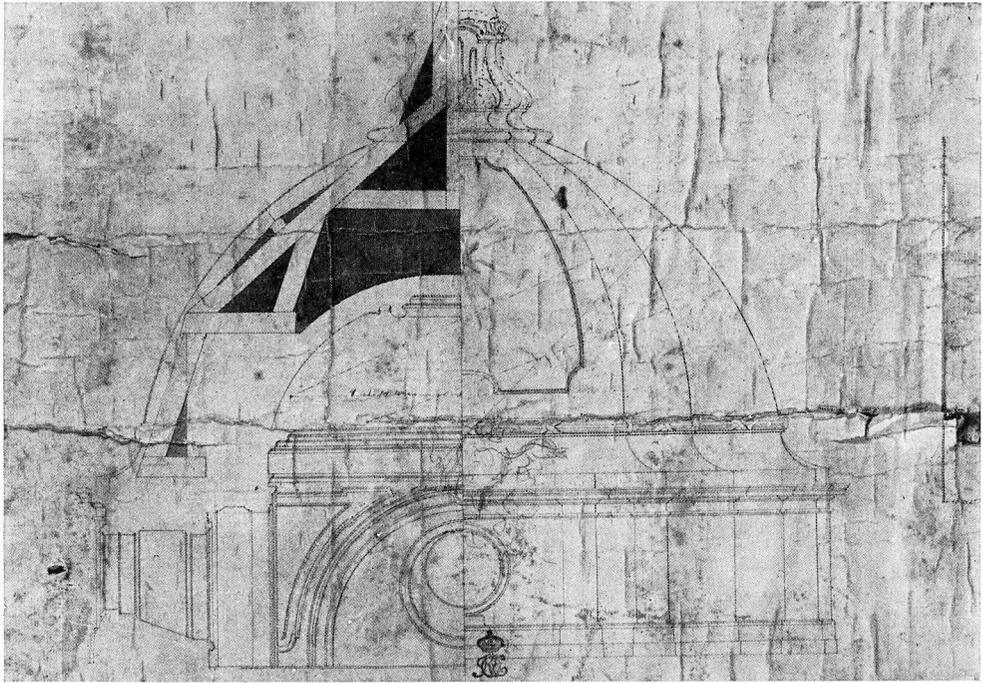

Fig. 200. Karolinska gravkoret. Detaljritning till byggnadens översta partier av Karl Hårleman, omkr. 1740. Orig. i B. St.

Die Karolinische Begräbniskapelle. Detailzeichnung für die oberen Partien des Baues, von Karl Hårleman um 1740.

The Caroline mortuary chapel. Particular design for the upper parts of the edifice, by Hårleman about 1740.

kistans görande, förferdigande och opsettiande med hwilken machin gottlandstenarne komma at optagas, dito gjort bruksbaljor, handbårar» m. m. Detta år utföres även en hel del stenhuggeriarbeten av stenhuggaren mäster Olof Fristedt. Karl Hårleman betygar i sept. 1738, att »såsom Mäster Olof Fristedt förfärdigat en hop ansenligt stenhuggarearbete till Kongl. grafwens behof hwaruppå han framdeles kommer att göra en omständelig räkning, enär sortementerne blifwa completerade, altså kan honom mäd säkerhet lemnas till afbetalning härpå tretusende dahl. kopparmynt».

Under åren 1739 och 1740 växa murarna i höjden. Förstnämnda år ankomma de stora kolonnerna. Då uppköpas bl. a. »6 st. Nylands Bielkar 14 aln långa», om vilka antecknas att »föreskrefne Biälkar äro upphandlade till dhe stora collonnernes oprulande och transporterande ifrån slåttsbacken till Kångl. grafwen». Den 5 sept. 1740 skriver Hårleman till K. G. Tessin, att »le tombeau de no[tre] Roi est presque fait»,¹ vilket emellertid, enligt vad räkenskaper och arbetsrapporter visa, måste betecknas som en icke oväsentlig överdrift.

¹ R. A. Tessinska saml. C. Hårlemans brev till C. G. Tessin.

1741 och 1742 är verksamheten vid bygget livligast. I april månad 1741 börjas arbetet med taklisten och valvet i gravkapellet samt med utförande av dekorationerna i valvet, vilka äro utförda av gips. Det grövre gipsarbetet verkställdes av murarna, som under maj månad »jämväl continuerade så med gipsande som med allehanda större och mindre styckens stöpande, afputsande och opsättjande». Det finare gipsarbetet utfördes av tyska hantverkare. Det omnämnes nämligen, att »handtlangarne, Hans Kongl. Majts lifgardie och årsarbetarne arbetat wid gipsens bärande och hos tyska gipsarne wid formarnes görande opwachtat». Samtidigt påbörjas arbetet med taket, vilket redan i april månad »blifvit till någon del med bräder beklädt». Detta arbete, liksom även takets inklädande med koppar, fortsattes och avslutades detta år. Vidare utfördes en hel del av de yttre dekurationsarbetena, för vilka en del förberedelser vidtagits redan 1740. Då svarvade nämligen mäster Johan Friedrich Heijd »en stor knapp eller urna af trä», vilken utgjort stomme för modellen till de på attikan stående urnorna. Samma år, 1740, lämnar »mäster Lambert Dequinze»¹ räkning på »följande Bilthuggarearbete förferdigat til de ornamenten som komma at drifwas af koppar och ställas oppå sielwa tornet nemligen: En stor modell af trä till Cronan som kommer öfwerst op at stå 200 dlr kmt. Et stort hyende med dess ornamenten, hwarpå bemte crona skall ligga 150 dlr kmt. Fyra stora löf som komma der inunder i hörnen 100 dlr kmt. Några stråhlar som höra till stiernorna hwilka komma i hörnen 110 dlr kmt. En stor Wase til bemelte ornament 30 dhr kmt». Dessa och även en del andra dekorationer drevos i koppar av Gustaf Österman och Olof Sjöström, som 1741 erhöilo avbetalning härpå. För den stora kronan, som förfärdigats av Sjöström av egen koppar, erhöil han 1,755 dlr kmt. Samma personer utförde även takets täckning, men härtill användes »Cronones tak koppar». Förgyllningen av ornamenten verkställdes av förgyllaren Österdam, och kostnaderna härför belöpte sig till betydande belopp.

Sistnämnda år, 1741, erhöil snickarmästaren Joh. Wolff betalning för stommar (»Modeller til at poussera med wax uppå») till en hel del av såväl sandstens- som blyornamenten, som pryda gravkorets fasad, bl. a. »den stora Cartelen med svenska wapnet»; »dito stort Modell til runda hörnfyllningen för Bildthuggarne at poussera på», alltså för hörnens trofégrupper. Vidare »modell till nedersta gluggarna sammalades». Härmed kan icke avses annat än omfattningarna till gluggarna till gravvalvet, vilkas dekorationer således utfördes under denna byggnadsperiod. Slutligen »abaque och en trumma til en Capitel», »dito til en Capitel Pelast» samt »2 st. stora skampluner till hela invändiga listen» samt en hel del små modeller och skampluner och slutligen »en stor modell fönsterrahm med indelning gjort till stora fönstren som skola bli af jern». Av denna sista utgiftspost synes att arkitekten på platsen utprovade de projekterade fönstrens verkan med en trämodell, innan han definitivt fast-

¹ LAMBERT DE QUINZE, fransk bildhuggare, inkallad för slottsbygget 1734, verksam i Sverige till aug. 1757, d. i Frankrike samma år.

ställde formen. Dessa och övriga fönster utfördes samma år av Daniel Hamn. En hel mängd andra smidesarbeten utfördes av Georg Carl Bauman.

På den ovan omtalade modellen till »swenska wapnet» blev sedermera av »fransöske Bildthuggaren Mäster Couseint af ler¹ modelleradt former och sedan vidare efter dem af giutaren Meijer giutet af bly för bemte grafbyggnads förnödenhet». Arkitekten har låtit mäster Cousin utforma lermodellen på den blivande platsen på norra fasadens attika för att vara förvissad om, att den skulle komma att göra åsyftad verkan. Därefter har lermodellen nedtagits och gjutits i bly. Att så skett framgår alldeles tydligt av räkenskaperna, som omtala att timmermännen uppsatt stommen och fasthäftat den på dess plats och upprest erforderliga ställningar, för att mäster Cousin på denna stomme skulle modellera med ler. På samma sätt har troligen förfarits med alla viktigare skulpterade detaljer. Med säkerhet har så skett med altaret och kronan, som kröner kupolen. Såväl modelleringen som gjutningen av »swenska wapnet» utfördes 1741. Den färdiggjutna gruppen uppsattes 1742, enligt vad som framgår av gjutaren Meijers räkning: »1742 in sept. förfärdigat och uppsatt swanska wapnet med en Engel och dess öfriga ornamenten som förledit åhr wart gutit af Kongl. Grafwens Bly». Den franske bildhuggaren Cousin har tydligen modellerat det väsentligaste av gravkorets skulpturala utsmyckning, ty han omtalas flerstades i räkenskaperna, ehuru alltid i förbigående. Så meddelas, att i april 1741 hava »åhrsarbetarna hos fransöske Bildthuggaren Mäster Couseint wid modelleringen opwacktat». Samtliga de av bly utförda ornamenten äro gjutna av G. Meijer. Den 11 nov. 1741 levererar han »2 st. Leijonhufwuden af Bly gutne» och 1742 i januari och maj »72 stycken till feston på taket». »In sept noch 2 st. Blyfestoner».

De i sandsten utförda ornamenten äro, liksom allt annat stenhuggeriarbete, huggna genom stenhuggaren O. Fristedts försorg efter modeller, som huvudsakligen synas vara utförda av Cousin. I vissa fall kunna modellerna vara utförda av andra vid slottsbygget verksamma konstnärer. De i triglyffrisens metoper befintliga ornamenten återfinnas nämligen alldeles lika och påtagligen huggna efter samma modeller på flera ställen i Kungl. Slottet, bl. a. på västra fasaden, på högvaktsflygeln och i västra trapphuset. Av den mycket utförliga räkning, som O. Fristedt 1743 avlämnar på sitt arbete, framgår bl. a. att huggningen av ornament och annan i sandsten utförd utsmyckning verkstälts efter blockens inmurande på sina platser. I Fristedts räkning säges, att han utfört huggningen av »Sielfwa Bilthuggarearbetet till denna Kongl. Grafwens utwendige Fasads utzirande af fyllningar eller Metoper, de Tropheer, och dee öfriga ordonerade ornamenten ofwan som nedan till, öfwer dee aldra nederste lufterna åt grafwalfwet, allt efter förordnade Modeller». Bland de uppräknade ornamenten äro bl. a. »4 st hängande Festoner upp utj attiquens mindre och smalare släta fyllningar», »12 st hufwuden utarbetat i sielfwa Doriska listens Friese eller

¹ D. 29 april 1741 inköptes »10 tunnor preparerat Franskt Modellehr» för 240 dlr kmt av Anna Cat. Schöning, och 1742 köptes ytterligare 2 tunnor.

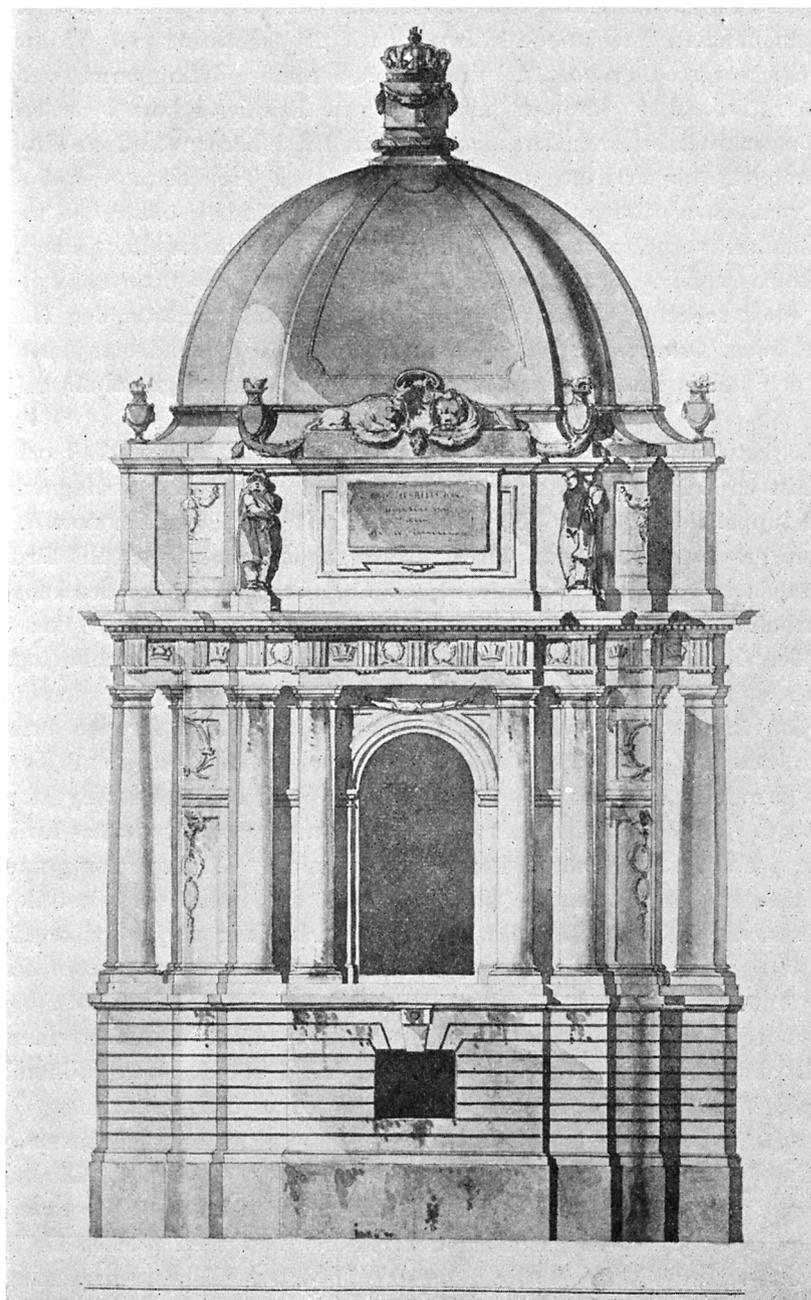

Fig. 201. Förslag till förändring av Karolinska gravkorets exteriör av Jean Erik Rehn. Hochschildska saml. Bellinga.

Vorschlag zu Veränderung des Äusseren der Karolinischen Begräbniskapelle, von J. E. Rehn. Projected alteration of the exterior of the Caroline mortuary chapel, by J. E. Rehn.

fyllningar emellan Triglifverne», »do 20 st Ornamerter af varierande Gorguer¹ och Trophéer som emellan förenämde hufwuden stå utj fyllningarne». Vidare »2ne st. utstrålade Stiernor med Pallmer utj dee öfra och mindre fyllningarna med dess band och öfverskrift», »6 st krantsar med uthuggne Pallmer i kors öfr till de 3ne utwendige fönsterlufternes archaders grund ofwan till i hörnen», »2 st dito de under berörde mindre fyllningar uthuggne stoor och aflånga Tropheerna» samt »3 st Festoner eller Ornamerter uthuggit, efter dertill förordnat Modell, öfwer dee nedersta fönster eller gallerlufterne, som gifwer lius in utj nedra och hwalvde Kongl. Grafwen med en krona uppå». Såsom synes härrör hela fasadens utsmyckning, däri även inbegripna de i sockeln befintliga öppningarnas omfattningar, från den Härlemanska byggnadsperioden. Ornamenten, såväl de av bly som de av sandsten, jämte allt annat utvändigt och delvis invändigt sandstensarbete beströks med grå oljefärg (jfr härom nedan).

Byggnadsarbetet avslutades i allt väsentligt under 1742. Åren 1743 och 1744 utfördes endast en del mindre kompletteringsarbeten. I samband med gravkorets färdigställande uppställdes konung Karl XII:s och drottning Ulrika Eleonora d. y:s sarkofager i övre gravkapellet. Ännu 1756 var byggnaden dock icke fullt färdig. I ett memorial sagda år² uppgiver överintendenten Carl Cronstedt, att »den kongl. grafwen vid Riddarholmskyrkan behöfwer oundvikligen i denna sommar anstrykas med oljefärg, till den huggna gottlandsstenens konservation som eljest skulle taga för stor skada. Och som kl. grafwen dessutom ej blifwit så alldeles färdig som sig bort i det den bör jämväl inuti anstrykas med jemn oljefärg i stället för den swarta wattufärgen som inuti blef på de flesta ställen anstruken vid högstsäl. Hans Kongl. Maj:ts Friedrichs begrafning, så att grafchoret nu ser ganska illa och osnyggt ut. Dessutom bör sal. kon Friedrichs marmorlikkista samman- och uppsättas hwilken ännu ligger i de packistor hon kommit ifrån Marmorbruket. Widare felas gutne och förgylte ornamenten till förnämde kista som och de samma till högstsäl. drottning Ulricae Eleonoræ kista hwilka likwäl böra för framtiden utvisa hwilka Kongl. personer däruti ligga». Cronstedt lämnar kostnadsförslag på dessa arbeten och föreslår »att som ännu är i Kongl. Statskontoret någon rest af krönings- och begrafningshjälp», den erforderliga summan måtte få tagas däriifrån, »så att man en gång kan få allt det som hörer den Kongl. Grafwen till i ständigt och fullkomligt stånd satt». Tydligt beviljades framställningen, ty arbetena utfördes.

I stenhuggaren O. Fristedts s. 241 omtalade räkning av år 1743 finnas gravkorets samtliga nu befintliga yttre dekorationer av sandsten upptagna. Däremot saknas ornamenten på innerväggarna, vilka synas ha lämnats odekorerade. Såsom redan s. 209 påpekats, ha dessa ornament gustaviansk karaktär. Allt talar således för, att de utförts vid ett senare tillfälle, troligen under 1770-talet. Några arkivaliska uppgifter härom ha icke kunnat påträffas. Emellertid finnes bland arkitekten J. E. Rehns

¹ Gorgoner. ² Orig. i R. A. »Öfwerintendentsämbetet 1726—59».

Foto G. Askberg 1926.

Fig. 202. Gravkoren på Riddarholmskyrkans södra sida. Fr. v. Banérska, Vasaborgska, Bernadotteska och Gustavianska gravkoren.

Die Begräbniskapellen an der Südseite der Riddarholmskirche. Von links: Begräbniskapellen Banérs, Vasaborgs, Bernadottes und die Gustaviansche.

The mortuary chapels on the south front of the church. From the left: The Banér, Vasaborg, Bernadotte and Gustavian chapels.

efterlämnade papper i Hochschildska samlingen på Bellinga i Skåne en fasadritning till detta gravkor, som ganska mycket avviker från det nuvarande utseendet hos byggnaden. Fig. 201 återger denna ritning, som är av J. E. Rehns hand. Ett annat exemplar i B. St. arkiv har påskriften »Carolinska Grafven»¹. Arkitekturformerna äro de samma som hos det nuvarande, av Hårleman byggda gravkoret, men dekoreringsen är en helt annan och den har genomgående gustavianska former. Underbyggnaden är rusticerad med horisontala, men inga vertikala fogar. I hörnpartierna äro troföhängena ersatta med hängen av tre kransar. I de övervarande fälten äro dekorationerna med den strålande nordstjärnan och inskriften »NESCIT OCCASUM» ersatta med palmkransar med på dessa trädde kronor. Detta är samma dekorationer som återfinnas på väggarna inuti gravkoret. Attikan är prydd med karyatider, och dess rundfönster har igensatts med en inskrifttavla. Den av Hårleman komponerade och av Cousin modellerade gruppen med »swenska wapnet» har ersatts med tvenne liggande lejon, som mellan sig hålla en sköld med tre kronor. Denna dekoration företer ganska stora likheter med den lejongrupp, som Sergel utförde för fasaden till Gustav III:s opera vid Gustav Adolfs torg. Även attikans urnor äro förändrade till sin form, och slutligen har det stora rokokoaaltaret, som kröner kupolen, ersatts med ett cylindriskt postament, som uppbär den kungl. kronan. Hela dekorationen är gustaviansk till sin karaktär och liknar mycket andra arbeten av J. E. Rehn, utförda under 1770-talet. Troligen har Rehn uppgjort ett förslag till modernisering av gravkorets exteriör, och sannolikt har detta förslag något samband med den ovan omnämnda kompletteringen av gravkorets inre utsmyckning. Sedan denna tid har gravkoret icke undergått någon väsentlig förändring. Vid den reparation av kyrkan, som påbörjades 1811 och som leddes av arkitekten Fredrik Blom, blev även gravkoret reparerat (ROTHLIEB, s. 134). Vid branden 1835, då så gott som hela kyrkans tak förstördes, räddades detta gravkor. 1902—3 verkställdes ganska omfattande reparationer, varvid förvittrad sandsten lagades eller utbyttes. Arbetena leddes av arkitekten Ludv. Peterson.²

BERNADOTTESKA GRAVKORET

Åren 1858—60 uppfördes på kyrkans södra sida väster om Gustavianska koret ett nytt gravkor för den Bernadotteska ätten. Det byggdes på den gamla sakristians plats, varför denna måste rivas och Bjelkeska graven och Erstaviksgraven något förminsas. Genom kungl. brev den 3 febr. 1855 anbefalldes Överintendentsämbetet att genom kungörelse uppmana gravägarna att inom natt och år anmäla sig och styrka sin

¹ Denna ritning som är avstucken efter den förutnämnda, är icke av Rehns hand. Troligen är den en till myndigheterna ingiven renritning, kopierad av en ritare. Den har senast tillhört professor Georg von Rosens samlingar och befinner sig nu i Byggnadsstyrelsens arkiv, dit den skänkts av arkitekten Erik Josephson.

² PETERSON, LUDVIG, arkitekt, f. 1853.

äganderätt. Då ingen anmälan inkom, uppdrog K. M:t genom brev den 28 mars 1886 åt Överintendentensämbetet att låta författa fullständig ritning till gravkor på den därtill utsedda platsen. Uppdraget lämnades till konduktören i ämbetet, F. W. Scholander.¹ Ritningen (fig. 205) godkändes av Överintendentensämbetet den 30 sept. 1856 och stadfästes genom kungl. brev den 14 nov. samma år.

Gravkoret är till såväl plan som uppbyggnad en modifierad kopia av det bredvidliggande Gustavianska koret. Materialet är i båda byggnaderna tegel och grå sandsten. Teglet i Bernadotteska gravkoret är ljus rödgult och maskinslaget. Tegelmått: $29 \times 14 \times 6,5$ cm. Murverket är fogstruket med cement. Orneringen ansluter sig helt till det Gustavianska korets; ornamenten äro modifierade broskornament. Under taklisten (fig. 203) löper en fris av långsträckta kartuscher med broskornament. På sydväggen sitter riksvapnet med Bernadotteska vapnet i hjärtskölden.

Korets nuvarande inredning förskriver sig till huvudsakliga delar från kyrkans sista, 1914 påbörjade, restaurering. Ritningarna till den då verkställda inredningen ha uppgjorts av hovintendenten Gustav Lindgren. Valvets former överensstämma med Gustavianska korets. De tre fönstren befinna sig i de tre mot söder vettande väggarna. De ha karmverk av sandsten av den form fig. 204 visar och äro försedda med glasmålningar i huvudsakligen gula och röda färger. De äro prydda med riksvapnen och landskapsvapnen samt med kartuscher med beslagsornamentik, i vilka läsas valspråken för de fyra första konungarna av Bernadotteska ätten: »Folkets kärlek min belöning»; »Rätt och sanning»; »Land skall med lag byggas»; »Brödrafolkens väl». Fönstren äro utförda och uppsatta vid en restaurering av koret 1887—88. Före sagda tid hade fönstren helvitt glas i stora rutor. Golvet, som ligger fem steg över kyrkans golv, utgöres av hällar av röd kalksten.

I korets fond står konung Karl XIV Johans sarkofag av Älvdalsporfyr. Den är utförd efter ritning av arkitekten R. Brouhn.² Sarkofagen kom redan i aug. 1856³ till Stockholm och uppställdes på sin nuvarande plats i samband med gravkorets byggande. Mitt på golvet står drottning Desiderias sarkofag av grön kolmårsmarmor. Den är utförd efter ritning av hovintendenten G. Lindgren och ursprungligen avsedd för konung Oskar II.

¹ SCHOLANDER, F. W., arkitekt, f. 1816, d. 1881.

² BROUHN, R. V., arkitekt f. 1807, d. 1882. ³ FERLIN, s. 1307.

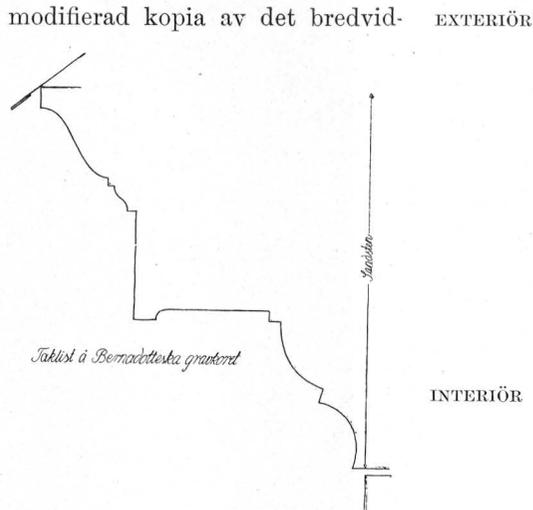

Fig. 203. Bernadotteska gravkorets taklist. Uppmätning.

Dachgesims der Bernadotteschen Begräbniskapelle. The moulding of the Bernadotte mortuary chapel.

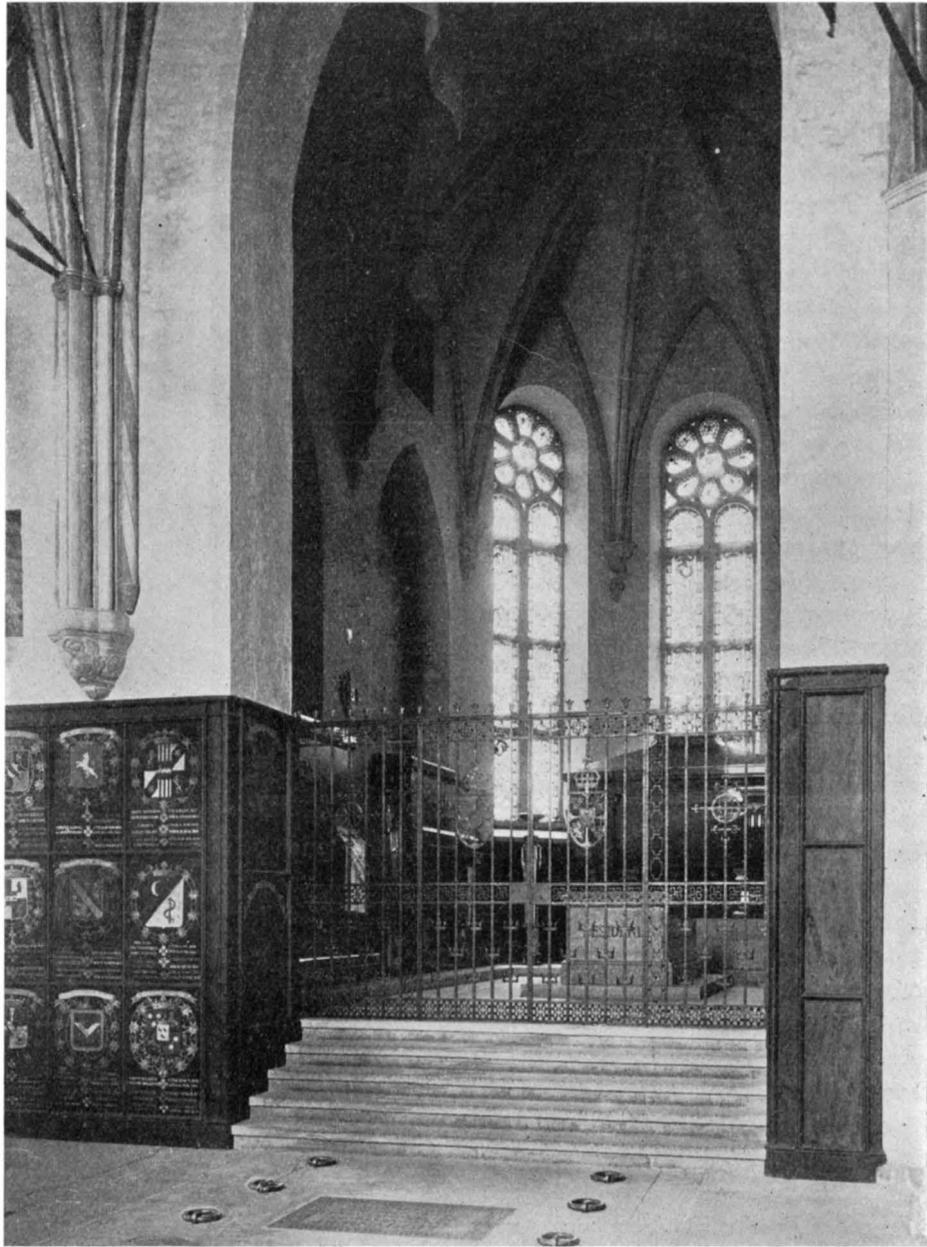

Foto M. Olsson 1922.

Fig. 204. Bernadotteska gravkoret.

Die Bernadottesche Begräbniskapelle.

The Bernadotte mortuary chapel.

Fig. 205. Ritning till Bernadotteska gravkoret av F. W. Scholander 1856. B. St.
 Zeichnung der Bernadotteschen Begräbniskapelle von F. W. Scholander 1856. Drawing by F. W. Scholander for the Bernadotte mortuary chapel, 1856.

I östra och västra väggarna, som sakna fönster, äro djupa spetsbågiga nischer, i vilka äro uppställda fyra par sarkofager av rödbrun polerad kalksten, utförda vid senaste restaureringen. På östra väggen stå konung Oscar I:s och drottning Josefinas samt konung Oskar II:s och drottning Sofias sarkofager; på västra väggen sarkofager av samma utseende för konung Karl XV och drottning Lovisa. Ett par sarkofager på denna sida äro tomma. I väggarna över var och en av nischerna äro infällda tavlor av rödbrun kalksten, försedda med följande inskrifter: På östra väggen med början närmast kyrkan:

”Jean Baptiste Bernadotte / Född den 26 Januari 1763 i Pau / Soldat i Franka ormen 1780 / Efter elfwa års tjänst i ledet / Löjtnant 1791 Divisionsgeneral 1794 / Krigsminister Riksråd Ståthållare / Marskalk af Frankrike 1804 / Furste af Ponte Corvo / 3 Tyssland Neder- land Italien Österrike / sinnas hans slagfält.”

”Son af Frankrike / Ej egande bördens höghet / walde han med luft frigarens yrke. / Rik på snille bragder och segrar / wann han den lager som kröner hjelten. / Han egde äfwen den milda wishet / Som skänker och hägnar freden. / Genom frivilligt wal / kallades han af Sveriges folk / Att håra Konungakrona.”

På västra väggen med början närmast kyrkan:

”Carl XIV Johan / Förde som kronprins swenska hären öfwer Österfjön / Till nya segrar / Lyfte de tvenne riken han förenat / Till en attad plats bland Europas stater / Gaf åt drätsel och Myntwäsen stadga / Att riksflyrelsen ny ordning / Att förswaret tryggande grunder / Att sam- färdjeln wäg mellan / Wester och Österhafwen”.

”Såsom Regent / Statsklof rättrådig högsinnad / Främjade han den fredliga odlingens yrke / Inledde för allmän folkskolorerwising ett nytt stede / Hägnade för wetenskap och konst / En ny storhetstid. / Han beredde åt Sverige och Norge den längsta fred / Deras häfder minnas. / Folkets kärlet är hans belöning.”

Dessa inskrifter utfördes och uppsattes 1887—88, men flyttades till sina nuvarande platser vid sista restaureringen. Före sistnämnda tillfälle sutto de längre ned på väggarna, där sarkofagerna nu befinna sig.

På väggarna äro uppsatta ett antal kransar av ädel metall samt andra minnesföremål, nedlagda av korporationer och enskilda vid konung Oscar II:s kista.

Gravkoret är avstängt från kyrkan med ett skrank av smitt järn, utfört vid sista restaureringen. På grindarna finnas Karl XIV Johans och hans drottnings vapen, likaledes av smitt järn och i genombrutet arbete.

Före 1914 hade gravkoret det utseende fig. 206 visar. Väggarna voro målade i oljefärg, som imiterade inlagt, olikfärgat, grågult och brunrött marmorarbete. Mittpartierna av östra och västra väggarna voro schablonerade med öppna kungliga kronor, och i vart och ett av de fyra väggfälten sutto de ovan omtalade inskriftstavlor, omgivna av ramar av zinkplåt ornerade med beslagsornament och oljemålade. Över varje inskriftstavla fanns ett cirkelrunt fält, omgivet av beslagsornament utförda av

Fig. 206. Bernadotteska gravkorets interiör före 1914.

Das Innere der Bernadotteschen Begräbniskapelle vor 1914. The interior of the Bernadotte mortuary chapel before 1914.

stuck. I fälten voro målningar av personifierade dygder, Styrkan, Tapperheten m. m. (fig. 207). Valvet var målat blått med gyllene stjärnor. Denna dekorerings erhöll gravkoret vid en 1887—88 utförd restaurering. Förslaget var uppgjort av arkitekten E. A. Jakobsson,¹ som även ledde utförandet. Målningarna utfördes av dekorationsmålaren S. Thulin.

Före sistnämnda restaurering saknade koret målade fönster. Väggarnas övre delar voro målade i ljust rödbrunt, och de nedre delarna, under fönstren, i gredelint, allt utfört i limfärg.

Nedgången till gravvalvet är från kyrkan. Den är anordnad på samma sätt som vid Gustavianska gravkoret. Trappöppningen täckes av tre hällar av slipad grön kolmårdsmarmor. I den mittersta hällen är infälld en bronsplatta med följande inskrift.

• SACRO • HOC • LOCO •
• RESURRECTIONEM •
• EXPECTANT • DEFUNCTI •
• DE • REGIA • GENTE •
• BERNADOTTE .²

Fig. 207. Detalj av S. Thulins dekorerings av Bernadotteska gravkoret. Borttagen vid restaureringen 1914.

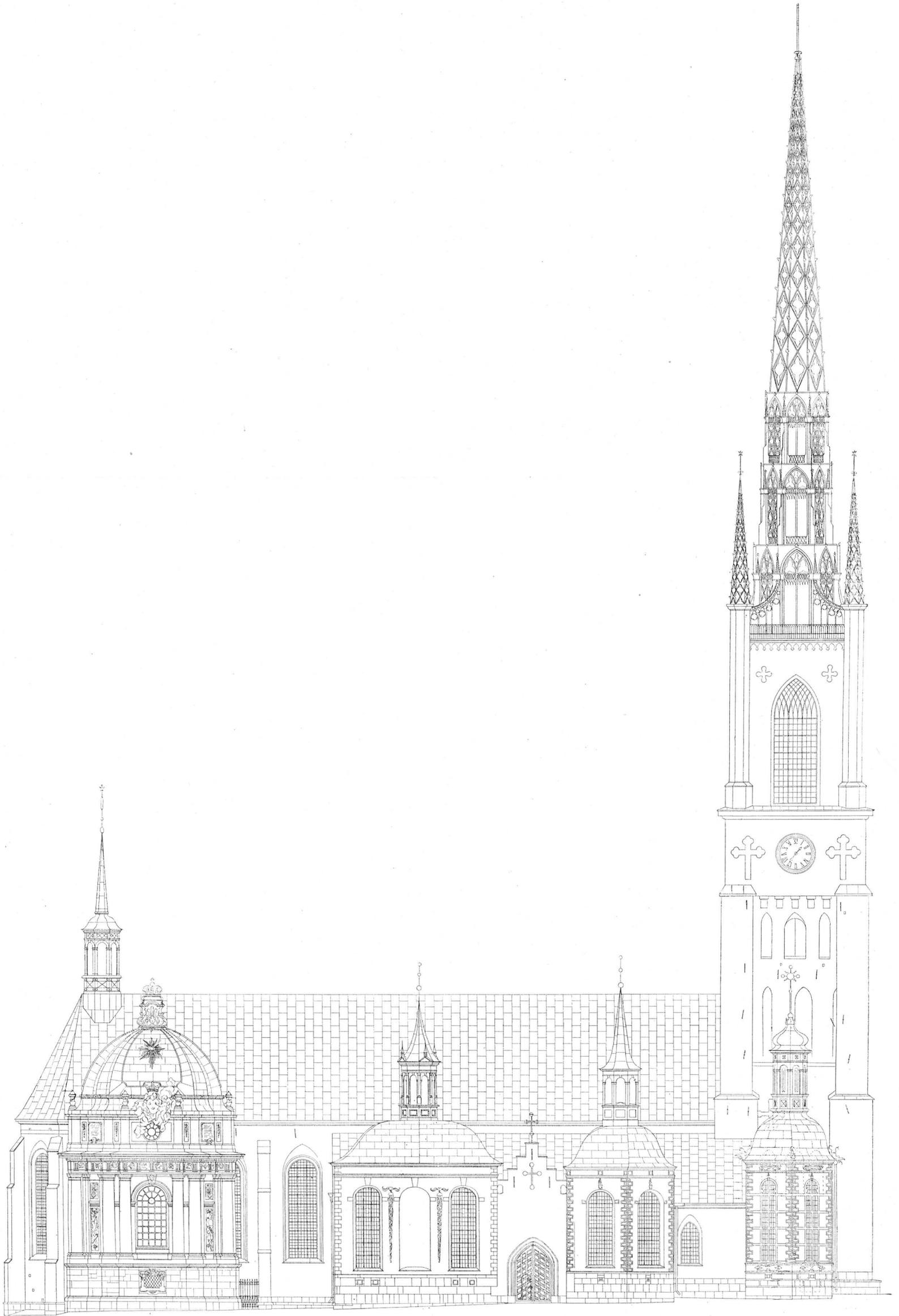
Ausschnitt der Dekoration Thulins in der Bernadotteschen Begräbniskapelle vor 1914.

Detail of the decoration of Thulin in the Bernadotte mortuary chapel, before 1914.

valv. Såväl väggar som valv äro klädda med plattor av vitt kakel, ornerade i taket med en stjärna och på väggarna med en kunglig krona i gul färg på varje kakel. Golvet är av kalkstenshällar. Kakelbeklädningen förskriver sig från den 1887—88 utförda restaureringen.

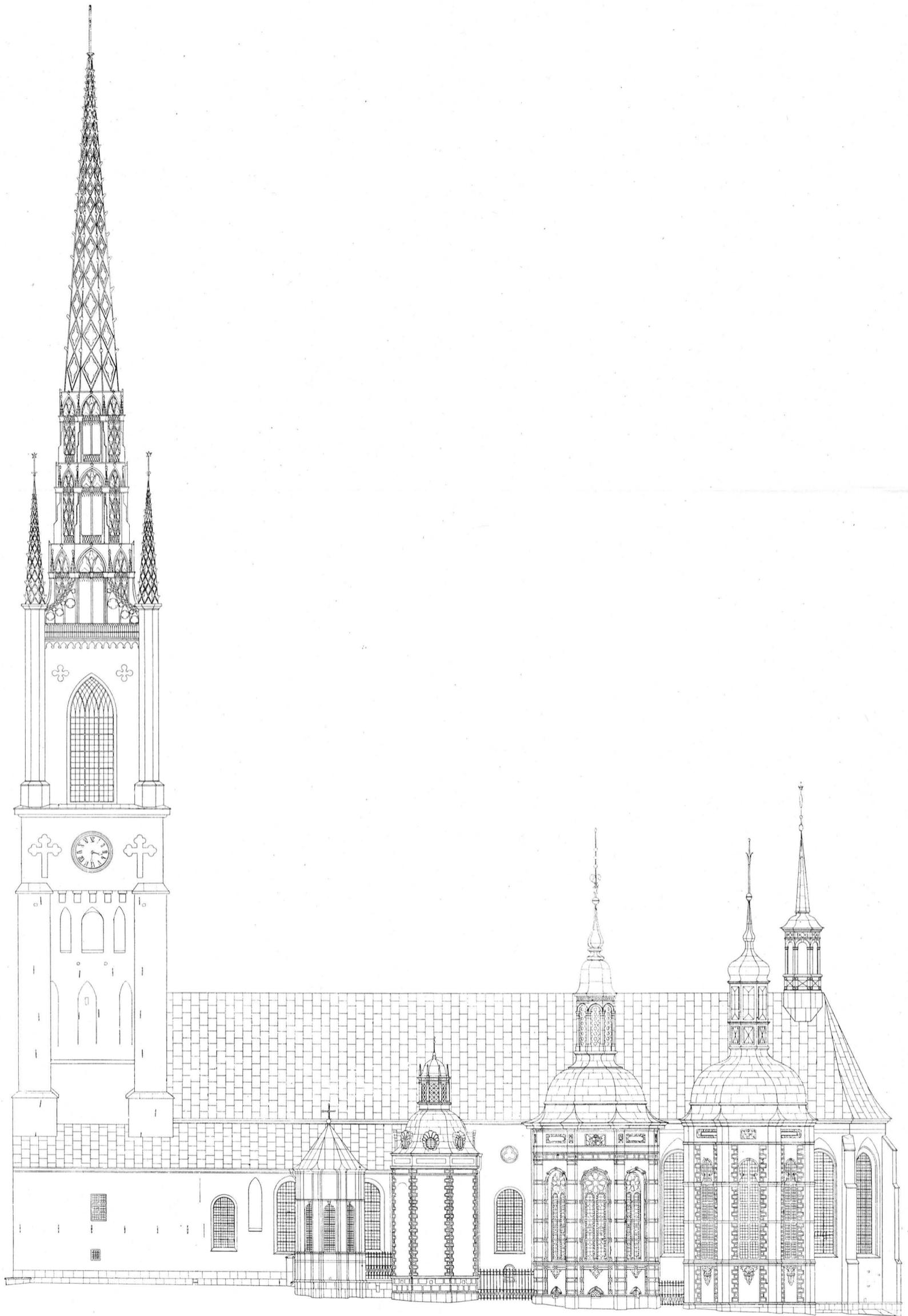
¹ JAKOBSSON, ERNST ABRAHAM, arkitekt, f. 1839, d. 1905.

² Översättning: De döda av den kungliga Bernadotteska ätten invänta på detta heliga rum uppståndelsen.

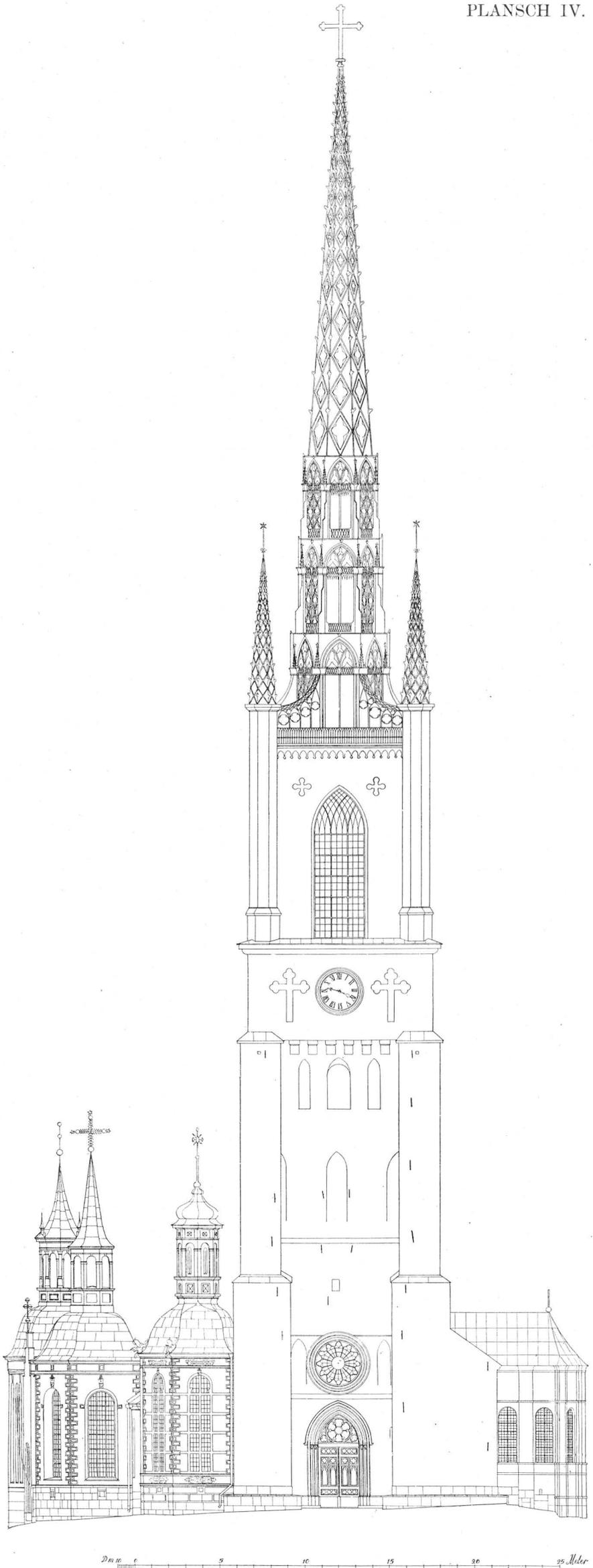

1 mtr 0 5 10 15 20 25 Meter

Riddarholmskyrkans norra fasad. Uppmätning av T. Josephson 1927.
Nordseite der Kirche, Aufnahme 1927. North front of the church 1927.

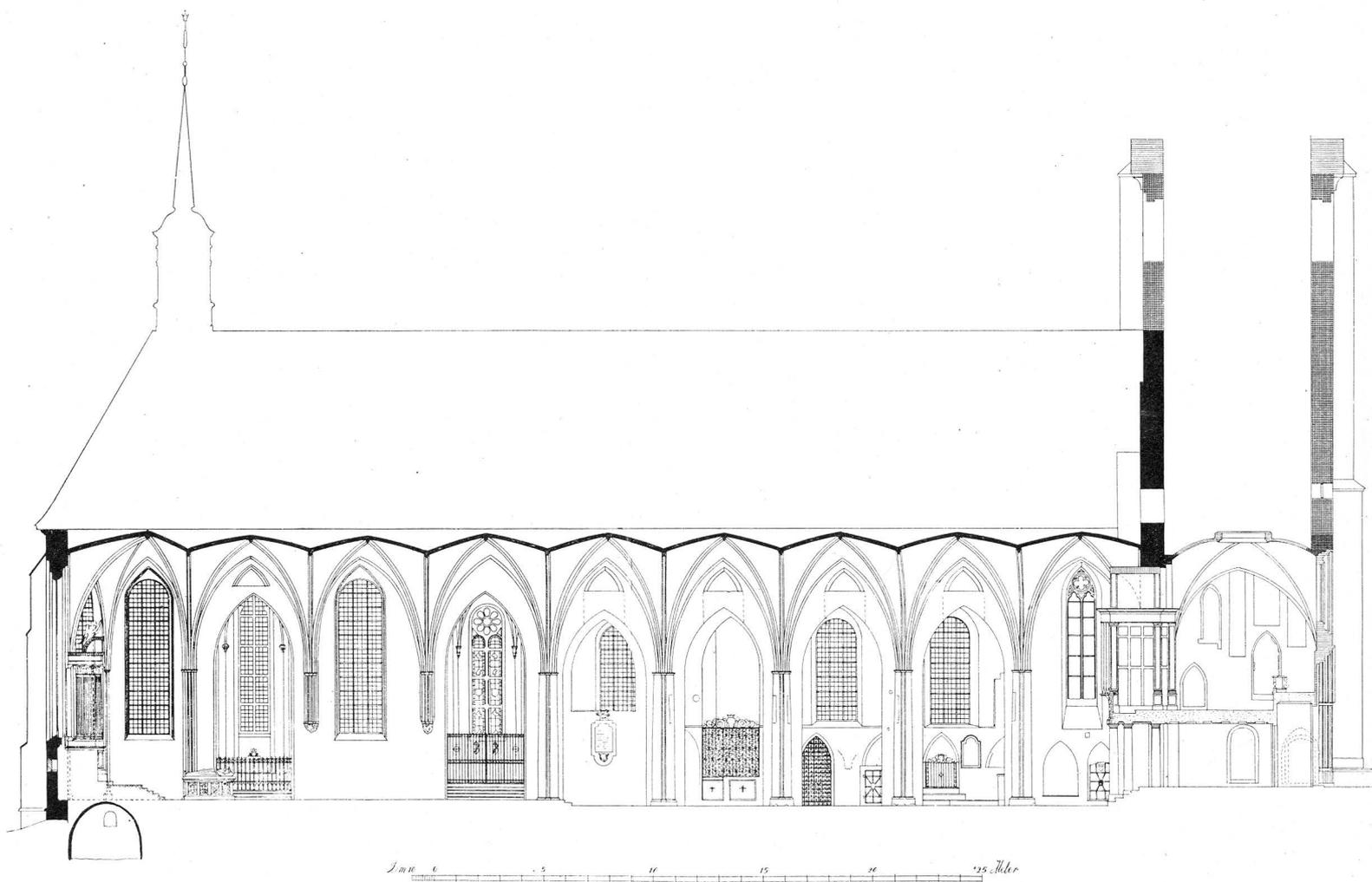

Riddarholmskyrkans södra fasad. Uppmätning av T. Josephson 1927.
Südseite der Kirche, Aufnahme 1927. South front of the church 1927.

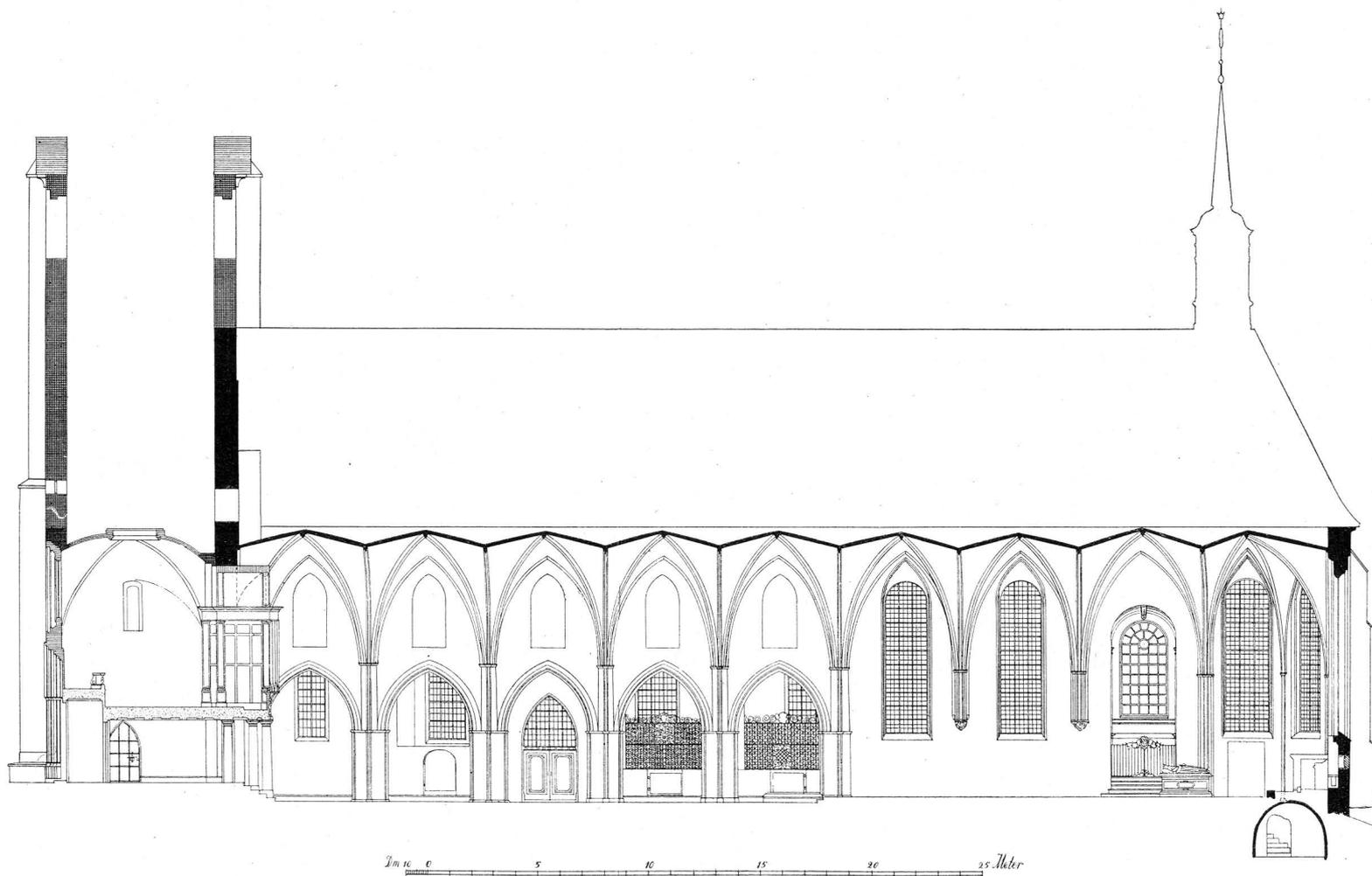
Riddarholmskyrkans västra fasad. Uppmätning av T. Josephson 1927.
Westseite der Kirche 1927.

West front of the church 1927.

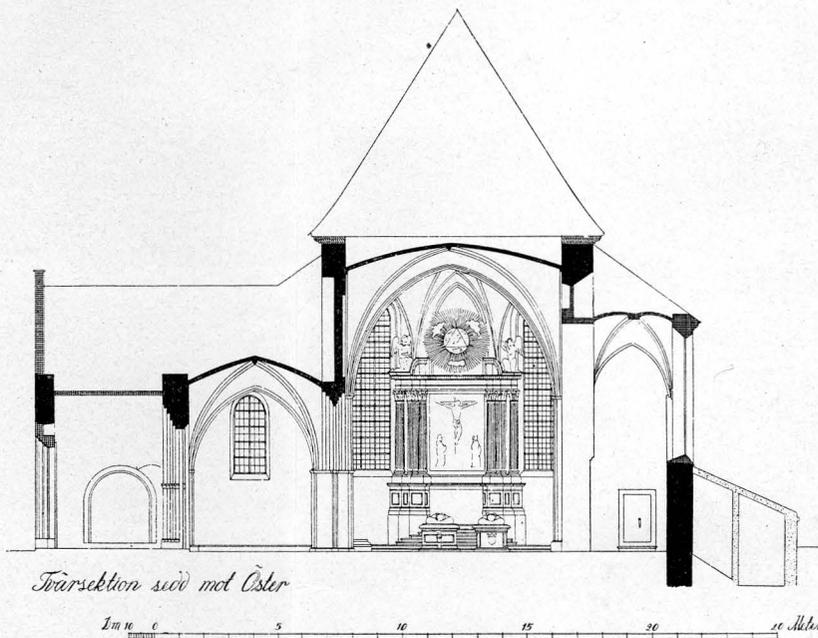

Riddarholmskyrkan, längdsektion genom mittskeppet mot söder. Uppmätning av T. Josephson 1927.
 Längsschnitt des Hauptschiffes gegen Süden 1927.

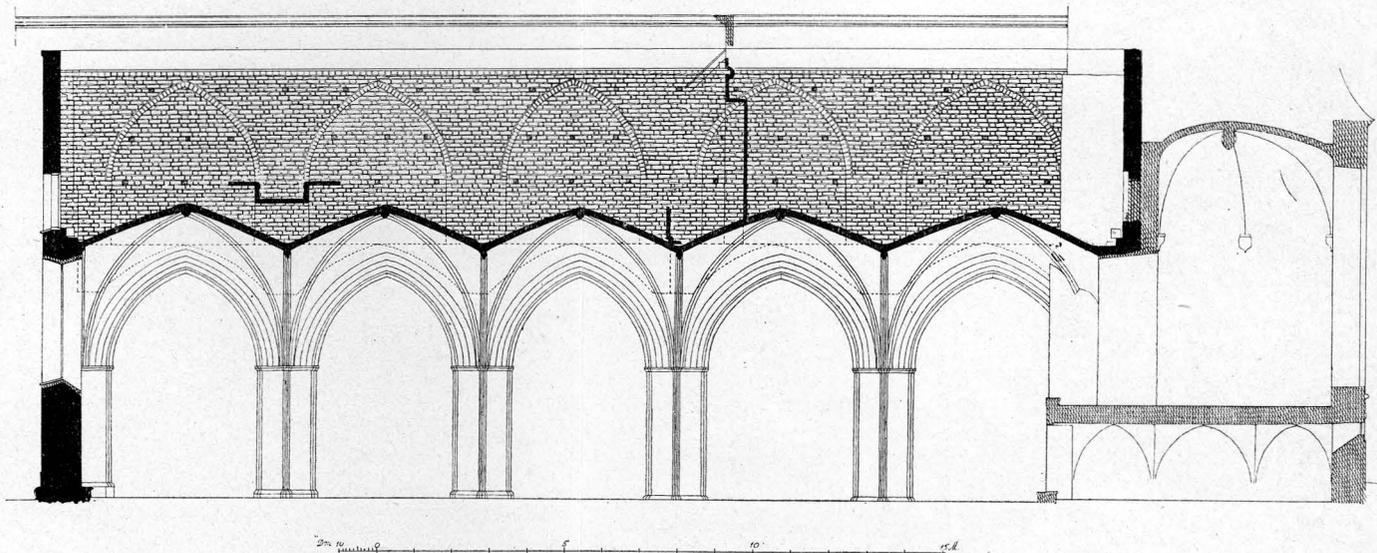
Longitudinal section towards the south 1927.

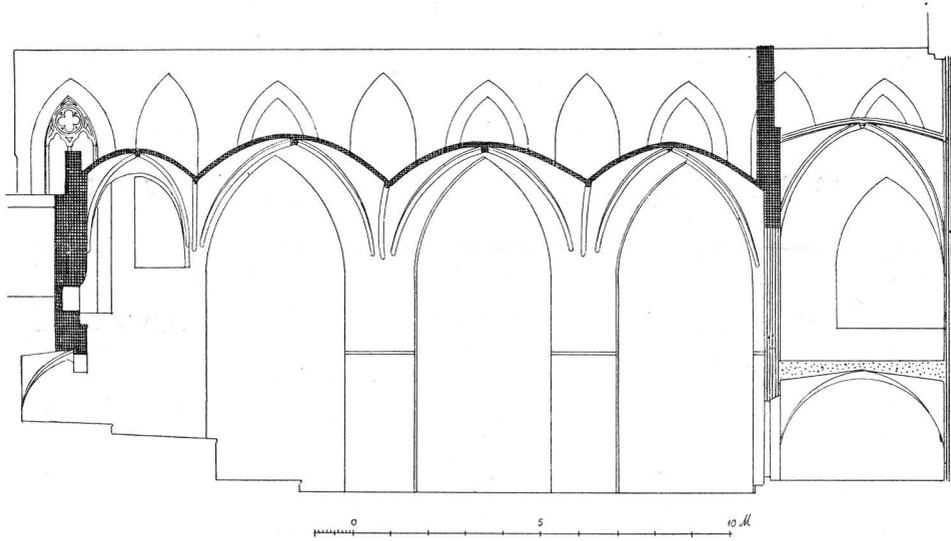
Riddarholmskyrkan, längdsektion genom mittskeppet mot norr. Uppmätning av T. Josephson 1927.
 Längsschnitt des Hauptschiffes gegen Norden 1927. Longitudinal section towards the north 1927.

A. Riddarholmskyrkan. Tvärsektion genom kyrkan och norra vapenhuset mot öster. Uppmätning av T. Josephson 1927.
 Querschnitt gegen Osten 1927. Cross-section towards the east 1927.

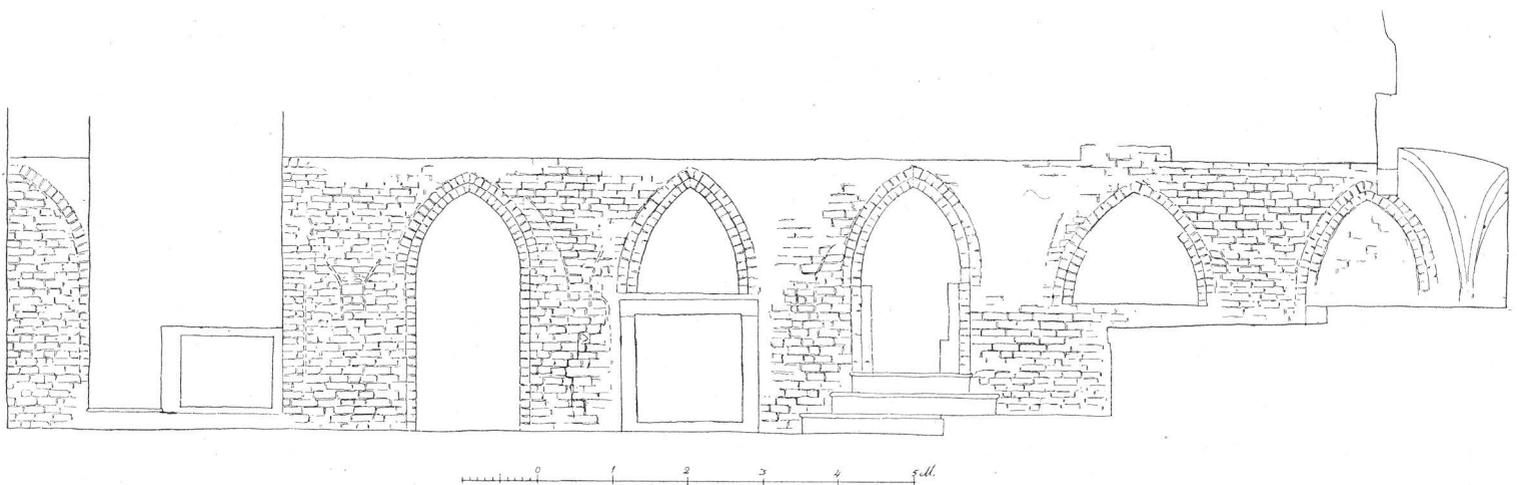
B. Riddarholmskyrkan. Längdsektion genom norra sidoskeppet mot söder. Uppmätning av T. Josephson 1927.
 Längsschnitt des nördlichen Nebenschiffes gegen Süden 1927. Longitudinal section towards the south 1927.

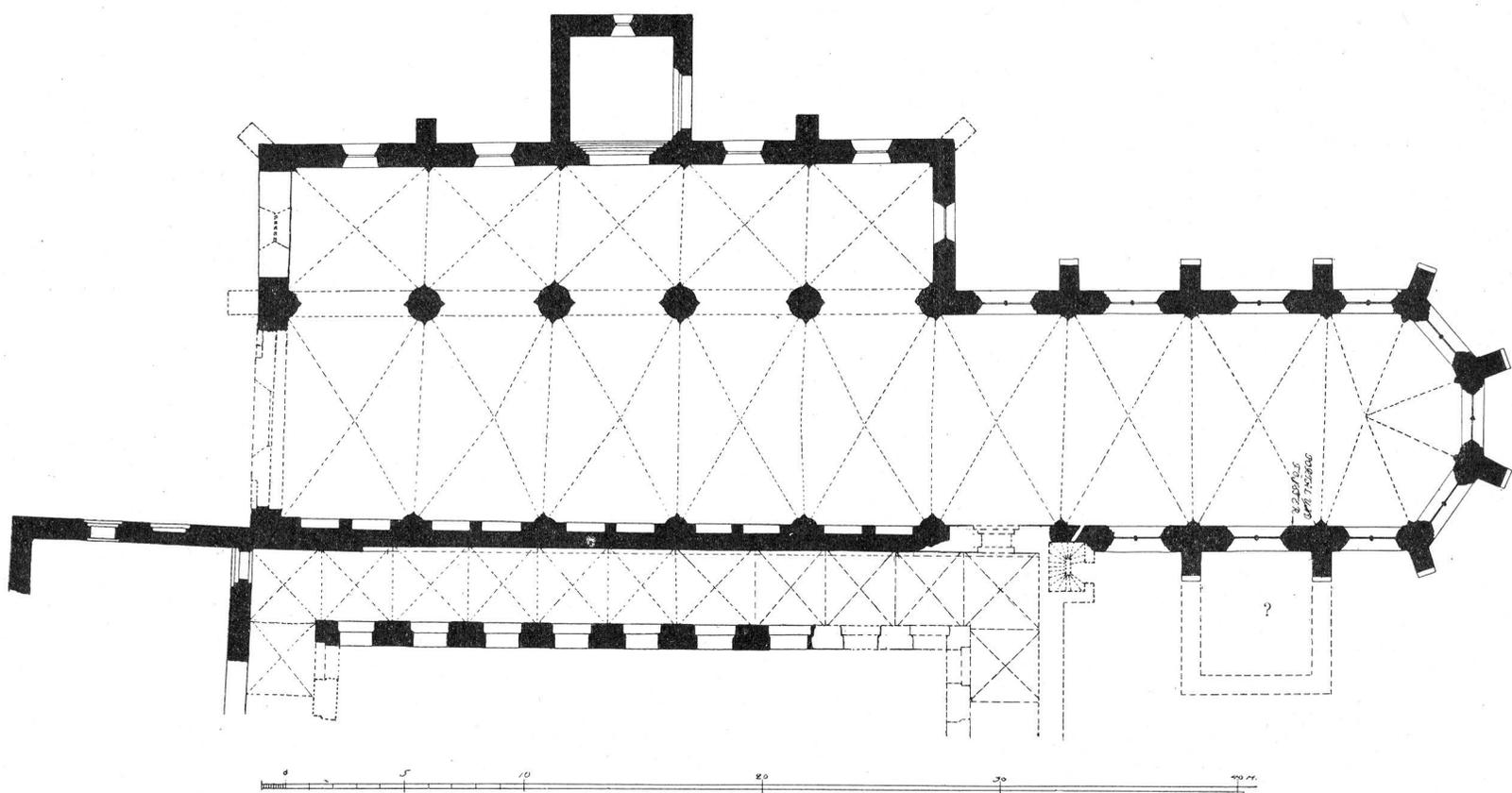
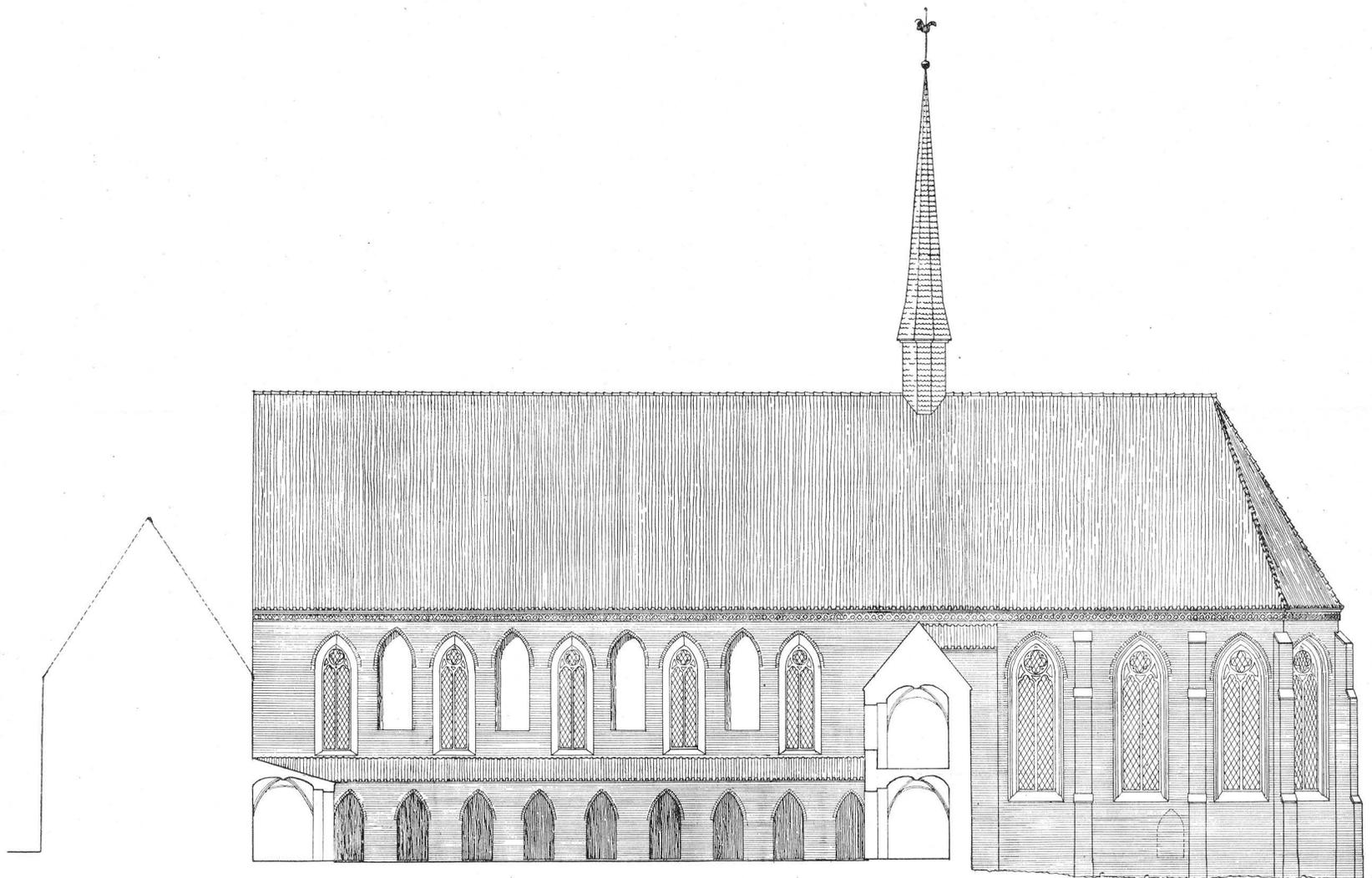
A. Riddarholmskyrkan. Längdsektion genom södra sidoskeppet mot norr. Uppmätning av T. Josephson 1927.
 Längsschnitt des südlichen Nebenschiffes gegen Norden. Longitudinal section towards the north.

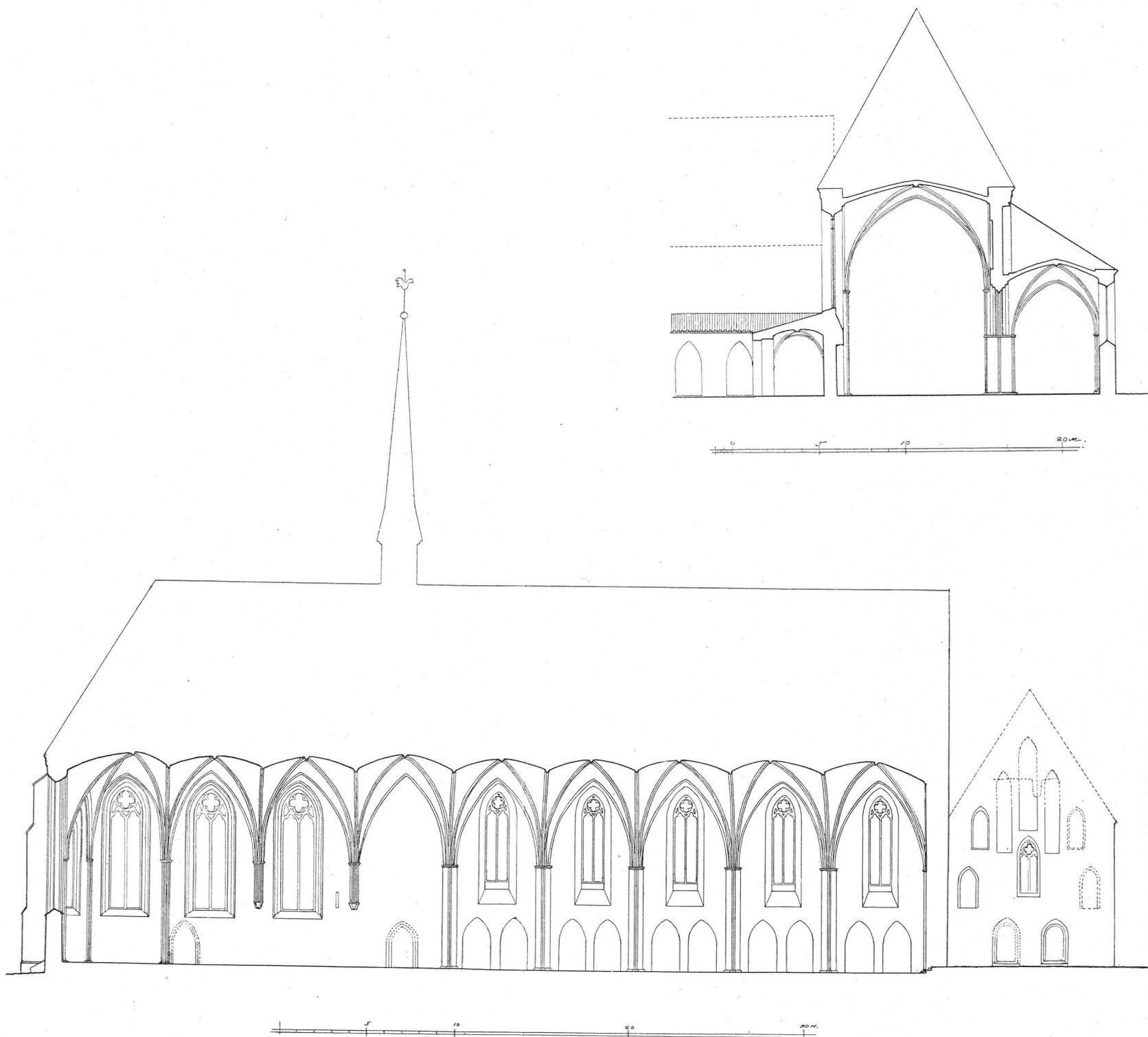
B. Riddarholmskyrkan. Norra korsgångsarmens innervägg (i södra sidoskeppets södra vägg) före kompletteringen. Uppmätning av K. M. Westerberg 1915.
 Die Innenwand des nördlichen Armes des Kreuzganges vor der Komplettierung. The inner wall of the north arm of the cloister before the completion.

C. Riddarholmskyrkan. Norra korsgångsarmens innervägg efter kompletteringen. Uppmätning av M. Olsson 1917.
 Die Innenwand des nördlichen Armes des Kreuzganges nach der Komplettierung. The inner wall of the north arm of the cloister after the completion.

A och B. Riddarholmskyrkan. Den ursprungliga franciskanerkyrkans plan och södra fasad. Rekonstruktionsritningar av M. Olsson.
 Grundriss und Südfassade der ursprünglichen Franziskanerkirche. Wiederherstellung von M. Olsson. Plan and south front of the original Franciscan church. Reconstruction by M. Olsson.

A och B. Riddarholmskyrkan. Tvärsnitt mot väster och längdsektion mot söder genom den ursprungliga franciskanerkyrkan.
Rekonstruktionsritningar av M. Olsson.

Querschnitt und Längsschnitt der ursprünglichen Franziskanerkirche. Wiederherstellung von Cross-section and longitudinal section of the original Franciscan church. Reconstruction by M. Olsson.

Av
SVERIGES KYRKOR

föreligga följande delar:

- UPPLAND. Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag*, mellersta delen. Pris 6: 60.
» Band II, h. 1. *Häverö och Väddö skeppslag*. Pris 4: 40.
» Band III, h. 1. *Långhundra härad*, norra delen. Pris 15 kr.
» Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
» Band IV, h. 2. *Seminghundra härad*. Med register till Bd IV. Pris 17 kr.
- GOTLAND. Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingstäde). Pris 4 kr.
» Band I, h. 2. *Lummelunda ting*. (Tingstäde). Pris 5: 50.
- VÄSTERGÖTLAND. Band I, h. 1. *Kållands härad*, norra delen. Pris 5: 40.
» Band I, h. 2. *Kållands härad*, sydöstra delen. Pris 4: 50.
» Band I, h. 3. *Kållands härad*, sydvästra delen. I. Pris 10 kr.
» Band I, h. 4. *Kållands härad*, sydvästra delen. II. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
- STOCKHOLMS KYRKOR. Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlingshistoria. Pris 11 kr.
» Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria. Pris 15 kr.
» Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och inventarier. Med register till Bd I. Pris 20 kr.
» Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1 Byggnadshistoria. Pris 20 kr.
» Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4: 50.
» Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med register till Bd III. Pris 14 kr.
» Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. Församlingshistoria. Pris 13 kr.
» Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12: 50.
» Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 12 kr.
» Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. Konsthistoria. Med register till Bd VI. Pris 12 kr.
- DALARNE. Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4: 50.
» Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
- ÖSTERGÖTLAND. Band I, h. 1. *Bankekinds härad*. 1. (Åskeby, Svinstad). Pris 14 kr.
» Band I, h. 2. *Bankekinds härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomta). Pris 13 kr.
- VÄRMLAND. Band I, h. 1. *Grums härad*, norra delen. Pris 9: 50.
» Band I, h. 2. *Grums härad*, södra delen. Pris 6: 50.
- BLEKINGE. Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.

Under utgivning äro:

- UPPLAND. Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag*, västra delen. *Solna och Östra Ryd*.
» Band I, h. 3. *Värmdö skeppslag*.
- STOCKHOLMS KYRKOR. Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. Byggnadshistoria o. inventarier.
» Band VII, h. 1. *Maria kyrka*.
- DALARNE. Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. 1. (Stora Tuna.)
- MEDELPAD. Band I, h. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*.
» Band I, h. 2. *Medelpads västra, Ljustorps och Indals tingslag*
- GOTLAND. Band I, h. 3. *Bro ting*.
» Band I, h. 4. *Endre ting*.

Utdrag ur recensioner:

Arbetet är, kan man säga, ett led i det väldiga verk som påbörjades av Arthur Hazelius.

August Brunius i *Svenska Dagbl.*

Det stora företaget är att anse som en allmän nationell kulturangelägenhet av vittomfattande betydelse.

Åxel M. Romdahl i *Göteb. Handelstidn.*

Ett betydelsefullt arbete och en viktig insats i svenska kyrkans gärning just nu har tagit sin början i och med utgivandet av det stora verket »Sveriges kyrkor».

Svensk kyrkotidn.

Sådan det första häftet över Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium nu föreligger, är det ett ämne till både stolthet och tacksamhet ur såväl kyrklig som nationell synpunkt.

Ny. tidn. f. kyrka och skola.

— — — Det är antagligt, att verket för att nå sin fulländning är beroende av allmänhetens intresse. Troligt är också, att »Sveriges Kyrkor» skall, då det en gång föreligger färdigt, vara ytterst svårt att komma över och betinga ett fruktansvärt antikvariskt pris. — — —

Birger Mörner i Södermanlands Läns Tidning.